

UCG

Univerzitet Crne Gore

Biblioteka
HUMANISTIČKIH NAUKA

Prof. dr Milica Vuković Stamatović
DISKURS PARLAMENTA
Prvo izdanje

Izdavač
Univerzitet Crne Gore
Cetinjska br. 2, Podgorica
www.ucg.ac.me

Za izdavača
Prof. dr Danilo Nikolić, rektor

Glavni i odgovorni urednik
Prof. dr Stevo Popović

Urednik biblioteke
Docent dr Miodarka Tepavčević

Recenzije
Prof. dr Vesna Polovina
Prof. dr Igor Lakić

Lektura
Tanja Perić

Grafičko oblikovanje
Dalibor Vukotić

Štampa
Art-Grafika, Nikšić

Tiraž
300 primjeraka

Objavljivanje ove univerzitetske publikacije odobrio je Senat Univerziteta Crne Gore
odlukom br. 03-370/6 od 21. marta 2019. godine.

© Univerzitet Crne Gore, 2020.

Sva prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje, fotokopiranje
ili reprodukovanje publikacije, odnosno njenog dijela, bilo kojim sredstvom
ili na bilo koji način.

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN
COBISS.CG-ID

Milica Vuković Stamatović

DISKURS PARLAMENTA

Podgorica, 2020.

Sadržaj:

UVOD	7
ANALIZA DISKURSA	11
Pojam analize diskursa.....	11
Diskurs	12
Tekst	14
Žanr	15
Istorija analize diskursa.....	17
Pravci u analizi diskursa.....	23
Kritički osvrt na analizu diskursa.....	25
KRITIČKA ANALIZA DISKURSA	26
Definicija kritičke analize diskursa	26
Istorijski razvoj kritičke analize diskursa.....	27
Osnovni analitički pojmovi i nivoi analize u kritičkoj analizi diskursa.....	28
Metodologija kritičke analize diskursa	30
Norman Ferklaaf: socijalna teorija diskursa	30
Teun van Dajk: sociokognitivni metod	31
Rut Vodak: socioistorijski metod	33
Kritički osvrt na kritičku analizu diskursa	35
KORPUSNA LINGVISTIKA	38
Pojam korpusna lingvistika	38
Istorijski razvoj korpusne lingvistike	39
Metode korpusne lingvistike	40
Liste riječi.....	40
Konkordance	41
Obilježavanje morfoloških kategorija	42
Kritički osvrt na korpusnu lingvistiku.....	44
ANALIZA POLITIČKOG DISKURSA	46
Definicija političkog diskursa	46
Istorija izučavanja političkog diskursa.....	47
Politički diskurs i politička kognicija.....	49
Karakteristike političkog diskursa.....	49
Leksika političkog diskursa.....	50

Gramatika političkog diskursa	53
Pragmatika političkog diskursa	58
Retorika političkog diskursa	62
Makrostrategije	68
Žanrovi političkog diskursa.....	69
DISKURS PARLAMENTARNIH DEBATA	71
Diskurs parlamenta.....	71
Parlamentarna debata kao žanr.....	73
Institucionalne specifičnosti parlamentarnih debata	74
Fonografski zapisi sjednice	79
Dosadašnja istraživanja diskursa parlamentarnih debata.....	79
POLARIZACIJA U DISKURSU PARLAMENTARNIH DEBATA	81
1. Polarizacija u crnogorskom parlamentu.....	82
1.1. Polarizacija diskursnih učesnika u crnogorskom parlamentu	82
1.2. Polarizacija sadržaja	108
1.3. Rezime i zaključci	115
2. Polarizacija u britanskom parlamentu.....	118
2.1. Polarizacija diskursnih učesnika	118
2.2. Polarizacija sadržaja	136
2.3. Rezime i zaključci	142
3. Kontrastivna analiza polarizacije u crnogorskom i britanskom parlamentu	144
POJAČAVANJE ISKAZA U DISKURSU PARLAMENTARNIH DEBATA	148
1. Pojačavanje iskaza u crnogorskom parlamentu	149
1.1. Jaka epistemička modalnost	150
1.2. Jaka deontička modalnost.....	160
1.3. Prilozi amplifikatori.....	162
1.4. Pridjevi intenzifikatori.....	163
1.5. Metakomenari za pojačavanje iskaza	167
1.6. Rezime.....	167
2. Pojačavanje iskaza u britanskom parlamentu.....	168
2.1. Jaka epistemička modalnost	168
2.2. Jaka deontička modalnost.....	177
2.3. Prilozi amplifikatori.....	180
2.4. Pridjevi intenzifikatori.....	183
2.5. Metakomenari za pojačavanje iskaza	186
2.6. Rezime.....	187
3. Kontrastivna analiza pojačavanja iskaza	187
UBLAŽAVANJE ISKAZA U PARLAMENTARNIM DEBATAMA.....	191
1. Ublažavanje iskaza u crnogorskom parlamentu.....	192
1.1. Slaba epistemička modalnost	192
2.1. Slaba deontička modalnost.....	201
2.2. Prilozi ublaživači.....	205
2.3. Pridjevi ublaživači.....	210
2.4. Metakomentari za ublažavanje.....	211

2.5. Rezime.....	211
2. Ublažavanje iskaza u britanskom parlamentu.....	212
2.1. Slaba epistemička modalnost	212
2.2. Slaba deontička modalnost.....	219
2.3. Prilozi ublaživači.....	221
2.4. Pridjevi ublaživači.....	224
2.5. Metakomentari za ublažavanje.....	225
2.6. Rezime.....	226
3. Kontrastivna analiza ublažavanja iskaza.....	227
REKONTEKSTUALIZACIJA U DISKURSU PARLAMENTARNIH DEBATA.....	231
1. Rekontekstualizacija u crnogorskom parlamentu	232
Rezime.....	244
2. Rekontekstualizacija u britanskom parlamentu	245
Rezime.....	256
3. Kontrastivna analiza rekontekstualizacije	257
ZAKLJUČAK.....	259
LITERATURA	267

UVOD

Jezik nije samo ogledalo stvarnosti, jezik je i činitelj stvarnosti. Osim što predstavlja medij koji omogućava komunikaciju u socijalnom kontekstu, jezik zapravo uslovljava način na koji se društvena realnost percipira, kategoriše, karakteriše i procjenjuje. Tako diskurs, kao konstitutivni element savremenog društva, predstavlja predmet koji zaslužuje najveću pažnju analitičara iz svih društvenih nauka, a naročito lingvistike i njene najobuhvatnije grane, analize diskursa.

Predmet ove knjige upravo je diskurs, i to politički diskurs, koji u današnjici, obilježenoj „sve češćim promjenama društvenih paradigmi i političkom polarizacijom” (Ilie, 2010b: 879), predstavlja činioca u građenju neizostavnog elementa bitisanja svakog društva – njegove političke stvarnosti. Jer, kao što kaže Hodžis, „osim što opisuju istinu, riječi u političkom diskursu i stvaraju istinu“ (Hodges, 2008: 2).

Istraživanje predstavljeno u ovoj knjizi usmjereno je ka ostvarivanju dva komplementarna cilja.

S jedne strane, cilj rada je pružanje uvida u politički diskurs uopšte i naročito diskurs parlamenta, kao najvažnije političke institucije društva. Za razliku od analizâ registra i funkcionalnog stila određenih institucija, kao i žanrovskih analiza, ovo istraživanje diskursno je usmjereno na načine pomoću kojih se oblikuje i gradi politička realnost. Konkretni cilj je izdvojiti gramatička, leksička, pragmatička i retorička sredstva koja služe ostvarivanju diskursnih procesa i strategija kao što su polarizacija učesnika u diskursu, legitimizacija i delegitimizacija, tj. kritikovanje i opravdavanje stavova, oponiranje i ograđivanje od odgovornosti, učtivost, intertekstualnost, tj. miješanje žanrova, rekontekstualizacija sadržaja, promjena jezičkog koda i metadiskursno strukturiranje diskursa. Pomenuti diskursni fenomeni centralni su u procesu građenja političke stvarnosti, a lingvistička relevantnost za njihovo ispitivanje jeste u tome što se oni praktično i jedino putem jezika mogu ostvarivati.

Takođe, knjiga je pisana i s namjerom da se shvate i objasne pomenute diskursne makrostrategije i van političkog konteksta, budući da one nisu tipične samo za politički diskurs. Ove diskursne strategije koriste se u svim oblicima diskursa, pa njihovo rasvjetljavanje na primjeru političkih tekstova, gdje one naročito dolaze do izražaja, predstavlja doprinos shvatanju mehanizma na osnovu kojeg one funkcionišu u diskursu uopšte.

Korpus za istraživanje činili su zapisi sa sjednica Skupštine Crne Gore i Donjeg doma Ujedinjenog Kraljevstva koje su bile posvećene raspravi o budžetu za 2010. godinu. U pitanju su fonografski transkripti sa sjednica pomenuta dva parlamenta i javno su dostupni na internetu.

Kada je u pitanju dio korpusa koji se odnosi na raspravu u britanskom parlamentu, u cjelosti smo preuzeli zapise s prvog dana rasprave, koja je trajala oko šest i po sati. Budući da su ovi transkripti bili prilagođeni normama pisanog diskursa, ispravili smo ih i dopunili na osnovu video zapisa. Tabela 1 sumira detalje ovog dijela korpusa.

Tabela 1.
Detalji crnogorskog korpusa

Parlamentarno zasijedanje	Zasijedanje 2009-2010
Rasprava	Rasprava o budžetu za fiskalnu ¹ 2010. godinu
Izvor korpusa	Hansard ²
Datum	24.03.2010
Trajanje	6h 30min
Broj riječi	61 255
Broj razmjena	136 (predsjednik i potpredsjednici skupštine: 22; Laburistička partija: 49; Konzervativna partija: 43; Liberalne demokrate: 18; Škotska nacionalna partija: 4)
Učestvovalo poslanika	33

U slučaju zapisa s rasprave u crnogorskoj skupštini, u potpunosti je preuzet zapis s prvog dana zasjedanja, a korpus je proširen za još dva sata rasprave koja je održana drugog dana sjednice, kako bi dva dijela korpusa, britanski i crnogorski, bila ujednačena. Zapisi su u dovoljnoj mjeri bili vjerodostojni, tako da dodatne prepravke nijesu uslijedile.

Tema istraživanja pripada oblasti analize diskursa, što je opšti metodološki okvir koji se koristi u knjizi.

Budući da analiza diskursa raspolaže vrlo širokom metodološkom lepezom, u poglavlju *Analiza političkog diskursa* specifikuju se terminologija i metode koje se koriste u analizi korpusa. Pomenute metode locirane su na leksičkom, gramatičkom, pragmatičkom, retoričkom i diskursnom nivou.

Tabela 2.
Detalji britanskog korpusa

Parlamentarno zasijedanje	Šesta sjednica drugog redovnog zasijedanja
Rasprava	Rasprav o budžetu za kalendarsku 2010. godinu
Izvor korpusa	Autorizovani fonografski zapisi sa sjednice ³
Datum	15.12.2009. i 16.12.2009
Trajanje	7h 30 min
Broj riječi	45 435
Broj razmjena	140 (predsjednik i potpredsjednici skupštine: 70; DPS: 33; SDP: 7; SNP: 10; PZP: 13; Nova: 7)
Učestvovalo poslanika	25

¹ Fiskalna godina u Ujedinjenom Kraljevstvu počinje 6. aprila.

² Preuzeto sa: <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmhansrd/cm100324/debindx/100324-x.htm>

³ Preuzeto sa: http://www.skupstina.me/cms/site_data/AKTI%202010-1/FONOGRAFSKI%20ZAPIS%206_sj_2_red_zas_15,16_i%2017_12_2009_.pdf

Važan pomoćni metod u analizi koji se koristi u ovoj knjizi jeste i korpusna lingvistika. Programi *Textanz*® 2.5.0 (Cro-Code, 2008), *TextSTAT*® 2.8 (Hüning, 2009) i *AntConc* 3.2.1® (Anthony, 2007) obezbijedili su listu ključnih riječi i konkordance za oba korpusa, a u slučaju britanskog korpusa, na raspolaganju je bio i program za morfološku anotaciju tekstualnih korpusa, *CLAWS4*® (Garside and Smith, 1997), koji je korišćen u obilježavanju *Britanskog nacionalnog korpusa*.

Na osnovu objektivnih rezultata dobijenih navedenim metodama, u knjizi se iznose kritički sudovi o upotrebi određenih jezičkih sredstava i strategija u diskursu politike, tj. primjenjuju se pristupi kritičke analize diskursa.

Ova knjiga zasnovana je na doktorskoj disertaciji pod nazivom *Diskurs parlamentarnih debata*, odbranjenoj na Filozofskom fakultetu Univerziteta Crne Gore 2013. godine (Vuković, 2013a). Neki djelovi i rezultati objavljeni su u međunarodnim časopisima i zbornicima međunarodnih konferencija (podaci o tome su navedeni u fusnotama na početku poglavlja), ali najveći dio teksta ove knjige do sada je bio neobjavljen. U ovoj knjizi se, tako, integralno i sistematski, analizira jezik parlamenta, kroz dvije strukturalne cjeline.

Prvi dio knjige, odnosno teorijski uvod, počinje polaznim osnovama i nastavlja se s teoretskim prikazom analize diskursa, kao opšte discipline kojoj pripada ova tema, kritičke analize diskursa, kao pristupa koji se koristi u analizi, i opisom metodologije istraživanja. Metodološki okvir sadrži opis korpusne lingvistike i metodologije analize političkog diskursa. Prvi dio knjige završava poglavljem o diskursu parlamentarnih debata, kao kontekstom u kojem je bliže lociran predmet ovog istraživanja. Pomenuta poglavlja sadrže opšte teoretske postavke, istorijski razvoj disciplina i metodologija, pregled dosadašnjih istraživanja i kritički osvrt na njihove domete.

Drugi dio knjige odnosi se na rezultate sprovedenog istraživanja. Analiza se obavlja na diskursnom nivou, a svaka od diskursnih tema kojima se bavim biće obrađena zasebno na britanskom i crnogorskom korpusu. Poglavlja završavaju rezimeom i zaključcima, kao i kontrastivnom analizom rezultata. Teme poglavlja su sljedeće: 1. polarizacija u parlamentarnom diskursu (polarizacija diskursnih učesnika – *mi* protiv *vas* i *mi* protiv *njih*; i polarizacija sadržaja, tj. pozitivno predstavljanje *nas* i negativno predstavljanje drugih grupa); 2. pojačavanje iskaza („jaka“ epistemička modalnost, tj. isticanje istinitosti i sigurnosti iskaza, deontička modalnost za iskazivanje obligacija, upotreba amplifikatora i drugih intenzifikatora, što ima bitnu ulogu u ubjeđivačkom diskursu); 3. ublažavanje iskaza i ograđivanje (analiza upotrebe sredstava za ublažavanje i ograđivanje u svrhu zaštite lica poslanika); 4. rekontekstualizacija (ponavljanje ključnih riječi i fraza, kao i konceptualnih metafora). Cilj je bio koristiti tradicionalne lingvističke metode za osvjetljavanje navedenih kompleksnijih diskursnih fenomena.

Knjiga se završava rezimeom, zaključcima, evaluacijom postignutih rezultata i prijedlogom za dalja istraživanja.

ANALIZA DISKURSA⁴

U ovom poglavlju uopšteno je predstavljena analiza diskursa kao disciplina lingvistike koja se bavi jezikom na najvišim nivoima njegove organizacije. Definišu se diskurs i tekst kao osnovni pojmovi u ovoj oblasti, predstavlja dosadašnji razvoj ove discipline i daje pregled pristupa i metodologije koji se u njoj koriste, a na kraju se i prezentira i kritički osvrt na njena ograničenja.

Pojam analize diskursa

Analiza diskursa predstavlja disciplinu lingvistike za koju se u najopštijem smislu može reći da izučava diskurs, tj. upotrebu jezika u kontekstu, odnosno „jezik u upotrebi“ (Brown and Yule, 1983: 5; van Dijk, 1997c: 2) ili „jezik u akciji“ (Blommaert, 2005b: 2). Postala je aktuelna tek sedamdesetih godina prošlog vijeka, nakon što se uvidjelo da discipline lingvistike koje se bave nižim nivoima ne obezbjeđuju metode i saznanja koja bi omogućila istraživanje jezika i njegove upotrebe u cjelosti. Fonetika, fonologija i ostale grane lingvistike sve do semantike i leksike samo su postepeni, ali i neizostavni koraci ka obuhvatnijoj analizi jezika na nivou diskursa. Izučavanje ove oblasti dalo je dragocjene rezultate, koji su, zahvaljujući svojoj praktičnosti i širini, našli primjenu i dali zamaha trenutno vrlo aktuelnoj primijenjenoj lingvistici.

Najvažnija funkcija jezika jeste da podrži izvođenje društvenih aktivnosti i realizovanje društvenih identiteta i omogući interakciju među ljudima u okviru kultura, društvenih grupa i institucija (Gee, 2005: 1). Ove uloge jezika, koje predstavnici systemske funkcionalne lingvistike i kritički analitičari nazivaju idejnom i interpersonalnom funkcijom (Chourliaraki and Fairclough, 1999: 50), u lingvistici su uglavnom zanemarivane do pojave analize diskursa. Poslije strukturalističkog i sociolingvističkog modela analize jezika, danas je aktuelan postmodernistički (Graddol, 1994: 17) i poststrukturalistički (Jørgensen and Philips, 2002: 10), u koji zapravo spada najveći broj disciplina koje pripadaju polju analize diskursa.

Iako je analiza diskursa veoma „aktivna oblast istraživanja“ već dugo godina, ne postoji konsenzus o tome šta ona zapravo predstavlja (Widdowson, 2004: 1). Ne-doumice uglavnom proističu iz vrlo različitih definicija diskursa, koje se kreću od

---

⁴ Dio ovog poglavlja zasnovan je na teorijskom pregledu prezentovanom u Vuković (2009).

strogo lingvističkih pa sve do onih u kojima je diskurs osnovni pojam opšte društvene teorije. Najopštije rečeno, analiza diskursa je zajednički naziv za niz pristupa analizi teksta u kontekstu. Međutim, pojam kontekst različito se definiše, pa se tako može odnositi samo na kontekst, tj. lokalni tekst, a može obuhvatati i čitavi niz najširih društvenih kategorija, koje svakako utiču na proizvođenje i razumijevanje teksta. Stoga stoji Čiltonovo poređenje analize diskursa s mikroskopom budući da se ona „fokusira na različite predmete pod različitim stepenima uvećanja, po želji analitičara“ (Chilton, 2004: 205).

Diskurs

Termin diskurs ima toliko puno potencijalnih značenja u mnogim disciplinama (krićka teorija, filozofija, socijalna psihologija itd.), da se u teoretskim tekstovima najčešće i ne definiše, već se podrazumijeva da razumijevanje njegovog značenja pripada opštem znanju (Mills, 2004: 1).

Današnje značenje riječi diskurs nema puno veze s njegovom etimologijom, koja potiče od latinskog *discurro*, u značenju *trćati tamo amo, razbjeći se, raštrkati se*, ali je direktnije vezano za njegovo srednjovjekovno značenje koje je opstalo do 19. vijeka – *disertacija, traktat, rasprava*. Krajem 20. vijeka, termin dobija čitavi niz značenja, koja se grubo mogu kategorisati u dvije grupe – gledišta koja vide diskurs kao konstitutivnog za realnost, za razliku od gledišta koja ga vide kao reprezentativnog za realnost (Shi-xu, 2005: 13-4).

Lingvistika je dugo na proces komunikacije gledala kao na „prenošenje poruka“, tj. prenošenje ili reprezentovanje stvarnosti, za razliku od posljednjih stremljenja koja priznaju ulogu jezika u konstruisanju stvarnosti, tj. u njenom konstituisanju. Ćak i kod deskriptivnih diskursa, kakvi su priće, izvještaji, svjedoćenja, istraživaćki radovi i sl., gdje bi se na prvi pogled reklo da jezik služi samo da opiše, prenese i reprezentuje stvarnost, dešava se to da izbor jezićkih sredstava uveliko učestvuje u građenju znaćenja i utiče na razumijevanje događaja, tj. predmeta o kojem se govori. Ovi pristupi, naravno, ne negiraju postojanje stvarnosti van diskursa, ali istiću blisku povezanost stvarnosti i diskursa, koja se kroz njega realizuje i percipira.

Kroz ovakvo poimanje diskursa, dakle diskursa kao konstitutivnog za stvarnost, može se opravdati i naša namjera da analiziramo jedan aspekt diskursa politike. Ukoliko bi jezik služio samo za prenošenje politićkih poruka i stavova, naše zanimanje za diskurs politike u najbolju ruku moglo bi se svesti na samo opisivanje jezićkih sredstava kao pomoćnih sredstava koja podržavaju procese koji se u realnosti dešavaju nezavisno od njih, a naša lingvistićka analiza svela bi se na ispitivanje aspekata jezika kao medijuma. Međutim, ovdje polazim od stanovišta da jezik i učestvuje u građenju politićkog znaćenja, pa analiza zahtijeva i veći korak – analizu načina na koji jezik postaje graditelj politićke i društvene stvarnosti.

Ovaj složeni proces može se ispitivati na više načina, odakle i dolaze različita poimanja diskursa kao konstitutivnog za realnost, koja se opet mogu grubo podijeliti

u dvije perspektive – definisanje diskursa u širem i užem smislu. Prva perspektiva vidi diskurs kao „ideološki ‘svežanj’, supkulturu ili čak arenu specijalne interakcije“, pa se tako govori o diskursu feminizma, individualizma, marksizma i sl.; dok ga druga perspektiva vidi kao govorni ili pisani tekst koji se koristi za ostvarivanje društvenih ciljeva (Grimshaw, 2003: 27). Kojoj će se perspektivi istraživač prikloniti, tj. koliko će daleko otići u analizi konteksta, ne zavisi od argumenata zastupnika dva teorijska pravca, budući da su oba legitimna u odgovarajućim okolnostima, već od samog predmeta analize. Ovdje se nećemo složiti s Čiltonom (Chilton, 2004: 205), koji u ranijem poređenju analize diskursa s mikroskopom kaže da je to zavisno od „volje analitičara“, već smatramo da je metodološki pristup uslovljen potrebama analitičara, tj. predmetom istraživanja. Tako, recimo, analiza lokalnog konteksta može biti dovoljna za utvrđivanje pojedinih govornih činova, njihove ilokucije i perlokucije u primjerima svakodnevne komunikacije, dok analiza političkog diskursa zahtijeva uzimanje u obzir mnogo šireg konteksta u kom se lokalni kontekst prepliće s globalnim (društvenim praksama, ideologijama, političkim sistemima itd.).

Potreba da se analizira kontekst svakako da stvara i teorijske i praktične probleme u smislu određivanja metodologije, čiji izbor zavisi od subjektivnosti istraživača, ali, kako Vidouson ističe, i raniji pristupi lingvistici nisu bili mnogo objektivniji budući da su bili obilježeni „narcističkom introspekcijom i intuicijom“ (Widdowson, 1979: 112), aludirajući u prvom redu na transformacionu gramatiku. Odbacuje se ideja da se „lingvistička teorija bavi idealnim govornikom/slušaoцем u potpuno homogenoj govornoj zajednici“ (Čomski, 1979: 64), kao potpuno nerealna i udaljena od stvarnosti.

Nadalje, trenutna poststrukturalistička stremljenja kritikuju i navodno objektivni Sosirov strukturalizam, koji jezik vidi kao stabilnu, nepromjenljivu i totalitarnu strukturu i koji pravi jasnu razliku između *langue* i *parole*, vrlo malo pažnje poklanjajući ovoj drugoj kategoriji, tj. upotrebi jezika. Jedan od zadataka koje Sosir postavlja lingvistici, „da samu sebe ograniči“ (Sosir, 1969: 15), u postmodernim interdisciplinarnim strujanjima i shvatanjima da probleme treba sagledavati holistički, postaje veoma težak, ako ne i neizvodljiv. U poststrukturalizmu, znakovi i dalje dobijaju svoje značenje u odnosu na druge znakove, ali se insistira na promjenljivosti značenja tih znakova u zavisnosti od konteksta, gdje u svakom novom kontekstu znakovi nose novu nijansu značenja (up. Jorgensen and Philips, 2002: 10-11). Tako je ključni pojam *promjena*, pa jezik nije samo odraz realnosti koja postoji van njega, nego se sastoji iz niza struktura, tj. sistema ili diskursa, a do značenja dolazi se *dekonstrukcijom*.

Na sličan način pišu Ferklaf i Čurliaraki (Fairclough and Chouliaraki, 1999) u izuzetno uticajnoj knjizi *Diskurs u kasnoj moderni*. Za razliku od većine autora koji se bave kulturom na ovaj ili onaj način i koji najnovije društvene tendencije sumiraju u postmodernizam, ovi autori ističu da civilizacija još nije izašla iz modernizma, već da je ovaj prosto evoluirao u *kasnu modernu* (engl. *late modernity*). Vjerovatno da će definisanje ovog trenutka biti moguće s određene istorijske distance, ali je izgleda nepobitno da je *promjena* njegova osnovna odlika. Ovi autori identifikuju četiri ključna procesa koji karakterišu savremeni diskurs. Prvi je kolonizacija/aproprijacija – gdje jedna društvena praksa dominira nad drugom, tj. druga poprima svojstva prve, što se

u jeziku ogleđa u marketizaciji diskursa, širenju birokratskog i tehnokratskog diskursa i konverzacionalizaciji javnog diskursa. Globalizacija i lokalizacija jesu drugi proces koji zapravo predstavlja specifičan primjer prvog procesa, a koji se, recimo, može naći u uticaju diskursa zapadnih televizijskih stanica, naročito američkih, na ostale lokalne stanice po Evropi, ali i šire. Treći proces koji se dešava u kasnoj moderni, tj. našem dobu, odnosi se na refleksivnost/ideologiju. Refleksivnost predstavlja tendenciju da diskursni subjekti sve više postaju svjesni načina na koji upotrebljavaju jezik i tako, na primjer, nastoje biti politički korektni. Veći nivo svijesti o moći diskursa smanjuje mogućnosti za naturalizaciju ideologija, tj. njihovo prihvatanje kao prirodnih i neizbježnih, ali, s druge strane, motiviše veću pažljivost kod izbora jezika onih koji nameću ideologije i kolonizuju diskurs. Posljednja kategorija diskursnih promjena današnjice odnosi se na identitet/razliku. Borba za pronalaženje identiteta jedna je od dominantnih tema kasne moderne i rezultat izražene refleksivnosti ovog doba. Borba za identitet istovremeno je i borba za isticanje razlika, jer dominiraju diskursi u kojima preovladava zamjenica prvog lica množine i konstruisanje univerzalnog subjekta (Liotarova čuvena „tiranija univerzalnog“), što je prvenstveno odlika diskursa politike, time potiskujući razlike i individualnost (Chourliaraki and Fairclough, 1999: 93-96).

Procesi koji se sada dešavaju zaslužuju pažnju iz lingvističke perspektive, pri čemu lingvistici na raspolaganju stoje niz mogućih pristupa, među njima i onaj koji predlaže Ferklaf – kritički.

Tekst

Neslaganja autora oko definisanja pojma diskursa nužno se odražavaju i na definisanje teksta. I dok se termin tekst u novijoj anglističkoj literaturi odnosi i na pisane i govorne realizacije jezika, to nije slučaj u njemačkoj, ruskoj i našoj domaćoj lingvistici, gdje se tekst i dalje vezuje isključivo za pisane medijume i stavlja naspram govora. Budući da su analiza diskursa, i, specifičnije, analiza političkog diskursa i kritička analiza diskursa, uglavnom izučavane u anglističkoj tradiciji, u ovoj knjizi usvojiću teorijsku postavku koja proizilazi iz zapadne literature.

Definicije teksta variraju od najprostijih, koje se baziraju na kriterijumu dužine, do onih gdje se njegovo značenje približava i preklapa sa značenjem diskursa ili čak realizacije bilo kog semiotskog sistema.

Simplističke definicije predstavljaju tekst kao bilo koji iskaz duži od rečenice (Salkie, 1995: IX), što se vrlo lako može osporiti. Tako Vidouson (Widdowson, 2004: 6) dokazuje da u izvjesnim okolnostima jedna rečenica može činiti cijeli tekst (recimo natpis: *Neovlašćenima zabranjen pristup*), a isto važi čak i za izolovanu riječ ili frazu (na primjer natpisi: *Otvoreno, Zabranjen ulaz* i sl.). Vidouson nalazi i kontekst u kojem jedno jedino slovo može biti čitavi tekst (npr. slovo *P* koje predstavlja znak da je parkiranje dozvoljeno). Tekstovi, dakle, mogu biti različitih dužina, od jednog slova do čitavih epova, tako da se njihovo definisanje ne može oslanjati na kriterijum dužine.

Preciznije određenje teksta bilo bi da je tekst „spoljašnja manifestacija komunikativnog događaja“ (Garrett, Bell: 3) ili „verbalni zapis komunikativnog čina“ (Brown and Yule, 1983: 11). Budući da je diskurs određen kao tekst u kontekstu, potrebno je razgraničiti ova dva pojma.

Naširoko prihvaćeno i sasvim korisno gledište jeste ono koje tekst posmatra kao proizvod, a diskurs kao proces (Brown and Yule, 1983: 24; Widdowson, 2004: 8). Tekst je zapravo inertan, kaže Vidouson, njegova aktivacija je diskurs (Widdowson, 2004: 8). Rečeno se može se sumirati kako slijedi: diskurs je proces pregovaranja značenja čiji je proizvod tekst, tj. tekst čini samo niz jezičkih oblika, čije značenje postoji jedino u diskursu.

Poseban akcenat analiza diskursa stavlja na izučavanje tipova tekstova, tj. žanrova, što je još jedan od osnovnih termina iz ove oblasti.

Žanr

Žanr je dugo bio predmet analize nauke o književnosti, a intenzivnije lingvističko interesovanje za kategorizaciju tekstova zavladao je tek u 20. vijeku. Među prvima koji su skrenuli pažnju na žanr u lingvistici bio je Mihail Bakhtin.

U eseju *Problemi govornih žanrova*, prvi put objavljenom 1979. godine⁵, Bakhtin proširuje pojam žanra, koji je do tada uglavnom asociran s književnim kategorijama, na društvenu sferu i govorni i pisani jezik. „Relativno ustaljeni tematski, kompozicioni i stilistički tipovi iskaza“ (Bakhtin, 1986: 64) predstavljaju ono što on naziva govornim žanrovima, koje klasifikuje u primarne ili proste i sekundarne ili složene i koje vidi kao otvorene kategorije. Žanrovi su vrlo heterogeni, zapravo „neograničeni“ (Bakhtin, 1986: 60), zbog čega ih je teško analizirati.

U lingvistici je danas pojam žanr vrlo ustaljena kategorija, koja se najdetaljnije izučava u okviru analize žanra, poddiscipline analize diskursa, ali se termin javlja gotovo u svim ostalim poljima ove oblasti.

Među najznačajnijim autorima koji se bave analizom žanra spadaju Svejls (Swales) i Batija (Bhatia). Oni žanr shvataju u užem smislu, u kontekstu profesionalnih zajednica koje se njime služe u cilju ostvarenja nekog svog funkcionalnog cilja. Takve zajednice Svejls (Swales, 1990: 24-27) određuje kao grupu individua koja: 1. je usmjerena ka ostvarenju nekog zajedničkog javnog cilja, 2. ima mehanizme za komunikaciju među svojim članovima (sastanci, prepiska, razgovori...), 3. koristi mehanizme za komunikaciju radi razmjene informacija, 4. ima i koristi jedan ili više žanrova, 5. koristi određenu terminologiju, 6. ima kriterijume za prijem članova – posjedovanje informacija i diskursna ekspertiza. On pojam diskursne zajednice razlikuje od šireg pojma govorne zajednice, čiji članovi komuniciraju ne radi ostvarenja nekog profesionalnog cilja, već prvenstveno radi socijalizacije i grupne solidarnosti.

---

⁵ Iako ga je Bakhtin napisao već ranih pedesetih godina.

U ostalim granama analize diskursa, žanr se shvata u širem smislu. Sam Svejz sumira ova shvatanja u sljedećem: „...lingvistički doprinosi studijama žanra koje su u razvoju naglašavaju sljedeće: a) žanrove kao tipove komunikativnih događaja usmjerenih ka cilju, b) žanrove koji imaju šematske strukture, c) žanrove kao različite od registara ili stilova” (Swales, 1990: 42). U tom tonu, Ferklaf (Fairclough, 1995: 57) definiše žanr kao “upotrebu jezika koja je povezana sa, tj. čini dio neke posebne društvene prakse“. Tako se u najširem smislu žanr shvata kao vrsta teksta uslovljena društvenom praksom i konvencijama, a diskursna zajednica kao grupa pojedinaca koja se služi konvencionalnim jezikom u okviru profesionalne prakse kojom se bave. Kada je u pitanju predmet ove knjige, parlamentarna debata predstavlja poseban žanr koji realizuju poslanici, članovi diskursne zajednice koja koristi konvencionalni jezik radi ostvarenja zajedničkih ciljeva kao što je usvajanje zakonskih akata i politika, ubjeđivanje birača i sl.

Naročitu aktuelnost kategorija žanra ima u kritičkoj analizi diskursa, čije teorijske postavke ističu hibridnost žanrova i intertekstualnost⁶ (miješanje žanrova) kao jednu od osnovnih odlika kasne moderne ili postmoderne, zavisno od toga kako se ovo doba klasifikuje, i time i jednu od značajnih tema za diskursnu analizu tekstova.

Radi preciznijeg definisanja, žanr je potrebno odrediti u odnosu na slične pojmove. *Diskursi* su relativno nezavisni od žanrova, tj. u istom diskursu (npr. politički diskurs) mogu se sresti razni žanrovi (govori, debate, intervjui itd.) i obrnuto. Dok se diskurs vezuje za jezik koji se koristi da se izgradi neki aspekt stvarnosti iz određene perspektive, na primjer liberalni politički diskurs, žanr se vezuje za jezik koji se asocira za određenu društvenu aktivnost (Chourliaraki and Fairclough, 1999: 63).

Nadalje, žanr treba razgraničiti od registara i stilova. Žanrovi su strukturisani tekstovi (izvještaj, debata, intervju i sl.), a *registri* stilističke opcije, tj. varijante jezika koje se koriste u određenim tipovima društvenih situacija (naučni jezik, poslovni jezik, jezik politike, itd.) (Crystal, 2008: 409). Kategorija registra odgovara terminu *funkcionalni stil* u istočnoevropskoj tradiciji, „generičkom stilu određenih oblasti ljudske aktivnosti i komunikacije“ (Bakhtin, 1986: 64), tj. „jezičkim sredstvima karakterističnim za pojedine domene upotrebe jezika“ (Bugarski, 1995: 165). Drugi termin koji se koristi za ovaj pojam dolazi iz sistemske funkcionalne lingvistike, a to je *tematski registar* (engl. *field*)⁷.

Stil se obično dvojako shvata – s jedne strane kao individualni stil, koji se realizuje kao nečiji idiolekt, i šire, odnoseći se na upotrebu jezičkih sredstava čiji izbor zavisi od odnosa prema sagovornicima, kao i statusa i uloga diskursnih učesnika, tj. odgovara pojmu *interpersonalnog registra* (engl. *tenor*) iz sistemske funkcionalne lingvistike.

6 U literaturi se kao sinonim za drugi stepen intertekstualnosti, tj. miješanje žanrova, koriste termini interdiskurzivnost (Ferklaf u svim radovima), rekontestualizacija žanrova (Chilton and Schäffner, 2002) i importacija žanrova (Sauer, 2002).

7 Prevod termina *field*, *tenor* i *mode* preuzeli smo od Vetls i Radić-Bojanić (Wattles and Radić-Bojanić, 2007), koje su ih prevele kao *tematski*, *interpersonalni* i *medijumski registar*.

Medijumski registar (engl. *mode*) najčešće se odnosi na realizaciju diskursa u različitim medijumima, pa tako diskurs može prvenstveno biti govorni i pisani, ali i pisan da bi bio govoren, kao i govoren da bi bio pisan. Posebnu kategoriju predstavlja i posredovani, tj. reprezentovani diskurs, koji se prenosi putem savremenih medija masovne komunikacije. Autori obično ističu specifičnosti i razlike diskursa koji se realizuje u različitim medijumima, ali „bez obzira na različite okolnosti govornog i pisanog jezika... stanovište dinamičkog modela je da su oni u suštini slični. Oba su interaktivna, oba su usmjerena i svrsishodna“ (Sinclair, 2004: 70). Ova kategorija takođe uključuje i *retorički registar*, tj. tekst se određuje prema tome da li pripada argumentativnoj, ekspozitornoj ili didaktičkoj kategoriji (Renkema, 2004: 47-8).

Žanrovi se kategorišu po raznim osnovima: po medijumu (govorni, pisani, reprezentovani), po pripremljenosti (pripremljeni, kao što su, na primjer, pjesma, TV izvještaj, i nepripremljeni, na primjer, ćaskanje među prijateljima i sl.), po registru itd. Ferklaf (Fairclough, 2003: 68) i Svejlz (Swales, 1990: 62) razlikuju žanrove i po nivou apstraktnosti. Tako se govori o *predžanrovima* (*pregenres*), kakva je npr. uobičajena konverzacija, iz koje se izvode žanrovi zasnovani na principima dijaloga koji prate neke opšte odrednice tipične za pomenuti predžanr, kakvi su, na primjer, razgovor kod ljekara, ispitivanje na sudu, telefonski razgovor i sl.

Istorija analize diskursa

Analiza diskursa trenutno je najaktuelnija grana lingvistike, ali je teško reći da li je ovaj pristup i dalje u svom povelju ili je dostigao svoj zenit. Ono što se sa sigurnošću da primijetiti jeste da je analiza diskursa počela da doživljava široko raslojavanje u poddiscipline, što je i razumljivo, s obzirom na širinu oblasti koju pokriva i brojnost problema kojima se bavi. U mnoštvu literature iz ove oblasti, međutim, ne nalazimo mnogo prikaza istorijskog razvoja ovog pristupa. Vjerovatno da je teško govoriti o istoriji u njenom razvoju i da će biti potrebna određena distanca da bi se mogli izvagati različiti doprinosi ovoj oblasti u proteklih par decenija.

Autori su jednoglasni barem u ocjeni da je formalni začetnik ovog pristupa Zelig Haris (Zellig Harris). Treba istaći epitet „formalni“ iz razloga što je njegov čuveni članak *Analiza diskursa* (orig. *Discourse Analysis*, 1952) zaslužan uglavnom za uvođenje naziva ove discipline, dok mu današnji autori zamjeraju mnogo toga u načinu na koji je prvobitno zamislio kako analiza diskursa treba da izgleda. Decenije koje su uslijedile obilježio je niz objavljenih monografija iz ove oblasti, a pristup je dobio pravi zamah tek sedamdesetih godina.

Radovi iz više oblasti u kojima se jezik proučava u kontekstu doprinijeli su razvoju analize diskursa. De Bogrand (De Beaugrande, 1997) kao ključne doprinose navodi američku tagmemiku, etnomedologiju, funkcionalnu lingvistiku, tekst lingvistiku, sociolingvistiku, vještačku inteligenciju, psiholingvistiku i kognitivnu lingvistiku, a Van Dajk (van Dijk, 1985b) ističe još i doprinose lingvističke filozofije. Pomenutim disciplinama koje su potpomogle razvoj analize diskursa treba dodati još i domete pragmatike, čiji su rezultati nesumnjivo dali vjetar u leđa ovoj oblasti. Budući da se bavi

jezikom u njegovom sociokulturnom kontekstu, ona predstavlja zapravo poddisciplinu studija o diskursu (van Dijk, 1997c: 14), dok se, s druge strane, bavljenje diskursom najvećim dijelom i sastoji od bavljenja pragmatikom (Brown and Yule, 1983: 26). Sve pomenute discipline i perspektive u izučavanju jezika u kontekstu uvode koncepte i terminologiju koja je danas suštinska u bavljenju analizom diskursa, koja zapravo i predstavlja pristup koji čini konglomerat lingvističkih disciplina.

U okviru *tagmemike*, lingvisti se bave opisivanjem neizučavanih jezika, uglavnom onih malo poznatih koji se govore u Africi, Aziji, Okeaniji i Južnoj Americi, na osnovu podataka sakupljenih radom na terenu. Poseban fokus ovih istraživanja, čiji je glavni zastupnik bio Pajk (Pike) pedesetih i šezdesetih godina, jeste na govornim vještinama i naročito pričanju priča. Veću okrenutost na ispitivanje konteksta u kom se jezik realizuje De Bogrand objašnjava činjenicom da je u izučavanju nepoznatog jezika istraživač više „osjetljiv“ na autentični govor nego što je to slučaj u izučavanju maternjeg jezika u zemljama u kojima dominira kultura pisanog jezika i normativnost, „gdje je osjetljivost za jezik... dugo istupljavana i iskrivljavana od strane nepouzdanih školskih gramatika“ (De Beaugrande, 1997: 46).

Prvi važniji koraci u analizi diskursa načinjeni su u *analizi konverzacije* (Sinclair, 2004: 52), a prve definicije diskursa uglavnom su ograničavale ovaj termin na govornu interakciju i time izjednačavale analizu konverzacije s analizom diskursa. Analiza konverzacije, koja danas čini veliku oblast analize diskursa, nastala je motivisana radom američkih etnometologa šezdesetih i sedamdesetih godina, čiji je osnivač bio Harold Garfinkel i čiji je rad bio inspirisan sociografskim istraživanjima Ervinga Gofmana (Erving Goffman). *Etnometodologija* za predmet ima izučavanje grupa ljudi koji komuniciraju u prirodnom okruženju, pri čemu je akcenat na ispitivanju naracije, rituala pozdravljanja i verbalnih duela u različitim kulturnim i društvenim kontekstima (McCarthy, 1991: 6).

Ispitivanje diskursa u učionici od strane Sinklera i Kultarda iz 1975. godine (Co-ulthard, 1992), u vidu sekvencijalne analize obrazaca usmene komunikacije u institucionalnom okruženju, obilježilo je pravi početak analize konverzacije, a time i analize diskursa.

Iz redova istraživača analize konverzacije izašla su čuvena lingvistička imena kao što su Saks (Sacks), Šleglof (Schlegloff) i Džeferson (Jefferson). Ovo je disciplina koja je i danas veoma aktuelna i kod koje je, uopšteno rečeno, fokus na strukturi usmene interakcije i modelima organizacije. Dinamika razvoja konverzacije, kao vida interaktivne govorne razmjene, podrazumijeva istraživanje načina na koji se teme u razgovoru pojavljuju, smjenjuju i nestaju, kako se značenje „pregovara“ i identitet govornika uspostavlja, kao i ispitivanje upotrebe jezika u cilju ostvarivanja društvenih odnosa kroz, na primjer, prizmu učtivosti, pseudointimnosti i sl. Svako potencijalno značenje u kontekstu pretvara se u situaciono, tj. ono koje se oslanja na ekstralingvističke elemente situacije (Seedhouse, 2007: 255). Posebna pažnja poklanja se tipu situacije, bilo da je ona institucionalna (na primjer, interakcija u školi ili kod ljekara) ili neobavezna (recimo, razgovor među prijateljima).

S druge strane, zamah razvoju tekst lingvistike u prvom redu dala je funkcionalna lingvistika, koja se istovremeno razvijala i na istočnom i na zapadnom lingvističkom frontu.

Istočnoevropska tradicija izrodila je iz Praške škole lingvistike (osnovane još 30-ih godina) teoriju *funkcionalne rečenične perspektive*. Praška škola je „prva sistematski počela izlagati shvatanje da se sintaksička ispitivanja ne smeju završavati na nivou rečenice, već da moraju zahvatati i nivo celokupnog kazivanja, tj. diskursa“ (Ivić, 1983: 128). Suština ove teorije jeste da ono što je subjekat u rečenici ne mora biti i polazna tačka saopštenja, tj. njegova tema, i da predikat ne mora biti u funkciji saopštavanja o temi, tj. u ulozi reme ili komentara. Tako je tema „lijevi rečenični konstituent“ i „početna tačka iskaza“ (Brown and Yule, 1983: 125), a rema sve ostalo što slijedi u rečenici i što govornik kaže u vezi s temom. Izbor rečenične perspektive, tj. tematizacija, jeste diskursni, a ne samo rečenični proces, budući da ono što govornik ili pisac stavlja u prvi plan utiče na interpretaciju svega onoga što slijedi.

Zapadna funkcionalna škola, poznata kao *sistemska funkcionalna lingvistika*, osnovana od strane Halideja (Halliday) šezdesetih godina, i dalje je vrlo aktuelna kao pomoćni metod u analizi diskursa, naročito u kritičkoj analizi diskursa. Ova lingvistika je sistemska jer jezik vidi kao sistem, a funkcionalna zato što je zanima funkcija jezičkih sredstava, tj. kako se jezik koristi u različitim društvenim kontekstima da bi se postigli određeni ciljevi. Jezički izbor u različitim društvenim okruženjima onda se „ne određuje kao ‘dobar’ ili ‘loš’, kako je to slučaj u tradicionalnim pristupima jeziku, već kao ‘odgovarajući’ ili ‘neodgovarajući’ u određenom kontekstu“ (Eggins, 2004: 20). Sistemska lingvistika teži da razvije i teoriju o jeziku kao društvenom procesu i analitičku metodologiju koja omogućava detaljan i sistematski opis jezičkih obrazaca.

Funkcionalne škole lingvistike omogućile su razvoj *tekst lingvistike*, pandana analize konverzacije. Ovaj pristup pojavio se 1972. godine s Dreslerovim (Dressler) *Uvodom u tekst lingvistiku* (orig. *Einführung in die Textlinguistik*), a u fokusu ispitivanja su pisani tekstovi, kao jedinice iznad nivoa rečenice, tipično u njihovom kontekstu, pri čemu je akcenat na strukturi, tj. traženju obrazaca i ispitivanju svojstava kao što su kohezija, koherencija, informativnost, tj. raspored teme i komentara, situacionalnost u kontekstu, intencionalnost i prihvatljivost, kao i intertekstualnost, tj. istraživanje odnosa s drugim tekstovima, naročito onim koji pripadaju istom ili sličnom „tipu teksta“ (De Beaugrande, 1997: 53).

Paralelno s ovim pristupima, jačao je i *sociolingvistički* pristup diskursu, koji se u zapadnoj lingvistici javio tek kasnih šezdesetih godina, s radovom Viljema Labova (William Labov), Bazila Bernstajna (Basil Bernstein) i Ervinga Gofmana.

Amerikanac Labov naročito se zanimao za ispitivanje verbalnih duela između adolescenata (uglavnom crnaca), ali je najpoznatiji po istraživanju naracije, tj. pričanju priča o ličnom iskustvu. Poput strukturnih analiza pisanih tekstova, Labov ističe strukturu govorne naracije sa sljedećim fazama: apstrakt (signal koji sagovornicima sugeriše da će priča početi), orijentacija (objašnjavanje konteksta – mjesto, vrijeme,

učesnici, razlozi, ciljevi), radnja (šta se zapravo dešava u priči), razrješenje (kako se završava priča), koda (signal da je priča završena, obično povezuje priču sa sadašnjom situacijom), procjena (komentar na priču, ne mora biti na samom kraju priče) (Labov, 2006). Njegovo zanimanje za odnos govornog jezika i društvenog konteksta još jedan je od važnijih doprinosa razvoju analize diskursa.

Nešto drugačiji je eksperimentalni rad Britanca Bazila Bernstajna, u čijem istraživanju su djeci iz radničke i srednje klase pokazivane slike na osnovu kojih je trebalo da ispričaju priču (Bernstein, 1971: 63-67). Djeca iz srednje klase pričala su priče koje su bile nezavisnije od konteksta, tj. slika koje su im date, dok su radnička djeca pričala kraće, jednostavnije priče, s puno deiktičkog oslanjanja na date slike. Prvi kôd Bernstajn je nazvao proširenim kodom (engl. *elaborated code*) i ocijenio ga kao univerzalnijim i nezavisnijim, dok je drugi dobio naziv ograničeni kôd (engl. *restricted code*), budući da je njegova interpretacija bila usko vezana za dati kontekst i partikularistička. Bernstajn je smatrao da različiti društveni uslovi kreiraju nejednakosti za razvoj jezika kod djece, ali je njegov pojam proširenog i ograničenog koda dobio i širu primjenu, na primjer u analizi političkog diskursa (vidjeti poglavlje *Analiza političkog diskursa*).

Još jedan sociolog postavlja teorije čiji će se termini i postavke pokazati ključnim u razvoju analize diskursa i pragmatike. Radi se Ervingu Goffmanu čiji esej *O licu* (orig. *On Face-work*) uvodi pojmove pozitivnog i negativnog lica. Lice je termin koji označava način na koji sebe ljudi prezentuju u društvenim situacijama, slika o sebi koju oni projektuju i zapravo maska koja se mijenja zavisno od publike i društvene interakcije (Goffman, 2006). Ono ima dvije komponente: pozitivno lice, tj. ono koje se odnosi na pozitivnu sliku koju učesnik komunikacije ima o sebi, i *negativno*, u čijoj je suštini osnovna potreba učesnika da ostane samostalan. Učesnik će težiti da „sačuva“ svoje lice, za šta mu na raspolaganju stoji ograničen broj strategija. Ono što se podrazumijeva pod terminom lice razlikovaće se u različitim kulturama.

Klasična sociolingvistička istraživanja bave se jezičkim varijetetima kao funkcijama različitih društvenih, vjerskih, ekonomskih, političkih i drugih statusa govornika.

Interesovanje za *vještačku inteligenciju* obilježilo je početak psiholingvističkih istraživanja. Naivna postavka od koje se inicijalno pošlo jeste da bi kompjuterski programi mogli „komunicirati“ s ljudskim bićima, zbog čega je potrebno da „razumiju“ diskurs. Rad na tome pokazao je, međutim, koliko je i najjednostavnija komunikacija složen proces i koliko se kontekstualnih informacija mora uzeti u obzir da bi se ona uspješno ostvarila. Ovo je istraživanje ipak uvelo bitne pojmove kao što su „šema“, „scenario“ i na kraju „okvir“, koji su danas osnovni termini koji se javljaju u izuzetno aktuelnom radu u okviru *psiholingvistike* i *kognitivne lingvistike*, čijem su razvoju pored vještačke inteligencije naročito doprinijele pragmatika i tekst lingvistika (Graesser et al., 1997: 294). Lingvistička zanimanja za jezik koja koriste psihološke principe i metode mentalne procese vide kao konstruktivne, tj. proces komunikacije ne vide kao pravolinijski, već se ističe da mentalne reprezentacije o jeziku koji se čita ili sluša ne predstavljaju puku kopiju tih tekstova, nego su rezultat strateških procesa konstrukcije i razumijevanja koji koriste elemente iz teksta, konteksta, znanja i vjerovanja (van

Dijk, 1997c: 18). Drugim riječima, značenje nije u tekstu, već se interpretira iz teksta u skladu s ostalim kontekstualnim činionicima.

Poseban doprinos kognitivne lingvistike razvoju analize diskursa i posebno kritičke analize diskursa bilo je formulisanje *konceptualne teorije metafore* osamdesetih godina od strane Džordža Lejkofa (Lakoff, 1995; 2003a; 2003b; 2004) (vidjeti poglavlje *Analiza političkog diskursa*).

Nesumnjivo je da je značajan podsticaj za razvoj analize diskursa došao od filozofa jezika, s jedne strane Ostina (Austin) i Serla (Searl), koji su postavili teoriju govornih činova i, s druge, Pola Grajsa (Paul Grice), koji je opisao kooperativni princip konverzacije.

Teorija govornih činova začeta je 1962. godine s publikacijom čuvene Ostinove (Austin) knjige *Kako djelovati riječima* (orig. *How to Do Things with Words*). Naime, Ostin, britanski filozof, primjećuje da postoji posebna klasa glagola koja, osim što imenuje ili predstavlja neku radnju, istovremeno je i izvodi (npr. *izvinjavam se; imenujem te* i sl.). Ovu klasu iskaza on svrstava u performative, koje stavlja naspram konstativnih iskaza, koji samo opisuju neko stanje ili radnju (Austin, 1962). Podjela je samo načelna jer svaki čin i konstatuje i izvodi nešto, tj. i opisuje i ima određeni efekat. Tako se i za konstative može reći da izvode određene činove, npr. da saopštavaju nešto, daju upozorenje i sl.

Zbog ovog problema, Ostin je pomenutu podjelu kasnije zamijenio kategorizacijom u tri grupe činova koji se izvode simultano u svakom iskazu: lokucione činove (samo govorenje), ilokucione činove (izvođenje nekog čina, ono što se čini riječima) i perlukucione činove (efekat koji čin proizvodi) (Saddock, 2007: 55). Na primjer, u iskazu *Ovdje je zagušljivo*, lokucioni čin bio bi samo izgovaranje ovog iskaza, ilokucija bi se mogla, zavisno od konteksta, odrediti kao žalba, naređenje ili zahtjev, a perlukucioni čin bio bi, recimo, otvaranje prozora i sl.

Serl (Searl, 1968) je proširio i uobličio Ostinove postavke u teoriju govornih činova, gdje se konstatuje da se jezikom izvode činovi kao što su molbe, žalbe, pozivi, kritike, obećanja, zahvaljivanje, izvinjavanje, naređivanje i sl. Uopšteno govoreći, govorni činovi su činovi komunikacije, a budući da komunikacija služi za izražavanje određenih stavova, tip govornog čina koji se izvodi odgovara tipu stava koji se izražava (Bach, 1998). Tako, na primjer, zahtjev izražava želju da se nešto uradi, a izvinjenje žaljenje što je nešto urađeno. Govorni činovi mogu „uspjeti“, ukoliko publika uspije da ih identifikuje u skladu s namjerom govornika, ali dešava se i da budu „neuspješni“, tj. neprepoznati.

Pol Grajs je primijetio da se konverzacija odvija zahvaljujući tome što se sagovornici prećutno pridržavaju određenih pravila, tj. maksima. U svom eseju *Logika i konverzacija* (orig. *Logic and Conversation*), koji je javnost ugledao 1975. godine i koji je više puta objavljivan u kasnijim publikacijama, navodi se da sagovornici u konverzaciji slažu da će govoriti istinu, da je ono što govore informativno relevan-

tno i kvantitativno odgovarajuće i da će se saopštiti na jasan i direktan način (Grice, 2006). Ova pravila, koja su postala poznata pod nazivom konverzacione maksime dio su Grajsove teorije pod nazivom kooperativni princip, koja je doduše dočekana vrlo kontraverzno u akademskim krugovima. Naročito je na udaru bila maksima istinitosti, koja, na primjer, ne funkcioniše u situaciji kada jedan od sagovornika ne govori istinu, što nije rijedak slučaj. Ipak, princip ne kaže da se kršenje maksima nikada ne dešava, naprotiv, njihovo kršenje osim bukvalnog značenja u iskaz unosi i novo, dodatno značenje, što se naziva konverzacionom implikaturom (Brown and Yule, 1983: 32).

Pomenute teorije filozofa jezika, tj. teorija govornih činova i kooperativni princip, glavni su predmet izučavanja *pragmatike*, koja se javila istovremeno s formuliranjem ovih teorija. Osim pomenutih fenomena, u okviru pragmatike izučava se i teorija učtivosti, čije su temelje postavili Braun i Levinson (Brown and Levinson, 1987) i koja uvodi neke od ključnih termina na koje se naslanja analiza diskursa.

Braun i Levinson preuzimaju Gofmanove termine pozitivno i negativno lice i polaze od hipoteze da je „u opštem interesu svakog učesnika da zaštiti lice onog drugog“ (Brown and Levinson, 2006: 312). Paralelno Gofmanovim kategorijama lica, Braun i Levinson identifikuju strategije učtivosti – direktnu (engl. *on record*)⁸ (npr. *Prebaci me do stanice*) i indirektnu (engl. *off record*), kod „koje se izbjegava otvoreno nametanje“ (Brown and Levinson, 1987: 2), tj. kod koje nije sasvim otvoreno saopštena namjera pošiljaoca poruke (npr. *Ne mogu da nađem taksi, ne znam kako da stignem do stanice*). Direktna učtivost može se realizovati bez kompenzacione fraze (engl. *redressive device*) ili s njom, gdje se razlikuje pozitivna učtivost kao izraz solidarnosti koja štiti pozitivno lice drugog (npr. *Draga moja drugarice, da li bi me mogla prebaciti do stanice?*), i negativna kao izraz uzdržanosti koja štiti negativno lice drugog (npr. *Izvini što te mučim, ali da li bi mogla da me prebaciš do stanice?*) (Brown and Levinson, 1987: 60). Stepen i kategorija učtivosti zavisi od situacije i učesnika. Učtivost se ostvaruje preko određenih strategija, npr. ustaljenih fraza (npr. *molim vas*), fraza koje služe za ublažavanje iskaza (engl. *hedges*, npr.: *Ako vam nije teško, da li biste mogli...?*), komandi skrivenih u pitanjima (*Da li biste mogli da zatvorite prozor?*), upotrebom riječi i fraza koje upućuju na pregovaranje poput *ako, moći, htjeti* i sl. (Pridham, 2001: 53).

I dok su „starije“, prethodno opisane metodologije i dalje na snazi, paralelno s njima javljaju se novije discipline i pristupi koji pripadaju analizi diskursa ili su joj srodni, u okrilju postmoderne ili kasne moderne i poststrukturalističke teorije, koja je čvrsto ustanovila kategoriju „diskursa“ u društvenim naukama (Chourliaraki and Fairclough, 1999: 28).

Ranih devedesetih godina, kao nastavak psiholingvističkih istraživanja, javlja se *diskurzivna psihologija*, u čijem je fokusu ispitivanja socijalna izgradnja i kreiranje stavova, društvenih grupa i identiteta. Društveni konstruktivizam odbacuje kognitivistički pokušaj da se objasne stavovi i ponašanje kao isključivo faktori psiholoških pro-

---

⁸ Prevodi termina u ovom dijelu preuzeti su od Perović (2009). Isto važi i za prevod termina *face* kao *lice* i termina *presupposition* kao *presupozicija* (Perović, 2009).

cesa, tj. „privatnih mentalnih aktivnosti“, već ih predstavlja kao društvene aktivnosti (Jorgensen and Philips, 2002: 102). Diskurs je dinamična društvena praksa koja izgrađuje društveni svijet i individualni identitet, koji se gradi internalizacijom socijalnog dijaloga (Jorgensen and Philips, 2002: 118).

Socijalni konstruktivizam postavka je i *kulturnih studija*, čije teorije ističu da je jezik „glavno sredstvo i medij pomoću kojeg razumijemo svijet i gradimo kulturu“ (Barker and Galasinski, 2001: 1). Most između kulturnih studija i analize diskursa, tvrde Barker i Galasinski, jeste u kritičkoj analizi diskursa.

Pojava kritičke lingvistike i kritičke analize diskursa obilježila je posljednjih 20-ak godina. Lingvističke analize istovremeno su kritične prema diskursima koji izgrađuju društvenu stvarnost, a problem subjektivnosti posmatrača rješava se kroz distanciranje putem zauzimanja pozicije sa stanovišta određene teorije. O kritičkoj analizi diskursa opširnije se govori u trećem poglavlju.

Kada se sumiraju pomenute lingvističke tendencije, može se zaključiti da je analiza diskursa zapravo jedan interdisciplinarni pristup. Multiperspektivnost, tj. korišćenje više perspektiva i metodologija, razlikuje se od eklektičnog pristupa po tome što se svaka perspektiva posebno vrednuje i vaga u zavisnosti od onoga što je predmet istraživanja.

Pravci u analizi diskursa

Kao što je s ove istorijske distance teško precizno govoriti o istoriji analize diskursa, tako je neobično težak zadatak pokušati kategorisati sve discipline koje pripadaju ovoj grani lingvistike. Razlozi su dvojaki – s jedne strane, analiza diskursa broji mnoštvo ogranaka, među kojima je većina prilično mlada, a s druge, ove grane obično su multidisciplinarne, zbog čega je nekada teško odrediti da li određena disciplina uopšte i pripada lingvistici. U klasifikaciji koja slijedi, polazim od dva osnovna kriterijuma, medija preko kojeg se diskurs prenosi i načina pristupanja diskursu.

Kada je u pitanju medijum komunikacije, analiza diskursa dijeli se na *analizu konverzacije*, koja se bavi govornim diskursom, i *analizu teksta*, koja se bavi pisanim diskursom. Iako je ovo najopštija i najčešća podjela analize diskursa, o njoj ne postoji konsenzus (Lakić, 1999: 4-6), pa tako neki autori izjednačavaju analizu diskursa s analizom konverzacije.

Uzimajući za kriterijum *način pristupanja tekstu*, Batija vrši kategorizaciju različitih oblasti koje pripadaju analizi diskursa na četiri načina (Bhatia, 1999: 3-6).

1. Tekstu se može prići s ambicijom *da se izgradi teoretski osnov* za proučavanje jezika i to na osnovu već postojećih dobro ustanovljenih lingvističkih teorija i okvira, dok se na drugom kraju ovog spektra nalaze prilazi tekstu koji su *komunikativno orijentisani*.

Primjer teoretskog prilaza tekstu koji Batija smatra nastavkom gramatičkog formalizma jeste tekst lingvistika Van Dajka, koja se oslanja na transformaciono-generativnu gramatiku. Izučavanja koja se kreću u suprotnom pravcu bave se upotrebom jezika u institucionalizovanom društveno-kulturnom kontekstu s naglaskom na komunikaciji kao društvenoj akciji. Takva su, na primjer, istraživanja analize konverzacije koja proizilaze iz etnometodološke tradicije, koja se, pored ostalog, bave dinamikom razvoja usmene komunikacije, uzimajući u obzir nastanak i nestanak određenih tema iz razgovora, smjenjivanje govornika, otvaranje i zatvaranje komunikacije koja se sagledava kao pregovaranje značenja između govornika. Ovaj tip ispitivanja među prvima su inicirali Sinkler i Kultard (Sinclair and Coulthard, 1992), analizom govornog diskursa u učionici.

2. Određene discipline analize diskursa bave se *generalnim* istraživanjima u smislu otkrivanja zakona po kojima uopšteno funkcioniše svakodnevna komunikacija, za razliku od drugih koji svoj predmet istraživanja određuju *specifičnije*, pa se, na primjer, bave analizom uvoda članaka, kakva je Lakićeva analiza uvoda ekonomskih članaka (Lakić, 1999).

3. Postoje pristupi analizi diskursa koji su *motivisani primjenom*, i to naročito u nastavi jezika, mada je njena primjena višestruka i zastupljena u sasvim različitim poljima ljudskog djelovanja. Naravno, svako istraživanje u analizi diskursa, bez obzira na to koliko bi ono moglo biti teoretski motivisano, barem posrednim putem nalazi i svoju praktičnu primjenu, jer je ono što omogućava praktična ispitivanja upravo predušlov da postoje dobro ustanovljeni teoretski osnovi. Uopšteno, inspiracija za praktična istraživanja i primjenu potiče iz teorije.

4. *Nivo dubine analize jezika* najjasniji je kriterijum za podjelu svega onoga što čini analizu diskursa.

Na površini istraživanja je *analiza registra*, koja je bila aktuelna na početku diskursnih ispitivanja, a kojoj je danas najbližnja korpusna lingvistika, mada je ova uglavnom samo pomoćni metod koji se koristi u obuhvatnijim pristupima. *Korpusna lingvistika*, kao računarski podržana analiza jezičkog korpusa, daje lingvistima obiman i pouzdan materijal za obradu, ali se, naravno, analiza ne smije zaustaviti na tome. Konkretno, liste ključnih riječi, redovi konkordanci za neke izabrane riječi ili podatak o učestalosti određenog gramatičkog oblika u određenoj vrsti teksta, tj. žanru, ne znače više od svojevrsnog skeniranja jezika (deskriptivna lingvistika). Svaka obuhvatnija analiza mora objasniti učestalost i pomjerenu upotrebu određenih leksičko-gramatičkih elemenata u žanrovima (pomjerena u smislu da odudara od upotrebe u opštem jeziku). Zahvaljujući površinskim analizama dobija se materijal koji može poslužiti ne samo za lakše razjašnjavanje upotrebe jezika u određenom kontekstu (npr. jezika struke u nastavi jezika), već i za ambicioznija pojašnjenja funkcionisanja jezika na najvišim nivoima organizacije.

Dalje klasifikacije mogu se izvršiti na osnovu toga koliko se daleko ulazi u analizu konteksta. Bavljenje analizom diskursa „prvenstveno se sastoji od bavljenja

pragmatikom“ (Brown and Yule, 1983: 26), u kojoj se obično u obzir uzima najbliži kontekst, dok se u disciplinama kao što je kritička analiza diskursa i analiza političkog diskursa uzima u obzir i najširi društveni okvir.

Van Dijk (1997c: 24) pravi razliku i na osnovu „stilova“ istraživanja. Naime, s jedne strane istraživanja su empirijski usmjerena, tj. analize zasnovane na korpusu ili eksperimentima, a s druge strane jesu radovi koji su više filozofski orijentisani, koji zapravo predstavljaju špekulativne ili impresionističke eseje o diskursu.

Kritički osvrt na analizu diskursa

Budući da je analiza diskursa interdisciplinarna oblast, većina kritika koje joj se upućuju odnose se na pojedine metode koje se u njoj mogu koristiti. Međutim, i kod analize diskursa kao cjeline primjećuju se dva osnovna problema: subjektivnost istraživača i teškoće s kojima se on suočava prilazeći diskursu multidisciplinarno.

Kao što smo vidjeli, analiza diskursa koristi metodologiju različitih lingvističkih disciplina i oslanja se na vrlo heterogene teoretske postavke. Njihov izbor zavisi od predmeta istraživanja, a na analitičaru je da procjeni koji je metod najprimjenljiviji u datoj situaciji. To je jedna od najvećih teškoća s kojom se istraživač može suočiti, a posljedica te činjenice jeste da rezultati koji se dobiju budu različiti u zavisnosti od upotrijebljene metodologije. Međutim, mnogi autori ističu da je istraživač uvijek subjektivan i da je objektivno posmatranje i analiziranje procesa iluzoran cilj jer istraživač aktivno učestvuje u interpretiranju podataka (Bourdieu, 1990: 27). Takođe postoji i razlika između eklektičkog pristupa, koji uglavnom karakteriše nesistematičnost, i multidisciplinarnog pristupa, prilikom kojeg istraživač uvijek prethodno izvršava evaluaciju metodologije, nastojeći da se prema njoj kritički odnosi.

Multidisciplinarnost analize diskursa zahtijeva poznavanje literature iz praktično svih lingvističkih disciplina, ali i relevantnu literaturu iz oblasti kakve su sociologija, psihologija i kulturne studije. Današnjicu obilježava svakodnevno objavljivanje na hiljade naučnih članaka iz svih ovih oblasti, što ovaj zadatak, prije svega, čini tehnički zahtjevnim. Osim toga, čak i kada su dovoljno proučene relevantne paralelne literature, istraživač mora biti jednako vičan upotrebi i primjeni raznovrsnih metodologija.

Vjerovatno da budućnost analize diskursa vodi u njenu diversifikaciju i razlaganje na potpuno odvojene lingvističke discipline, ali svakako da i u tom slučaju od kvalitetnih i potpunih analiza moramo očekivati multidisciplinarnost, kako bi se stekao potpuniji uvid u jezičke fenomene.

* * *

Kao što smo vidjeli, analiza diskursa je orijentisana na analizu autentičnih tekstova u njihovom globalnom, tj. sociokulturnom i lokalnom kontekstu. Ova transdisciplina ili pristup pokriva širok dijapazon perspektiva i metodologija u izučavanju jezika, a jedan od najznačajnijih i najistaknutijih jeste kritička analiza diskursa.

KRITIČKA ANALIZA DISKURSA ⁹

U savremenim istraživanjima komunikacije sazrelo je shvatanje da naučne analize nisu potpune ukoliko se samo objektivno konstatuje neko stanje ili problem. Zadatak je naučnika i da obezbijedi praktičnu primjenu svog rada u cilju napretka društva, što se može učiniti zauzimanjem određene pozicije i slanjem kritičke poruke i preporuke društvu o odnosu prema problemu koji se proučava. Tako se, kao reakcija na čisto formalistički pristup komunikaciji, pojavio kritički, koji je socijalno angažovan.

Definicija kritičke analize diskursa

Kritička analiza diskursa idejno pripada poststrukturalističkim stremljenjima u kulturi (Threadgold, 2003: 14; Mills, 2004: 118). Ne može se definisati kao disciplina analize diskursa, već kao jedan od pristupa analizi diskursa. Preciznije je odrediti je kao školu ili program (Wodak, 2002: 7), kritičku perspektivu u teoretisanju, analizi i primjeni u raznim disciplinama analize diskursa (van Dijk, 2001: 352) ili skup pristupa socijalnoj analizi diskursa (Fairclough, 2005b: 76). Zahvaljujući kritičkoj analizi diskursa, proučavanje jezika postalo je interdisciplinarno, u smislu da se njime bave naučnici raznih disciplina (van Dijk, 2001: 353; Wodak, 1989b: XIV), pa čak i transdisciplinarno, u značenju da je teorija i metodologija ovog pristupa proizašla iz dijaloga različitih naučnih oblasti (Fairclough, 2005b: 76).

Osnovna prepostavka od koje kritički analitičari polaze jeste da je jezik sredstvo za izražavanje, ali i stvaranje društvene nejednakosti. Naime, u diskursu se često dešava da učesnici u komunikaciji nisu jednaki, u smislu da nemaju iste mogućnosti za kontrolisanje konteksta, učesće drugih učesnika, tema, dužine izlaganja i slično. Učesnici nisu društveno jednaki, što znači da neko ima moć nad drugima, bilo da je ona direktna, u smislu da može da kontroliše postupke drugih (npr. naredbama ili zabranama), ili indirektna, kada sa svoje pozicije „moćnika“ utiče na mišljenje drugih pomoću jezika (ubjeđivanje, manipulacija). Radi se o brojnim, obično suptilnim oblicima zloupotrebe društvene moći, gdje je glavno sredstvo za dominaciju nad drugima jezik. Upravo je ovo predmet kritičke analize diskursa.

---

⁹ Skraćena verzija ovog poglavlja objavljena je u knjizi *Analiza diskursa: teorije i metode*, urednice Slavice Perović (Vuković, 2014a).

Najjednostavnija definicija kritičke analize diskursa bila bi da je to pristup analize diskursa koji ima za cilj da „ukaže na povezanost između diskursne prakse, društvene prakse i socijalne strukture“ (Sheyholislami, 2001: 12). Kritičke studije diskursa treba da razotkriju kako se zloupotreba društvene moći, dominacija i nejednakost realizuju i reprodukuju u tekstu i govoru, ali i kako im se suprotstavlja u društvenom i političkom kontekstu (van Dijk, 2001: 352). Ovo podrazumijeva „analizu dijalektičkog odnosa između diskursa (uključujući jezik, ali i ostale elemente semioze, tj. govor tijela i vizuelne znakove) i drugih elemenata društvene prakse“ (Fairclough, 2001: 231). Kao takva, kritička analiza diskursa ima sljedeće karakteristike (Huckin 2002: 156):

1. bavi se savremenim društvenim pitanjima, u nastojanju da se razotkrije manipulacija moćnih grupa putem javnog diskursa;
2. posebna pažnja poklanja se faktorima ideologije, moći i otpora;
3. povezuje istraživanje teksta, društvenih praksi i socijalnog konteksta;
4. kombinuje retoričku teoriju i sociologiju;
5. tretira žanrove kao ključne strukturalne elemente;
6. inkorporira intertekstualna, interdiskurzivna i druga poststrukturalistička shvaćanja diskursa;
7. analizira i ono što nije eksplicitno dato u tekstu, implikature, presupozicije, dvoznačnosti i druga slična obilježja diskursa;
8. analiza se odvija i na nivou istraživanja interpersonalnih aspekata diskursa kao što je učtivost, identitet i *ethos*;
9. za razliku od drugih oblika kritike kulture, istraživanje se zasniva na detaljnoj analizi teksta;
10. ohrabruje društvenu angažovanost.

Iz navedenog se dâ zaključiti da je, iako čvrsto ukorijenjen u analizi diskursa, analitički postupak kritičke analize diskursa poprimio dosta uticaja od srodnih disciplina, kao što su retorika, tekst lingvistika, sociolingvistika, primjenjena lingvistika i pragmatika, socijalna semiotika, etnografija i analiza žanra. Savremene odlike multidisciplinarnosti kritičke analize diskursa proizašle su iz njene vrlo heterogene geneze.

Istorijski razvoj kritičke analize diskursa

Filozofska osnova kritičke analize diskursa vuče svoje korjene indirektno iz marksizma i neomarksizma i direktnije iz frankfurtske škole i njenih nasljednika, među kojima se prevashodno ističe Jürgen Habermas (Jürgen Habermas) (van Dijk, 2001: 354; Wodak, 2002: 8). Druga linija filozofskog uticaja na kreiranje ovog pravca dolazi od francuskih filozofa među koje spadaju Pešo (Pecheux), Burdije (Bourdieu) i Fuko (Foucault) (van Dijk, 2001: 251).

Preteča ovog pristupa, kritička lingvistika, nastala je sedamdesetih godina prošlog vijeka u kritičkim razvojinama u sociolingvistici, psihologiji i drugim društvenim naukama. Dolazak kritičke paradigme u nauci zapravo je reakcija na dominantne formalističke pristupe šezdesetih i sedamdesetih godina (van Dijk, 1998: 352). Kao godinu začetka kritičke lingvistike De Bogrand (De Beaugrande, 2006) navodi 1979-u, kada

je izašla uticajna knjiga, „Jezik i kontrola“ Faulera (Fowler), Hodža (Hodge), Kresa (Kress) i Trua (Trew), u čijoj je bibliografiji jedini lingvista bio Čomski (Chomsky). Pored brojnijih socioloških uticaja, najdirektniji lingvistički uticaj na kritičku lingvistiku došao je iz Halidejeve sistemske funkcionalne lingvistike.

Kritička lingvistika razlikovala se od postojećih pravaca u lingvistici po tome što je u analizama naglašavan značaj društvenog konteksta u realizaciji i razvoju jezika. Ugledajući se na Halideja (Halliday), ovi su lingvisti jezik posmatrali kroz njegove tri funkcije: idejnu (doživljavanje svijeta i njegovih fenomena od strane govornika), interpersonalnu (uspostavljanje odnosa između govornika) i tekstualnu (proizvođenje tekstova i njihovo dešifrovanje) (Sheyholslami, 2001). Jezik je, dakle, integralni dio socijalnih procesa. Kritička lingvistika dala je svoj doprinos u detaljnim gramatičkim i leksičkim analizama, ali se ipak manje pažnje poklanjalo intertekstualnoj i kontekstualnoj analizi. Tako je ovaj pravac brzo naišao na žestoke kritike, koje su dovele do značajne transformacije njegove metodologije i rađanja novog pristupa tekstu.

S radovima Fairklafa krajem osamdesetih i početkom devedesetih nastaje kritička analiza diskursa (Haig, 2004: 129; Ahmadvand, 2009: 3). Iako se Norman Fairklaf smatra glavnim utemeljivačem, presudan uticaj na kreiranje ovog pristupa imala je i knjiga „Jezik, moć i ideologija“ pod uredništvom Rut Vodak (Wodak, 1989) i osnivanje časopisa Teuna van Dajka, „Diskurs & društvo“ (1990), koji je i danas najuticajniji časopis kritičke analize diskursa. Od tada je ovaj pravac izrastao u jedan od vodećih pristupa diskursu u mnogim društvenim disciplinama. De Bogrand (De Beaugrande, 2008: 18) primjećuje da je kritička analiza u fazi „galopirajuće evolucije“ i da je to jedan od razloga njene privlačnosti istraživačima.

Osnovni analitički pojmovi i nivoi analize u kritičkoj analizi diskursa

Kritička analiza teksta odvija se na više nivoa i na svakom od njih analiza se može fokusirati oko određenih analitičkih koncepata koji su zapravo posuđeni iz raznih disciplina. Na nižim nivoima, analize su uglavnom čisto lingvističke prirode, dok se na višim nivoima koriste principi drugih društvenih nauka. Hakin (Huckin, 2002) sumira osnovne analitičke pojmove na nivou riječ/fraza, rečenica/iskaz, tekstualnom i nadtekstualnom nivou.

Na nivou riječ/fraza, kritička analiza diskursa uglavnom se bavi klasifikacijama (odabirom naziva za određene pojave), konotacijom, metaforom, leksičkim presupozicijama, modalnošću i izborom registra. Analiza se nastavlja na nivou rečenica/iskaz, na kom se pojavljuju analitički koncepti kao što su tranzitivnost, elipsa, topikalizacija, registar (sada na nivou rečenične strukture), učtivost, presupozicija, insinucija i intertekstualnost (uticaj drugih žanrova na onaj koji je predmet izučavanja). Tekstualni nivo analizira se tako što se utvrđuju odlike žanra, heteroglosije (promjena registra, višestruki autorski „glasovi“ i sl.), koherencije, pojmovnih okvira, proširenih metafora, isticanja informacija u prvi plan ili njihovog stavljanja u drugih plan, elipse (tekstualna tišina, tj. ono što nije rečeno u tekstu, a što se u njemu očekivalo) i pomoćnog „dotjerivanja“ teksta (grafika, zvučni efekti i sl.). Na najvišem nivou, analitičar ima

zadatak da se bavi pitanjem kako slušalac/čitalac procesuirao tekst, kako usvaja poziciju za razumijevanje teksta koja se u njemu često ponavlja (tzv. naturalizacija), a zatim i pitanjima argumentacije teksta, reprodukcija široko prihvaćenih kulturnih modela i mitova (npr. *američki san*) i sličnim pojavama.

Ova detaljna klasifikacija zapravo je u skladu s opšte prihvaćenim generalnim modelom Teuna van Dajka (van Dijk, 2001), koji sumira nivoe analize u dva stepena: mikronivo i makronivo. Dok se mikronivo tiče čisto lingvističke analize samog teksta (prva tri nivoa po Hakinovoj klasifikaciji), pri čemu metodologija „može biti preuzeta iz bilo kojeg pristupa lingvistike“ (Fairclough, 2005b: 84), na makronivou analitičar se bavi društvenim činjenicama koji utiču na nastanak teksta (četvrti nivo po Hakinu). Osnovni je cilj analize da se povežu ova dva nivoa ispitivanja, jer se jezik realizuje kao jedinstvena cijelina.

Van Dajk (van Dijk, 2001) daje detaljniju klasifikaciju analitičkih pojmova koji se javljaju na makronivou. To su ujedno i glavni koncepti u kritičkoj analizi diskursa: ideologija, moć, dominacija, hegemonija, ubjeđivanje i manipulacija. Ovim pojmovima, Vodak (Wodak, 2007: 209) dodaje i pojam kritika.

Ideologiju Van Dajk definiše kao „fundamentalna vjerovanja grupe i njenih članova“ (van Dijk, 2003: 7). To je sveukupni pogled na svijet, tj. skup vrijednosti, ideala i mišljenja koji dominantni članovi društva nameću drugim članovima društva. De Bogrand (De Beaugrande, 2006: 44) primjećuje da kritička analiza diskursa ne može biti protiv svake ideologije. Naime, De Bogrand preferira ljevičarsku ideologiju, koja propagira jednakost, naspram desničarske, koja ističe nejednakost. U ljevičarskom duhu, on naglašava da je zadatak kritičke analize diskursa da informiše neinformisane, da opunomoći onemogućene, da demistifikuje mistifikovano, da razjasni nejasno i da probudi svijest o potencijalu diskursa u takvom zadatku.

Moć u kontekstu kritičke analize diskursa definiše se kao društvena moć u smislu kontrole koje određene grupe i institucije imaju u odnosu na djela i mišljenja članova drugih grupa (van Dijk, 2001: 355). Moć se ostvaruje na osnovu privilegovanog pristupa sili, novcu, slavi, znanju, informacijama, „kulturi“ i sl. Van Dajk razlikuje prihvatljive i opravdane oblike moći od slučajeva u kojima dolazi do zloupotrebe moći, što on naziva *dominacijom* (van Dijk, 1993: 255). Predmet analize nikad nisu oblici zloupotrebe moći koji su lični i individualni; kritičku analizu interesuju samo njihovi generalizovani tipovi koji su prisutni kod određenih grupa. Prihvatanje dominacije od strane onih koji su „potčinjeni“, u interesu dominatora a protiv interesa potčinjenih, naziva se *hegemonija* (van Dijk, 1993: 255).

Za razliku od moći koja se ostvaruje silom (npr. vojna moć ili nasilje), moć *ubjeđivanja* zasniva se na kognitivnoj kontroli (van Dijk, 2001: 355; van Dijk, 1993: 254). Upravljanje mišljenjima drugih ljudi, tj. ubjeđivanje, uglavnom je funkcija jezika i može biti vrlo suptilno, rutinski i izgledati sasvim prihvatljivo i prirodno za obje strane.

Manipulacija je kategorija kritičkog analitičara budući da bi malo ljudi svoj diskurs nazvalo manipulativnim (van Dijk, 2006: 360). Za analitičara je sasvim irelevantno da li pripadnici određenih društvenih grupa imaju ili nemaju namjeru da se njome služe jer nije rijedak slučaj da, osim onih koji su izmanipulisani, i sami manipulatori budu nesvjesni toga da manipuliraju. Van Dijk definiše manipulaciju kao „komunikativnu i interakcionu praksu u kojoj manipulator kontroliše druge učesnike protiv njihove volje ili njihovih interesa“ (van Dijk, 2006: 360).

Kritički analitičari diskursa nisu neutralni, „oni uvijek nastupaju s neke pozicije“ (van Dijk, 2001: 307). „Istraživači su prisiljeni da stanu na nečiju stranu“, kaže Wodak (Wodak, 1989b: XVI). Kritika polazi od objektivno utvrđenih činjenica i konstatuje se kroz prethodno definisane pojmove.

Može se zaključiti da je kritička analiza diskursa zapravo jedan kompleksan i detaljan pristup tekstu, pa je stoga bavljenje kritičkom analizom diskursa „daleko od lakog posla“ i „najveći izazov“, kaže Van Dijk (van Dijk, 1993: 253). Uz to, kritički odnos pretpostavlja da se ne analizira tekst, već da se analizira „protiv“ teksta (Janks, 1997: 331).

Većina kritičara predlaže pristup od viših nivoa ka nižem. Iz mnoštva analitičkih koncepata koji stoje na raspolaganju u kritičkom pristupu tekstu, biraju se oni koji su najpodesniji u analizi određenog teksta. Budući da tekstovi mogu pripadati različitim žanrovima i socioistorijskim kontekstima, kritičku analizu obilježava raznovrsna metodologija koja varira od autora do autora i od teksta do teksta.

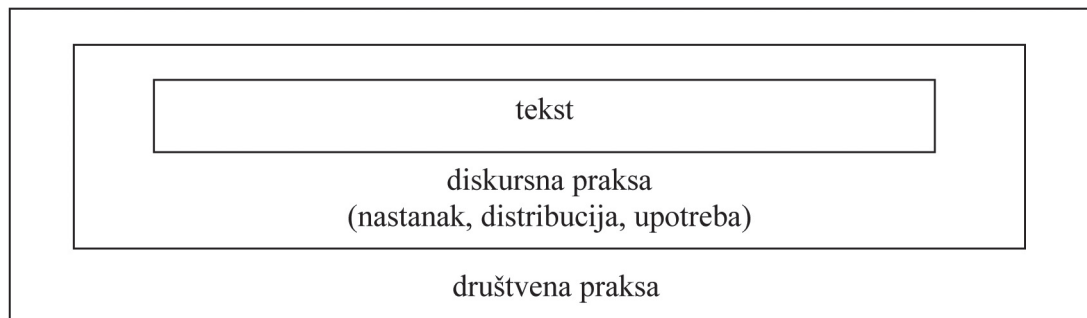
Metodologija kritičke analize diskursa

S obzirom na to da je kritička analiza diskursa zapravo pristup koji se može primjenjivati u praktično bilo kojoj lingvističkoj disciplini, njegova je metodologija prilično raznovrsna. Osim osnovne preporuke da se metod prilagođava predmetu analize, generalno, najustaljenija su tri metodološka pristupa analizi: socijalna teorija diskursa Normana Ferklafa, sociokognitivistički pristup Van Dajka i socioistorijski pristup Rut Vodak.

Norman Ferklaf: socijalna teorija diskursa

Osim što se smatra utemeljivačem kritičke analize diskursa, Norman Ferklaf smatra se i njenim najuticajnijim predstavnikom. Blomert (Blommaert, 2005: 29) komentariše da je Ferklaf ostvario najopširniji i najambiciozniji pokušaj u postavljanju teorijske osnove za program kritičke analize diskursa. Kritikujući pozitivističke aspekte sociolingvistike, individualizam pragmatike i nedovoljno osvrtnje na kontekst u analizi konverzacije (Henderson, 2005: 3-4), Ferklaf razvija novu teoriju pod nazivom *socijalna teorija diskursa*. Ferklaf predlaže trodimenzionalni model shvatanja i analize diskursa na nivoima teksta, diskursne prakse i društvene prakse (1995, 2005, 2001). Novina koju on, zapravo, unosi u sociolingvističkom konceptu, u skladu s kojim se jezik analizira u društvenom kontekstu, jeste u intermedijalnom nivou diskursne prakse. Analiza diskursne prakse zapravo je analiza procesa nastanka teksta i njegove

upotrebe u društvu. Nivoi analize nisu izdvojeni nego su simultani, tj. međusobno se uključuju:

Prikaz 1.

Šematski prikaz metodološkog „3 D“ okvira Normana Ferklafa (Fairclough, 1992: 73)

Sistemska funkcionalna lingvistika (SFL) osnov je za tekstualnu analizu¹⁰, ali uključuje i semiotičku analizu (npr. analiza vizuelnih znakova) i interdiskurzivnu analizu (preplitanje žanrova, diskursa i stilova) (Fairclough, 2005b: 81). Iako počiva na Halidejevoj gramatici, analiza na ovom nivou može koristiti metode raznih lingvističkih disciplina.

Druga dimenzija njegovog modela odnosi se na diskurs kao diskursnu praksu, diskurs kao tekstove „koji se proizvode, cirkulišu, distribuiraju i konzumiraju u društvu“ (Blommaert, 2005: 29). Na ovom nivou tekst se, zapravo, analizira u svojoj društvenoj funkciji, a glavni analitički koncepti jesu govorni činovi, koherencija i intertekstualnost. Ferklaf razlikuje očiglednu intertekstualnost (engl. *manifest intertextuality*), kod koje dolazi do korišćenja već postojećih tekstova u nastanku novog (npr. kroz citiranje), od konstitutivne intertekstualnosti (engl. *constitutive intertextuality*) ili interdiskurzivnosti (engl. *interdiscursivity*), koja označava upotrebu struktura iz već postojećih tekstova u nastanku novog, tj. miješanje žanrova, stilova i registara (Sheyhislami, 2001: 8; Blommaert, 2005: 29; Eira, 2005: 2-3).

Poimanje diskursa kao društvene prakse treća je dimenzija Ferklafovog modela. Na ovom nivou analitičar istražuje tri aspekta sociokulturnog konteksta komunikativnog događaja: ekonomski, politički i kulturni. Analiza se ne mora odvijati na svim nivoima, već samo na onima koji su relevantni za razumijevanje određenog diskursa (Fairclough, 1995: 62). Dok se na prvom nivou bavimo deskripcijom, na drugom nivou dajemo interpretaciju, a analizu završavamo objašnjenjem na trećem nivou (Blommaert, 2005: 30). Tek na posljednjem nivou istraživač zapravo postaje kritičar.

Teun van Dajk: sociokognitivni metod

Osim Normana Ferklafa, Teun van Dajk svakako spada među glavne i najčešće citirane predstavnike kritičke analize diskursa. Za razliku od Ferklafove metodologije, koja je pretežno sociološki usmjerena, Van Dajkova teorija ukorijenjena je u kognitivističkim pristupima lingvistici.

---

¹⁰ Ferklaf daje široku definiciju teksta, po kojoj tekst uključuje i govorni i pisani jezik, ali i kombinacije jezika s drugim oblicima semioze, uključujući gestikulaciju i vizuelne znakove (Fairclough 2000: 175).

Ferklafova i Van Dajkova teorija dosta su slične u svom trodimenzionalnom poimanju diskursa. Van Dajkov model *diskurs – socijalna kognicija – društvo* dosta podsjeća na Ferklafov model *tekst – diskursna praksa – društvena praksa*. Prvi i treći element gotovo su identični i zapravo viđenje i jednog i drugog teoretičara jeste da se analiza zasniva na tekstu i šire diskursu, a da tekst i diskurs treba posmatrati u najširim sistemima socijalnih struktura. Intermedijalni nivo koji povezuje tekst i diskurs i društvo jeste ono što Van Dajk naziva socijalnom kognicijom.

Socijalna kognicija „posreduje između mikro- i makronivoa društva, između diskursa i akcije, između individue i grupe“ (van Dijk, 1993: 257). Iako se nalazi u pojedincima, ova je kognicija socijalna zato što je članovi grupe dijele i pretpostavljaju i sastoji se od mentalnih modela, strategija, znanja, stavova i ideologije (van Dijk, 1993b: 113).

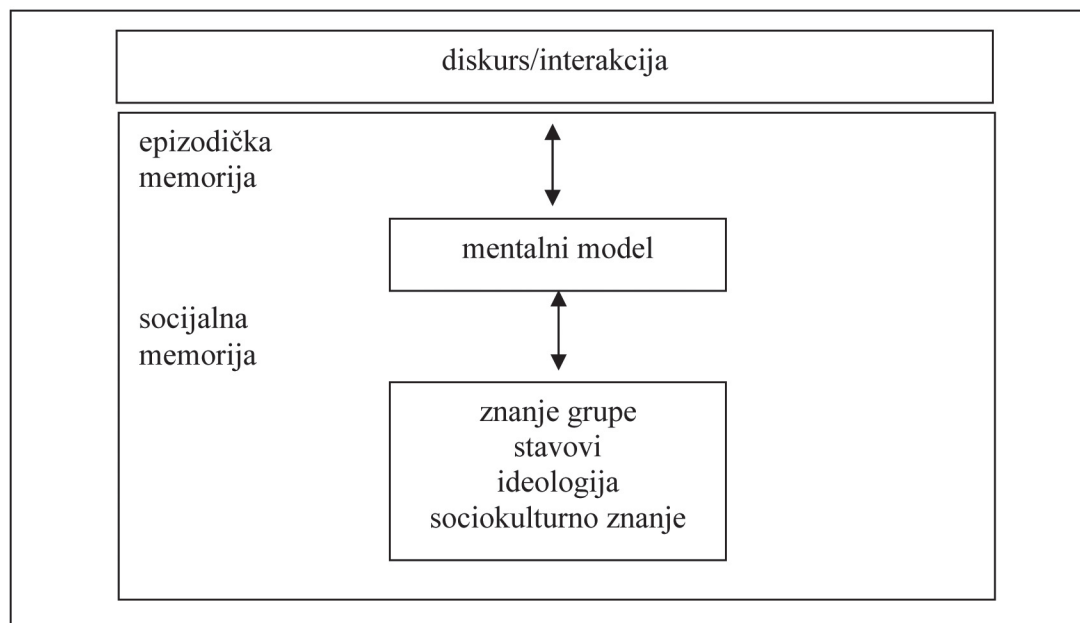
Van Dajk diskurs poredi s ledenim brijegom (van Dijk, 2008: 4-5). Mi „vidimo“ samo njegov mali dio, a većina onoga što diskurs čini smislenim, tj. široka mreža koncepata i propozicija konstruisana na osnovu našeg znanja, za nas ostaje nevidljiva. Ključni koncept u teorijskoj zamisli socijalne kognicije koji treba da objasni ove nevidljive procese jeste mentalni model, koji Van Dajk definiše kao subjektivnu reprezentaciju događaja ili situacije (van Dijk, 2003: 21; 2006: 367; 2008: 5). Razumijevanje diskursa ne sastoji se samo u njegovom semantičkom razumijevanju nego i od stvaranja mentalnog modela stvari, ljudi, događaja, radnji ili situacija koje učestvuju u diskursu. Van Dajk (1989: 166) pojašnjava pojam mentalnog modela na sljedeći način:

„...modeli su kognitivne predstave o ličnim iskustvima i interpretacije, uključujući lično znanje i mišljenja, i locirane su u epizodičkoj memoriji. Modeli predstavljaju interpretacije koje pojedinci kreiraju o drugim osobama, o događajima i radnjama i u suštini predstavljaju kognitivni duplikat situacija. Kada ljudi vide neku scenu ili akciju, ili čitaju ili čuju nešto o nekom događaju, oni konstruišu jedinstveni model te situacije ili dopunjavaju i adaptiraju stari model. Tako su modeli referencijalna baza razumijevanja teksta“.

Dva osnovna tipa mentalnih modela jesu model događaja (engl. *event model*) i model konteksta (engl. *context model*). Dok su mentalni modeli događaja osnova „sadržaja“ ili značenja diskursa, modeli konteksta kontrolišu šta će se reći i kako će se reći. Ovi modeli definišu prikladnost određenih govornih činova u određenim situacijama, služe kao referencijalna baza za deiktičko izražavanje, kontrolišu koje su informacije iz modela događaja „relevantne“ i kako će se ova značenja sintaksički, leksički i fonološki izraziti. Modeli konteksta zapravo određuju pragmatska i stilistička svojstva diskursa (van Dijk, 2002: 216; van Dijk, 2008: 6).

Povezanost između diskursa i socijalne kognicije u svom teorijskom modelu, Van Dajk šematski prikazuje na sljedeći način (van Dijk, 2003: 25):

Prikaz 2.
Šematski prikaz odnosa socijalne kognicije i diskursa u teoriji Van Dajka

Epizodička memorija ustvari je personalna memorija, naspram koje stoji socijalna ili semantička memorija, s kojom je u stalnoj povratnoj sprezi. Van Dajk razlikuje dva tipa socijalnog znanja: znanje koje je specifično za jednu društvenu grupu i šire, sociokulturno znanje (engl. *common ground*), koje pripada jednoj kulturi, odnosno društvu. Pod pojmom stav, Van Dajk podrazumijeva samo stavove grupe ili čitave kulture, koji se sastoje iz više mišljenja (van Dijk, 2002: 220). Na kraju ove ljestvice stoje ideologije koje organizuju stavove.

Analiza diskursa, dakle, treba da bude usmjerena na proces razumijevanja i proizvođenja diskursa, i šire, na ulogu koju diskurs ima u stvaranju i usvajanju društvenih znanja, stavova i ideologija.

Može se zaključiti da se Ferklafov i Van Dajkov model ustvari fokusiraju na isti problem samo iz dvije različite, ali podjednako važne perspektive. Svaki sociolingvistički pristup tekstu pretpostavlja analiziranje teksta u njegovoj društvenoj funkciji, pri čemu bi jednako relevantno bilo da se veza koja postoji između jezika i društva analizira i s kognitivne i socijalne tačke gledišta.

Rut Vodak: socioistorijski metod

Diskursna sociolingvistika jedan je od pravaca u kritičkoj analizi diskursa koji zastupaju Rut Vodak i grupa istraživača s Univerziteta u Beču, tzv. bečka škola analize diskursa.

Osnovna postavka ovog metoda jeste u tome da diskurs nastaje i interpretira se u kontekstu određenih istorijskih dešavanja, tj. u određenom vremenu i prostoru (Wodak, 2002: 12). Ova tvrdnja, kaže Vodak nadalje, implicira da se u konkretnoj analizi mora uzeti u obzir istorijski razvoj diskursnih praksi (promjena, intertekstualnost i

interdiskurzivnost). Zaključak je da je potrebno dekonstruisati cijeli sociopolitički i historijski kontekst u kome se realizuje određena društvena praksa.

Vodak¹¹ precizno utvrđuje principe kritičke analize diskursa koji se odnose i na njene teorijske postavke i metodologiju (Wodak, 2002: 14):

1. Pristup je interdisciplinaran.
2. Pristup je orijentisan na probleme, a ne na specifične lingvističke odlike. Socijalni problemi su predmet istraživanja, uključujući rasizam, identitet, socijalne promjene i sl.
3. I teorija i metodologija kritičke analize diskursa je eklektična, tj. u analizi je potrebno integrirati teorije i metode koje su adekvatne u istraživanju i objašnjavanju predmeta proučavanja.
4. Istraživanje uvijek uključuje rad na terenu i etnografiju kao preduslov za dalju analizu i teoretisanje. Analiza se istovremeno obavlja odozgo naniže i odozdo naviše.
5. Pristup je abduktivan: potrebno je konstantno kretanje između teorije i empirijskih podataka u oba pravca.
6. Istražuju se različiti žanrovi i oblici javnog diskursa, kao i intertekstualne i interdiskurzivne veze.
7. Historijski kontekst uvijek se uzima u obzir i integriše u interpretaciju diskursa i tekstova¹².
8. Kategorije i metodološka sredstva određuju se na osnovu specifičnog problema koji se istražuje.
9. Velike teorije služe kao temelj, a manje teorije bolje služe ciljeve konkretnog istraživanja.
10. Teži se ka praksi i primjeni. Rezultate treba učiniti dostupnim istraživačima iz različitih oblasti i na kraju i primijeniti, s ciljem promjene određenih diskurzivnih i socijalnih praksi.

U daljim radovima, na konkretnom primjeru istraživanja antisemitizma u diskursu, Vodak precizira svoju metodologiju koja prolazi kroz nekoliko faza (Wodak, 2007: 206):

- historijska analiza;
- sociokognitivna analiza;
- sociopolitička analiza;
- analiza žanra;
- kontekstualna analiza;
- analiza konteksta;
- pragmatička/gramatička analiza.

---

¹¹ Raniju verziju principa zajedno su pripremili Ferklaf i Vodak.

¹² Za razliku od anglističke tradicije, u bečkoj i njemačkoj školi analize diskursa pravi se razlika između teksta i diskursa, kao pisane i govorne realizacije jezika.

Istorijski metod nalaže da sve predmete istraživanja treba sagledati u njihovom sinhronijskom odnosu prema istorijski paralelnim tekstovima i diskursima, ali i u dijahronijskom odnosu prema komunikativnim događajima koji su im prethodili i koji su uticali na njihovo kreiranje (Sauer za ove relacije koristi nazive paradigma i sintagma tekstova (Sauer, 1989: 5)).

Može se zaključiti da su teorijski pristup i metodologija Normana Ferklafa i Rute Vodak dosta slični. Nadalje, Vodakin metod uključuje i fazu sociokognitivne analize, čime, makar teorijski, inkorporira i teorijske postavke Van Dajkovog pristupa. Međutim, u konkretnim primjerima analize, malo koji od kritičkih analitičara diskursa, uključujući i glavne predstavnike ovog diskursa, prolazi kroz sve navedene metodološke faze istraživačkog procesa.

Kritički osvrt na kritičku analizu diskursa

Vidouson primjećuje da kritička analiza diskursa nije kritički nastrojena prema svojim principima i praksama (Widdowson, 2004: 169). Više nego drugi novi pristupi analizi diskursa, kritička je analiza diskursa u svom kratkom vijeku postojanja doživjela dosta žestokih kritika. Jedan dio te kritike bio je konstruktivan, pa je ovaj pristup prošao kroz niz pozitivnih transformacija. Osim ove evolucije, ostaje jednako bitna i činjenica da je kritička analiza diskursa kolektivni naziv za skup bliskih pristupa analizi diskursa, pa se u „svakoj kritici uvijek mora naglasiti na koje se istraživanje i istraživača odnosi“ (Wodak, 2002: 7).

U tom svijetlu, Hejg navodi da se u kritikama kritička analiza diskursa često izjednačava s kritičkom lingvistikom, „dijelom iz neznanja, a dijelom zbog toga što je ova druga mnogo lakša meta“ (Haig, 2004: 129-130). Kako smo u istorijskom prikazu objasnili, kritička lingvistika je zahvaljujući konstruktivnoj kritici evoluirala u kritičku analizu diskursa, pa je svako izjednačavanje ova dva pristupa pogrešno.

Opšta opaska kritičara jeste da pristupu nedostaje objektivnosti i metodološke preciznosti (Frantz, 2003: 1). Ovakvi su napadi prilično ozbiljni, primjećuje Hejg, budući da dovode u pitanje kritičku analizu diskursa na fundamentalnom nivou, u smislu da li rezultati ovakvog tipa istraživanja mogu da proizvedu validno znanje (Haig, 2004: 133-4). De Bogrand na takve kritike odgovara da analiza diskursa ne može nikada biti „objektivna“ jer je analitičar uvijek neporecivo uključen u proizvodnju diskursa koji analizira (De Beaugrande, 2006: 43). On dodaje (De Beaugrande, 2008: 18):

„Možda djelimično iz zavisti, svakojaka gomila neprijatelja počela je da napada KAD kao prijetnju vrijednostima kao što su objektivnost, naučna preciznost ili pravičnost, pa čak i kao otvorenu prevaru... Međutim, ja ne vidim ništa objektivno u prividno naučnim podmazanostima recimo ‘nove kritike’ ili ‘generativne gramatike’... Svaki pristup jeziku ili književnosti uključuje aktivnu participaciju... KAD otvoreno priznaje ovu participaciju i naznačava da će ona biti kritička.“

Na ovakve kritike Van Dajk takođe odgovara protivnapadom (van Dijk, 1993: 253; 2001: 352). Po njegovom mišljenju, većina istraživača ignoriše, isključuje ili poriče nejednakost. Osuđujući miješanje nauke i „politike“, oni čine upravo to isto, neki čak i aktivno prodajući savjete, podršku i legitimnost moćnim elitama (van Dijk, 1993: 254).

Napadi na kritičku analizu diskursa dovodili su u pitanje i raznovrsnost teorija (Henderson, 2005: 5) i šarenu metodologiju ovog pristupa (De Bogrande, 2006: 45; Orpin, 2005: 38; Wodak, 2002: 7). Kritički analitičari, međutim, u kompozitnoj metodologiji vide veliku prednost (Wodak, 2002: 7; Janks, 1997: 342). Wodak primjećuje da takva metodologija omogućava inovacije i da, za razliku od „zatvorenih i totalnih“ teorija, kao što je generativna gramatika ili sistemska funkcionalna lingvistika, kritička analiza diskursa „nikada nije imala imidž ‘sekte’, niti želi da stekne takav imidž“ (Wodak, 2002: 7). Zaista, prilagođavanje metodologije predmetu istraživanja, a ne obrnuto, mogli bismo smatrati velikom prednošću ovog pristupa.

Konkretnija kritika dolazi na račun toga da li se metodološka sredstva kritičke analize diskursa sistematski i principijelno primijenjuju (Haig, 2004: 138; Widdowson: 2004). Kada je u pitanju korpus, rijetko se koja analiza može pohvaliti činjenicom da je u tekstu eksplicitno dokazana reprezentativnost korpusa. Štaviše, Orpin konstatuje da malo koja kritička analiza diskursa uopšte polazi od elektronskog korpusa za ispitivanje odnosa jezika i ideologije (Orpin, 2005: 39). Više istraživanja koja bi bila zasnovana na korpusu svakako da bi popravila situaciju po ovom pitanju.

Drugi problem iz ovog dijela kritike jeste selektivnost i subjektivnost izbora lingvističkih elemenata koji se analiziraju (Widdowson, 2004: 107). Widdowson zaključuje da analitičari najprije identifikuju svrhu teksta, a zatim za analizu biraju sva ona svojstva koja potvrđuju početnu pretpostavku, dok moguće protivdokaze „minimiziraju ili prelaze preko njih prećutno“ (Widdowson, 2004: 107). Analize zasnovane na korpusu bi djelimično mogle da riješe ovaj problem. De Bogrand (De Beaugrande, 2006: 45) ističe da se analiza mora zasnivati na autentičnom diskursu i da metodologija mora biti inspirisana tipom podataka koji se proučavaju. On takođe zauzima poziciju kritičara prema kritičkim analitičarima čije su metodologije previše vođene teorijom i u čijim radovima „jedva da se analizira diskurs“. Ovdje se moramo složiti s njim.

U istom stilu, Henderson, povodeći se navodima Blomerta, zaključuje da je teorija kritičke analize diskursa uobličavana tako da zvuči logično i koherentno, bez pretenzija da pokaže kako se istinski desio njen nastanak i razvoj iz istorijske mreže uticaja (Henderson, 2005: 5). Hejg dodaje da se pristup kritikuje zbog nedovoljno razvijene sociološke teorije (Haig, 2004: 134) i predlaže „malo manje lingvistike, a malo više socijalne teorije“ (Haig, 2004: 145). To nas, međutim, dovodi do narednog problema. Van Dajk kaže da kritički analitičar diskursa istovremeno treba da bude i sociolog i politikolog, kao i socijalni kritičar i aktivista (van Dijk, 1993: 253). Orijentisanost na društveni kontekst jezika i njegovo djelovanje u društvu može biti problem za lingvistu jer takav uvid podrazumijeva sociološka znanja, a „pitanje je da li je uopšte moguće da analiza bude izbalansirana lingvistički i sociološki i da analitičar dobro poznaje i lingvističku i sociološku literaturu“ (Lakić, 2003: 19).

Kao što smo vidjeli u prikazu Ferklafove teorije, najšire prihvaćene u krugovima ovih istraživača, ključna karika koja vezuje tekst i društvo jeste društvena praksa, koja se sastoji iz procesa koji uobličavaju tekst (Ferklaf se uglavnom orijentiše na društvene faktore) i procesa „konzumacije“ teksta. Ova druga strana gotovo je potpuno zapostavljena u istraživanjima, i to je nešto oko čega se većina kritičkih analitičara morala složiti. Istovremeno, to je i uputstvo za pravce prema kojima metodologija ovog pristupa mora da se orijentiše.

U kritičkoj analizi diskursa nedovoljno se uzima u obzir individualizam učesnika komunikacije, pa se čitav komunikativni proces sagledava sa stanovišta njihovih društvenih uloga. Korak ka ispravljanju ovog propusta kritičke analize diskursa preduzela je Vodak (Wodak, 2007), koja propagira sintezu kritičkih i pragmatičkih metoda.

Kao što se može vidjeti, većina kritike svodi se na konstataciju da nešto nedostaje metodologiji kritičke analize diskursa, bilo da je to pragmatički aspekt, proces „konzumacije“ teksta ili dovoljno dubok socijalni uvid u predmet istraživanja. Paradoks je u tome što je kritička analiza diskursa sigurno jedan od najpotpunijih pristupa tekstu koji danas istraživačima stoji na raspolaganju. Ne samo da istraživanje prolazi kroz gotovo sve nivoe lingvistike, već duboko zadire u sociologiju, a na kraju završava i kritičkim osvrtom. Uz to, vjerovatno da nijedna lingvistička, a pogotovo sociolingvistička analiza, ne može biti kompletna. Sinteza različitih metoda u kritičkoj analizi diskursa ne znači da se svaka od njih ili svaka od faza u istraživanju mora detaljno sprovesti – takav zadatak bi vjerovatno bio nemoguć. Istraživač ima težak, ali i značajan zadatak pred sobom, a to je da sam odredi koji su tipovi istraživanja i metode relevantni za proučavanje određenog problema kojim se bavi.

Finalna opaska protivnika ovog pristupa obično ide na račun socijalno orijentisanih ciljeva kritičke analize diskursa. Pravednost ciljeva ovog pristupa, a to je pomoć onima koji su društveno onemoćeni i u krajnjoj liniji društvena promjena na bolje, ne spori se. Pitanje je, međutim, koliko su takvi ciljevi realni. Dvije decenije rada kritičkih analitičara diskursa dovele su do promjene ambicija ovog pristupa po tom pitanju. „Skromnost je obavezna“, zaključuje Van Dijk (van Dijk, 1993: 253). Akademski radovi i zapažanja svakako neće biti pokretačka sila društvenih promjena, ali su sigurno, koliko god marginalni, doprinosi razotkrivanju društvene nepravde.

Van Dijk primjećuje da kritička analiza mora biti „bolja“ od drugih pristupa kako bi bila prihvaćena (van Dijk, 2001: 353). Njena velika prednost jeste u ciljevima kakvi drugi tipovi sociolingvističkih istraživanja nemaju, a to je proučavanje odnosa između socijalne hijerarhije, moći i jezika. Široka metodološka lepeza koja joj stoji na raspolaganju predstavlja osnov za bogatija i detaljnija lingvistička istraživanja koja mogu dati nove uvide.

KORPUSNA LINGVISTIKA

Pomoćni metod u analizi predstavljen u ovoj knjizi biće korpusna lingvistika – računarski podržano ispitivanje korpusa, koje je dobilo poleta zahvaljujući tehnološkoj revoluciji u oblasti informatike. U tekstu koji slijedi biće predstavljena ova grana lingvistike, opisan njen razvoj i dat uvid u osnovne metode koje se u njenim okvirima koriste, a koje su ujedno i osnovni alati kojima se služimo u analizi.

Ovdje se mora istaći da korišćenje korpusne lingvistike u kombinaciji s kritičkim pristupom diskursu nije čest slučaj, ali i da su mnogi autoriteti sugerisali da bi simbioza ova dva metoda mogla da pruži dublje uvide u funkcionisanje diskursa (Bayley, 2004; Widdowson, 2004; Orpin, 2005; O'Halloran, 2010).

Pojam korpusna lingvistika

Riječ *korpus* je latinskog porijekla i njeno doslovno značenje jeste *tijelo*. Od srednjeg vijeka pa nadalje, termin se tumači kao *skup pisanih radova*, što je u bliskoj vezi s njegovim savremenim značenjem, proširenim još za komponentu govorne realizacije jezika. Naziv discipline koja se bavi kreiranjem i opisivanjem korpusa, *korpusna lingvistika*, u opštu upotrebu ulazi tek početkom osamdesetih godina (McCarthy and O'Keeffe, 2010: 5).

U fokusu korpusne lingvistike jeste *parole*, dakle jezik u upotrebi, u terminima koje koristi Sosir, odnosno performansa, u terminima koje koristi Čomski. Korpusna lingvistika zapravo je vid deskriptivne lingvistike, koji može da da vrlo objektivne kvantitativne rezultate, čija se analiza mora nastaviti pomoću drugih lingvističkih metoda, kako bi se oni kvalitativno interpretirali. Dakle, korpusna lingvistika nije sama sebi cilj, već istraživačko pomagalo koje je primjenljivo u gotovo svim lingvističkim disciplinama koje su orijentisane na autentični jezik, tj. jezik u upotrebi. Kao takva, ona je reakcija na strukturalizam i Čomskijevu gramatiku, koji su orijentisani na apstraktne i intuitivne analize funkcionisanja jezika kao sistema.

Osnovna istraživačka procedura korpusne lingvistike jeste rad s autentičnim skupovima tekstova, pri čemu najveći korpusi dostižu i do pola milijarde riječi i obrađuju se automatski, proizvodeći ogromne količine različitih podataka o ponašanju jezika. Ovi se podaci zatim statistički interpretiraju, pomoću više ili manje slože-

nih tehnika. Traže se obrasci, a značenje se interpretira kao funkcija konteksta. Ističe se objektivnost ovog metoda, sistematičnost u istraživanju i mogućnost obrade velikog broja autentičnih podataka. Pored svih ovih prednosti, još jednom napominjemo da je korpusna lingvistika ipak najkorisnija samo kao pomoćni metod u lingvističkim istraživanjima.

Istorijski razvoj korpusne lingvistike

Pojava korpusne lingvistike i njena istorija nužno su vezani za razvoj informatičke tehnologije, ali se mogu izdvojiti i mnogo raniji uticaji koji su učestvovali u oblikovanju ove discipline.

Mekarti i O’Kif (McCarthy and O’Keeffe, 2010: 3) navode doprinose iz čak 13. vijeka. Naime, katolički sveštenici od ovog perioda pa nadalje, sastavljali su konkordance Biblije, tj. ručno su popisivali sve riječi koje se u njoj javljaju, red po red, stranu po stranu, radeći ovaj teški posao pobožno i „od srca“¹³. Ovo se kasnije često radilo i za djela književnih velikana kakav je Šekspir, naravno, u svjetovnim krugovima.

Boneli (Bonelli, 2010: 15) ističe i doprinose leksikografa i naročito rječnik Semjuela Džonsona iz 18. vijeka – prvi rječnik koji je izrastao iz korpusa sačinjenog od skupa papirića sa zabilježenim upotrebama riječi. Na isti način je u narednom vijeku urađen i čuveni *Oksfordski rječnik engleskog jezika*.

Pojava elektronskih korpusa veže se za 60-e godina 20. vijeka, kada nastaju prvi pravi jezički korpusi, uglavnom zahvaljujući doprinosima etnografa koji su dokumentovali jezike širom svijeta, leksikografa koji su bili motivisani potrebom za boljim rječnicima, ali i pozitivističkim i biheiorističkim trendovima u nauci, koji su isticali potrebu da se opipljivi i autentični podaci objektivno analiziraju. Ovi su korpusi bili prilično ograničeni, uglavnom zbog nedostatka odgovarajuće tehnologije. Ta će situacija potrajati do osamdesetih godina, kada se povećava kompjuterska memorija i dolazi do izuma skenera, što je omogućilo uvećavanje pisanih korpusa. Tada i nastaje korpusna lingvistika.

Danas lingvistima na raspolaganju stoji niz gotovih jezičkih korpusa, kao i precizna uputstva kako da se kreira specijalni korpus podesan za određene vrste istraživanja. Većina ovih korpusa su sinhronijski (Bonelli, 2010: 20), tj. pružaju uvid u jezičko stanje u određenim vremenskim periodima. Najpoznatiji korpusi iz ove kategorije jesu *Britanski nacionalni korpus (BNC)*, *Banka engleskog*, *Korpus savremenog američkog engleskog jezika* i *Tajm korpus američkog engleskog jezika*. Kao što je očigledno, većina velikih korpusa današnjice zapravo su korpusi engleskog jezika.

---

13 Riječ *konkordanca* potiče iz ovog vremena i to od latinskih riječi *cum* u značenju *sa* i *cor* u značenju *srce*.

Osim sinhronijskih korpusa, na raspolaganju stoji i niz manjih dijahronijskih korpusa, tematskih, kontrastivnih i multijezičkih, koji uglavnom predstavljaju veće svjetske jezike.

Metode korpusne lingvistike

Korpusna lingvistika raspolaže nizom metodologija koje su najkorisnije u analizi leksike i morfoloških kategorija. Dostupno je mnogo programa koji omogućavaju analizu tekstova, ali se mora istaći i to da uglavnom nisu prilagođeni za upotrebu od strane prosječnog korisnika. Ono što, međutim, svaki lingvista može relativno lako da koristi jesu metode utvrđivanja indeksa riječi i liste ključnih riječi, utvrđivanja konkordanci i obilježavanja morfoloških kategorija tekstova. Upravo ove metode korišćene su prilikom istraživanja predstavljenog u ovoj knjizi.

Liste riječi

Svaki program za obradu jezičkog korpusa sadrži opciju sačinjavanja liste riječi koje se koriste u korpusu, obično nudeći i podatke o učestalosti. Ovaj se indeks može urediti abecedno ili po frekvenciji, koja, po pravilu, potvrđuje veliku učestalost određenih gramatičkih riječi i daje posebno bitne podatke o prirodi korišćenih leksičkih riječi. Neki programi mogu se podesiti i tako da sve oblike leme računaju kao jednu riječ.

U velikim korpusima, frekvencije se najčešće „normalizuju“, tj. izvodi se procenat učestalosti na hiljadu riječi, što takođe omogućava i lakše poređenje neujednačenih korpusa (Evinson, 2010: 126).

Napredniji programi nude mogućnost utvrđivanja liste ključnih riječi. Naime, indeks upotrijebljenih riječi, sortiran po frekvenciji, automatski se poredi s istim indeksom referentnog korpusa, obično poznatog nacionalnog korpusa. Rezultati analiziranog korpusa koji u većoj mjeri odudaraju od referentnog filterišu se u listu ključnih riječi. Za analizu je obično dalje od koristi vidjeti u kom se kontekstu ključne riječi koriste, pri čemu su od pomoći opcije koje daju spisak konkordanci.

Slika 1 ilustruje izgled dijela radnog prozora prilikom obrade korpusa u programu *Textanz*®, kada se izvodi operacija utvrđivanja liste ključnih riječi i fraza.

phrase	frequency	words	dispersion
da	1679	1	84969,2
i	1538	1	95619,5
u	1241	1	95201
je	1206	1	88516,6
se	918	1	89035,1
za	713	1	93573,2
na	710	1	92166,5
lto	369	1	87216,5
od	353	1	91204,3
ne	328	1	79255,7
su	327	1	92904,2
o	278	1	82285,3
sa	268	1	92056
koji	259	1	85987,8
da se	232	2	86248,8
da je	205	2	90736,8
Budžeta	184	1	100802,8
sno	182	1	86567,8

Slika 1.

Radni prozor u Textanz-u prilikom utvrđivanja indeksa riječi i fraza

Konkordance

Konkordancu čini riječ¹⁴ čija se upotreba želi ispitati, zajedno s njenim kontekstom, koji obično predstavlja nekoliko riječi s njene lijeve i desne strane, pri čemu je dužina konteksta podesiva. Konkordance se zatim mogu poredati abecedno po riječima neposredno ispred ili iza analizirane riječi, što uglavnom daje bolji uvid u jezičke obrasce.

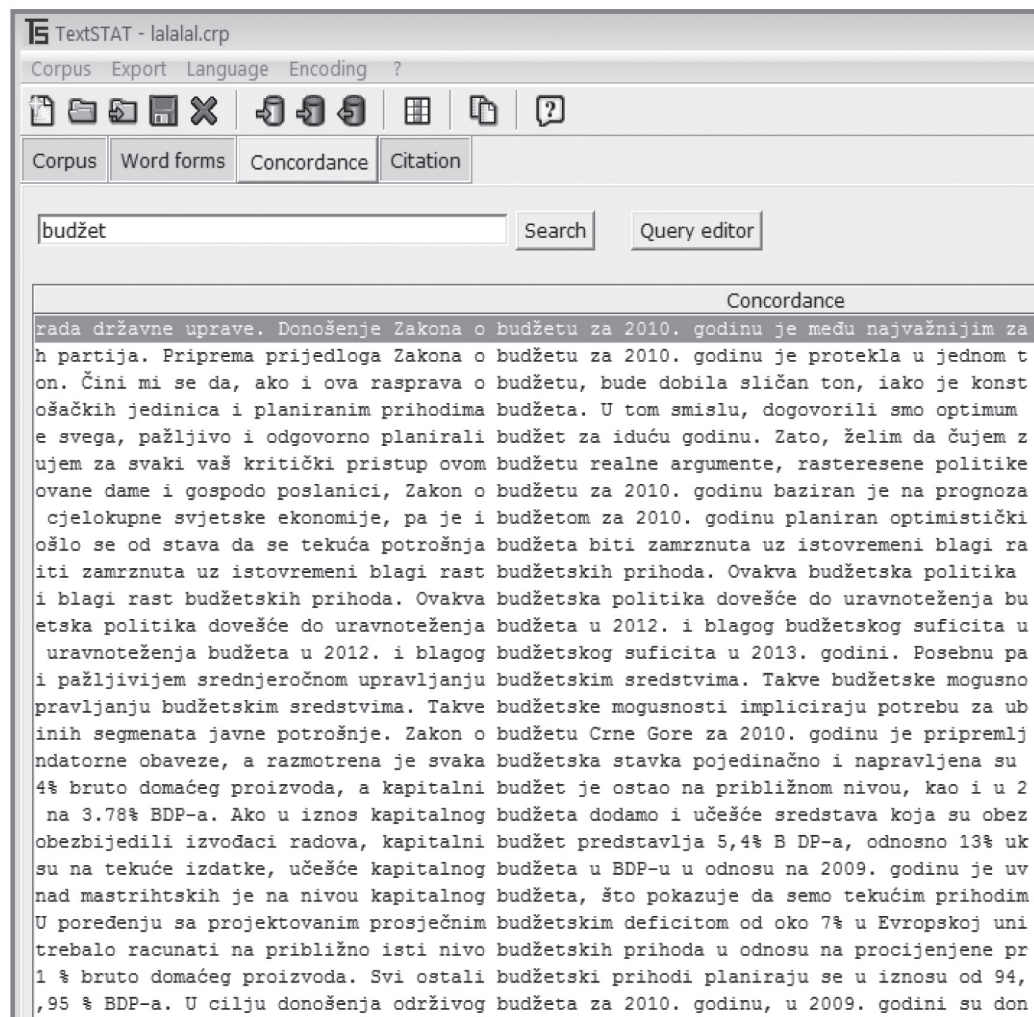
Ova metodologija praktično je nezamjenljiva u analizi frazeologije i kolokacija, kao i rekontekstualizacije ključnih riječi, tj. njihove upotrebe u različitim kontekstima. Kod kolokacija se dalje može računati MI-skor (engl. *MI-score*¹⁵), tj. koliko čvrsto kolociraju dvije riječi (Hunston, 2006: 72).

Sljedeća slika (4.2) ilustruje izgled radnog prozora u programu *TextSTAT*®, kada se izvode konkordance. Za primjer smo izabrali riječ *budžet* iz dijela korpusa koji se odnosi na debatu u crnogorskom parlamentu.

¹⁴ Riječ koja stoji u sredini naziva se *čvornom riječju* (engl. *node word*).

¹⁵ Skraćenica od *mutual information score* (crnog. skor uzajamne informacije).

Slika 2.
Radni prozor u Textanz-u
prilikom utvrđivanja kon-
kordanci

Za veće korpuse, gdje je frekvencija riječi prevelika da bi se mehanički mogli ispitati svi pojedinačni slučajevi, koristi se tehnika slučajnog uzorka, u nekim korpusima automatski primjenljiva, kojom se izvodi niz od 30 konkordanci, što je broj koji se smatra optimalnim za obezbjeđivanje relevantnosti podataka i njihovu detaljnu analizu.

Obilježavanje morfoloških kategorija

Nešto naprednija opcija jeste automatska anotacija korpusa, gdje se svakoj upotrijebljenoj riječi dodjeljuje morfološka kategorija. Ovakvi programi adekvatno su kreirani uglavnom samo za engleski jezik i njihova preciznost iznosi čak i do 97%.

Automatsko obilježavanje korpusa ilustriramo primjerom iz našeg korpusa. Sljedeći tekst (uvodni pasus britanskog korpusa) obilježen je programom *CLAWS*®, koji je korišćen za anotaciju *Britanskog nacionalnog korpusa*. Oznake koje su korišćene pripadaju skupu oznaka *C7*, a relevantne oznake za ovaj primjer izlistane su ispod obilježenog teksta.

Originalni tekst:

Financial statement

Mr. Deputy Speaker (Sir Alan Haselhurst): Before I call the Chancellor of the Exchequer, it may be for the convenience of Members if I remind them that at the end of the Chancellor's speech, copies of the Budget resolutions will be available to them in the Vote Office.

Obilježeni tekst:

Financial_JJ Statement_NN1

Mr._NNB Deputy_NP1 Speaker_NN1 (_(Sir_NNB Alan_NP1 Haselhurst_NP1)_) :_ : Before_CS I_PPIS1 call_VV0 the_AT Chancellor_NN1 of_IO the_AT Exchequer_NN1 ,_, it_PPH1 may_VM be_VBI for_IF the_AT convenience_NN1 of_IO Members_NN2 if_CS I_PPIS1 remind_VV0 them_PPHO2 that_CST at_II the_AT end_NN1 of_IO the_AT Chancellor_NN1 's_GE speech_NN1 ,_, copies_NN2 of_IO the_AT Budget_NN1 resolutions_NN2 will_VM be_VBI available_JJ to_II them_PPHO2 in_II the_AT Vote_NN1 Office_NN1 ._.

Oznake:

JJ	opisni pridjev
NN1	zajednička imenica u jednini
NNB	imenica koja prethodi tituli
NP1	vlastita imenica u jednini
CS	subordinator
PPIS1	zamjenica prvog lica jednine
VV0	osnovni oblik leksičkog glagola
AT	član
IO	<i>of</i> u funkciji prijedloga
PPH1	zamjenica trećeg lica jednine <i>it</i>
VM	modalni pomoćni glagol
VB0	glagol biti (engl. <i>be</i>)
IF	<i>for</i> u funkciji prijedloga
NN2	zajednička imenica u množini
GE	germanski genitiv
II	prijedlog
PPHO2	zamjenica trećeg lica množine u zavisnom padežu (engl. <i>them</i>)

Kao što se iz priloženog može vidjeti, metode korpusne lingvistike mogu da pruže puno korisnih podataka bez puno truda istraživača, na kome je, međutim, težak zadatak da odredi način na koji može da ih iskoristi u kombinaciji s drugim lingvističkim metodama.

Kritički osvrt na korpusnu lingvistiku

Već je nekoliko puta pomenuto da korpusna lingvistika ima smisla i primjenu samo ako se shvati kao pomoćni metod, koji može da posluži kao osnov za kvalitativne analize pomoću drugih lingvističkih metoda.

Bejli navodi da pretjerano bavljenje korpusnom lingvistikom vodi „do potencijalnog gubitka tekstualne dimenzije jezika“ (Bayley, 2004: 34). Naime, jezički nizovi konkordanci više nisu diskurs, već „dekontekstualizovana apstrakcija“. Puni kontekst cijelog teksta uvijek dodaje neku dimenziju značenja konkordanci koja se ispituje.

Druga opasnost jeste „zatrpanost“ istraživača podacima (Orpin, 2005: 39), zbog čega se obično koristi pristup odozgo naniže (Van Leeuwen, 2008: 4), pri čemu se prije samog istraživanja odlučuju u kojim aspektima analize korpusni metod može biti od koristi. Oba ova problema rješavaju se dakle komplementacijom ovog metoda drugim lingvističkim metodologijama.

Jedan od velikih problema savremene korpusne lingvistike jeste nedostatak korpusa i programa za analizu gotovo svih jezika osim engleskog. Čak i za engleski jezik, dostupni softveri prilično su skupi i dosta njih su nepristupačni i komplikovani za upotrebu od strane prosječnog korisnika.

Konkretno, za jezike s našeg prostora ne postoje sasvim adekvatni nacionalni korpusi, koje bi lingvisti mogli da koriste u istraživanju opštih jezičkih kategorija ili koje bi mogli da koriste kao referentne korpuse za poređenje s rezultatima dobijenim na sopstvenom korpusu. Sasvim je ograničen i izbor programa koji mogu da obrađuju naš jezik i, u najboljem slučaju, takav softver može dati samo listu riječi (s tim što će različite oblike iste leme citirati kao zasebne riječi) i redove konkordance. U povu je istraživanje koje bi moglo rezultirati u kreiranju programa koji bi obilježavali morfološke kategorije u korpusu, a rad na njima sprovode stručnjaci s institucija koje se bave prirodnim naukama, ne saradujući mnogo s lingvistima.

Današnji korpusi gotovo da nekontrolisano rastu, mada je tehnologija i dalje prilično ograničena. Većina korpusa sadrži samo pisane tekstove i u najboljim korpusima učešće transkripta usmene komunikacije ograničeno je na 10%. Razvoj tehnike za prepoznavanje govora koja bi omogućila jednostavno sakupljanje usmenih tekstova umjesto mučnog procesa transkribovanja i dalje je u začetku (Meyer, 2004: 87-88).

Problem je i reprezentativnost korpusa. Naime, većina tekstova koji se nalaze u današnjim velikim korpusima potiče iz dnevnih novina i izvora koji su elektronski dostupni, vjerovatno zbog relativne lakoće pribavljanja takvog korpusa, tako da korpus ne pruža pravu sliku jednog jezika, nego nekih njegovih funkcionalnih stilova.

Iako su problemi današnje korpusne lingvistike brojni, očekuje se da će dosta tih problema moći da se riješi u budućnosti. Razvoj tehnologije više nije preduslov,

već bi to prije bilo ulaganje u razvoj korpusa i programa za obradu korpusa za većinu jezika svijeta.

Međutim, čak i da se svi ovi uslovi ispune, najvjerovatnije je da korpusna lingvistika nikada neće moći zamijeniti ostale lingvističke metodologije, ali i da bi sve ostale lingvističke metodologije imale koristi od primjene korpusne lingvistike kao pomoćnog metoda u analizi.

ANALIZA POLITIČKOG DISKURSA¹⁶

Ni u jednom drugom tipu diskursa ne dolazi toliko do izražaja veza između jezika i moći koliko u političkom diskursu. Politika, kao vid društvene aktivnosti koja je eksplicitno vezana za grupisanje moći i kontrolisanje jednog društva, ne samo da se ne može realizovati bez jezika nego se „bavljenje politikom prvenstveno i realizuje kroz jezik“ (Chilton and Schäffner, 2002: 3). Jezik politike oblikuje mišljenja ljudi i na taj način kreira događaje (Edelman, 1974: 1), odnosno političku stvarnost jednog društva.

Definicija političkog diskursa

Termin *politički diskurs* (engl. *political discourse*) potencijalno je dvoznačan. S jedne strane, ovaj termin razumije se kao diskurs koji je sam po sebi politički, a s druge, kao tip diskursa koji pripada jednoj oblasti društvene djelatnosti (Wilson, 2003: 398). Otuda u literaturi postoji dvojaka upotreba ovog termina. Rjeđi su autori koji pod pojmom politički diskurs podrazumijevaju sve oblike diskursa u kojima su prisutni moć i kontrola. Većina istraživača termin politički diskurs koristi u značenju diskursa koji se realizuje u politici kao društvenoj aktivnosti i koji proizvode uglavnom političari u svojim zvaničnim profesionalnim ulogama i institucionalnom okruženju (Wilson, 2003: 398; Schäffner, 1997: 2; van Dijk, 2003: 212). Ovdje je bitno istaći da politički diskurs ne proizvode samo ljudi koji se profesionalno bave politikom, već da je svaki diskurs politički ukoliko je iznesen s političkom namjerom i u političkom kontekstu. Budući da je prva definicija preširoka i manje prisutna u literaturi, u ovoj knjizi korišću termin politički diskurs u značenju diskurs politike (engl. *discourse of politics*), što je zapravo sinonim za ovaj termin.

Politički diskurs karakteriše specifičan jezički kôd. Njegov jezik je uglavnom unaprijed formulisan u smislu da su različite verzije tekstova sastavljene, kritikovane i više puta ispravljene prije konkretne prezentacije (Bayley, 2005). Politički diskurs je namijenjen široj javnosti i ostaje dostupan i poslije prezentacije za rekontekstualizaciju i parafraziranje u drugim oblicima diskursa (Blackledge, 2005: 94). Ono što takođe presudno utiče na konačni oblik političkog diskursa jeste i činjenica da političari ne govore kao individue, već kao predstavnici (Bayley, 2005; Schäffner, 1997: 3;

---

¹⁶ Skraćena verzija ovog poglavlja objavljena je u knjizi *Analiza diskursa: teorije i metode*, urednice Perović (Vuković, 2014b).

Einsink, 1996: 8). Naime, političari moraju govoriti konzistentno sa stavovima svoje partije, njenim cjelokupnim dotadašnjim diskursom, ali i svojim. Političar je takođe i individua, pa u njegovom javnom diskursu do određenog nivoa dolaze do izražaja i lična shvatanja i vjerovanja.

Politički diskurs obuhvata epideiktčko, tj. ceremonijalno, i deliberativno, tj. debatno obraćanje, što znači da je njegova uloga ubjeđivanje i postizanje konsenzusa (Schäffner, 1996: 4; Bianchini, 2008: 6-7). U savremenom društvu postoji konsenzus oko mnogih vrijednosti u društvu (Mitsikopolou, 2008: 357), pa je „često bitno ne ono šta se kaže, nego kako se kaže“ (Halmari, 2008: 249). Tako su pitanja političkog brenda, ličnosti, prezentacije i imidža postala veoma značajna. Svjesni ove činjenice, političari poklanjaju sve veću pažnju izboru lingvističkih strategija kojima će realizovati svoj diskurs.

Ono što presudno utiče na karakter političkog diskursa jeste činjenica da je on intrinzički dijalektički strukturiran (Blackledge, 2005: 94; Bayley, 2005). Osim što političar predstavlja argumente svoje strane, on unaprijed mora da ima u vidu i protivargumente druge strane i publike, što se vrlo često eksplicitno odražava na strukturu ovog diskursa.

Stavovi prema političkom diskursu u društvu generalno su uglavnom negativni, s obzirom na to da se ogromna manipulativna moć jezika često zloupotrebljava. Još je Platon u IV vijeku prije nove ere politiku opisao kao „ništa drugo do korupciju“ (Beard, 2000: 4). Snaga moći političkog jezika posebno je došla do izražaja u savremenom svijetu masovnih komunikacija, pa je bavljenje ovim tipom diskursa od velike važnosti. Otkada se ljudi bave politikom, postoji interesovanje za jezički kôd koji koriste političari, ali je njegovo istraživanje doživljelo svoj vrhunac u posljednjih dvadesetak godina.

Istorija izučavanja političkog diskursa

Politički se diskurs u grčko-rimskoj tradiciji izučavao u okvirima retorike. Glavna svrha retorike, koja je od tada poslovično poznata kao *ars bene dicendi*, jeste ubjeđivanje, što se postiže logičkom argumentacijom (*logos*), na osnovu moralnog autoriteta govornika (*ethos*) i podsticanjem emocionalnog odgovora kod primaoca poruke (*pathos*) (Bianchini, 2008: 7). Međutim, već se tada čuju kritički glasovi okrenuti protiv upotrebe retorike zarad ubjeđivanja ljudi. Sokrat i Platon ističu potrebu za govorenjem istine naspram isključivog ubjeđivanja i ideal moralne čistote govornika, a retoriku karakterišu kao trik kojim se zavodi publika (Moreno, 2008: 29).

Aristotelova knjiga *O retorici*, klasik nauke o lijepom govorenju do današnjeg doba, pomiruje ova dva nastojanja, objašnjavajući da nema ničeg lošeg u umjetnosti ubjeđivanja, pod uslovom da se koristi da se dokaže istina (Moreno, 2008: 30).

Grčku retoričku tradiciju u istom duhu prihvatili su i Rimljani Kvintilijan i Ciceron, koji su retoričko umijeće opisali kao *vir bonus* i istakli ideal *perfectus orator*

(Sauer, 1997: 34). Slično je bilo i u cijelom srednjem vijeku, kada je ovladavanje retorikom postalo „vrhunsko dostignuće“ obrazovanog čovjeka (Curzon, 1913: 2), tako da je ova disciplina bila obavezan sastavni dio svakog nastavnog programa. Ovdje se mora primjetiti da je retorika kao predmet i dalje vrlo često zastupljena u savremenom američkom obrazovnom sistemu.

Retorici se, međutim, danas ne ustupa ono centralno mjesto u obrazovanju i nauci koje je toliko dugo držala. „Izgleda paradoksalno“, konstatuje Kerzon, „da govorničtvo nikada manje nije bilo izučavano kao umjetnost, iako je sada najkorisnije, i, ako smijem da dodam, i najcjenjenije postignuće“ (Curzon, 1913: 4).

Bavljenje odnosom između jezika i politike izlazi iz okrilja retorike u pravac lingvistike i političkih nauka tek sredinom 20. vijeka. Nauka za to ima da zahvali Džordžu Orvelu, koji u svom članku *Politika i engleski jezik* (Orwell, 1946) skreće pažnju na manipulativnu moć jezika i opštu degeneraciju u jezičkom izražavanju. „U našem dobu, politički govori i tekstovi uglavnom se svode na odbranu neodbranljivog“, kaže Orvel (Orwell, 1946: 7). Politički jezik, pored ostalih karakteristika, tako sadrži nejasnoće, „naduvani stil“ i eufemizme¹⁷. On zaključuje da je u naše vrijeme nemoguće kloniti se politike jer su „sva pitanja politička pitanja, a politika sama po sebi je gomila laži, okolišanja, bemislica, mržnje i šizofrenije“ (Orwell, 1946: 7).

Dok se politikolozi uglavnom interesuju za izučavanje procesa kreiranja političke stvarnosti u diskursu i putem diskursa, lingvisti prema jeziku politike nastupaju s drugačije pozicije. Njih interesuju lingvističke strukture koje prenose politički relevantne poruke, ali takođe ne ignorišu ni širi društveni i politički kontekst u kom se realizuje diskurs (Schäffner, 1996: 1). Mora se primjetiti da je zanimanje lingvista za politički diskurs dosta veće nego što je to slučaj u političkim naukama, gdje je analiza diskursa uglavnom „praktično nepoznata“ (van Dijk, 1997c: 27; 2001: 360).

Masovnije bavljenje političkim diskursom u lingvistici počinje krajem sedamdesetih godina u okviru kritičke lingvistike, čiju tradiciju od početka devedesetih nastavlja kritička analiza diskursa. U posljednje vrijeme sve više se govori o analizi političkog diskursa (*Political Discourse Analysis – PDA*) i političkoj lingvistici (Wodak, 2009: 6), mada sporadično, jer ova oblast još uvijek nije teorijski i metodološki detaljno razrađena. Ako smo kritičku analizu diskursa odredili kao analitički pristup ili perspektivu koja se koristi u raznim oblastima analize diskursa, onda bismo analizu političkog diskursa mogli odrediti ne kao posebnu granu, već kao skup istraživanja koja su tematski povezana u smislu da se bave političkim diskursom, dok su pristupi i perspektive prilaska tom diskursu različiti. Tako jedan dobar dio kritičke analize diskursa zapravo spada u analizu političkog diskursa.

---

¹⁷ Orvel navodi primjere eufemizama kao što je *pacifikacija* u značenju bombardovanja bespomoćnih sela i *eliminacija nepouzdatih elemenata* u značenju zatvaranja ljudi bez suđenja ili ubijanja i slanja ljudi u logore (Orwell, 1946).

U tradiciji kritičke analize diskursa, političkim diskursom bavio se gotovo svaki kritički analitičar. Van ove tradicije, značajni su radovi koji polaze od kognitivističkih polazišta i konceptualne teorije metafore (Chilton 2002; Lakoff, 1995; 2003a, 2003b). Pomirenje ova dva pristupa nalazimo u sociokognitivističkom pristupu političkom diskursu u okviru kritičke analize diskursa Teuna van Dajka.

Politički diskurs i politička kognicija

Politička kognicija, koja je dio šire socijalne kognicije u teoretskom modelu Teuna van Dajka (van Dijk, 2002; 2003), jeste „interfejs“ između lične i kolektivne dimenzije politike i političkog diskursa (van Dijk, 2002: 205). Izučavanje političke kognicije odnosi se na različite aspekte procesuiranja „političkih informacija“, tj. usvajanje, upotrebu i strukturu mentalnih reprezentacija o političkim situacijama, događajima, akterima i grupama (van Dijk, 2002: 206). To je zapravo ono što se do sada u analizi političkog diskursa najmanje izučavalo, naime, efekat koji različite lingvističke strukture i strategije ostavljaju na primaoca političke poruke. Iz ovog razloga, za proučavanje pomenutog fenomena na raspolaganju stoji vrlo malo razrađenih metoda.

Politički diskurs i njegova svojstva kontrolišu jedna ili više ideologija, socijalni stavovi, lični mentalni modeli konkretnih događaja i kontekstualni modeli (van Dijk, 2003: 216).

Više od svih drugih tipova diskursa, politički diskurs očigledno je ideološki (van Dijk, 2003: 208). Van Dajk tvrdi da veliku ulogu u usvajanju ideologija igra diskurs, a budući da ideologije organizuju stavove (van Dijk, 2002: 223), od presudne je važnosti izučavati ulogu jezika u tom procesu, tj. lingvističkih strategija i struktura koje u njemu učestvuju. Nadalje, mentalni modeli događaja odnose se na sam sadržaj diskursa, tj. sve što je moguće jezički realizovati, pa fokus analize treba da bude na kontekstualnim modelima. Naime, ovi modeli kontrolišu šta će se od ponuđenog reći i kako će se reći u skladu s kontekstualnim faktorima – socijalnim domenom, socijalnom akcijom koja se obavlja (legislacija, predstavljanje programa i sl.) i ulogom učesnika i kognicijom (vjerovanja, ciljevi, mišljenja) (van Dijk, 2003: 211). Budući da kontekstualni modeli određuju kako se realizuje diskurs, oni zapravo proizvode ona jezička svojstva koja su specifična za politički diskurs, te su u fokusu lingvističkog izučavanja.

Karakteristike političkog diskursa

Politički diskurs karakteriše niz leksičkih, gramatičkih, pragmatičkih i retoričkih specifičnosti, kao i posebna upotreba argumentativnih makrostrategija. Istovremeno s prikazom ovih osobenosti razvrstanih po pomenutim kategorijama, u narednom tekstu biće kratko predstavljene i metodologije i do sada urađena istraživanja koja se odnose na ova svojstva političkog diskursa.

Leksika političkog diskursa

U domenu leksike koja se koristi u političkom diskursu karakterističan je izbor vokabulara i upotreba tehničkih, nepreciznih i obilježenih riječi (engl. *loaded words*) (Gastil, 1992). Obilježenost u smislu stilskih figura biće predstavljena u zasebnom potpoglavlju, s obzirom na to da se stilske figure realizuju i na nivou širih konstrukcija, pa čak i čitavih tekstova, a ne samo na nivou pojedinačnih riječi.

a) Opšti vokabular

Kada je u pitanju opšti vokabular, Gastil konstatuje pojave kao što su prekomjerna leksikalizacija (engl. *overlexicalisation*), upotreba neologizama, posebna frazeologija i eliminacija riječi i fraza (Gastil, 1992: 474). Lista specifičnosti leksike političkog diskursa nije time iscrpljena. Metode korpusne lingvistike naročito su podesne za ispitivanje ključnih riječi političkih tekstova, kao i okruženja u kome se date riječi nalaze (konkordance), što takođe daje poseban uvid u karakteristike političkog diskursa.

Prekomjerna leksikalizacija odnosi se na pojavu da se u komunikaciji u nekoj specijalizovanoj oblasti nagomilavaju različiti termini da označe isti koncept. Pluralitet naziva ukazuje na to da o konceptu koji se imenuje ne postoji društveni konsenzus. Ferklaf navodi primjere za prekomjernu leksikalizaciju iz Blerovih govora iz perioda 2000-2003. (Fairclough 2005: 6-7). Naime, Bler protivnike označava s *diktatori*, *kriminal* i *zlo*, pri čemu su termini uzeti iz različitih socijalnih domena (politika, zakon, religija). S druge strane, „prijetnju“, koju predstavljaju zemlje s oružjem za masovno uništenje, Bler opisuje s *nestabilnost*, *nered* i *haos*. Prekomjerna leksikalizacija „upućuje na to da proizvođač teksta ima više moći u pristupu diskursu, te tako ima i mogućnost da kuje tekstualne sinonime i rekontekstualizuje ih, utičući na stvaranje konsenzusa oko rekontekstualizovanog pojma“ (Majstorović, 2007: 6). Ovakva je strategija leksikalizacije opšteprisutna u jeziku politike.

Politički diskurs ne sastoji se samo od birokratskog vokabulara. Naprotiv, kreativnost u jezičkom izražavanju, dok god su implikacije tog izražavanja jasne, donosi političarima dodatne poene u očima javnosti. Novotarije nalazimo već na morfološkom nivou, iako rjeđe. Savremeni primjeri upotrebe **neologizama** u politici uključuju internacionalne primjere kao što su *bušizmi* (jezičke greške u javnim nastupima bivšeg američkog predsjednika Buša), *islamofobija*, *euroskepticizam*, *antievropejstvo*, *ekoterorizam* i sl., i primjere iz našeg regiona kao što su *demokratura* (diktatura demokratije), *putinizacija* (kontrolisanje svih aspekata društva od strane jedne osobe na vlasti), *Veljuskoni* (napad na Velju (Velimira) Ilića, po analogiji s napadom na Berlusconi) i dr. Neologizmi kreiraju efekat iznenađenja i insinuiraju prisnost i intimnost s publikom (Sornig, 1989: 108).

Štefan Elšpas (Elspass, 2002) bavi se **frazeologijom** u političkom diskursu i zaključuje da se čak 10% vokabulara koji koriste političari sastoji od fraza. Najveći se dio odnosi na formalno obraćanje (*honourable lady*, *dame* i *gospodo*, *poštovani građani* i sl.), metadiskurs (*what I'm trying to say*, *let me just say this*, *koristim ovu*

priliku da kažem, moram da dodam i sl.), ustaljene fraze koje predstavljaju kombinaciju zamjenice prvog lica i *verba sentiendi*, tj. glagola mišljenja, vjerovanja, osjećanja, percepcije i sl. (*I think, I believe, I suppose, I feel* i sl.¹⁸) i diskursne markere (*in other words, in addition, at this point, s druge strane, prije svega* i sl.). Za istraživače je od posebnog značaja analiza recikliranja ključnih fraza u različitim kontekstima, što proizvodi intertekstualne serije (Hodges, 2008: 10).

U analizi političkog diskursa ne analizira se samo ono što je kazano, već i ono što nije kazano. **Eliminacija** određenih riječi ili fraza iz političkog diskursa obično se dešava u slučajevima kada je političarima potrebno da se distanciraju od određenih stavova. Gastil navodi primjer riječi *liberal* u diskursu Demokratske stranke u SAD-u (Gastil, 1992: 475). Naime, u nastojanju da se distanciraju od krajnje ljevice, demokrate su od kraja osamdesetih godina počele da sistematski izostavljaju pomenutu riječ u svojim javnim nastupima. U našem kontekstu, slično se desilo s frazom *bratstvo i jedinstvo*, koja se u političkom diskursu gotovo svih političkih partija u Crnoj Gori izbjegava u posljednjih dvadesetak godina. Vjerovatno je razlog to što ova sintagma automatski asocira na komunizam, od kojeg se gotovo cijela naša politička scena distancira.

Leksikometrijske metode korpusne lingvistike omogućavaju mjerenje bogatstva jezika koji se koristi na osnovu utvrđivanja broja različitih riječi, leksičke specifičnosti i raznovrsnosti vokabulara (Savoy, 2009: 2). Utvrđivanje liste **ključnih riječi** daje poseban uvid na cjelokupni diskurs, s obzirom na to da odražava ideologiju govornika (Van Leeuwen, 2008: 4). Lista ključnih riječi određenog političkog diskursa može se upoređivati s listom ključnih riječi iz korpusa opšteg jezika. Tako, na primjer, Savoy u svojoj analizi američkih političkih govora utvrđuje da se u odnosu na opšti jezik u političkom diskursu češće sreću riječi *that* (što upućuje na duže rečenice i kompleksniju sintaksu), *we* i *our* (govorenje u ime grupe), kao i *will* (konstrukcije s futurom za izražavanje obećanja) (Savoy, 2009). Obično se na listi ključnih riječi nađu *ideologeme* kao što su *narod, država, moć, nacija, kultura* i sl., koje predstavljaju „glavna sredstva za kreiranje političkog opredjeljenja“ (Sauer, 1989: 9).

Još bolji uvid u prirodu političkog diskursa mogu da daju redovi **konkordance** za određenu riječ. Tako se, recimo, izvođenjem liste konkordanci za zamjenice prvog i trećeg lica može potvrditi prisustvo *polarizacije*. Naime, za zamjenice *ja* i *mi* obično se vežu pozitivni sadržaji, dok se za zamjenicu *oni* vezuju negativni. Konkordance izabranih riječi u diskursima različitih političkih grupa takođe mogu ukazati na njihove ideologije, u smislu podržavanja ili suprotstavljanja određenim stavovima.

b) Tehnički termini

Odouri (Odouri, 2002) analizi političkog diskursa prilagođava sociolingvističke termine Bazila Bernstajna (Bernstein, 1971), *prošireni kôd* (engl. *elaborated code*) i *ograničeni kôd* (engl. *restricted code*).

¹⁸ U našem jeziku uglavnom se realizuju bez zamjenice, pa ne mogu imati status fraze. Bez obzira na to, mora se konstatovati da su *verba sentiendi* vrlo česti i u opštem vokabularu crnogorskog političkog diskursa.

Kôd je za Bernstajna regulativni princip, prećutno usvojen, koji bira i povezuje značenja, tekstove i kontekste (Fairclough and Chourliaraki, 1999: 107). Prošireni kôd orijentiše korisnika ka univerzalnim značenjima, budući da je nezavisniji od konteksta od ograničenog koda, koji teži partikularističkom i koji se može razumjeti samo u bliskoj vezi s kontekstom (Bernstein, 1971: 63-4). Naime, prošireni kôd pretpostavlja jasno i detaljno jezičko izražavanje, dok je ograničeni kôd nejasan i nedovoljno detaljan i primaocu poruke otežava razumijevanje (Odouri, 2002: 435).

Političari naizmjenično koriste oba koda zavisno od motivacije. Obično se retorički uspjeh mjeri jasnošću diskursa i umijećem političara da dopre do najširih masa, ali povremeno političar mora da koristi i ograničeni kôd. To se dešava u situacijama kada govore o kontroverznim i osjetljivim temama, kada racionalizuju nešto što je objektivno teško objasniti, kada se nalaze u situacijama gdje im se postavljaju protivnička pitanja ili su pod pritiskom političkih oponenta i sl. Osim toga što im je u tim situacijama cilj da ne budu u potpunosti shvaćeni, političari mogu steći autoritet u očima javnosti apstraktnim i filozofskim nastupom.

Ograničeni kôd, pored ostalih tehnika, ostvaruje se i upotrebom tehničkih termina (npr. *lustracija, valorizacija, ratifikacija, legitimizacija, restitucija, regionalizacija, opstrukcija, reaffirmacija* i sl.) i skraćenica (*CEFTA, NAFTA, OECD, OPEC, UNDP, WTO* i sl.), koje najvećem dijelu javnosti nisu jasne. Nagomilavanja akronima i tehničkih riječi „čine argumentaciju nedostupnom onima izvan lingvističke zajednice i čini da zbunjeni slušaoci političaru pripisu nezasluzen prestiž“ (Gastil, 1992: 475).

c) Prazne riječi

Kada se kaže da su neke riječi neprecizne u diskursu politike, misli se na to da su to riječi koje se stalno ponavljaju, a da ne postoji opšti konsenzus oko njihovih definicija, pa one vremenom postanu „prazne riječi“. Orvel (Orwell, 1946: 4) daje konkretan primjer, riječ *demokratiju*, na koju se svi političari pozivaju i koja u različitim diskursima dobija drugačije značenje. On dodaje (Orwell, 1946: 4):

„Opšte je prihvaćeno da kada se neka država nazove demokratskom, ona se hvatila: posljedica toga je da branioci bilo kog režima tvrde da je on demokratski i pribojavaju se da će morati da prestanu da koriste tu riječ ako bi joj pripisali samo jedno značenje. Ovakve riječi često se svjesno koriste na nečastan način“.

Dalji takvi primjeri bi bile riječi *progresivan, jednakost, sloboda, patriota, pravda* i sl., koje su toliko česte u jeziku politike da su gotovo ostale bez značenja. Ponavljanje praznih riječi, kao i ustaljenih fraza „uspavljuje mozak“ (Orwell, 1946: 8) i čini primaoca poruke manje perceptivnim i kritičkim.

d) Nejasni jezik

Ograničeni kôd manifestuje se i kroz upotrebu „nejasnog“ jezika (engl. *vague language*). Na nivou vokabulara, ovdje se uglavnom misli na neodređene zamjenice

kao što je *neki*, pridjeve poput *određeni*, *pojedini* i sl. i priloge *donekle*, *relativno* i sl., koji saopštavaju nejasnost budući da se najčešće ne obezbijeduje kriterijum za mjerenje, tj. upoređivanje. U „nejasan“ jezik spadaju i fraze *i ostali*, *i slično tome*, *i tako dalje*, *na neki način*, *kind of*, *sort of*, *and the like*, *stuff like that*, *or whatever*, *or something*, *or so* i sl., za koje je uglavnom nemoguće odrediti referentno značenje. U ovoj funkciji, pomenuti markeri spadaju u *ispitivače* (engl. *tentativisers*), i to preciznije u podgrupu markera *intencionalne nejasnoće* (engl. *markers of intentional vagueness*) (Wilamova, 2005: 90).

Najveću manipulativnu moć nose ustaljene fraze koje pozivaju da „dopunite praznine“ (engl. *fill-in-the-gaps*) (Meadows, 2007: 6), kao što su *what America stands for*, *our way of life*, *it's about the people*, *gledati u budućnost* i sl. Ove fraze obično imaju izrazito pozitivne konotacije, a nose vrlo malo značenja.

e) Obilježene riječi

Obilježene riječi predstavljaju riječi koje osim osnovnog značenja pobuđuju jake emocionalne tonove ili izrazito pozitivne ili negativne konotacije. Ove su riječi u standardnom vokabularu većine političara i obuhvataju primjere kao što su: *radikalni ekstremisti*, *fanatici*, *politikanti*, *rasisti*, *birokrate*, *režim*, *elita*, *sateliti* i sl. Mnogo jače konotacije imaju riječi i fraze koje ne spadaju u navedeni ustaljeni vokabular, već ih političari koriste u novom značenju koje je kontekstualno uslovljeno. Primjeri uključuju:

*Mi smatramo da to nije ozbiljna politika, već **političko šibicarenje**. (Andrija Mandić, intervju za TV Vijesti, 29.01.2010)*

*My assessment of risk prior to September 11 was that Saddam was a menace, that he was a threat, he was a **monster**, but we would have to try and make best... Saddam was **a profoundly wicked, almost psychopathic man**. (Tony Blair, saslušanje o Iraku, 29.01.2010)*

Riječi s najjačim konotacijama uglavnom koriste demagozi i harizmatični lideri budući da one pobuđuju *pathos*, tj. emocionalnu reakciju kod publike (Graber, 1976).

Gramatika političkog diskursa

Gramatika političkog diskursa mnogo se manje istražuje u odnosu na njegovu leksiku i retoričke strategije koje ga odlikuju. Ipak, nekolicina istraživača bavila se fenomenima kao što su sintaksička složenost diskursa, tranzitivnost, rečenična perspektiva, glagolsko stanje, glagolski način, modalnost i nominalizacija.

a) Sintaksička složenost

U sintaksičkim analizama političkog diskursa posebna pažnja posvećuje se složenosti rečeničnih konstrukcija, s obzirom na to da ovo gramatičko svojstvo diskursa može da enkodira prošireni i ograničeni kôd.

Biard ističe da je jedno od diskontinuiranih obilježja političkog diskursa upotreba značajnog broja prostih rečenica (Beard, 2000: 82). S druge strane, Gastil konstatuje da je opšta karakteristika političkog žargona kompleksna rečenična struktura (Gastil, 1992: 483). Gastilovu tvrdnju potvrđuje i ranije iznesen podatak da je veznik *that* u američkim govorima češće upotrebljavan nego u opštem jeziku, što znači da je puno rečenica u svom sastavu imalo izrične i relativne rečenice (Savoy, 2009). Međutim, zaključiću da su oba stanovišta tačna, s tim da ćemo napomenuti da jednostavna sintaksa enkodira prošireni kôd, a složena ograničeni kôd. Upotreba jednog od dva navedena koda zavisi od konteksta, ali i od govorničkog stila političara i reputacije prema kojoj političar ima aspiracije.

Potvrdu navedenog nalazim u analizi Martena van Leeuvena (Van Leeuwen, 2009), koji poredi diskurs tipičnog ljevičarskog i krajnje desničarskog političara. Ljevičarska političarka Fogelar koristi znatno duže rečenice i složeniju sintaksu u odnosu na radikalnog desničara Vildersa. Upotreba takve gramatike nije slučajna – korišćenjem proširenog koda, desničar Vilders na ovaj način stiče reputaciju političara koji govori „jasno“ i „prosto“, te na taj način doseže do širih masa.

Kondezovanje sintakse naročito je odlika političkih slogana, koji „postaju gotovo magične ili hipnotičke formule“ (Wodak, 1989b: 143). Gotovo da je izlišno navoditi primjere političkih slogana, s obzirom na to koliko su prisutni u javnom životu svake države (npr. *Yes we can; Change you can believe in; Britian deserves better; Power to the people; Stay the course; Country first; I like Ike; Možemo; Da živimo bolje; Pobjeda je Crne Gore; Zajedno za promjene; Evo ruka; Drugačije; Krajnje je vrijeme* itd.).

Ponavljanje i prekomjerna leksikalizacija dovode do naturalizacije, tako da propozicije dobijaju status zdravorazumskog i nečega što se podrazumijeva (Blackledge, 2005: 101).

b) Tranzitivnost

U sistemskoj funkcionalnoj gramatici Majkla Halideja, čija se metodologija obično koristi u analizi političkog diskursa, tranzitivnost ima šire značenje od tradicionalnog. Idejna metafunkcija jezika realizuje se kroz sistem tranzitivnosti, koji se odnosi na konstruisanje i predstavljanje određenih domena našeg iskustva. Osnovni elementi svih struktura procesa jesu sam proces, učesnici procesa i okolnosti u kojima se proces odvija (Matthiessen and Halliday, 2009: 15). Ova se tri elementa u diskursu mogu staviti u prvi ili u zadnji plan ili se mogu u potpunosti izostaviti (Beard, 2000: 30). Na taj način, kroz analizu tranzitivnosti u tekstu, mogu se izvoditi zaključci da li političar umanjuje ili pridaje važnost određenim procesima i učesnicima i da li preuzima ili ograničava odgovornost za rečeno.

Ferklaf (Fairclough, 1992: 180-1) daje sljedeće primjere u kojima se isti proces različito predstavlja u kategoriji tranzitivnosti¹⁹:

- a) *Policija je ubila 100 demonstranata.*
- b) *100 demonstranata je poginulo.*
- c) *100 demonstranata je mrtvo.*

U navedenim primjerima isti objektivni događaj predstavljen je različito, pri čemu su implikacije u smislu agentivnosti, uzroka i odgovornosti različito eksplicitne. U prvom primjeru (a), smrt demonstranata direktno je pripisana *policiji*. U drugom i trećem primjeru, odgovornost za čin potpuno je izostavljena, tj. ne spominje se vršilac radnje. Razlika u ovim primjerima jeste u predstavljanju događaja kao procesa (b) i konstatovanja gotovog čina (c).

Pažljivo birajući između ponuđenih strukturnih mogućnosti, političar zapravo kreira verziju realnosti koja najbolje odgovara argumentaciji koju iznosi. Slično se postiže i upotrebom odgovarajuće rečenične perspektive.

c) Topikalizacija

U navedenim primjerima takođe se koristi i različita komunikativna rečenična perspektiva. Tako je tema u primjeru (a) *policija*, a u primjerima (b) i (c) *100 demonstranata*. U datim rečenicama, pažnja je usmjerena na različite djelove informacije, to jest, u terminima sistemske funkcionalne gramatike, različitim učesnicima procesa. Kao što vidimo, naizgled sinonimne rečenice imaju drugačije implikacije. Kada je tema *policija*, političar zapravo oslovljava krivca, koji je smješten u prvom planu njegovog diskursa, dok izborom *100 demonstranata* za temu političar ističe žrtvu tog događaja i podstiče emocionalnu reakciju kod auditorijuma (*pathos*).

Perspektivizacija, tj. postupak kojim govorno lice daje prednost jednom aspektu neke jezičke pojave u odnosu na neki drugi (Piper et al., 2005: 1061), važan je predmet istraživanja u političkoj analizi diskursa. Ispitivanje isticanja određenih djelova i tematski izbor u iskazima političkog diskursa može da da uvid i u to šta političari sadržajno pretpostavljaju od informacija u kreiranju diskursa, budući da je tema polazna tačka od koje se dalje interpretira informacija (Fairclough, 1992: 183).

d) Glagolsko stanje

Slične mogućnosti za ograničavanje odgovornosti za iskazani sadržaj i izbor informacija koje će se staviti u prvi ili u zadnji plan pruža i upotreba aktivnih i pasivnih konstrukcija.

Primjer koji će ilustrovati prednost upotrebe pasiva nad aktivom u političkom diskursu onda kada je neophodno ublažavanje i ograničavanje od odgovornosti našli

---

¹⁹ Primjere smo preveli budući da se kategorija tranzitivnosti izražava i u crnogorskom jeziku.

smo u *Sefajerovom rječniku političkih termina* (Safire, 2008). Radi se o čuvenoj rečenici iz američke politike – *Mistakes were made* (crnog. *Greške su počinjene*). Sefajer označava ovu konstrukciju kao *prošli egzonorativ* (engl. *past exonerative*) i navodi primjere upotrebe iz diskursa Regana (*We did not achieve what we wished, and serious mistakes were made in trying to do so*), Klintona (*I acknowledge that mistakes were made here*), Rajsove (*If mistakes were made, they would be corrected*), Buša (*Whatever mistakes have been made in Iraq, the worst mistake would be to think that if we pulled out, the terrorists would leave us alone*) (Safire, 2008: 431). U pasivnim rečenicama u kojima se ne spominje agens priznaje se samo da su se greške desile, ali se ne preuzima direktno krivica kao što bi to bilo u slučaju da se upotrijebi aktiv (*I/We made a mistake*), gdje bi prijetnja licu bila mnogo veća. U primjerima se također može uočiti i upotreba drugih jezičkih sredstava za ublažavanje iskaza (prošli kondicional i atributi *some* i *whatever*).

e) Glagolski način

Upotreba pogodbenog načina, tj. kondicionala, za razliku od indikativa, također omogućava političaru ograničavanje odgovornosti za izrečeno. Potvrdu da političari vrlo pažljivo biraju u kojim će gramatičkim kategorijama govoriti nalazim u skorašnjem primjeru – izjavi i „odbrani izjave“ bivšeg hrvatskog predsjednika Stjepana Mesića.

Gotovo da nijedna izjava u zadnje vrijeme nije bila toliko kontroverzna kao sljedeća Mesićeva izjava (18.1.2010):

„Kada bi Dodik referendumom o otcjepljenju srušio Dejtonski sporazum, Republika Srpska odmah bi morala nestati, i zato bih vojno prekinuo koridor.“

Poslije bure reagovanja i kritika dotične izjave, kabinet tadašnjeg predsjednika Hrvatske daje obavještenje u kome se kaže da je Mesić „svoje riječi formulirao u kondicionalu“ i da je „špekulirao o nečemu što bi se moglo dogoditi, kada bi se dogodilo nešto drugo“ (Javno.com, 21.01.2010). I ovaj primjer pokazuje koliku lepezu gramatičkih sredstava političar ima pred sobom u kreiranju svog diskursa i suptilnom ograničavanju od odgovornosti.

Određene žanrove političkog diskursa koji pretpostavljaju direktno obraćanje publici karakteriše i česta upotreba imperativa (Beard, 2000: 60). Naročito je to slučaj u izbornim kampanjama (npr. *Know this, Do not forget that, Stand firm; Upamite ovo, Glasajte za ...* i sl.). Upotreba imperativa sugerije da onaj koji upućuje naredbu ima autoritet i moć.

f) Modalnost

Modalnost u sistenskoj funkcionalnoj gramatici označava stav pisca ili govornika prema prezentovanoj propoziciji i/ili uvjerenost u prezentovanu propoziciju (Lillian, 2008: 2).

Ono što interesuje analitičare političkog diskursa jeste stepen u kojem političar ističe validnost izrečenog. Tako Simon-Vandenberg konstatuje da političar može birati između sljedeće tri modalne opcije: neutralne (u kojoj se ne ističe validnost), tentativne (nizak stepen isticanja validnosti) i asertivne (visok stepen isticanja validnosti) (Simon-Vandenberg, 1997: 344).

Makromodalnost političkog diskursa (modalnost na nivou cijelog teksta) obično je u tonu izražavanja samouvjerenosti i sigurnosti budući da je zadatak političara da projektuje imidž pouzdanosti i obavještenosti (Simon-Vandenberg, 1997: 353). Ovakva modalnost kreira se kroz upotrebu modalnih pomoćnih glagola (*will, going to*), imenica s modalnim značenjima (*fact, nonsense*), priloga koji izražavaju učestalost i poređenje (*ever, never, constantly; absolutely, completely*), evaluativnih pridjeva (*incredible, great*), superlativa, metakomentara (*I know, I can make it perfectly clear*) i intonacijom (Simon-Vandenberg, 1997).

Međutim, u situacijama kada je političar suočen s protivargumentima (npr. u političkim intervjuima ili debatama), modalnost je obično tentativna. I ovaj tip modalnosti izražava se pomoću istih kategorija koje su navedene za asertivnu modalnost, s tim što je razlika u tome da se koriste riječi s drugog kraja semantičkog spektra (npr. pomoćni modalni glagol *would* za izražavanje hipotetičkih situacija; modalne fraze kao što je *I suppose*; modalne imenice *possibility, likelihood, chance*; prilozi *relatively, somewhat* i sl.).

Odnos epistemičke modalnosti, koja se odnosi na validnost i vjerovatnoću, i deontičke, koja označava želje, dozvole i obligacije, može da pruži uvid u to da li određeni tekst služi u manipulativne svrhe. Tako, na primjer, istraživanje Done Lilien (Lillian, 2008) pokazuje da je frekventnije izražavanje obligacije odraz želje autora da natjera primaoca poruke da usvoji njegovo gledište, što je odlika propagande.

g) Nominalizacija

Nominalizacija se odnosi na pojavu da se umjesto glagolske fraze u rečenicama koriste imeničke fraze. Tako je statistički moguće utvrditi da su u političkom diskursu mnogo raznovrsnije imenice i imeničke fraze (npr. *evropske integracije, stabilizacija, privatizacija, decentralizacija, realizacija* i sl.) nego glagoli, od kojih se uglavnom koriste kopulativni i semikopulativni glagoli s funkcijom da povežu pomenute imeničke fraze.

Nominalizacija može da sakrije agensa ili odgovornost za postupke elitnih aktera i organizacija, a upotreba ovakvih konstrukcija može se zloupotrijebiti kao oblik manipulacije i kontrole uma (van Dijk, 2008: 822-3). Tako, recimo, ako se kaže *atrofija institucija* ili *erozija društvenih vrijednosti*, neosporno se pretpostavljaju ovi procesi kao entiteti, što nije slučaj u paralelnim primjerima, *institucije su atrofirale* i *društvene vrijednosti erodiraju*, gdje se podrazumijeva određena aktivnost i neki vršilac radnje, a time i pretpostavlja nečija odgovornost.

Nominalizacija procesa stavlja sam proces u drugi plan i daje mu odliku bezličnosti i neospornosti. Pretvaranjem glagola u imenice, govornik/pisac može izraziti da nominalizovani entiteti realno i neophodno postoje (Billig, 2008: 786).

Pragmatika političkog diskursa

U dijelu teksta koji slijedi razmotriću načine na koji se politički diskurs može analizirati s pragmatičkog stanovišta.

a) Govorni činovi

Čilton i Šefner primjećuju da narodna mudrost da „djela govore glasnije od riječi“ (engl. *deeds speak louder than words*) nije toliko univerzalna budući da su i same riječi djela, tj. da se riječima ostvaruju društveni činovi (Chilton and Schäffner, 2002: 10). Ovdje moramo primjetiti i to da su u političkom diskursu riječi, nažalost, često glasnije od djela.

Od momenta kada je Ostin (Austin, 1962) napravio razliku između *konstativnih* iskaza, koji samo opisuju neko stanje ili radnju, i *performativnih*, koji istovremeno i izvode čin koji opisuju, jedno od centralnih pitanja u lingvistici je šta se sve zapravo jezikom može postići. Searl je proširio i uobličio Ostinove postavke u teoriju govornih činova, gdje se konstatuje da se jezikom izvode činovi kao što su molbe, žalbe, pozivi, kritike, obećanja, zahvaljivanje, izvinjavanje, naređivanje i sl. (Searl, 1968).

U političkom diskursu centralno mjesto imaju govorni činovi upozoravanja i obećavanja.

Politikolog Edelman govori o „bezbjednosti“ kao osnovnom političkom simbolu (Edelman, 1974; 1977). Spremnost masa da prate, žrtvuju se i prihvate svoje uloge jeste „osnovna potreba svakog političkog režima“ (Edelman, 1974: 3). Za vladu i one koji imaju aspiraciju prema vladanju zbog toga je veoma bitno da narod bude zabrinut za svoju bezbjednost, bilo nacionalnu, ekonomsku ili socijalnu, kako bi sebe predstavili kao nekoga ko može da riješi probleme, mada im nikada nije u interesu da to učine u potpunosti. Govorni činovi upozorenja imaju zato centralnu ulogu u formiranju političke opredijeljenosti.

S druge strane, opšte je poznato da političari obećavaju. Kod ovih govornih činova obično postoji veliki jaz između ilokucionog i perlokucionog učinka. Načini na koje političari „pakuju“²⁰ govorne činove predmeti su interesovanja analitičara političkog diskursa.

---

20 Termin je oblikovan po uzoru na Frenklinovu frazu *pakovanje politike* (engl. *packaging politics*) (Franklin, 1994).

b) Implikature

Implikacije se često razlikuju od onoga što je direktno rečeno u tekstu. Implicitni zaključci iz eksplicitno datih informacija u diskursu, tj. inferencije, javljaju se u više oblika i uključuju kategorije kakve su presupozicije, konvencionalne i konverzacione implikature, konotacije i logičke implikacije (engl. *entailment*) (Renkema, 2004: 136). Svi ovi fenomeni istražuju se i u okviru analize političkog diskursa, a posebno je to slučaj s implikaturama i presupozicijama.

Konverzacione implikature odnose se na „implikacije koje se mogu dedukovati iz oblika iskaza, na osnovu određenih kooperativnih principa koji kontrolišu efikasnost i uobičajenu prihvatljivost razgovora“ (Crystal, 2008: 238). To je značenje koje primalac poruke treba da dedukuje iz lokucije u skladu s kontekstom. Ovaj tip implikature izučava se u okvirima Grajsove teorije saradnje u konverzaciji koja se ostvaruje implicitnim poštovanjem određenih maksima (Grice, 2006):

- A. Maksimalna kvaliteta: budi iskren (od učesnika se očekuje da će govoriti istinu),
- B. Maksimalna kvantiteta: budi kratak (od učesnika se očekuje iskaz odgovarajuće dužine, ni prekratak ni predug, zavisno od teme i situacije),
- C. Maksimalna relevantnosti: budi relevantan (od učesnika se očekuje da će u svom iskazu pominjati ono što je relevantno za dati razgovor),
- D. Maksimalna načina saopštavanja: budi jasan (od učesnika se očekuje da na jasan način iznesu ono što žele da kažu).

Primalac poruke pretpostavlja da se pošiljalac poruke drži navedenih maksima. U slučaju da izgleda da je neka максима prekršena, slušalac zaključuje da je namjeravano značenje drugačije od bukvalnog značenja. Slušalac tada izvodi implikaturu. Za razliku od presupozicije, kod koje se takođe izvodi značenje koje nije eksplicitno prisutno, implikature funkcionišu na nivoima većim od jedne fraze ili jedne rečenice i mnogo više zavise od konteksta i zajedničkog znanja govornika i slušaoca (Jones and Peccei, 2007: 44).

Holly identifikuje dva tipa političke implikature (Holly, 1989). Prvi slikovito naziva *tehnikom šlepanja* (engl. *running-board technique*). Naime, političar u okviru neke zvanične teme „prošlepa“ i skrivenu propagandu koja naizgled samo ima veze s temom, ali je ustvari usmjerena u potpuno drugom pravcu. Što se suptilnije isporuči implikatura, to su efekti veći. Primalac ima manje racionalne kontrole nad porukom, a pošiljalac poruke može da ograniči odgovornost za rečeno, tako što uvijek može da se pozove na zvaničnu verziju poruke (Holly, 1989: 124-5).

Kod *tehnik fantomskog značenja* (engl. *phantom-meaning*), implikatura je na nivou čitavog teksta. Spoljnje, tj. osnovno značenje uopšte nije ni namjeravano i čak je besmisleno bez skrivene verzije (Holly, 1989: 127). Primjer takvog teksta jeste govor bivšeg američkog predsjednika Buša koji je održao pred studentima u Kini 2002. Govor je analizirao Pu (Pu, 2007), koji dolazi do zaključka da spoljnje značenje teksta, upoznavanje kineskih studenata s američkim načinom života, uopšte nije njegovo pra-

vo značenje. Cilj teksta zapravo je upućivanje poruke da Kina ne dijeli iste vrijednosti sa Sjedinjenim Državama po pitanju vjere i slobode, tj. kritika kineske vlade (primjeri iz govora: *We (Americans) are a free nation... we are a nation of laws. No one is above the law, and no one is beneath it. America is a nation guided by faith... Those who fear freedom sometimes argue it could lead to chaos, but it does not, because freedom means more than every man for himself* (Pu, 2007: 211-212)).

Angažovanjem implikatura, političari ostvaruju glavni cilj u svom diskursu, a to je propaganda kroz skriveno manipulisanje namjerama (Holly, 1989: 129).

c) Presupozicije

Još jedan pragmatički koncept koji je izuzetno koristan u analizi političkog diskursa jeste presupozicija, koja je u mnogim slučajevima „strateško sredstvo za pakovanje informacija“ (Chilton and Schäffner, 2002: 36).

Kod pragmatičke presupozicije, određene informacije iznose se kao informacije čija se istinitost podrazumijeva, tj. kao sadržaji koji pripadaju zajedničkom znanju (engl. *common ground*) govornika. Zbog toga presupozicija ima „ogroman manipulativni potencijal“ (Simon-Vandenberg et al., 2007: 66).

Kako presupozicija funkcioniše u političkom diskursu objasnićemo na primjeru poruka Iranu koje upućuje aktuelna američka administracija:

West is encouraging Iran to reconsider its dangerous policy decisions. (Hillary Clinton, The Epoch Times, 15.02.2010)

These diplomatic efforts have also strengthened our hand in dealing with those nations that insist on violating international agreements in pursuit of these weapons... They will face growing consequences. That is a promise. (Barack Obama, State of the Union, 27.01.2010)

Presupozicija u ovakvim porukama, koje su upakovane u ilokucioni čin *upozorenja*, jeste da je politika Irana „opasna“. Aludira se na razvoj nuklearnog programa u ovoj zemlji, pri čemu treba istaći da je ova informacija i dalje vrlo špekulativna i da dosta zemalja smatra da su takve optužbe pretjerane. Međutim, pomenuta informacija plasira se kao neosporna budući da je stavljena u drugi plan i da pretenduje da ima status zajedničkog znanja. Stalnim ponavljanjem poruka u kojima se presuponira „iranska prijetnja“ u javnosti se formira pojmovni okvir u kome Iran zaista predstavlja prijetnju.

Prednost upotrebe presupozicije jeste stvaranje solidarnosti između govornika i publike, budući da dijele zajednička znanja, i mogućnost projektovanja imidža političara koji ima informacije, koji „zna“ (Simon-Vandenberg et al., 2007: 65-66). Uz to, ograničava se prostor za osporavanje iznesenih sadržaja od strane oponenta jer je potreban kognitivni napor za „izdvajanje, formulisanje i osporavanje presupozicije“,

ali i socijalni, jer osporavanje presupozicije predstavlja prijetnju licu (engl. *face threatening act*) (Chilton and Schäffner, 2002: 36).

d) Upotreba zamjenica

Urađeno je relativno dosta istraživanja u kojima se analizira upotreba zamjenica u političkom diskursu (Fetzer and Bull, 2008; Halmari, 2008; Einsink, 1997; Van Leeuwen, 2009). Različiti tipovi pozicioniranja u diskursu ostvaruju se upotrebom određenih ličnih i prisvojnih zamjenica, koje političari koriste da poreknu ili ograde se od odgovornosti, podstaknu solidarnost, označe ili identifikuju prijatelje i neprijatelje, a izbor zamjenica takođe odražava i lične i političke ideologije (Fetzer and Bull, 2008: 273).

Kada se pripisuje neka zasluga, političari obično govore iz perspektive zamjenice prvog lica jednine. S druge strane, zamjenica prvog lica množine ima nekoliko mogućih referenci: ja i još jedna osoba, ja i grupa, ja i cijela zemlja, kao i ja i ostatak čovječanstva (Beard, 2000: 45). Ova zamjenica vezuje govornika i publiku, pri čemu se pretpostavlja da je propozicija koja se iznosi zajednička i stoga neosporiva.

Odnos upotrebe zamjenica prvog lica jednine i množine ukazuje na zanimljive fenomene. Pretjerana upotreba zamjenice *ja* indikator je egocentrizma i daje publici na znanje da se govornik pozicionira van kolektiva. Zamjenica *mi*, iako stavlja u zadnji plan zasluge pojedinca, ima prednost u tome što omogućava političaru da podijeli odgovornost s kolektivom i podstiče auditorijum da se „poistovjeti s emocijama govornika“ (Jones and Peccei, 2007: 53). Isti efekat postiže se i eliminacijom zamjenice *vi* prilikom obraćanja publici, što omogućava izbjegavanje kategorisanja i pravljenja razlike između političara i naroda (Halmari, 2008: 259).

Onda kada je potrebno izvršiti kategorizaciju i polarizovati, koristi se relacioni par *mi/oni*, koji označava solidarnost/distancu. Upotrebu ove dihotomije ilustrovaćemo na primjerima iz intervjua s Andrijom Mandićem emitovanom na RTCG-u (10.10.2007):

***Mi** smo spremni da zastupamo vaše interese...*

.... ***mi** smo to uradili iz poštovanja prema glasačima PZP...*

***Mi** smo dali sve od sebe da se Crna Gora uredi i da se u Crnoj Gori svi pomire...*

... ***mi** ćemo nastaviti uporno da se borimo...*

***Oni** su sada uspjeli da nađu nekolicu političara da im to prođe... (negativan kontekst)*

... neka je ***njima*** tamo srećno u vlasti... (ironično)

Kao što vidimo, u ovakvim slučajevima zamjenici prvog lica obično se pripisuju pozitivni sadržaji, dok se kategorija *oni* negativno prezentuje.

e) Učtivost

Sve analize političkog diskursa koje ispituju fenomen učtivosti polaze od teorijskih osnova koje su postavili Braun i Levinson (Brown and Levinson, 1987). Harris (Harris, 2001) ipak ističe da je njihova analiza bila usmjerena na svakodnevnu komunikaciju i govorni diskurs u neformalnom kontekstu, kao i da pragmatika tek treba da objasni specifičnosti korišćenja strategija učtivosti u institucionalnom okruženju. Naime, njena analiza političkog diskursa u britanskom parlamentu za vrijeme premijerskog sata dovodi do zaključka da u interesu sagovornika nije uvijek da štiti lice onog drugog, kako to navode Braun i Levinson, već da u tom diskursu „sistematska neučtivost“, tj. napadanje protivnika, donosi poene.

Veliki dio političkog diskursa zapravo se sastoji od namjernih i eksplicitno izraženih prijetećih činova (Harris, 2001: 456). Čest predmet lingvističkih ispitivanja jesu jezička sredstva kojima se na formalan način, lišen emocionalnih izliva, pakuju uvrede na račun pozitivnog lica političara iz druge stranke (Harris, 2001; Ilie, 2004; Yetkin, 2006; David et al., 2009). Strategije negativne učtivosti, zastupljene, između ostalog, i tehnikama izražavanja udaljenosti sagovornika i međusobnog poštovanja u skladu s principima formalnosti, takođe su opšteprisutne u političkom diskursu i jedna od mogućih tema istraživanja u ovoj oblasti.

Retorika političkog diskursa

Ubjeđivanje u političkom diskursu ostvaruje se kroz „lepezu nijansi“ (Zglobiu, 2007: 221). Stilistička uobličenosť ovih nijansi kroz upotrebu određenih retoričkih figura i sredstava omogućava kreiranje živopisnog diskursa koji igra na *pathos* publike. Tradicionalne retoričke figure, kao što su metafora, metonimija, eufemizam, hiperbola, ironija i personifikacija, ali i retorička sredstva kojima se posljednje vrijeme posvetilo više pažnje, kao što su tročlane liste i kontrastivni parovi, omogućavaju predstavljanje stvarnosti iz favorizovane perspektive. Svaka od navedenih figura ima posebnu funkciju u političkom diskursu.

a) Metafora

Interesovanje za metaforu kao stilsku i retoričku figuru potiče još od starih Grka i u tom kontekstu definiše se kao svjesno korišćen retorički ukras. Danas se analitičari diskursa politike zanimaju za metaforu iz drugačije perspektive.

Kuriozitet je da sva savremena istraživanja polaze od istog stanovišta – konceptualne teorije metafore Lejkofa i Džonsona u okviru kognitivne lingvistike (Lakoff and Johnson, 2003). Treba, ipak, istaći da je u posljednje vrijeme tendencija ta da se analiza vrši i iz kritičke perspektive, pri čemu se sve više govori o *kritičkoj analizi metafora* (engl. *critical metaphor analysis*) (Charteris-Black, 2005; Moreno, 2008).

Rad Lejkofa i Džonsona bio je revolucionaran i vrlo uticajan zahvaljujući predstavljanju metafore kao opšteprisutne u svakodnevnom životu, „ne samo u jeziku nego

i u mišljenju i djelovanju“ (Lakoff and Johnson, 2003: 8). „Naš konceptualni sistem mišljenja i djelovanja u osnovi je metaforičke prirode“ (Lakoff and Johnson, 2003: 8), pa metafora nije samo ukras govora, već čini osnovu kognitivnog procesa rezonovanja (Hart, 2005: 193). Metafore omogućavaju da se apstraktni i složeni koncepti predstavljaju pomoću onih koji su jednostavniji i čija je osnova empirijska. Tako se u konceptualnoj teoriji metafore govore o izvornom domenu (engl. *source domain*) i ciljnom domenu (engl. *target domain*), pri čemu dolazi do preslikavanja karakteristika jednog na drugi (engl. *mapping*).

Na mogućnost ovakve vrste analize u političkom diskursu prvi je skrenuo pažnju naravno Lejkof u svojim člancima o Prvom i Drugom zalivskom ratu. Njegov članak o ulozi metafore u legitimizaciji rata u Iraku počinje ovako: „Metafore mogu da ubiju“ (Lakoff, 2003: 1). Rat u Iraku javnosti u SAD-u i čitavom svijetu opravdan je kroz metafore iz klasičnih bajki: *priča o samoodbrani* i *priča o spašavanju*. Kako bi ubijedio javnost u legitimnost napada na Irak, Buš konceptualizuje cijelu situaciju na sljedeći način: on je *heroj*, Sadam je *zlikovac*, narod SAD-a (u scenariju samoodbrane) i narod Iraka i okolnih država (u scenariju spašavanja) jesu *žrtve*. Budući da ljudi razmišljaju u pojmovnim okvirima (engl. *frames*), čak i kada se prezentuju činjenice protiv ovakvih scenarija, sve ostaje „uzalud“, jer „ljudski mozgovi jednostavno ne funkcionišu na taj način. Uokviravanje je bitno. Jednom formirane pojmovne okvire teško je ukloniti“ (Lakoff, 2003: 3). Svaka činjenica koja se ne uklapa u okvir, zapravo se ignoriše i zahvaljujući tome Buš uspijeva da veći dio američke javnosti ubijedi u ispravnost i neophodnost rata. Istraživanje metafore *rat je bajka* kasnije su nastavili drugi autori (Meadows, 2005; Mihas, 2005).

U političkom diskursu, najčešća internacionalna metafora jeste *rasprava je rat* (engl. *argument is war*). Karakteristike izvornog domena *rata* preslikavaju se na ciljni domen *političku raspravu*. Stoga se u našem političkom diskursu često pominju ustaljene metafore tipa *ukrstiti koplja*, *odmjeriti snage*, *borba* (npr. za glasove), *regrupisati snage* i sl.

Slična metafora je i metafora *rasprava je sport*, koja je izvedena iz širih metafora *sport je rat* i *rasprava je rat*. Pojednostavljanje složene političke stvarnosti postiže se predstavljanjem putem sportskih metafora (Semino and Masci, 1996: 250), gdje su politički činioци timovi koji se takmiče, ciljevi i ishodi su jasni (pobjeda i poraz), a publika ima samo status posmatrača. Na osnovu ovakvog konceptualizovanja stvarnosti, tj. relativizovanja stvarnosti, naši političari govore o *političkoj utakmici*, *zadavanju autogolova*, *pokazivanju crvenih i žutih kartona*, *rezervnim igračima*, *političkom nokdaunu*, *greškama u koracima*, *startnim pozicijama*, *produžecima* i sl.

Naročitu snagu imaju metafore koje se razvijaju u intertekstualnim serijama u diskursima različitih političara. Skorašnji primjer s naše političke scene odnosi se na metaforu *politika je sport*. Na godišnjoj konferenciji za novinare, premijer Đukanović ovako komentariše najave okupljanja opozicije pred lokalne izbore:

„Ako bi samo jedinstvo bilo dovoljno, onda bi Jedinstvo iz Bijelog Polja moglo da pobijedi Barselonu.“ (Dan, 26.12.2009)

Zanimljiva metafora koja političke partije konceptualizuje kao sportske timove odmah je postala predmet novinskih naslova i interesovanja medija, a opozicioni političari „prihvataju loptu“. Tako opozicionar Goran Danilović metaforu shvata kao *politika je fudbal* i odbacuje poređenje DPS-a i Barselone komentarišući da „on (Đukanović) i njegova stranka nama više liče na Municipijum“ (Goran Danilović, *Vijesti*, 27.12.2009). S druge strane, Milić metaforu shvata kao *politika je košarka* i, u tekstu pod metaforičnim nazivom *Grijao je klupu*, premijeru poručuje da se ostavi poređenja između košarke i politike jer „neki su jedva dopali da budu u rezervnoj postavi ‘Ljubovića’ dok su se bavili košarkom“ (Srđan Milić, *Vijesti*, 18.12.2009).

Kao što vidimo, sportske metafore unose uzbuđenje i interesantnost u političke rasprave, koje se inače često doimaju kao dosadne, te na ovaj način mogu bolje da privuku pažnju publike. Politika tako postaje spektakl za posmatranje, a učešće birača svodi se na pasivno navijanje i vodi ka njihovom potpuno isključenju, što je naročito slučaj sa ženama budući da je sport tradicionalno muški domen (Radić-Bojanić i Silaški, 2008: 152; Semino and Masci, 2009: 251).

Iako istraživači dolaze do različitih rezultata o učinkovitosti metafora (Müller, 2005: 56), može se zaključiti da snaga metafora u političkom diskursu dolazi iz toga što se mišljenja političara mogu predstaviti kao „prirodna“ i „zdravorazumska“, čime se smanjuje mogućnost da će ih publika osporavati (Semino and Masci, 1996: 245). Metafore zapravo imaju „sposobnost jezičnog strukturiranja stvarnosti“ (Škara, 2009: 8), pa tako „naglašavaju željene stavove, poglede i mišljenja, a s druge strane ignorišu nebitne, ali i nepoželjne aspekte određene pojave“ (Radić-Bojanić i Silaški, 2008: 140).

Poseban slučaj metafore jeste unošenje mitologije u politički diskurs. Mitovi se ovdje shvataju kao proširene metafore koje konceptualizuju neki domen stvarnosti u određenoj kulturi. Oni se shvataju kao neosporni, tako da njihova evokacija čini argumentaciju takođe neospornom. U američkom diskursu mitovi su, recimo, *američki san* i *zajedništvo* (engl. *united we stand*), u srpskom je recimo *samo sloga Srbina spašava*, u komunističkoj Jugoslaviji to je bilo *bratstvo i jedinstvo*, dok su u današnjem crnogorskom diskursu još uvijek manje-više aktuelni mitovi *čojstva i junaštva* i *čuvanja obraza*, iz kojih se izvodi niz metafora kao što su *čistog obraza*, *uzdignuta čela*, *služiti na čast* i sl.

Pozivanje na kulturne mitove u političkom diskursu ima ulogu legitimizacije argumenata i evokacije *pathosa*.

b) Metonimija

Još jedna figura koja se sistematski koristi u političkom diskursu jeste metonimija²¹. Strategija da se cjelina predstavi jednim svojim dijelom ili atributom i obrnuto

---

21 Ovdje se metonimija shvata u svom najširem značenju u kojem uključuje i sinegdohu.

daje političarima mogućnost da istaknu i sakriju određene komponente sadržaja, sve naravno u skladu s argumentacijom koju iznose. Upotreba metonimije takođe omogućava da se inherentna dvosmislenost složenih pitanja pojednostavi (Chantrill and Mio, 1996: 174), što je od posebnog značaja u političkom diskursu.

Čentril i Mio konstatuju da je metonimija zapravo čak i češća od metafore u jeziku politike i da je njen najfrekventniji oblik ono što se može nazvati i „personifikovanom metaforom“ (npr. *Bijela kuća je rekla...*; *SAD će učiniti sve da...*; *Kabinet predsjednika je reagovao* i sl.) (Chantrill and Mio, 1996: 178). Ova vrsta metonimije takođe je opšteprisutna i u crnogorskom političkom diskursu, što smo zaključili u našoj analizi političkih intervju u crnogorskim elektronskim medijima (2009). Tako se sintagma *Crna Gora* našla prva na listi najfrekventnijih imenica i imeničkih fraza:

Na sreću, Crna Gora je izašla iz te predstave definitivno... (Milo Đukanović, RTCG: Intervju, 21.03.2008)

Mislim da Crna Gora ima drugih, većih problema kada je u pitanju trafficking... (Jusuf Kalamperović, TV Vijesti: Načisto, 6.06.2008)

Crna Gora danas može da kaže, u redu, imamo obavezu od 130 miliona, izmirićemo je. (Gordana Đurović, TV IN: Živa istina, 6.05.2008)

Crna Gora ovdje je cjelina koja se koristi da označi uži pojam, što bi u ovom slučaju mogla biti *vlada* ili određena politička partija ili političar. Na taj način, političari uspijevaju da o Crnoj Gori govore s pozicije nezavisnog posmatrača, iako su zapravo najdirektnije pozvani da se bave pomenutim pitanjima. Može se primjetiti da političari pribjegavaju metonimiji onda kada im je potrebno da se ograde od odgovornosti.

Do sličnih zaključaka dolazi i Slavica Perović u svojoj analizi novinskih naslova članaka koji se odnose na predizbornu kampanju u Crnoj Gori (što je zapravo sekundarni politički diskurs prema definiciji Radić-Bojanić i Silaški (Radić-Bojanić i Silaški, 2008)), gdje konstatuje da je najčešća metonimija osoba koja predstavlja partiju ili državu i da je najčešće data u negativnom kontekstu (Perović, 2009: 107).

Kao što se da primijetiti, metonimija omogućava da se one komponente sadržaja koje nisu konkretno izrečene marginalizuju i izbrišu, što ovoj retoričkoj figuri daje posebnu moć u političkom diskursu.

c) Paralelizam

Kada političari žele da stave akcenat na određeni dio svoje poruke i jasno ga istaknu u odnosu na ostatak govora, često koriste retoričku figuru *paralelizam* (Jones and Peccei, 2007: 51). Ova tehnika podrazumijeva povezivanje nekoliko iskaza slične strukture, pri čemu se ostvaruje simetrija i ritmičnost, što utiče na snagu poruke.

Paralelizam ili repeticija uključuje leksičko, semantičko, sintaksičko i fonološko ponavljanje (Beard, 2000: 40). Beard daje za primjer čuvenu rečenicu koju je izgovorio

Nil Armstrong kada je kročio na mjesec: *One small step for man: one giant leap for mankind* (crnog. *Mali korak za čovjeka, a veliki za čovječanstvo*), u kojoj repeticija postoji na svim pomenutim nivoima. Snagu i pamtljivost ovog slogana, pogotovo s ove istorijske distance, nije potrebno dodatno isticati. Biard (Beard, 2000: 40) nadalje zaključuje da ako detaljno analiziramo ovu rečenicu postaje potpuno jasno da je unpri- jed pripremljena i da je, naravno, veoma politički angažovana, naročito kada se stavi u kontekst „trke za svemir“ i situacije između SAD-a i Sovjetskog Saveza u to doba.

Paralelizam je naročito efektan ako se ostvari u više od dva iskaza:

Let me repeat: we cut taxes. We cut taxes for 95% of working families. We cut taxes for small businesses. We cut taxes for first-time homebuyers. We cut taxes for parents trying to care for their children. We cut taxes for 8 million Americans paying for college. As a result, millions of Americans had more to spend on gas, and food, and other necessities, all of which helped businesses keep more wor- kers. (Barack Obama, State of the Union, 27.01.2010)

Kao što vidimo, iskaz se dodatno naglašava kroz ponavljanje, ali se ostvaruje i prozodijski efekat koji utiče na retoričku zvučnost govora.

d) Antiteza (kontrastivni par)

Poseban slučaj paralelizma predstavlja *kontrastivni par* (Atkinson, 1984) ili *an- titeza* (naziv iz grčko-rimske retoričke tradicije). Kod kontrastivnog para, simetričnost je na nivou strukture iskaza, dok na nivou sadržaja iskazi stoje u opoziciji:

That's why the international community is more united, and the Islamic Repu- blic of Iran is more isolated. (Barack Obama, State of the Union, 27.01.2010)

Da bi sada razgovarali, SNP zaista treba da odustane od politike "jedan korak naprijed, dva koraka nazad". (Nebojša Medojević, Dan, 13.02.2010)

Prednost upotrebe kontrastivnih parova u političkim govorima jeste u tome što projektuju mjesto završetka poruke, tako da publika prepoznaje priliku za aplauz (At- kinson, 1984: 73). Budući da je politički diskurs dijalektički strukturiran u smislu da se, osim iznošenja sopstvene argumentacije, osporava tuđa, upotreba antiteze omo- gućava da se politička poruka naglasi tako što će se ponoviti dva puta – jednom u „pozitivnom“ i jednom u „negativnom“ svjetlu (Heritage and Greatbatch, 1986: 122).

e) Eufemizmi

Jedna od najočiglednijih karakteristika leksike i retorike političkog diskursa jeste upotreba eufemizama. Za razliku od obilježenih riječi koje unose dodatno značenje u propoziciju, eufemizmi treba da sakriju, tj. oduzmu neku komponentu značenja. Svrha njihove upotrebe jeste da ublaže neprijatnu realnost, kako se ne bi izazvalo asociranje na negativne sadržaje u vezi s pomenutom riječju.

Elena Mihas registruje seriju eufemizama u savremenom američkom političkom diskursu (Mihas, 2005). Tako je *rat protiv terora* (engl. *war on terror*) opšteprihvaćeni eufemizam za stvaran rat s jednom zemljom, a teroristički napad na Njujork označava se jednostavno s *9/11*, što manje izaziva emotivne reakcije kod primaoca poruke. U istom kontekstu, *zatvorsko zlostavljanje* (engl. *prison abuse*) prosto je zamjena za riječ *mučenje*. Na našoj političkoj sceni takođe se koriste brojni eufemizmi, kao što je, na primjer, *NATO intervencija* koja ublažava jači, ali i realniji termin, *bombardovanje*.

Slično se dešava i u procesu *dekonkretizacije*, kada se konkretno značenje zamjenjuje drugim koje je opštije, čime se ostvaruje semantička kamuflaža (Sornig, 1989: 106). Tako su u politici česte formulacije tipa: *we had a problem; mistakes were made; bilo je propusta* i sl., u kojima se pažnja skreće s konkretnih problema i grešaka.

f) Tročlana lista (trijada)

Funkciju tročlane liste kao retoričkog sredstva u političkom diskursu prvi je identifikovao Maks Atkinson (Atkinson, 1984). Trijada ima efekat potpunosti i jedinstva, tako da se politička poruka naglašava i pojačava (Atkinson, 1984: 57-60). Čuveni primjeri tročlane liste jesu Cezarove riječi *Veni, vidi, vici* (crnog. *Dođoh, vidjeh, pobijedih*), zatim moto Francuske revolucije *Liberté, égalité, fraternité* (crnog. *Sloboda, jednakost, bratstvo*), Hitlerov slogan *Ein Volk, ein Reich, ein Führer* (crnog. *Jedan narod, jedna država, jedan vođa*) i Linkolnova fraza *Government of the people, for the people and by the people* (crnog. *Vlada naroda, za narod i od naroda*).

Tročlanu listu ilustrovaćemo i primjerima iz savremenog političkog diskursa:

They are tired of the partisanship and the shouting and the pettiness. (Obama, *State of the Union*, 27.01.2010)

Glavu gore, nema povlačenja, nema predaje (SNP-ov izborni slogan, 2009).

g) Ironija

Upotreba *ironije* implicira nadmoć govornika nad trećom osobom čije se mišljenje ili vjerovanje odbacuje, osporava i dovodi u pitanje, pri čemu govornik ima epistemički autoritet i poziva slušaoca da podijeli istu epistemičku poziciju (Dedaić, 2005: 673). Već iz ovakvog početnog određenja ironije postaje jasan njen značaj u političkom diskursu. Naime, ironija doprinosi polarizaciji između *nas* koji „znamo“ istinu i *njih* koji je „ne znaju“, tj. govornik „uvlači dio društva u zavjeru s govornikom“ protiv nekog trećeg (Dedaić, 2005: 676).

Sljedeći primjeri ilustruju kako se ironija u političkom diskursu koristi u svrhu negativne prezentacije drugih:

This is about the people, and it's bigger than any king or queen of a Tea Party. And it's a lot bigger than any charismatic guy with a teleprompter. (Sarah Palin, *Tea Party*, 6.02.2010)

- S druge strane, podsjetiću da crnogorska vlast tvrdi kako je nakon referenduma 21. maja 2006. godine sve napredovalo u Crnoj Gori, investicije rastu, fabrike rade punom parom, a turista nikada više. Pravo je građana da procijene koja je od te dvije dijagnoze ispravna. **Ne treba zaboraviti, ipak, kako neka afrička plemena još vjeruju u vile, duhove i vračeve.** (Budimir Aleksić, Dan, 27.02.2010)

Ironija obično sadrži elemente humora, pa publika više obraća pažnju na djelove diskursa koji se realizuju u tom tonu. Tako Sara Pejlin aludira na nedostatke Baraka Obame kao govornika, pritom uspijevajući da to učini u komičnoj formulaciji, što je rezultiralo time da je ovaj komentar bio vrlo citiran u američkim medijima. Slično je i s Aleksićevim zaključkom u drugom primjeru, koji je u štampanim medijima naveden u direktnom govoru, zahvaljujući zanimljivoj formulaciji.

Uz to, treba dodati i da je ironija u političkom diskursu uglavnom eksplicitno prisutna, pa se najčešće obilježava markerima kao što su *kao*, *tobože* i *navodno*, kako kod publike ne bi bilo nedoumica o namjeravanom značenju političke poruke.

h) Hiperbola

Savremena retorika potcijenila je značaj **hiperbole**, koja je veoma prisutna u svakodnevnom govoru (Cano Mora, 2003: 14). Iako se ova figura takođe malo analizirala u političkom diskursu, svakako da njena upotreba doprinosi polarizovanju i isticanju sadržaja. Obično se koristi zajedno s obilježenim riječima i pridjevima koji izražavaju krajnje vrijednosti na semantičkoj skali (*ekstremno*, *radikalno*, *potpuno*, *apsolutno*, *nimalo* i sl.). Primjere hiperbole su ilustrovani na primjerima iz skorašnjeg evropskog političkog diskursa o ekonomskoj krizi u Grčkoj u kojem se recikliraju fraze kao što su *Greek economic tragedy*, *draconian cuts*, *Greece up against the wall*, *Greek fiscal woes* i sl.

Makrostrategije

Većina do sada predstavljenih karakteristika političkog diskursa realizuju se na lokalnom nivou i analiziraju se na mikronivou. S druge strane, na makronivou analizira se upotreba makrostrategija. Ovaj termin, koji u svojim radovima koristi Van Dajk, zapravo se odnosi na šire argumentativne strategije koje organizuju upotrebu prethodno navedenih jezičkih i stilističkih sredstava u političkom diskursu.

Najviše istraživana strategija jeste strategija polarizacije, koja je udružena sa strategijom pozitivnog samopredstavljanja i negativnog predstavljanja drugih. Van Dajk taksativno navodi koje poteze (engl. *move*) ova strategija podrazumijeva (van Dijk, 1995: 144). Neke od tehnika koje se vežu za pozitivno samopredstavljanje jesu naglašavanje, tvrđenje, hiperbola, topikalizacija, eksplicitnost, direktnost, narativna ilustracija, argumentativna podrška, detaljno opisivanje i sumiranje. S druge strane, negativna prezentacija drugih ostvaruje se kroz poricanje, potcjenjivanje, detopikalizaciju, marginalizaciju, nejasno i generalno opisivanje, implicitnost, indirektnost i kroz odsustvo naracije i argumentacije.

Legitimizacija i delegitimizacija predstavljaju makrostrategije koje se takođe sistematski koriste u političkom diskursu. Legitimizacija se ostvaruje pomoću niza tehnika, kao što su internacionalizam (stalno pozivanje na međunarodnu zajednicu, što je opšta odlika političkog diskursa našeg regiona), igra brojeva (često navođenje statistike, čime se postiže privid objektivnosti i kredibilnosti) i konsenzus (politika koja se zastupa predstavlja se kao da je u opštem interesu države i naroda) (van Dijk, 2005: 80-89). Delegitimizacija podrazumijeva negativnu prezentaciju drugih (Blackledge, 2005: 95), što je praćeno jezičkim strategijama generalizacije, upotrebe nejasnog jezika, negativno obilježenih riječi, ironije i slično.

Strategija izbjegavanja i ograđivanja od odgovornosti takođe je svojstvena političarima. Posebna pažnja u dosadašnjim istraživanjima posvećena je realizaciji ovog fenomena u političkim intervjuima i na pres konferencijama, gdje se političari nalaze u dijalogu s medijima (Bavelas et al., 1988; Bull, 2003; Bull, 2008; Clayman, 2001). Ovu makrostrategiju i karakteristiku političkog diskursa moguće je istraživati kroz analizu zamjenica, modalnosti, diskursnih markera, metadiskursa, upotrebe ublaživača i intenzifikatora i drugih jezičkih karakteristika.

Većina istraživanja političkog diskursa koristi princip analize odozgo naniže, pa tako ispituju kako se određena makrostrategija ili skup makrostrategija realizuju u političkom diskursu kroz upotrebu jezičkih i retoričkih sredstava koja smo ranije predstavili.

Žanrovi političkog diskursa

Žanrovi političkog diskursa ne mogu se odrediti kroz teme i žargon koji se u njima upotrebljava, s obzirom na to da postoji malo tematskih, stilskih i interakcionih ograničenja koja ih određuju (van Dijk, 2003: 213). Pomenuti žanrovi mogu se definirati samo kroz institucionalno okruženje, tj. kontekst u kome se realizuju.

U skladu s tim, Rut Vodak klasifikuje žanrove političkog diskursa na osnovu polja djelovanja (Wodak, 2007: 211):

Tabela 1.
Žanrovi političkog diskursa
(prilagođeno iz Wodak, 2007:
211)

Polje djelovanja					Polje kontrole
Politička procedura donošenja zakona	Oblikovanje javnog mnjenja i političko predstavljanje	Unutarpartijsko formiranje stavova	Politički marketing i propaganda	Izvršna politika i administracija	Politička kontrola
ŽANROVI					
- zakoni - predlozi zakona - amandmani - govori i doprinosi poslanika - pravilnici - preporuke - propisi - preporuke itd.	- obavještenja za štampu - pres konferencije - intervjui - talk shows - predavanja i izlaganja na konferencijama - članci, knjige -komemorativni govori - inauguracioni govori itd.	- partijski programi, izjave, govori o namjerama - govori na partijskim konvencijama	- izborni programi - slogani - govori u izbornim kampanjama - najave - poster - izborne brošure - pisma građanima - flajeri itd.	- odluke - inauguracioni govori - koaliciona dokumenta - govori ministara, političkih lidera - odgovori vlade itd.	- izjave opozicionih stranaka - parlamentarna pitanja - govori poslanika - peticije za referendum - obavještenja za javnost opozicionih stranaka itd.

Kao što vidimo, žanrovi političkog diskursa tipološki su vrlo raznovrsni. Ipak, ono što je zajedničko modernoj političkoj komunikaciji jesu višestruki primaoci poruke, realizovanje u masovnim medijima, intertekstualnost, reprezentativnost i okrenutost ka zajedničkom cilju, koji se ne definiše strogo kao ubjeđivanje ljudi, već kao politički uspjeh, što može biti drugačija kategorija (Sauer, 1997: 36).

Politički žanrovi uglavnom su satkani od hibridnih tekstova, što znači da su *intertekstualni*, tj. u njima dolazi do miješanja „glasova“ različitih tekstova. Analiza političkog diskursa treba da ima u fokusu ovo svojstvo političkih žanrova budući da ono pretpostavlja transformisanje starih tekstova u novima, kao i restrukturiranje žanrovskih konvencija (Fairclough, 1992: 102), pri čemu dolazi do „reakcentuacije“ određenih informacija kroz upotrebu sredstava koja smo ranije naveli.

Heterogenost koja karakteriše politički diskurs ostvaruje se ne samo na nivou tekstova, nego i na nivou samih žanrova. Ova važna odlika jezika politike rezultira u *interdiskurzivnosti*, tj. miješanju žanrova i diskursa (Fairclough, 1995: 134).

U svjetlu navedenog, dâ se zaključiti da opisivanje političkih žanrova ne može počivati na tekstualnom, već na kontekstualnom nivou (van Dijk, 2003: 213).

DISKURS PARLAMENTARNIH DEBATA

Dok se sociološka i politička istraživanja diskursa politike uglavnom bave objašnjenjem činjenica i interpretacijom političkih događaja i procesa, lingvistička istraživanja nedavno su, obogaćena metodama i rezultatima pomenutih disciplina, pomjerila svoj fokus na ispitivanje institucionalne upotrebe jezike. Jedan od tih vidova upotrebe javlja se u parlamentarnom diskursu, čija popularnost istraživanja ubrzano raste (Rasiah, 2007: 3).

Parlament je najveća politička institucionalna arena u kojoj se vode debate između glavnih političkih struja jednog društva, u skladu s konvencionalnim pravilima debatovanja (Shenhav, 2008: 245). Procesi koji se dešavaju u parlamentu, naime legitimizacija i delegitimizacija legislativnih inicijativa, artikulisanje i predstavljanje interesa, u kojima se političari vrednuju od strane svojih kolega, partija i birača, predstavljaju „srce zapadnih demokratija“ (Bayley, 2004: 9).

Već sama etimologija termina koja potiče od starofrancuskog *parlement*, izvedenog iz *parler* latinskog porijekla, u značenju *govoriti*, navodi na zaključak o presudnoj ulozi jezika u funkcionisanju ove institucije. Budući da „jezik ne odražava samo ljudsko iskustvo, već postaje i sredstvo kreiranja društvene stvarnosti“ (Archakis and Tsakona, 2010: 912), u parlamentarnom kontekstu jezik postaje osnovni činilac proizvođenja i oblikovanja političke stvarnosti. Stoga izučavanje jezičkih strategija kao sredstava za postizanje određenih političkih ciljeva ima naročitog smisla u ovom institucionalnom okviru.

Diskurs parlamenta

Parlament predstavlja prostorni i politički kontekst u kome se realizuje niz žanrova, kao što su debate, poslanička pitanja, govori i sl. Kao i svaki drugi institucionalni diskurs, i ovaj diskurs odlikuje se nizom jezičkih specifičnosti koje su svojstvene diskursnoj zajednici koju čine poslanici, koji „dijele osjećaj za identitet kao profesionalni političari i predstavnici svojih jedinica, tj. regiona, i imaju zajedničku svrhu koja se odnosi na rješavanje pitanja i problema mirnim putem“ (up. Gelabert-Desnoyer, 2008: 408-9).

Diskurs parlamenta „odstupa od idealnog modela informativne komunikacije“, s obzirom na to da mu je osnovni cilj ubjeđivanje, a ne informisanje (Bianchini, 2008:

32). Iako se u literaturi stalno ističe ova argumentativna funkcija političkog diskursa, koja je stoga i odlika gotovo svakog njegovog žanra, moramo napomenuti da se ona u ovom žanru realizuje indirektno. Naime, od poslanika se zapravo i „ne očekuje direktan međusobni dijalog, tj. (...) istinska diskusija s ciljem pronalaženja istine“ (Ilie, 2003b: 77). Svi poslanici svjesni su da se ne mogu realno nadati da će ubijediti svoje političke protivnike u parlamentu u valjanost svojih ideja i vjerovanja, pa je funkcija ubjeđivanja zapravo usmjerena na publiku koja „prisluškuje“ (engl. *overhearing audience*), koja fizički nije prisutna i koja ne učestvuje u dijalogu, ali koja je njegov primalac.

Ubjeđivanje je tako osnovni cilj koji poslanici treba da ostvare, koristeći pritom ne samo pravnu i političku argumentaciju nego i neformalni i emocionalni registar (Archakis and Tsakona, 2010: 913), tj. igrajući na karte i *logosa* i *ethosa* i naročito *pathosa*. Politički akteri upotrebljavaju određene strategije kako bi uticali na javno mnjenje i time dobili glasove i na kraju vlast, pa tako parlament predstavlja medij putem kojeg se, uz posredstvo medija, dopire do javnosti i utiče na nju (van der Valk, 2003: 316). U tom smislu, poslanici izražavaju, pregovaraju i opravdavaju, tj. legitimišu svoje političke pozicije i politike, i procjenjuju, napadaju i delegitimišu one protivničke (Archakis and Tsakona, 2010: 913).

Ovako navedeni ciljevi političkih aktera ukazuju na „inherentnu tenziju“ parlamentarnog diskursa: s jedne strane, parlament održava različite društvene ideologije i omogućava njihovo javno izražavanje, a s druge, ima posredničku ulogu između rivalskih frakcija i obezbjeđuje mogućnost za postizanje prihvatljivog nivoa dijaloga, kako bi se ostvarile njegove formalne funkcije (Shenhav, 2008: 224). Ovo je upravo ono što izdvaja parlamentarni diskurs od drugih tipova političkog diskursa, a to je polarizacija izazvana „konstantnom borbom za vlast“ (Gelabert-Desnoyer, 2008: 409), koja se manifestuje u nastojanju jedne strane da osvoji vlast i druge da je zadrži. Ovaj diskurs stoga odražava prototipične obrasce procesa identifikacije i disasocijacije, koji počivaju na identitetu grupe i neslaganju među grupama (Ilie, 2004: 83).

Pandan „borbe za vlast“ jeste tendencija poslanika da poštuju i sačuvaju konvencije, ili *status quo*, koji se održava kroz upotrebu „institucionalno ritualizovanog diskursa“ (Ilie, 2003b: 72). Naime, jasno je da javnost parlament doživljava kao „glavnu ikonu politike na visokom nivou“, u kojoj se očekuje uljudnost i pridržavanje određene etikecije (Gelabert-Desnoyer, 2008: 409). Osim toga, kooperativnost poslanika javlja se i s ciljem dostizanja kompromisnih rješenja i politika (Ilie, 2003b: 74).

Ova dva suprotna nastojanja presudno utiču na konačan oblik diskursa parlamenta, koji tako intrinzički karakteriše borba površinski učtivim sredstvima, što je najbolje sumirala De Ajala, nazivajući ovaj diskurs „parlamentarnom institucionalnom hipokrizijom“ (De Ajala, 2001: 165). U kojoj mjeri će ove suprotne tendencije, tj. protivnički odnos i saradnja, biti izražene, zavisi od političke tradicije (Ilie, 2004: 81).

Zanimljivo poređenje parlamentarne arene s pozorištem daje Kornelija Ilie, ističući njegove glumačke, tj. „histrioničke odlike“, naspram „agonističkih“, koje pripa-

daju kompetitivnom scenariju (Ilie, 2003c). Poređenje je na mjestu i zbog tzv. „zabavnog faktora“ i „performans faktora“ (Rasiah, 2007: 29-31), koji takođe presudno utiče na oblikovanje diskursa parlamenta. Privlačenje i zadržavanje pažnje publike i želja za popularnošću i slavom utiču na formiranje viđenja ovog diskursa na način da on sadrži mješavinu „dovrtljivih argumenata, verbalnog performansa i verbalnog sukobljavanja“ (Gadavani, 2002: 40). „Zabavna“ strana diskursa parlamenta „često se odražava u upotrebi anegdota, parabola i insajderskih priča“ i u korišćenju ironije, poređenja, klišeja i metadiskursa (Ilie, 2003c: 30).

Parlamentarna debata kao žanr

Parlamentarne debate pripadaju hiperžanru debata i mogu se definisati kao „različiti tekstovi koje se proizvedu u raspravama o legislativnim pitanjima“ (Lorda, 2010: 943). Definicija Van der Valka je nešto obuhvatnija i navodi nekoliko određujućih karakteristika ovog žanra. Po ovom autoru, parlamentarna debata je „veoma strukturisan institucionalni i govorni događaj čiji je osnovni deklarisan cilj da proizvede pravne instrumente i politike, u korist države“ (van der Valk, 2003: 315-6). Ovaj događaj određen je aktuelnim političkim režimom, političkom kulturom onako kako se istorijski razvijala u dužem periodu i kako sada postoji, kao i društvom u kojem funkcioniše (Ibid).

S retoričke tačke gledišta, parlamentarna debata predstavlja prototipičan primjer *argumentativnog žanra*, ali takođe sadrži i elemente *forenzičkih* i *epideiktičkih* (ceremonijalnih) žanrova (Ilie, 2004: 46). Istovremeno, ovaj žanr određuje se kao „uticajan i autoritativan diskursni žanr“ (van der Valk, 2003: 315) i „tipično formalan i dominantno argumentativan“ (Archakis and Tsakona, 2010: 913).

Van Dijk (2003: 213) napominje da se ovaj žanr teško može odrediti i izdvojiti od drugih žanrova na osnovu tematskih, stilskih i interakcionih ograničenja koja ga definišu. Naime, parlamentarne debate s drugim žanrovima dijele određeni broj sličnosti, kao što je kontrola toga ko govori od strane predsjedavajućeg, dodjela vremena za razmjene govornika, formalna leksika, složenija sintaksa i uobičajene argumentativne karakteristike debata uopšte. Uzete zasebno, nijedna od ovih odlika nije karakteristična samo za parlamentarni diskurs, dok njihova kombinacija može biti „prototipična“ za ovaj žanr (van Dijk, 2008c: 247). Tako parlamentarne debate, tvrdi on, može definisati jedino kontekst u kojem se realizuju: činjenica da su govorni učesnici poslanici i da se vode u instituciji parlamenta. Nadalje, parlamentarna debata predstavlja politički čin donošenja zakona ili politike, a njeni su proizvodi institucionalno određeni, tj. to može biti usvajanje zakona, odlučivanje o politikama, održavanje izbora i sl. (van Dijk, 2003: 213-4).

Bejli (2004: 13-4) je nešto drugačijeg mišljenja. On ističe da funkcionalne varijetete karakteriše ne samo ekskluzivnost lingvističkih izbora koji ih odlikuju, već velika vjerovatnoća pojave određenih osobina koje se kombinuju u tekstu na distinktivni način. Ove osobine Bejli identifikuje kao specifične fonološke karakteristike parla-

mentarnog diskursa, metadiskurzivnu i argumentativnu leksiku, direktno i indirektno citiranje, eksplicitno izražavanje vjerovanja i mišljenja, epistemičku modalnost koja češće izražava sigurnost nego mogućnost i složene strukture subordinacije, s fokusom na kondicionalne i dopusne rečenice. Većina ljudi bi uspjela da određeni tekst identifikuje kao parlamentarnu debatu, što znači da se ovaj funkcionalni varijetet zaista može izdvojiti na osnovu svojih jezičkih karakteristika, zaključuje Bejli.

Složit ćemo se s Bejlijem koji navodi specifičnost jezičkih karakteristika parlamentarnog diskursa, ali napominjemo i to da su one direktna posljedica konteksta u kom se proizvode, gdje smo bliži Van Dajkovom viđenju. Parlamentarni diskurs, po našem mišljenju, predstavlja zaseban funkcionalni varijetet, ali svaka njegova analiza ne može biti potpuna ukoliko ne uključuje i metode kontekstualne analize.

Institucionalne specifičnosti parlamentarnih debata

Kao što smo vidjeli, parlamentarne debate uglavnom se definišu na osnovu konteksta, a mali broj njihovih karakteristika specifičan je isključivo za ovaj žanr. One se odvijaju u određenom prostornom i vremenskom kontekstu koji može da utiče na karakter njihove realizacije, registar im je uglavnom formalan i djelimično utvrđen pravilima (uglavnom poslovnica), dok su način obraćanja i etikecija definisani konvencijama i regulativom koja se odnosi na pravo i red govorenja.

a) Prostorni i vremenski kontekst

Analiza prostornog i vremenskog konteksta spada u kontekstualnu analizu mikronivoa (van Dijk, 2004b: 357).

Ispitivanje specijalnog okvira u kom se vode debate naročito je bitno kod analiza debata u britanskom Donjem domu (*House of Commons*), gdje su „antagonističke pozicije i stavovi“ institucionalno i prostorno unaprijed određeni (Ilie, 2003b: 74). U skupštinskoj sali nalaze se dva reda klupa koji stoje jedan naspram drugog, pri čemu opozicija sjedi preko puta vladinih poslanika. Takav raspored sjedenja favorizuje dvopartijski sistem i „konfrontacioni debatan stil“ budući da je „zadatak opozicije *a priori* da kritikuje vladu i njene predstavnike, koji, zauzvrat, napadaju opoziciju“ (Ilie, 2003b: 75). Ministri i lideri opozicije sjede u prvim klupama, jedni naspram drugih (tzv. *prednjeklupaši* (engl. *frontbenchers*), iza kojih se nalaze *zadnjeklupaši* (engl. *backbenchers*)).

Prostorno uređenje skupštinske sale britanskog parlamenta ima još jednu presudnu odliku (slika 1). Naspram predsjedavajućeg (engl. *Speaker*), nalazi se glavna galerija za goste (engl. *Strangers' Gallery*). U njoj sjedi publika, kojoj je na taj način dozvoljeno da uživo i na licu mjesta prati debatu. Iako je ova publika mala, njeno prisustvo ipak utiče na karakter diskursa u parlamentu. Naravno, najšira publika nalazi se ispred TV ekrana, ali je njihova perspektiva ograničena specifičnim uglovima snimanja koje bira televizijsko osoblje (Ilie, 2003c: 32).

Kada su u pitanju vremenska ograničenja u britanskom parlamentu, početak zasjedanja određen je unaprijed, ali samo trajanje debata nije fiksno i često zna da se oduži (Ilie, 2003c: 34).

Slika 1.

Britanski Donji dom

Prostorni i vremenski kontekst sjednica Skupštine Crne Gore nešto je drugačiji.

Izgled skupštinske sale crnogorskog parlamenta podsjeća na većinu evropskih parlamenata budući da su poslanička mjesta raspoređena polukružno naspram uzdignute katedre za kojom sjede predsjednik skupštine i njegovi zamjenici. Iako su opozicija i vlada ipak odvojene na dva kraja sale, ovakav raspored ne utiče toliko na direktno sukobljavanje dviju frakcija i više je tipičan za višestranačke sisteme. Kao i u britanskom parlamentu, govori se s mjesta²², ali za razliku od ovog, publika nije neposredno prisutna u sali.

Zasjedanja su vremenski ograničena: obično počinju u 11 sati, a završavaju oko 17, mada, u određenim uslovima, rasprave traju i mnogo duže. Crnogorski parlament održava svoje sjednice mnogo rjeđe u odnosu na britanski, zbog čega se može pretpostaviti da je njegov diskurs „gušći“ i intenzivniji.

---

²² U britanskom Donjem domu, s govornice koja se neposredno nalazi pored njihovih mjesta govore samo premijer i vođa opozicije, mada to mogu učiniti i drugi poslanici koji sjede u prvim klupama.

Slika 2.
Skupština Crne Gore

b) Registar parlamentarnih debata

Vokabular koji se koristi u parlamentu ograničen je poslovníkom (engl. *standing orders*). Po Informativnom listu G7 Parlamenta Ujedinjenog Kraljevstva, „dobronamjernost i umjerenost“ odlika su „parlamentarnog jezika“. „Grub i uvredljiv jezik“, „optužbe da poslanik laže ili da je pijan“, kao i „pogrešno predstavljanje tuđih riječi“ nije dozvoljeno. Informativni list takođe navodi primjere riječi na koje su predsjednici parlamenta imali primjedbe tokom godina: *hulja* (engl. *blackguard*), *kukavica* (engl. *coward*), *nitkov* (engl. *git*), *uličar* (engl. *guttersnipe*), *huligan* (engl. *hooligan*), *pacov* (engl. *rat*), *svinja* (engl. *swine*), *doušnik* (engl. *stoolpigeon*) i *izdajica* (engl. *traitor*) (Factsheet G7: 4).

Slična ograničenja navodi i Poslovník Skupštine Crne Gore (Službeni list Crne Gore, br. 7/2010), koji u članu 106 („Održavanje reda na sjednici“) kaže da „nije dozvoljeno korišćenje uvredljivih izraza ili iznošenje i komentarisanje podataka iz privatnog života poslanika i drugih lica“. Budući da je kazna „upozorenje, oduzimanje riječi i udaljenje sa sjednice“ (član 107 Poslovníka), odnosno „povlačenje riječi“, i, ukoliko ono izostane, udaljenje sa sjednice i suspenzija (Factsheet G7: 5), poslanici umiju biti jako dovitljivi ne bi li ipak rekli ono što su namjeravali poštujući granice dozvoljenog. Tako se u britanskom parlamentu za *laž* koristi zamjena u vidu fraze *terminološka netačnost* (engl. *terminological inexactitude*), dok se u crnogorskoj skupštini često koristi riječ *neistina*, naročito u sintagmi *govoriti neistine*.

Osim ovakvih eufemizama, registar parlamenta odlikuje specifični vokabular koji se može klasifikovati u tri kategorije: *supstantivni*, koji zavisi od konkretne teme debate (moralni, pravni, društveni, medicinski i sl.); *proceduralni*, koji je tipičan za način na koji se debata vodi u parlamentu; i *advokativni*, koji se odnosi na argumentativne elemente debate, tj. ubjeđivanje (Bara et al., 2007: 10).

Nadalje, registar je uglavnom formalan budući da se u javnosti od parlamentarnog diskursa u načelu očekuju „formalni govori s formalnim leksičkim izborom, izgovorenim u svom punom obliku i u gramatički potpunim rečenicama“ (Gadavani, 2002: 53). Međutim, debate često znaju imati i neformalne elemente i biti dovtljive i zabavne. Miješanje formalnog i neformalnog registra ukazuje na intertekstualnost ovog diskursa, koja „služi kao strategija da se proizvede najefektniji diskurs u datom kontekstu“ (Gadavani, 2002: 54). Neformalni registar naročito dolazi do izražaja kod prekida, upadica i dobacivanja, koji su do te mjere institucionalizovani u britanskom parlamentu da postoje fraze koje se koriste samo u tom kontekstu. Jedna od takvih je *počujmo, počujmo* (engl. *hear hear*), fraza koja služi za izražavanje odobravanja, s obzirom na to da je aplaudiranje u britanskom parlamentu zabranjeno.

U vokabular parlamenta ulaze i standardne fraze kojima se npr. sjednica otvara i zatvara, dodjeljuje pravo da se govori, najavljuju teme, interveniše od strane predsjednika parlamenta i poslanika sl. Ove fraze naročito su ritualizovane u britanskom parlamentu, gdje, na primjer, prije početka sjednice inspektor u centralnom hodniku uzvikuje *Skidajte šešire, gosti!* (engl. *Hats off, Strangers!*) i sveštenik anglikanske crkve čita molitvu (običaj u britanskom parlamentu još od 1558. godine). Na kraju sjednice stražari na vratima pitaju *Ko ide kući?* (engl. *Who goes home?*), a predsjednik skupštine kaže *U uobičajeno vrijeme sutra* ili *U uobičajeno vrijeme danas*, ako je prošla ponoć (engl. *Usual time tomorrow* i *Usual time this day*) (Factsheet G7: 6).

c) Obraćanje i etikecija

U crnogorskom parlamentu, poslanici persiraju jedni drugima i predsjedniku skupštine s *Vi*, pri čemu je još standardno i obraćanje s *gospodine/gospođo/gospođice*, koje se često vezuje za prezime, a rjeđe za ime i prezime, dotičnog poslanika.

U britanskom parlamentu svako direktno obraćanje odraz je neučtivosti. Poslanici se obraćaju jedni drugima navodeći nazive izbornih jedinica koje oni predstavljaju i nikada ne pominjući njihova imena (npr. *poštovani predstavnik Zapadnog Danbartonšira*, engl. *the Honourable Member for West Dunbartonshire*). Epitet *poštovani* (engl. *honourable*) proširuje se u frazi *veoma poštovani* (engl. *right honourable*), ukoliko se poslanik obraća članovima Krunskog vijeća (poslanicama koji imaju viši status). Često se izostavi naziv izborne jedinice, pa je najčešće obraćanje koje je deiktički ili referentno određeno (npr. *poštovani poslanik koji je posljednji govorio* (engl. *the Honourable Member who spoke last*), *veoma poštovana dama preko puta* (engl. *the Right Honourable Lady opposite*) ili *poštovani poslanik ispod prolaza* (engl. *the Honourable Member below the gangway*)). U hansardu (fonografskom zapisu sjednice) ove se fraze često proširuju, tj. dodaju se imena, kako bi bilo jasnije (npr. *poštovani predstavnik*

Okendona, g. Blogz – engl. *the Honourable Member for Ockendon, Mr Bloggs*). Poslanici se ministrima obraćaju navodeći njihove titule (npr. *sekretar države* (engl. *the Secretary of State*) ili *ministar* (engl. *the Minister*)), pri čemu se ovaj stil može kombinovati i s prethodnim (npr. *veoma poštovani gospodine premijere* (engl. *the Right Honourable Gentleman, the Prime Minister*). Članovi iste partije oslovljavaju se s *prijatelju* (npr. *moj poštovani prijatelju* (engl. *my Honourable friend*)) (Factsheet, G7: 2), (Ilie, 2006: 196).

Ovakav način obraćanja koristi se kako bi se umanjila prijetnja licu i ukazalo poštovanje. Takođe, zamjenica drugog lica (engl. *you*), dozvoljena je samo u obraćanju predsjedniku skupštine. To znači da je frekvencija upotrebe prvog lica mnogo veća u odnosu na upotrebu zamjenice drugog lica, koja bilježi „ekstremno nisku“ zastupljenost (Bayley, 2004: 14). Tako konvencije određenog parlamenta uveliko utiču na jezik koji će se u njemu upotrebljavati.

d) Proceduralne konvencije

U Donjem domu britanskog parlamenta poslanicima nije dozvoljeno da čitaju svoje govore, što utiče na diskurs koji se u njemu proizvodi (Bayley, 2004: 14). Na ovaj način dodaje se na spontanosti parlamentarne interakcije, što je još jedna od histrioničkih crta koje odlikuju britanski parlament (Ilie, 2003c: 37). Ovo nije slučaj u crnogorskoj skupštini, gdje medij komunikacije zapravo često biva tzv. reprezentovani, tj. gdje se pisani diskurs prenosi usmenim putem. Pošto se ovo često dešava u Skupštini, očigledno da će neke lingvističke razlike proizići iz pomenute konvencije.

Druga bitna konvencija koja ima presudan uticaj na konačnu realizaciju diskursa u dva parlamenta jeste način dobijanja riječi. U britanskom parlamentu, poslanik mora „privući pažnju“ predsjednika skupštine tako što će ustati. Druga opcija jeste da se prije sjednice jave predsjedniku i izraze želju da budu prozvani u toku debate (Factsheet G7: 3). Poslanik može govoriti samo ako je prozvan (Ilie, 2003c: 38), što je slučaj i u crnogorskom parlamentu. Doduše, način dodjele riječi sasvim je drugačiji.

Poslovnik Skupštine Crne Gore u članu 95 navodi da „predsjednik Skupštine poslanicima i drugim učesnicima na sjednici daje riječ, po pravilu, po redu prijavljivanja“. Po otvaranju pretresa svake tačke dnevnog reda, pravo da govore imaju po sljedećem redu: „predlagač, izvjestilac nadležnog odbora, poslanik koji je na sjednici odbora izdvojio mišljenje, predstavnik vlade, ako vlada nije predlagač, poslanici prema redosljedu prijavljivanja; predlagač, odnosno ovlašćeni predstavnik predlagača koji u toku pretresa ima pravo da se javi i dobije riječ radi odgovora na postavljena pitanja i pojašnjenja stavova, a nakon završenog pretresa ima pravo na završnu riječ“ (Poslovnik Skupštine Crne Gore, član 96). Poslanici imaju pravo na komentar izlaganja.

Ono što najviše proizvodi konfrontacioni stil crnogorskih parlamentarnih debata dozvoljeno je članom 101 Poslovnika, koji kaže: „Ako se poslanik ili drugi učesnik u radu sjednice u svom izlaganju u negativnom kontekstu izrazi o drugom poslaniku, navodeći njegovo ime ili funkciju, poslanik na koga se to odnosi ima pravo da zatraži i dobije riječ (pravo na repliku)“.

Debate u britanskom parlamentu takođe su konfrontacione, po tradiciji „agresivne“ i sastoje se od govora poslanika i intervencija koje spontano usljeđuju od strane neistomišljenika. Ovakav debatni stil čini Donji dom „veoma bučnim mjestom gdje se žustro iskazuju mišljenja s puno intervencija i izraza odobravanja i neodobravanja, i, ponekad, upadica i šala“ (Factsheet G7: 4).

Fonografski zapisi sjednice

Na sjednici Skupštine Crne Gore vodi se fonografski zapis, čiji se tekst dostavlja na autorizaciju učesnicima u radu. Nakon toga, autorizovani zapis postaje javno dostupan na veb sajtu Skupštine (www.skupstina.me).

Fonografski zapis Parlamenta Ujedinjenog Kraljevstva zove se *hansard* (po Luku Hansardu, štamparu iz 19. vijeka) i takođe je javno dostupan na internetu (www.parliament.uk).

Teoretski, zapisi parlamenta trebalo bi da budu „doslovni“, ali ipak sadrže izvjesne izmjene, koje su najvećim dijelom posljedica činjenice da se debate realizuju usmenim putem (Ilie, 2006: 195). Intrinzički elementi spontanog govora, kao što su reformulacije, ponavljanja, nepotpune rečenice, nedostatak kongruencije i slično, izostavljaju se. Zapisi takođe ne mogu prikazati ni intonaciju, akcente, upadice i sl., a ponekad, kada su formulacije poslanika nezgrapne i nejasne, dolazi i do pojednostavljanja.

Kao što je ranije navedeno, naš korpus za ovo istraživanje preuzet je iz zvaničnih fonografskih zapisa. Zapise s britanskog zasijedanja morali smo ispraviti i dopuniti na osnovu video zapisa, dok za transkripte s crnogorske rasprave nije bilo potrebno dodatno uređivanje teksta.

Dosadašnja istraživanja diskursa parlamentarnih debata

Diskurs parlamentarnih debata uglavnom je neistražen (Gelabert-Desnoyer, 2008: 410; van der Valk, 2003: 315). Veće interesovanje za ovaj žanr javilo se tek krajem 20. vijeka, a u posljednje vrijeme ipak može se konstatovati da je sve više članaka koji se bave nekim diskursnim aspektima parlamentarnih debata. Ono što još uvijek izostaje jesu, međutim, šira, sveobuhvatnija i sistematskija istraživanja, pa je i dalje vrlo malo monografija koje su u potpunosti posvećene ovoj temi.

Najviše pažnje svakako je dato Parlamentu Ujedinjenog Kraljevstva, što bi se moglo objasniti time da je to „najvidljivija“ britanska politička institucija (Ilie, 2003b: 73), da je odlikuje niz ritualizovanih karakteristika (posljedica viševjekovne istorije ovog parlamenta) i da se njegove debate realizuju na engleskom jeziku.

Nekoliko članaka posvećeno je prirodi parlamentarnog diskursa uopšte (Bayley, 2004; Ilie, 2003c; Ilie, 2006; Bianchini, 2008; Curzon, 2007). Dosta članaka koncentriše se na određene parlamentarne govore (Ensink, 1997; Sauer, 1997; van Dijk, 2002; 2005; Fløttum and Stenvoll, 2009; Frumuselu and Ilie, 2010), dok se drugi koncentrišu

na upotrebu ključnih riječi (Ilie, 1999; Vasta, 2004; Bayley, Bevitori and Zoni, 2004; Bayley and San Vicente, 2004; Jose and Moor, 2007) i frazeologiju u parlamentarnom diskursu (Elspass, 2002). Sličnim pitanjima, ali iz perspektive korpusne lingvistike bave se Bara (Bara et al., 2007) i Kuki (Cucchi, 2007). Ovim se metodama koriste i Bijeikiene i Utke (2007), koje ispituju rodnu ravnopravnost u parlamentu. Njima bliski jesu i radovi koji se fokusiraju na određene teme o kojima se diskutuje u parlamentu, kao što su Van Dajkovi članci o imigraciji i rasizmu u zapadnim parlamentima (1997, 2000), pri čemu treba napomenuti da su se tim pitanjem bavili i drugi (van der Valk, 2003).

Značajan broj radova pisan je iz pragmatičke perspektive, pa se tako fenomenom učtivosti bave brojni autori (Ilie, 2004; 2005; Yetkin, 2006; David et al., 2009), što je slučaj i s prekidima i upadicama u parlamentu (Carbo, 2004; Bevitori, 2004; Shenhav, 2008; Zima et al., 2008) i ispitivanjem metadiskursa (Ilie, 2000; 2003a; 2003b).

Parlamentarne debate ispituju se i iz ugla kontekstualne analize (van Dijk, 2004b; 2008c; Dupret and Ferrié, 2008) i intertekstualne analize (Gadavani, 2002). Bliske intertekstualnoj analizi jesu i analize reprezentovanja parlamentarnog diskursa u medijima (Archakis and Tsakona, 2009; 2010).

Osim diskursa parlamentarnih debata, autori su se, u manjoj mjeri, bavili i diskursom poslaničkih pitanja, uglavnom iz perspektive upotrebe evazivnih tehnika i protivničkog stava (Rasiah, 2007; 2010; Fenton-Smith, 2008).

POLARIZACIJA U DISKURSU PARLAMENTARNIH DEBATA²³

Polarizacija diskursnih učesnika opšta je pojava u političkom diskursu i odnosi se na izdvajanje pozicija, tj. formiranje nekoliko grupa koje su, po pravilu, suprotstavljene. Na taj način politički se diskurs, a kroz njega i politička stvarnost, gradi kroz opozicije *mi* protiv *vas* i *mi* protiv *njih*, što podrazumijeva najmanje tri pozicije. Ono što ćemo ovdje nazvati *prvom pozicijom* izraženo je perspektivom prvog lica jednine i množine, dok se *druga* i *treća pozicija* pojedinačno odnose na perspektivu drugog i trećeg lica. Budući da je parlamentarna rasprava žanrovski debata, deiktički kontekst diktira veću polarizaciju u pravcu opozicije *mi* protiv *vas*, odnosno oponiranje između prve i druge pozicije.

Promjena stanovišta s kojeg govori političar vrši se ili podsvjesno ili strateški (Partington, 2003: 63), ali u oba slučaja enkodira ideološke pozicije, tj. daje uvid u to da li se političar ističe kao individua ili sebe vidi kao pripadnika grupe koja obuhvata i publiku. Govorenje iz perspektive prvog lica jednine tipično je za zapadni sociokulturni kontekst, u kom se govornik obično konceptualizuje kao individua (Bull and Fetzer, 2008: 277). Ovo omogućava političaru da se istakne i dokaže svoju ličnu uključenost (Beard, 2000: 45), ali istovremeno i umanjuje jačinu argumenata (Beard, 2000: 282), može da ukaže na njegovu egocentričnost (Halmari, 2008: 259) i političaru tovari breme odgovornosti za izrečeno. Govorenje iz perspektive prvog lica množine pomjera ličnu odgovornost s individue na „anonimniju“ grupu (Bull and Fetzer, 2008: 281), podržava validnost izrečenog budući da više osoba stoji iza određene propozicije, i potpomaže proces građenja grupnog identiteta. Sociopsihološki proces grupne identifikacije podrazumijeva stvaranje emocionalne privrženosti prema osobama koje se vide kao pripadnici određene grupe (Einsink, 1997: 7), a u političkom diskursu, identifikacija je zapravo ubjeđivanje (Allen, 2007: 3).

Suprotstavljanje prve i druge pozicije, dakle *nas* i *vas*, često prati „pozitivna samoprezentacija“ i „negativna prezentacija drugih“ (van Dijk, 1997: 36), koje Van der Valk (van der Valk, 2003: 317) definiše kao semantičke strategije u političkom diskursu.

---

23 Neke djelove i rezultate ovog istraživanja autorka je predstavila u časopisima (Filolog (Vuković, 2011a), Folia Lingustica et Litteraria (Vuković, 2011b) i Discourse & Society (Vuković, 2012a)), kao i zborniku radova *Filološka istraživanja danas*, urednica Polovine i Vučo (Vuković, 2012b).

Budući da politički diskurs funkcioniše indeksički (Chilton, 2004: 201), u ovom poglavlju baviću se referencijalnim strategijama uz pomoć kojih se diskursni učesnici polarizuju u parlamentarnom diskursu Velike Britanije i Crne Gore. Pokušaćemo da izvedem zaključke o tome koliko je polarizacija izražena u ovom diskursu i izdvojim referencijalne tehnike koje je signališu, tj. objasnim referencijalni menadžment ovog diskursa (termin iz Tomlin, 1997), a onda i identifikujem semantičke strategije koje prate proces polarizacije.

1. Polarizacija u crnogorskom parlamentu

Proces polarizacije u crnogorskom parlamentu posmatraćemo kroz prizmu suprotstavljanja strana, odnosno pozicija u diskursu, kao i polarizacije sadržaja, tj. upotrebu strategija pozitivnog samopredstavljanja i negativnog predstavljanja drugih.

1.1. Polarizacija diskursnih učesnika u crnogorskom parlamentu

Ovaj dio analize započinje analizom referencijalnog menadžmenta u parlamentarnom diskursu budući da on iscrtava mapu sociopolitičkih odnosa koji su implicitni u diskursu (Chilton and Schäffner, 1997: 216).

Kada se analizira samo upotreba zamjenica u funkciji subjekta u crnogorskim parlamentarnim debatama, dobijaju se sljedeći rezultati:

Tabela 1.
Distribucija zamjenica u funkciji subjekta

Crnogorski korpus					
Zamjenica u funkciji subjekta	SF⁴	NF⁵	Zamjenica u funkciji subjekta	SF	NF
ja	118	2,59	mi	119	2,61
ti	1	0,02	vi	127	2,79
on	19	0,41	oni	33	0,72

Ono na šta tabela 1 upućuje jeste dominantna upotreba zamjenice drugog lica množine, koja se koristi za učtivo obraćanje drugim poslanicima, pojedinačno i kolektivno.

Ovakvi rezultati načelno bi upućivali na visok nivo polarizacije u crnogorskom parlamentarnom diskursu budući da najveću učestalost bilježe zamjenice prvog lica, jednine i množine, s jedne strane, i zamjenica drugog lica množine, s druge. Međutim, u obzir treba uzeti i specifičnosti crnogorskog jezika, koji se, u odnosu na engleski, odlikuje većim stepenom flektivnosti. Budući da nastavci glagola već sami označavaju kategoriju lica, zamjenice kao subjekti rjeđe se koriste u kombinaciji s ličnim glagolskim oblicima (tzv. nulti subjekat) i, u slučaju da se upotrijebe, mogu da imaju funkciju naglašavanja, što je, kako ćemo vidjeti, čest slučaj u parlamentarnom diskursu.

24 SF: sirova frekvencija (engl. *raw frequency*), tj. ukupan broj pojave riječi u cijelom korpusu.

25 NF: normalizovana frekvencija (engl. *normalised frequency*), tj. ukupan broj pojave riječi na hiljadu riječi korpusa. Normalizovana frekvencija koristi se kod poređenja različitih korpusa.

Iz ovih razloga, crnogorski korpus obradili smo na dodatni način, kako je ilustrovano u narednoj tabeli. U obzir smo uzeli samo one lične aktivne glagolske oblike čiji su subjekti animatni²⁶ (uključujući i zamjenice čiji su referenti živa bića, tj. ljudi). Isključili smo sve konstrukcije s neanimatnim subjektima, kao i pasivne konstrukcije, iz razloga što one, po prirodi stvari, ne mogu da pruže podatke relevantne za ispitivanje polarizacije diskursnih učesnika.

Crnogorski korpus

Lični glagolski oblici s animatnim subjektom u:	SF	NF	Lični glagolski oblici s animatnim subjektom u:	SF	NF
prvom licu jednine	699	15,38	prvom licu množine	887	19,52
drugom licu jednine	5	0,11	drugom licu množine	531	11,68
trećem licu jednine	241	5,30	trećem licu množine	207	4,55

Tabela 2.

Distribucija ličnih glagolskih oblika s animatnim subjektom u kategoriji lica

Pokazalo se da se kod analize jezika s izraženom fleksijom, kakav je crnogorski, istraživač ne može isključivo osloniti na proste rezultate frekvencije zamjenica. Naime, personalnost, kao semantička kategorija, najizrazitije je gramatikalizovana u glagolskoj kategoriji lica, dok su zamjenički oblici manje gramatikalizovani (Piper et al., 2005: 592).

Podaci u dvijema tabelama u velikoj se mjeri razlikuju, a zamjenice se u kombinaciji s ličnim glagolskim oblicima koriste samo u 16,51% slučajeva, odnosno otprilike jednom u šest slučajeva, što nije dovoljna učestalost da bi se obezbijedila reprezentativnost rezultata. Zato ćemo se u ispitivanju ovog diskursnog fenomena oslanjati i na podatke iz druge tabele. „Indeks“ polarizacije²⁷ u crnogorskom parlamentarnom diskursu je 1,61 (normalizovana frekvencija oblika u prvom licu jednine i množine (34,90) naprema istoj vrijednosti za oblike drugog i trećeg lica (21,64)).

Međutim, i rezultati koji se odnose na prostu učestalost zamjenica bili su indikativni za objašnjenje nekih aspekata ovog fenomena, pa ćemo se u sljedećem tekstu baviti upravo analizom tih podataka.

Upotreba zamjenica

Iako nemamo uporedne podatke koji se odnose na upotrebu zamjenica čiji su referenti ljudi u funkciji subjekta u opštem jeziku, vrlo je moguće da one u njemu bilježe i nižu učestalost u odnosu na onu iz našeg korpusa. Pokazalo se da je u situacijama kada se one koriste, funkcija ovih zamjenica uglavnom naglašavanje.

Zamjenica *ja* obično se koristi u kolokacijama s glagolima vjerovanja i mišljenja u sadašnjem vremenu, pri čemu nastaju fraze tipa *ja mislim, ja smatram, ja vjerujem* i sl., koje unose modalno značenje u propoziciju. U opštem jeziku ta modalna značenja

26 Prevod termina preuzeli smo od Trbojević-Milošević (2004: 165) i Pipera (2008: 158).

27 Naš termin. Indeks polarizacije zamislili smo kao odnos zastupljenosti samopredstavljanja i predstavljanja drugih diskursnih učesnika.

mogu biti raznovrsna. Za razliku od opšteg jezika u kojem je najčešća funkcija ovih izraza ograđivanje od odgovornosti i ublažavanje iskaza, u parlamentarnom diskursu i političkom diskursu uopšte ove se fraze koriste i u svrhu isticanja autoriteta političara (Simon-Vandenbergen, 1997b). Prisustvo zamjenice u ovim frazama pojačava značenje i ističe govornika:

- (1) ŽIVKOVIĆ: ... **Ja mislim** da ste **Vi**, gospodine Lukšiću, da je Vlada pomogla, tačno je to, bankarski sektor...
- (2) KONJEVIĆ: ... Znači, nemojte **Vi mene** da kritikujete ako **ja** kao poslanik imam određenu primjedbu na to što radi gospodin Lukšić...

Sigurno da bi propozicija iz primjera 1 bila slabija da je iskaz glasio: „*Mislim da ste pomogli...*“ Sintagmom *ja mislim* ističe se autoritet političara da donosi određene sudove, a zamjenicom *vi* naglašava se i persona primaoca poruke. Isto važi i za primjer broj 2, čija bi propozicija bila slabija da je formulacija bila „*nemojte da me kritikujete*“. Upotrebom zamjenica govorno lice i adresat namjerno se ističu radi pomeranja fokusa rečenice (Piper et al., 2005: 1006).

Funkcija naglašavanja koja se ostvaruje eksplicitnom upotrebom zamjenica u korpusu crnogorske parlamentarne debate naročito je važna u razmjeni komentara i replika. Naime, analiza korpusa pokazala je da rasprave, tj. izlaganja ili parlamentarni govori, imaju drugačije jezičke odlike od komentara i replika u crnogorskom korpusu. Razlike su evidentne do te mjere da se može govoriti o dva podžanra parlamentarne debate kao žanra, tako da ćemo se u analizi, tamo gdje je to potrebno, baviti posebno analizom jednog i drugog podžanra.

Distribucija zamjenica koje se eksplicitno navode u kombinaciji s ličnim glagolskim oblicima, dakle, varira, i to u zavisnosti od podžanra. Ove varijacije je najcjelishodnije grafički predstaviti, što je omogućio program AntConc 3.2.1. (Anthony, 2007), a za prikaz su izabrane najfrekventnije zamjenice (*ja*, *mi*, *vi*), koje su i najzaslužnije za ostvarivanje polarizacije:

Distribucija zamjenice *ja*

Distribucija zamjenice *mi*

Distribucija zamjenice *vi*

Prikazi ukazuju da postoji određeno poklapanje kada je u pitanju eksplicitna upotreba ovih zamjenica. Naši podaci pokazuju da se zamjenica *ja* koristi 3,6% češće u komentarima i replikama nego u izlaganjima, a uporedni podaci za zamjenicu *mi* kreću se u istom pravcu, ukazujući da je njena upotreba u komentarima i replikama 2,07% puta češća, dakle dvostruko. Najveću razliku u podacima zabilježena je kod eksplicitne upotrebe zamjenice *vi*, koja je čak 7,75% češća u komentarima i replikama. Intuitivna pretpostavka da će polarizacija biti više izražena u komentarima i replikama time je dokazana. U tim slučajevima, pomenute zamjenice koriste se da se istakne autoritet i persona političara koji govori, da se ona zaštiti time što će govoriti iz perspektive grupe, kao i da se istakne pripadanje grupi, a najčešće, kako bi se eksplicitno adresirao poslanik iz druge partije kojem se upućuje replika/komentar. Prikazi pokazuju slaganje u segmentima koji se odnose na komentare i replike.

Na ovaj način smo već su izdvojene tri strategije kojima pribjegavaju političari prilikom oponiranja. Isticanje autoriteta pomenuli smo kao prvu strategiju.

Druga je govorenje iz perspektive grupe, gdje *mi* obično za referenta ima političku partiju:

- (3) DAMJANOVIĆ: ... Interesuje me da li planirate da uvažite ove preporuke jer, ako ne brinemo o Centralnoj banci Crne Gore, ***mi u SNP-u*** definitivno brinemo o usklađenosti politike Centralne banke Crne Gore koja je zadužena za monetarnu stabilnost itd...
- (4) MEDOJEVIĆ: ... Sada, praktično, ***mi se ovdje samo gledamo kao dvije strane, niti mi možemo da utičemo*** na njihove planove, niti možemo da utičemo na to što oni rade ...
- (5) KONJEVIĆ: ... ***Mi iz Socijaldemokratske partije*** ovih dana smo iznosili jasne primjedbe koje se tiču Budžeta. Mi smo svakako razgovarali, čini nam se da je to najkonstruktivniji metod, s predstavnicima Ministarstva finansija...
- (6) BOŽOVIĆ: ... ***Mi ćemo i danas kao Socijalistička narodna partija*** u tom smislu uložiti sav svoj napor ...

Navedeni primjeri pokazuju da je referent za *mi* u parlamentu najčešće politička partija (*ekskluzivno mi*), za razliku od drugih žanrova diskursa politike, gdje je referent za *mi* često i čitava država i narod (*inkluzivno mi*)²⁸. Razlog za to je vjerovatno debatna priroda ovog žanra, gdje je moto najprije „mi protiv njih“, a tek onda obraćanje gledaocima. Ipak, po podacima koji su ovdje navedeni, od navedene tri strategije ova se koristi najmanje. Za zamjenicu *mi* se često kaže da je „najpolitičkija“ zamjenica budući da se najčešće koristi u inkluzivnoj funkciji (političar + partija + narod). Budući

---

28 Ovdje moramo napomenuti da su naše analize pokazale da pozicione snage uglavnom koriste inkluzivno *mi*, za razliku od opozicionih koje najčešće ovu zamjenicu koriste ekskluzivno. O ovim rezultatima govorićemo kasnije u poglavlju.

da obraćanje u parlamentu nije direktno obraćanje građanima, može se razumjeti zašto njena učestalost s ovakvim referentnim značenjem nije dominantna.

Značenje ograđivanja od odgovornosti mnogo je rjeđe u crnogorskom parlamentu. Vidjeli smo da u komentarima i replikama naročito do izražaja dolazi proces polarizacije, pa ćemo crnogorski debatan stil u ovim razmjenama odrediti kao konfrontacioni. U tom stilu izgleda da nema mnogo mjesta za ograđivanje od odgovornosti, a *mi* najčešće ima funkciju isticanja grupe, dakle, političke partije. Više je asertivnosti nego okolišanja, što je i u skladu s našom ocjenom da je diskurs crnogorske politike uglavnom zasnovan na polarizaciji, tj. isticanju razlika. U ovakvim situacijama do izražaja dolazi građenje identiteta grupe, što, kao što smo vidjeli, poslanici izvode na partijskom nivou, ali vjerovatno da postoji i namjera da se polarizacija iz parlamenta preslika i na političku stvarnost uopšte. Moguće da zbog toga građani često u svom političkom određenju koriste odrednice pripadništva određenoj partiji, a ne stavovima, što često vodi do toga da se ne odnose kritički prema pojedinačnim politikama, već prihvataju sve što dolazi iz određene grupacije.

Ukoliko se zamjenica *ja*, koja je u komentarima i replikama najčešće izraz ličnog autoriteta, i zamjenica *mi*, kao izraz kolektivnog identiteta, shvate kao jedna strana u polarizovanom diskursu, onda je perspektiva ove strane 5,67 puta izraženija u komentarima i replikama (sabrani smo rezultate koji se pojedinačno odnose na ove dvije zamjenice). Na drugoj strani nalazi se grupa koja se označava s zamjenicom *vi*, koja pokriva obraćanje i pojedincu i grupi, a čija je eksplicitna upotreba 7,75 puta češća u komentarima i replikama.

Zamjenica *ti* direktno se pominje samo jednom u cijelom korpusu i to u navođenju poslovice. Dakle, kodovi etikecije i učtivosti načelno se poštuju u crnogorskom parlamentu.

Referent za *vi* može biti i jedan poslanik, ali ona često označava cijelu političku partiju. Debatni stil više je konfrontacioni ukoliko je njena učestalost veća, jer se njenim eksplicitnim pominjanjem insinuiraju odgovornost primaoca poruke. Sadržaji s kojima se ova zamjenica nalazi u konkordancama obično su optužujući. Ipak, umjesto kritike konkretnih djela, najčešće se kritikuju stavovi, a kritika je često neodređena (7, 8, 9):

- (7) LUKŠIĆ: ... Dakle, ***Vi imate problem sami sa sobom*** i prvo se opredijelite šta je to politika koju vi zagovarate...
- (8) PINJATIĆ: ... Naravno, ***Vi pričate ovdje istu priču godinama*** koju pričaju vaši politički lideri....
- (9) LABUDOVIĆ: ... ***Ja se baš živo pitam na osnovu čega Vi tako transparentno ispoljavate taj optimizam*** kad ga ne ispoljava ni onaj koji je sačinio ovaj budžetski predlog...

(10) MILIĆ: ... *Vi* zovite to vanredne penzije – ja ih zovem one penzije koje su otete od onih koji su ih zaslužili u prethodnom periodu...

Kritikovanje stavova, mišljenja i vjerovanja sigurno da kreira manju opasnost po lice, odnosno manji prijeteći čin po primaoca poruke, a isto važi i za slučajeve gdje je kritika neodređena (*Vi imate problem, Vi pričate istu priču*).

Dakle, zaključak je da što se više zamjenica eksplicitno koristi, to je konfrontiranije jače, odnosno „okršaj“ žešći. Primijećeno je i da veća prijetnja licu u jednoj replici zauzvrat ima za posljedicu i više izraženih prijetećih činova u odgovoru na komentar, tj. poslanici se od napada brane napadom, odnosno ugrožavaju lice oponenta. Vjerovatno da se ova taktika pokazala uspješnijom u politici, pa i sam Lejkof preporučuje kao produktivniju strategiju „igranja napada, ne odbrane“ (Lakoff, 2004: 33).

Ovu situaciju ilustriramo na primjeru razmjene komentara i replika ministra Lukšića, predlagača budžeta i poslanika opozicije Medojevića, gdje je u jednoj razmjeni od 1452 riječi, što predstavlja oko 3% cijelog korpusa, zabilježeno čak 43 direktno pomenutih zamjenica u funkciji subjekta, tj. 10,31% svih takvih zamjenica u korpusu:

(11) LUKŠIĆ: ... *Vi* imate problem sami sa sobom...
... *Vi* kao partija imate problem...
... To za što se *Vi* zalažete je zaista nešto što u Evropi ne možete pronaći...
... *Ja* se zalažem za konzistentan poreski okvir koji ne treba da zavisi od toga kako vjetar duva ili kako ste se *Vi* probudili jedno jutro...
... *Vi* zamajavate javnost...
... *Mi* smo definisali okvir koji je potpuno zadovoljavajući...

MEDOJEVIĆ: ... *Vi* bježite sa stručne rasprave...
... *Mi* govorimo o građanima Crne Gore, a *Vi* govorite o eliti s kojom se vjerovatno družite...
... *Vi* govorite da smo odbijeni, objavite to, a *ja* Vam kažem da govorite ortodoksnu neistinu...
... *Mi* se zalažemo da se oporezuju bogati...
... *Vi* ste uradili kontra...
... *Vi* to ne želite, bježite od realnog sektora...
... *Vi* ne znate koliki će prihodi biti...

Distribucija zamjenica zavisi od konteksta, kao što se može vidjeti. U jednoj razmjeni komentara/replika može biti mnogo više zamjenica nego u izlaganjima zato što je proces oponiranja, tj. polarizacije prisutniji. Ovu tezu potvrđujemo i podatkom da je u uvodnom izlaganju Lukšića dužine 2799 riječi, što je praktično četiri puta duže od njegove replike koju smo ovdje naveli, upotrijebljena samo jedna zamjenica u funkciji subjekta. U ovoj razmjeni ta brojka je 20. Razlika je manje drastična kada se uporede zamjenice koje je u svom izlaganju upotrijebio poslanik Medojević. Naime, u izlaganju koje je dva puta bilo duže od njegovog komentara (1774 riječi), upotrijebljeno je dva puta manje zamjenica u funkciji subjekta. Sigurno da i deiktička upućenost

političara jedan na drugog u dijalogu doprinosi povećanju učestalosti zamjenica, ali je važan faktor koji doprinosi ovoj pojavi i veći stepen suprotstavljanja, tj. polarizacije. Osim što se potvrđuje prethodni podatak o nejednakoj distribuciji polarizacije u debati, ovaj podatak nas navodi i na zaključak da su diskursi određenih političara više ili manje polarizovani.

Upotreba glagolskih oblika s animatnim subjektom

Vratićemo se na tabele koje se odnose na prisustvo zamjenica u funkciji subjekta i učestalost ličnih glagolskih oblika u kombinaciji s animatnim subjektima (podvrsta određeno-ličnih rečenica (up. Piper et al., 2005: 599)), s tim što smo ih ovdje, radi boljeg pregleda, procentualno izrazili:

Tabela 3.
Zamjenice u funkciji subjekta

Crnogorski korpus						
Ukupno zamjenica u funkciji subjekta	ja	ti	on/ona	mi	vi	oni
417	118	1	19	119	127	33
100%	28,29%	0,24%	4,55%	28,53%	30,35%	7,91%

Tabela 4.
Distribucija glagolskih oblika s animatnim subjektom u kategoriji lice

Crnogorski korpus						
Lični glagolski oblici s animatnim subjektom u:	1. l.jed.	2. l.jed.	3. l.jed.	1. l.mn.	2. l.mn.	3. l.mn.
2570	699	5	241	887	531	207
100%	27,19%	0,19%	9,38%	34,51%	20,66%	8,05%

Kao što smo ranije pomenuli, fenomen polarizacije u crnogorskom parlamentu ne bismo mogli odrediti samo na osnovu distribucije zamjenica, zbog specifičnosti crnogorskog jezika.

Prvo što pada u oči jeste da je najčešća eksplicitno pomenuta zamjenica *vi*, ali da poslanici u parlamentu uglavnom govore iz perspektive *mi*. Međutim, podaci u tabelama nisu u suprotnosti. Direktno pomenute zamjenice u funkciji subjekta odlika su konfrontacionih djelova debate, u kojima je, kako smo vidjeli, mnogo veća zastupljenost zamjenice *vi*. Tabela 3, dakle, reprezentativna je uglavnom za one djelove debate u kojima je polarizacija više izražena, obično replike, zbog čega rezultati u potpunosti ne odgovaraju rezultatima iz tabele 4. Vjerovatno da je tabela glagolskih oblika s animatnim subjektom reprezentativnija za cjelokupni korpus, u kojem su izlaganja dobila veću minutažu u odnosu na komentare i replike. Tako je dominantna perspektiva diskursa crnogorskog parlamenta perspektiva prvog lica množine.

Prva pozicija

Važan podatak iz posljednje tabele jeste da perspektiva prvog lica jednine bilježi zastupljenost od skoro 30%, te da se, ako se dodaju rezultati koji se odnose na perspektivu *mi*, u crnogorskom parlamentu u oko 60% slučajeva govori iz perspektive prvog

lica, koju ćemo u procesu polarizacije označiti kao prvu poziciju (indeks polarizacije iznosi 1,61). Ovo znači da je više „pozitivne“ nego „negativne“ kampanje u parlamentu, tj. da se politička stvarnost gradi na autoritetu pojedinca i grupnom identitetu, a da je oponiranje u drugom planu. Vidjećemo da je ovo uglavnom karakteristika izlaganja, a da je situacija nešto drugačija u razmjenama komentara i replika.

U narednom tekstu kreće se od perspektive prvog lica jednine.

Ono što se najprije primjećuje jeste da se dobar dio ličnih glagolskih oblika prvog lica jednine upotrebljava metadiskursno. Čak 26,6% ovih oblika (186 od ukupno 699) učestvuje u ovim frazama. Metadiskurs obično služi za strukturiranje, kao što se može vidjeti u primjeru 12:

- (12) DAMJANOVIĆ: Kolega Konjeviću, *ja se neću baviti dijelom diskusije* koja se dotiče direktno budžeta, *baviću se dijelom vaših diskusija*, to ste, istina, dosta kratko diskutovali, koji se tiče rada regulatornih agencija. *To ću početi, a naravno obraćanjem i potpredsjedniku Vlade, citatom* Izvještaja Svjetske banke oko ocjene javne potrošnje i finansijske odgovornosti i u pregledu javnih finansija gdje se kaže da autonomne vladine agencije, javna preduzeća, *a ja dodajem, ako smijem*, i lokalne samouprave, stvaraju potencijalne fiskalne rizike za budžetsku predvidljivost. *Da se nadovežem* na predlog zaključaka koje ste podnijeli, Vi i Vaš kolega Damir Šehović, koje smo odložili za razmatranje na Odboru i koje ćemo vjerovatno imati, ako ostanete pri zaključcima na kraju rasprave gdje tražite da Skupština Crne Gore zaduži Ministarstvo da se analizira politika zarada u lokalnoj samoupravi i kod imenovanih lica. Složićemo se da su plate od po 1.500 do 2.000€ u lokalnim samoupravama enormne i da zaista ministar finansija, a i matični odbor Skupštine treba da pomogne ministru, treba da zavede red u politici zarada. *Ako govorimo o agencijama*, ovdje ću da iskoristim prisustvo pet predstavnika regulatornih agencija, a ujedno kolega Šehović će nešto reći u pola minuta, *onda bih htio da kažem* da što se tiče agencija, novca ima. Dobro bi bilo da to građani znaju. Mi smo danas ustanovili u raspravi na Odboru, da recimo kod Komisije od hartije od vrijednosti ima oko milion evra ili 1.400.000 evra ušteda iz ranijih godina. Kod Agencije za nadzor osiguranja to je 400.000 evra, kod Agencije za elektronske komunikacije to je nekoliko miliona evra. Dakle, neće tih šest, sedam miliona da spasi sistem. I neće tih šest, sedam miliona neće mnogo pomoći, ako mi sami sebi ne pomognemo jednom opreznom budžetskom politikom. Ali, *ovo govorim* iz jednog sistemskog razloga. Gospodin Srđa Božović je na prethodnoj sjednici kada smo govorili o zaradama predložio jedno sistemsko rješenje da se na zakonski način riješi pitanje zarada članova Savjeta i onih koji upravljaju agencijama. Da to riješimo na način da te plate budu na nivou plata poslanika ili plata vladinih ministara, a ne da, budu u ponekim agencijama, mnogo veće. *Drugo što hoću da kažem* je da imate takođe, situacije da u pojedinim javnim preduzećima ili akcionarskim društvima gdje ima država većinsko vlasništvo, *navešću primjer* Barske plovidbe, imate plate direktora od oko 3500 evra. Neka to građani znaju. *Ovdje želim da ministru uputim pitanje*, a i *Vama da uputim pitanje – mi danas razgovaramo o radu agencija*, a čini mi

se da smo jednu agenciju propustili da analiziramo i mene čudi zašto ta agencija nije na tapetu. U toj agenciji direktor ima platu 3.000 evra. Tu imamo prostora da razgovaramo, *kažem* da se ove stvari rješavaju na sistemski način. ***Ono što takođe hoću na kraju preostalog vremena za komentar da kažem*** da imamo problema, a to je opravdanje koje dolazi od agencija. Ukoliko mi krenemo u skraćivanje njihovih troškova ili eliminaciju nepotrebnih troškova, onda oni imaju problem s operaterima, tj. s onima od kojih naplaćuju naknade, jer moraju da umanjuju te naknade. Ja se slažem da su naknade i ovako male i da moramo naći prostora i više naknada da naplatimo, i od Pro-montea i M-tela, ***da ne idem dalje***, to je Jugopetrol, Elektroprivreda itd.

U ovom primjeru, komentar počinje metadiskursnim objašnjenjem šta će biti sadržaj istog (*baviću se ...*), što strukturira ostatak izlaganja i služi da privuče pažnju publike. Komentar je dalje podijeljen na dva dijela metadiskursnim konstrukcijama (*to ću početi citatom i drugo što hoću da kažem*). Ove fraze često služe i kao diskursni markeri, u smislu da omogućavaju strukturiranje teksta i doprinose njegovoj koherenciji (*da dodam, da se nadovežem, navešću primjer, da kažem*). Najbitnija funkcija metadiskursnih fraza jeste pojašnjavanje značenja. Naime, fraze tipa *ovo govorim iz razloga, mi danas razgovaramo o, želim da uputim pitanje*, služe da iskristališu poentu izlaganja, a strukturiranje koje smo već pomenuli, omogućava jasnije shvatanje poruke govornika. Jedan broj fraza u ovom diskursu služi i za kupovanje vremena dok se ne iznađe adekvatan odgovor (npr. *ono što takođe hoću na kraju preostalog vremena za komentar da kažem*).

Skup ovih fraza je ograničen, što znači da govornici raspoložu s određenim brojem sredstava koja im omogućavaju da strukturiraju i pojašnjavaju značenje koje prenose, privuku pažnju publike i kupuju vrijeme kada spontano izlažu. Primjećuje se da se metadiskursno strukturiranje uglavnom koristi u komentarima i replikama, što je najvjerovatnije iz razloga što su komentari i replike spontana izlaganja, pri čemu gotove fraze, poput onih iz primjera, uveliko pomažu poslaniku da organizuje svoj govor. Smatramo da ova karakteristika nije tipična samo za politički diskurs, već da je ovo generalno odlika izlaganja koja pripadaju formalnom registru.

Neki od najzastupljenijih glagola u prvom licu jednine upravo su upotrijebljeni u metadiskursnoj funkciji (*kazati, reći, podsjetiti, govoriti, pomenuti*), kao što se može vidjeti u narednoj tabeli, koja sumira sve aktivne glagolske oblike koji su upotrijebljeni u prvom licu jednine, a čija je frekvencija deset i više pojava (tabela 5).

Ono što tabela 5 otkriva jeste da preko 50% glagola u prvom licu jednine čine navedenih 18 glagola. Ovaj nam podatak govori da poslanici i nisu previše kreativni u svojim izlaganjima, već da u velikoj mjeri koriste gotove i standardne forme. Klišeji ovog tipa ne privlače pažnju gledalaca, ali njihovom upotrebom postiže se drugi cilj. Naime, navedene standardne fraze odlika su javnog diskursa koji obično ima prestiž kao određeni standard kome se teži, tako da njihovom upotrebom poslanici ustvari potvrđuju svoj autoritet i status, odnosno ističu svoje retoričke sposobnosti, tj., Burdijeovim riječima, akumuliraju simbolički kapital (1990).

Aktivni glagolski oblik u prvom licu jednine	SF	NF
mislim	84	1,85
zahvaljujem	35	0,77
smatram	28	0,62
kažem (26) sam kazao (2)	28	0,62
slažem se (22) složio bih se (2)	24	0,53
molim (19) bih molio (2) sam molio (2)	23	0,51
imam/nemam (18) sam imao (2) bih imao (1)	21	0,46
rekao sam (11) rekao bih (3) reći ću (3) ću reći (1)	18	0,40
vidim (14) sam vidio (2)	16	0,35
vjerujem	15	0,33
podsetim (7) podsetiću (7) ću podsetiti (1)	15	0,33
moram	12	0,26
znam	12	0,26
govorim (9) sam govorio (3)	12	0,26
sam ²⁹ (11) jesam (1)	12	0,26
cijenim	10	0,22
izvinjavam se	10	0,22
pomenuo sam (6) pominjem (3) pomenuo bih (1)	10	0,22
Ukupno	385 (55,07% od 699 oblika)	

Tabela 5.

Učestalost aktivnih glagolskih oblika u prvom licu jednine

Osim metadiskursnih fraza o kojima smo prethodno govorili, među glagolima u tabeli našao se i modalni glagoli *morati*, čije konkordance otkrivaju da se on nalazi u kolokacijama koje se takođe često metadiskursno upotrebljavaju:

²⁹ U situacijama gdje je to kopulativni, a ne pomoćni glagol.

Prikaz 1.
Konkordance glagolskog oblika
moram

opozicije saopštili vezano za Budžet i moram da budem iskren da se unazad godinu dana ima dosta toga važnog da se kaže, ali moram da kažem da meni nije uopšte žao ove ljetine i kada su u pitanju kapitalni izdaci, moram da kažem, da sto dvadeset jedan milion RADOJE ŽUGIĆ: Uvaženi gospodine Miliću, moram da priznam da se u dobrom dijelu vaše države naježiti, jer zaista makar na početku moram da se složim sa Vama. Ovih tzv. komisija Na kraju ste pomenuli bankarski sektor. Moram da vam kažem da je u tom dijelu bilo za standardima Evropske unije. Ovoga puta moram naglasiti i određene stvari koje su se mene upućuje da tako zaključim. Drugo, moram primijetiti da ste počeli čak i terminologija u fiskalnom sistemu od strane Vlade. Moram priznati da me nimalo nije impresionirala ni na bilo koji način, a najlakše je i moram priznati da ste me tu djelimično iznena naredne godine dati određene rezultate. Moram priznati, nećete me pogrešno shvatiti, Zahvaljujem, gospodine potpredsjedniče. Moram reći da je ovo bilo jedno od zabavnijih

Metadiskursna fraza nosi jače značenje ukoliko joj prethodi modalni glagol *morati*, koji ovdje izražava obligaciju³⁰. Svi ovi oblici izražavaju deontičko značenje, budući da se epistemičko u crnogorskom jeziku i ne može izraziti ličnim oblicima, već samo bezličnim (*mora da je, mora da su* i sl.). Interesantan podatak jeste da je trećina kolokacija ovog modalnog glagola uključuje glagol *priznati*, koji se inače u korpusu javlja samo u ova četiri slučaja, što znači da se govorni čin priznanja u političkom diskursu ostvaruje rijetko i samo u uslovima obligacije. Svaki čin priznanja slabi poziciju i autoritet političara, pa ne iznenađuje što je ovaj govorni čin rijedak. Čin slaganja i neslaganja koji se izražava kroz performativni glagol *slagati se* pripada standardnom debatnom vokabularu, gdje je potvrđivanje ili oponiranje određenim pozicijama eksplicitno izraženo kroz fraze *slažem se* i *ne slažem se*.

Kada govorimo o govornim činovima, u prvom licu jednine našao se značajan broj performativnih glagola (*podsjetiti, izvinjavati se, zahvaljivati se, slagati se, moliti*). *Podsjetiti* funkcioniše uglavnom metadiskursno. Fraza *zahvaljujem se* standardna je prilikom otvaranja ili zatvaranja izlaganja političara, ali nije i obavezujuća. Govorni čin izvinjenja koji se ostvaruje pomoću performativnog glagola *izvinjavati se* koristi se gotovo isključivo da se poslanik izvini zato što je prekoračio dozvoljeno trajanje izlaganja i to u obraćanju predsjedniku Skupštine, a isto kao i s činom priznavanja, i ovaj čin se u drugim prilikama sistematski izbjegava iz razloga što bi umanjivao poziciju i autoritet poslanika koji govori.

Budući da su činovi priznanja i izvinjenja rijetkost u parlamentarnom diskursu, može se zaključiti da debata nema za cilj ubjeđivanje protivničke strane, što bi bilo iluzorno za očekivati, već za jedinu svrhu ima odmjeravanje snaga pred biračima koji prate zasjedanje, zbog čega je asertivnost glavna odlika rasprave (reprezentativi su najčešći govorni činovi), a ograđivanje, okolišanje i ustupanje izbjegavaju se. Iznenadilo bi onda što se na listi glagola našao i glagol *moliti*, kojim se ostvaruje govorni čin *molbe*, koja pretpostavlja umanjenje svog autoriteta i priznavanje tuđeg. Međutim, pregled upotrebe oblika *molim* pokazuje da se njime izražava govorni čin koji najčešće izvode predsjednik i potpredsjednici Skupštine, kada dodjeljuju riječ poslanicima (*molim poslanika XX da uzme riječ*), gdje je ovaj oblik samo konvencionalna fraza za izražavanje učtivosti koja se toliko često koristi da je izgubila pravo značenje molbe.

³⁰ Termin „obligacija“ nećemo prevoditi, budući da se u literaturi o modalnosti koristi u tom obliku (o „obligatornoj“ modalnosti govori se, na primjer, kod Pipera (2005: 638)).

Autoritet poslanika jača i njegova se ličnost ističe zahvaljujući glagolima mišljenja i vjerovanja upotrijebljenim u prvom licu jednine (*mislím, smatram, vidím, vjerujem, znam, cijenim*).

Kao što smo ranije vidjeli, istraživanja Simon-Vandenbergenove (Simon-Vandenbergen, 1997b; 2001) pokazala su da fraza *ja mislim* u engleskom i holandskom jeziku u diskursu parlamenta i politike uopšte mnogo češće služi za isticanje autoriteta govornika nego za ograđivanje od odgovornosti. Ovi su nalazi u skladu s rezultatima do kojih je došla Fecer (Fetzer, 2008: 391), koja kaže da u političkom diskursu pomenuta fraza služi za pojačavanje epistemičke sigurnosti. Zaključci ovdje izvedeni idu u prilog ovoj tezi, s tim što, kao što je istaknuto, značenje biva pojačano kada je zamjenica eksplicitno pomenuta. Osnovni način na koji se mogu razlikovati ova dva prilično različita značenja iste fraze jeste na osnovu fonoloških karakteristika i mjesta fraze u rečenici. Razmotrićemo nekoliko primjera:

- (13) ŽIVKOVIĆ: ... Nije imao, **ja mislim**, gospodine predsjedniče, kolega Konjević namjeru da me uvrijedi, on se malo šali pošto ja često pominjem ANB...
- (14) KRIVOKAPIĆ: ... Imamo čitavih, **ja mislim**, 18 sati, da to ispravimo zajedno. Kolega Živković ima repliku jer je spomenut. Kolega Konjević je danas sijao imena okolo, očigledno parlamentarno neiskustvo...
- (15) ŽUGIĆ: ... Počecu od ovog što ste posljednje saopštili. Kad je u pitanju poreski kapacitet, poreska osnova ili poreska baza, imali ste skoro predloge, **ja mislim**, 13 poreskih propisa koji su razmatrani dugo, nekoliko puta, u nekoliko koraka na samom matičnom Odboru za finansije...
- (16) KONJEVIĆ: ... Kod rasprave o rebalansu smo govorili da je Crna Gora stvarno bila jedna od rijetkih zemalja u regionu koja je svoj rebalans tokom 2009. godine radila samo jednom. Hrvatska je, **mislim**, radila dva ili tri puta. Nije Budžet sveto pismo koje ne možemo mijenjati...

U navedenim primjerima, fraza (*ja*) *mislim* služi za ograđivanje i ima značenje *možda, vjerovatno, moguće je*. Ova fraza je umetnuta u rečenici, tj. nalazi se na mjestu gdje se to ne bi očekivalo, pri čemu joj prethodi, a onda i slijedi pauza (odmah iza ili iza fraze koja se ograđuje). Ova pozicija fraze sasvim je drugačija od one gdje (*ja*) *mislim* izražava autoritet:

- (17) SEKULIĆ: ... **Mislím** da bi to bilo mnogo bolje nego da to mi radimo amandmanski. Ja zaista nemam ništa protiv... (Prekid).
- (18) KONJEVIĆ: ... **Mislím** da Vam je konstrukcija koju ste iznijeli potpuno ne-tačna, jer rekao bih da na neki način optužujete veliki dio građana koji rade u državnoj upravi...

- (19) VUKSANOVIĆ: ... **Mislim** da ta praksa treba da bude i u narednom periodu vrlo značajna, i to vrlo značajna u pripremanju Nacrta budžeta u kojem bismo učestvovali svi, od ministarstava do određenih odbora, koji bi mogli da proprate...
- (20) BULAJIĆ: ... Na kraju krajeva, pitanje je važnosti procenta da li je to 27%, da li je to 23% ili je to 35%. **Mislim** da je mного važnije da li privreda može da servisira svoj dug...
- (21) LUKŠIĆ: ... **Mislim** da ovdje nema dileme da je crnogorska ekonomija pokazala vitalnost i da su se politike koje smo vodili u godinama pokazale ispravnim...

U navedenim primjerima, kakvih je velika većina u našem korpusu, fraza (*ja mislim*) nije umetnuta i njena je interpretacija „moje je (čvrsto) mišljenje“. Obično ima inicijalnu poziciju i praćena je subordinatom *da* iza kojeg mora uslijediti neki zavisni sadržaj. Da se zaista radi o isticanju autoriteta vidi se i iz fraza i riječi koje su u primjerima podvučene, koje su obično u funkciji intenzifikatora, a koje bi izostale u slučaju da se ističe samo neko vjerovanje od kojeg se poslanik ograđuje i na čijem bi mjestu bili ublaživači i ograđivači (engl. *hedging devices*). Pošto je makromodalnost crnogorskog parlamentarnog diskursa u tonu sigurnosti i samouvjerenosti, u ovom kontekstu fraza *ja mislim* upravo izražava ovakvo značenje.

Dakle, za crnogorski parlament za sada smo zaključili da važi isticanje autoriteta, pojedinačnog i grupnog, i izbjegavanje sredstava koja bi umanjila simbolički kapital ili ograđivala od odgovornosti (izbjegavanje činova molbe, izvinjenja, priznanja i korišćenje fraza za isticanje autoriteta, a ne za ograđivanje). Ovakav zaključak u skladu je s našim prethodnim zaključkom da je priroda crnogorske parlamentarne debate uglavnom konfrontaciona i da je polarizacija diskursnih učesnika između kojih postoji stalna borba njena osnovna karakteristika. Vjerovatno da je ovo tipično za politički diskurs u svijetu uopšte, ali čini se da je proces polarizacije nešto više izraženiji u Crnoj Gori. Diskurs koji polarizuje učesnike konstruiše i veoma polarizovanu političku stvarnost Crne Gore.

Oblik *smatram* praktično je sinoniman s oblikom *mislim* u funkciji isticanja autoriteta poslanika da donosi određene sudove i ističe stavove:

- (22) PINJATIĆ: ... **Smatram** da je ovaj budžet održiv, da se na jedan kvalitetan način izvršiti opsluživanje svih budžetskih korisnika i **smatram** ga potpuno prilagođenim situaciji u kojoj se nalazi crnogorska ekonomija. Zahvaljujem.
- (23) MILIĆ: ... Gospodine Žugiću, slažem se da je prihodna strana budžeta potcijenjena. Ne slažem se u odnosu na strukturu o kojoj Vi govorite i **smatram** da je koncipiranje prihodne strane budžeta u ovom slučaju nastavilo kontinuitet onoga što su radile i prethodne vlade...

Oblici *vidim* i *vjerujem* takođe se mogu koristiti u značenju *mislim* i *smatram*, mada je takva upotreba rjeđa:

- (24) LUKŠIĆ: ... Ali, takođe, **ja ne vidim** da treba bježati ni od smanjivanja budžeta u kranjem slučaju, ukoliko bi to vodilo smanjivanju cijena koje plaćaju krajnji potrošači...
- (25) ŽIVKOVIĆ: ... **Ne vjerujem** da ćete Vi ostvariti jer će prvim rebalansom ovo biti prepolovljeno, ali makar nemojte dirati ovo sa sjevera...

Oblik *vidim* češći je u ustaljenim frazama *vidijeti prostor*, *vidjeti način* i *vidjeti problem*, a oblik *vjerujem* mnogo je češći u značenju *uzdati se*, gdje se obično kombinuje s dativom:

- (26) LABUDOVIĆ: ... Ali, evo, ako **neću da vjerujem Vama** i **neću da vjerujem onima koji svaki dan kukaju** kako je crnogorska privreda u kolapsu jer ne radi ništa, **ja ću da vjerujem gospodinu ministru**. Doduše, on jednu priču priča ovdje nama, ali drugu tamo gdje su oni pred kojima ne smije da govori ništa drugo bez onako kako jeste...

Budući da se poslanici stalno optužuju za iznošenje „neistina“ i „netačnosti“ (eufemizmi za riječ *laž*, koja je zabranjena poslovníkom), činovi *vjerovanja* i *nevjerovanja* igraju jednako važnu ulogu u parlamentarnom diskursu.

Obliku *znam* najčešće prethodi negacija:

BOJŠA MEDOJEVIĆ: Gospodine Sekuliću, ja znam da nije lako braniti ovu trenutnu situaciju puno rješenja, kao što ministar Lukšić, znam, vrlo mu je nezgodno situacija, i ja vjerovatno stvarili bruto društveni proizvod, ja ne znam. Po mojoj definiciji to nije neophodno. Taj novac koji je od duvana, droge od ne znam čega iznešen napolje a zaraden je u Crnoj Gori, znači vrhovni poglavar te škole, ne znam već kako se to zove, kupili smo dobro i ili možda neko od vaših kolega, ja ne znam koji bi strani investitor došao u takvu situaciju. PREDSDJEDNIK RANKO KRIVOKAPIĆ: Ja ne znam da to postoji, u Saboru Hrvatske. Vi ste nam to predložili ako ne predlažete. Ja ne znam na koji način. Samo da ne ostanem dužan za vaše mišljenje. Ovako kada nema nikoga, ne znam kome pričamo. Naravno, građanima Crne Gore kupnih sredstava. Pravo da vam kažem ne znam čemu služi ovoliki državni aparat i činjenica da naš državljani. NEBOJŠA MEDOJEVIĆ: Ne znam, nisam siguran, gospodine Krivokapiću, ne znam za cigarete i tako dalje i tako dalje. Ne znam za gospodina Krivokapića, govorim u svojoj imeni.

Prikaz 2.

Konkordance oblika *znam*

Iznenaduje što fraza (*ja*) *ne znam* u političkom diskursu takođe izražava autoritet političara:

- (27) BULAJIĆ: ... Pravo da vam kažem **ne znam** čemu služi ovoliki državni aparat i činovnici...
- (28) RADUNOVIĆ: ... mislim da biste na Kolegijumu, gospodine predsjedavajući, morali da obezbijedite da šefovi poslaničkih klubova obezbijede prisustvo poslanika makar iz pozicije, jer to je način da čuju što mi mislimo o svemu ovome i da možda u nekom dijelu koriguju svoje mišljenje. Ovako kada nema nikoga, **ne znam** kome pričamo. Naravno, građanima Crne Gore, ali oni ne odlučuju o ovome. Hvala.

U ovakvim situacijama, poslanik skreće pažnju na apsurdnost određenih situacija i argumentacije, ističući da on, s pozicije svog autoriteta da iznosi evaluacije, ne vidi njihovu logičnost. Ovakve konstrukcije tipično su praćene ironijom i karakteristične su za crnogorski jezik.

Poslednji oblik iz tabele 5 jeste oblik *cijenim*, koji je odlika retoričkog stila samo jednog poslanika (Sekulića). Ranije smo primijetili da je diskurs pojedinih političara više ili manje konfrontacioni, a sada primjećujemo da svaki idiolekt pokazuje preferencije prema određenim frazama koje organizuju izlaganje.

Tabela 5 takođe nam je nagovijestila da se u diskursu parlamentarnih debata uglavnom koristi prezent. U prvom licu jednine isključivo se koriste samo tri glagolska vremena: prezent, perfekat i futur I. Pored indikativa, od drugih načina u upotrebi je jedino sadašnji potencijal, što se može vidjeti u tabeli 6.

Tabela 6.
Aktivni glagolski oblici
u prvom licu jednine

Prvo lice jednine		
Vremena³¹:		
Prezent	524	74,96%
Perfekat	91	13,01%
Futur I ³²	47	6,72%
Načini:		
Sadašnji potencijal:	37	5,29%
Ukupno	699	100%

U prvom licu jednine u korpusu ne možemo naći nijedan primjer imperfekta, aorista, pluskvamperfekta, futura II i potencijala prošlog. Međutim, rekli bismo da ovakav sistem glagolskih oblika nije tipičan samo za parlamentarni diskurs već za javni diskurs u Crnoj Gori uopšte. Iz nekog razloga, taj sistem počiva na samo tri glagolska vremena, a budući da javni diskurs ima prestiž i da ga mnogi doživljavaju kao standard, vjerovatno da će ovaj sistem uticati na dalji razvoj jezika, i to u pravcu osiromašenja sistema glagolskih vremena.

U parlamentu dominira prezent budući da se rasprava uglavnom svodi na razmjenu mišljenja i znanja kroz kognitivne glagole i glagole percepcije koji se inače uglavnom upotrebljavaju u prezentu budući da označavaju stanja. Iako je futur čest u političkom diskursu i to kod govornih činova obećanja, rasprava u parlamentu nije direktno obraćanje građanima, što je vjerovatno razlog za njihovu manju učestalost. I perfekat i futur uglavnom se metadiskursno koriste (*govorio sam, rekao sam, iznosio sam, odgovorio sam; podsjetiću, napomenuću, navešću* i sl.). Istu funkciju, ali s dozom

31 Indikativ nismo izdvojili kao poseban način, jer to nije uobičajeno u prikazima sistema načina i vremena u gramatikama regionalnih jezika.

32 Futur I predstavili smo kao glagolsko vrijeme, kako je to prikazano u najvećem broju gramatika, iako ima i jakih argumenata da je futur I zapravo način, budući da izražava „izrazito epistemičko značenje kada je upotrebljen samostalno kao futur I leksičkih glagola, kada se njime pokazuje najviši stepen opredeljenosti govornika/subjekta prema istinitosti propozicije iskazane leksičkim glagolom“ (Trbojević-Milošević, 2004: 141).

ograđivanja, ima i oblik potencijala sadašnjeg (*rekao bih, ne bih komentarisao, dodao bih* i sl.).

Ovi podaci govore da su poslanici kada govore u prvom licu uglavnom usredsređeni na predmet rasprave i da manje ističu svoja prošla djela i iznose obećanja, što bi uputilo još jednom na to da su oni najprije ili barem formalno okrenuti jedni drugima, a da tek onda raspravu doživljavaju kao obraćanje građanima.

Analiza polarizacije nastavlja se analizom perspektive prvog lica množine budući da zajedno s perspektivom prvog lica jednine čini jednu poziciju u diskursu polarizacije. Ovo lice je najsloženije jer može obuhvatiti i drugo i treće lice, ili samo jedno od njih (Klajn, 2000: 99).

Perspektiva prvog lica množine najčešća je u crnogorskom parlamentu. Za razliku od perspektive prvog lica jednine i zamjenice *ja*, za koje se vezuje značajan broj gotovih fraza koje služe za organizaciju diskursa i evaluaciju sadržaja, u ovoj perspektivi ima mnogo više raznolikosti. O tome svjedoči tabela 7, koja sumira najčešće glagole koji su se našli u ovom licu.

Aktivni glagolski oblik u prvom licu množine	SF	NF
imamo/nemamo (79) smo imali (31) ćemo imati (6) imaćemo (2)	116	2,55
možemo (40) mogli smo (4) bi* mogli (3)	47	1,03
govorimo (26) smo govorili (6)	32	0,70
moramo (17) bismo morali (1) ćemo morati (1)	19	0,42
Znamo	16	0,35
recimo (11) rekli smo (2) bi rekli (2)	15	0,33
vidimo (11) vidjeli smo (1) vidjećemo (1)	13	0,29
razgovaramo (7) smo razgovarali (4) bismo razgovarali (1)	12	0,26
radimo (8) smo radili (3)	11	0,24
predložili smo (6) ćemo predložiti (4) predložimo (1)	11	0,24

Tabela 7.

Učestalost aktivnih glagolskih oblika u prvom licu množine

smo (10) jesmo (1)	11	0,24
Kažemo	10	0,22
smo dobili (5) bismo dobili (3) dobijemo (2)	10	0,22
Ukupno	323 (=36,41% od 887 oblika)	

Kao i kod perspektive prvog lica jednine, značajan broj ovih glagola učestvuje u metadiskursnim frazama (*govoriti, reći, razgovarati, kazati*). Oblici glagola *govoriti* i *razgovarati* služe da pojasne poentu sadržaja koji se iznosi, odnosno njegovo naglašavanje:

- (1) DŽAKULA-TUŠUP: ... Međutim, **mi na sva usta govorimo o** važnostima integracija i stvaranju pozitivne slike Crne Gore u Evropskoj uniji i svijetu...
- (2) SEKULIĆ: ... **Prije svega govorimo o** toj giljotini propisa koja bi na neki način s jedne strane smanjila potrebu za radnicima uprave, a s druge strane smanjila i mogući izvor korupcije u javnoj i državnoj upravi...
- (3) DAMJANOVIĆ: ... **mi danas razgovaramo o** radu agencija, a čini mi se da smo jednu agenciju propustili da analiziramo i mene čudi zašto ta agencija nije na tapetu...

Fraza *da kažemo*, ako joj prethodi i slijedi pauza, služi kao diskursni marker za reformulaciju sadržaja i takođe je jedno od gotovih metajezičkih sredstava koje poslanici imaju na raspolaganju:

- (4) FRANOVIĆ: ... Zagovaranje Centralne banke Crne Gore za aranžman s MMF-om i na neki način jedna ovako blaga, **da kažemo**, distanca ili balansiranje Ministarstva finansija...

Glagol *reći* nalazimo pretežno u diskursnom markeru *recimo*, koji služi za dodavanje sadržaja, odnosno navođenje primjera:

- (5) BOŽOVIĆ: ... Da ne govorimo o nekim nedostižnim podacima, **recimo**, od 28% u SAD-u, 27% u Japanu, itd...

Još jednom se može zaključiti da gotove metadiskursne fraze čine značajan postotak crnogorskog političkog diskursa. Ipak, u ovoj perspektivi, najčešći je glagol *imati*, obično u funkciji činjeničnog konstatovanja, koji će se u zavisnosti od političke opredijeljenosti političara (pozicija/opozicija), vezivati za pozitivne ili negativne sadržaje:

(6) VUKSANOVIĆ: ... Što više prolazi vrijeme *imamo taj pozitivni trend* rasta ovih elemenata, što govori da, ipak, *imamo pomake unaprijed*...

(7) GOSPIĆ: ... Kada je politika zaštite životne sredine u pitanju, sprovođiće se aktivnosti na sanaciji uticaja postojećih izvora industrijskog zagađenja KAP, Željezara, Termoelektrana Pljevlja, gdje *imamo izuzetne uspjehe*...

(8) BULAJIĆ: ... Uvoz je finansiran inokreditima i za posljedicu *imamo veliki rast spoljnjeg duga*...

(9) ŽIVKOVIĆ: ... Za papir i za neke druge stvari mi ovdje *imamo potrošnju povećanje za deset miliona evra*, za materijal i usluge. Mislim da je to nerealno i da to u stvari spada, neće se to potrošiti za materijal i usluge, nego na neke druge stvari za koje mi poslanici, makar mi iz opozicije, nikad nećemo saznati zbog čega se to potrošilo...

Za glagol *imati* često se vežu i neutralni sadržaji, u cilju konstatovanja, jer, kao što se može vidjeti iz primjera, ovdje implicirani subjekat *mi* ima inkluzivno značenje u smislu *političar + partija + poslanici + građani Crne Gore*. Za razliku od upotrebe zamjenice *mi* koja je često praćena restriktivnim sadržajima (npr. *mi u SNP-u* ili *mi, vladajuća koalicija* i sl.), ne postoji mogućnost ovakvih restrikcija s prvim licem množine bez subjekta, pa je njegovo značenje uglavnom krajnje inkluzivno kao u primjeru. Ovakva perspektiva uglavnom je tipična za izlaganja, tj. govore, a manje za komentare i replike. Razlog je što se govori spremaju unaprijed, pri čemu se inkluzivna perspektiva pažljivo planira. Komentari i replike predstavljaju spontana izlaganja, pa se kod njih manje svjesno može planirati inkluzivna perspektiva i češće dolazi do isticanja perspektive *ja* i perspektive *vi*, tj. dolazi do polarizacije. Ova teza može se dokazati ukoliko se uzme u obzir raspored perspektiva glagolskih oblika s animatnim subjektom u raspravama i komentarima/replikama zasebno:

Crnogorski korpus

Lični glagolski oblici s animatnim subjektom u raspravama:	1. l.jed.	2. l.jed.	3. l.jed.	1. l.mn.	2. l.mn.	3. l.mn.
931	247	5	81	396	103	99
100% (=37,01% svih animatnih oblika)	26,53%	0,53%	8,7%	42,53%	11,06%	10,63%

Tabela 8.

Lični glagolski oblici s animatnim subjektom u raspravama

Crnogorski korpus

Lični glagolski oblici s animatnim subjektom u komentarima/replikama:	1. l.jed.	2. l.jed.	3. l.jed.	1. l.mn.	2. l.mn.	3. l.mn.
1435	387	0	132	361	332	223
100% (=53,08% svih animatnih oblika) ³³	26,96%	0%	9,19%	25,15%	23,13%	15,54%

Tabela 9.

Lični glagolski oblici s animatnim subjektom u komentarima i replikama

³³ Ostalih 9,9% animatnih oblika (njih 249) upotrijebljeno je od strane predsjednika i potpredsjednika Skupštine.

Tabele 8 i 9 otkrivaju da rasprave, tj. govori, koji se unaprijed spremaju, sadrže nešto manje od 40% svih animatnih oblika, iako čine najveći dio parlamentarnog zasjedanja jer im se dodjeljuje veća minutaža. Ovo znači da unaprijed planiran govor obiluje nominalizacijama, gdje su subjekti neanimatni, tj. procesi se prikazuju kao da se dešavaju sami od sebe. Takođe, u njima je dosta pasiva i bezličnih konstrukcija, koje omogućavaju poslaniku distanciranje od sadržaja, a time i odricanje od odgovornosti za njih. U slučaju komentara i replika, izlaganja su puno spontanija, iako i ona obiluju unaprijed spremljenim frazama i argumentacijama, kao i metadiskursnim frazama, koje služe kao efikasno sredstvo za organizaciju tog diskursa. U tom slučaju, govor poslanika postaje bliži svakodnevnom govoru, koji karakteriše mnoštvo animatnih oblika.

Umjesto perspektive *mi*, koju političari izgleda vještački konstruišu, budući da se njena upotreba smanjuje za 15% u spontanom izlaganju, političari u komentarima i replikama govore nešto češće iz prvog lica jednine, što je prirodnije. Takođe, dijelom zbog konfrontacione prirode komentara i replika, a dijelom i zbog toga što su u njihovim razmjenama poslanici prirodno više orijentisani jedni na druge, raste i upotreba perspektive *vi* za 50%. Raste i upotreba trećeg lica, tj. napadi idu više i u pravcu *vi*, ali i treće strane, u pravcu *on/oni*.

Dakle, govorenje iz prvog lica množine perspektive opada što je govor spontaniji. Budući da kolektivna perspektiva gradi grupni identitet i ubira brojne glasove zbog poistovjećivanja političara s narodom, tj. predstavljanjem da su oni „jedan od njih“, smatramo da ovdje dolazi do svjesne manipulacije. Parlamentarni govori namjerno se konstruišu na način da se koristi patriotsko *mi* i, poređenjem s njihovim spontanijim izlaganjima, dolazimo do zaključka da je govorenje iz te perspektive u izvjesnoj mjeri vještačko.

Na listi u tabeli koja se odnosi na rasprave našla su se i dva modalna glagola, *moći* i *morati*. Oba su najčešća u prezentu. Visoka učestalost ova dva modala upućuje na izraženo ispoljavanje stava govornika prema sadržaju koji govore, i to u smislu izražavanja mogućnosti i obilacije.

Oblik *možemo* koristi se u hipotetičkim scenarijima, koji su česti u političkom diskursu:

- (10) LUBURIĆ: ... Da bismo bolje sagledali gdje se i u kakvoj situaciji nalazimo danas kada razmatramo predlog novog budžeta, u kakvoj situaciji ***se možemo*** naći već sutra, možda nije zgoreg da se ukratko osvrnemo i na neka ekonomska dešavanja u Evropskoj uniji...
- (11) MEDOJEVIĆ: ... Dajte da usvojimo taj zakon o zamrzavanju imovine stečene kriminalom, dajte da se tužilac onda u dogovoru s pravosuđem i s policijom angažuje da kada god pokrene u ranoj fazi istrage neki postupak da odmah privremeno zamrzne tu imovinu, pa po pravosnažnosti te presude ta imovina postaje državna, pa se dio toga, ***možemo se*** dogovoriti da jedan procenat te imovine koju oni zaplijene ići na popravljavanje standarda ljudi koji rade u tim institucijama, na popravljavanje zarada, rješavanje stambenih pitanja, popravljavanje materijalnih uslova...

Interesantno da obliku *možemo* najčešće prethodi negacija, što u propoziciju unosi značenje nemogućnosti i brisanja hipotetičkih scenarija. Dok se glagol *moći* često nalazi u metadiskursnim frazama (*ono što možemo reći, možemo govoriti o, možemo kazati* i sl.), to nije slučaj s glagolom *morati*. Oblik *moramo* označava obligaciju, najčešće u kombinaciji s negativnim sadržajima:

(12) RADUNOVIĆ: ... Sada smo dotakli dno i **moramo** da se sukobimo s problemom i suočimo da Crna Gora nema razvijenu privredu, da se niko nije bavio tim problemom šta ćemo da radimo kada sve rasprodamo...

(13) DŽAKULA-TUŠUP: ... Jednom, u istoj knjizi, razmak nekoliko strana, to će pomoćnik ministra vjerovatno pogledati, s dva različita iznosa, mada su oba iznosa nerealna s ozbirom kolika je ukupna suma koju **ćemo mi** iz Budžeta vjerovatno za obeštećenje **morati** da platimo ne ove godine, ali kroz niz godina...

Govorenje iz perspektive *mi* obilježeno je, dakle, izražavanjem hipotetičkog i obligacionog stava, metadiskursnim projektovanjem i konstatovanjem. U odnosu na perspektivu *ja*, manje je metadiskursa, budući da je većina metadiskursnih fraza u crnogorskom jeziku konstruisana u tom licu, što je i logično. Primjećuje se da je izražavanje stavova i ocjena takođe više tipično za perspektivu *ja*, što znači da crnogorski poslanici često ističu svoj autoritet i da diskurs ograđivanja iz kolektivne perspektive, koja ublažava odgovornost, nije izražena karakteristika ovog parlamenta. Iako je govorenje iz perspektive *mi* najčešće, ono je iskonstruisano, kako smo vidjeli, kao inkluzivno *mi* s patriotskom funkcijom, tj. funkcijom građenja kolektivnog identiteta, a ne ograđivanja pojedinca.

U opisu prve pozicije u polarizaciji ostaje još da se vidi kako se koriste glagolski oblici u perspektivi množine (tabela 10).

Prvo lice množine		
Vremena:		
Prezent	610	68,77%
Perfekat	164	18,48%
Futur I	73	8,23%
Načini:		
Futur II ³⁴ :	12	1,35%
Sadašnji potencijal:	27	3,04%
Imperativ:	1	0,11%
Ukupno	887	100%

Tabela 10.
Aktivni glagolski oblici u prvom licu množine

Kao i kod perspektive *ja*, primjećuje se dominantna upotreba prezenta. Opet prezent, perfekat i futur I grade gotovo čitavi diskurs ove perspektive, a i izražavanje

34 U većini gramatika, futur II se prikazuje u sistemu glagolskih vremena (Stevanović, 1989), mada se kaže i da je futur II „više modus, nego vreme“ i da je „izrazito modalan oblik“ (Stevanović, 1989: 680); Mrazović i Vukadinović (1990); Ostojić (1999); Simić (2002); Klajn (2005); Piper (2005)). Ipak, kod Stanojčića i Popovića (1992), futur II predstavlja se kao način, čega se pridržavamo u ovoj knjizi.

hipotetičkih scenarija (futura II i potencijal) otprilike je na istom nivou. Nešto se više koristi perfekat buduću da zasluge za određena djela u politici rijetko imaju pojedinci, tako da je o prošlosti lakše govoriti iz perspektive plurala.

Druga pozicija

Druga pozicija u procesu polarizacije zastupljena je perspektivom *vi*. Već ranije smo konstatovali da se perspektiva *ti* sistematski izbjegava u ovom diskursu buduću da ne odgovara standardima etikecije. U analiziranom korpusu, glagolskih oblika u drugom licu jednine svega je pet, pri čemu je jedan prisutan u navođenju poslovice, dok su ostali upotrijebljeni generički, što znači da se ne odnose deiktički ni na jednog od diskursnih učesnika. Formalni zahtjevi učtivosti u parlamentu time su ispunjeni.

Prethodno je istaknuto da se zamjenica *vi* najčešće koristi od svih zamjenica, i to u podržanju komentari/replike, koji se odlikuje konfrontacijom. Za razliku od perspektive prvog lica, koja uglavnom služi ili za metadiskursno strukturiranje ili isticanje autoriteta, perspektiva drugog lica rjeđe učestvuje u metadiskursnim frazama i pretežno služi za izražavanje protivničkog stava.

Suprotstavljanje u crnogorskom parlamentu prati određene obrasce, ali oni se ne realizuju pomoću standardnih fraza. Jezička sredstva kojim se ostvaruje oponiranje heterogena su, zbog čega je malo koje od njih dospjelo na našu listu najučestalijih glagolskih oblika u drugom licu množine.

Imajući u vidu naš zaključak da se metadiskurs u crnogorskom jeziku realizuje kroz konvencionalne, standardne i gotove fraze koje se koncentrišu oko glagola saopštavanja, prirodno je što ovi glagoli dopijevaju na liste učestalosti. Buduću da se perspektiva *vi* manje koristi u ove svrhe, lista oblika u tabeli 11 nešto je kraća.

Izvolite je diskursni marker, koji se metadiskursno upotrebljava u značenju do-djele prava da se govori u određenom trenutku od strane predsjednika Skupštine i njegovih potpredsjednika. Može se odrediti i kao granični marker buduću da označava granicu između razmjene predsjednika Skupštine i izlaganja poslanika, a izraz je i standardnog kodeksa učtivosti koji se poštuje u crnogorskom parlamentu, iako je to formalno oblik imperativa, čija se upotreba s drugim glagolima uglavnom doživljava kao prijeteći čin.

Tabela 11.
Učestalost aktivnih glagolskih oblika u drugom licu množine

Aktivni glagolski oblik u drugom licu množine	SF	NF
izvolite	44	0,97
imate/nemate (31) imali ste (5) imaćete (1) ćete imati (1)	38	0,84
znate	15	0,33
Kažete	13	0,29

Ste	13	0,29
možete (12) mogli ste (1)	13	0,29
govorite (9) ste govorili (3)	12	0,26
Ukupno	148 (=27,87% od 531 oblika)	

Ostali metadiskursno orijentisani članovi liste jesu oblici *kažete* i *govorite*, koji su standardni i u listama koje se odnose na perspektivu prvog lica i koji vjerovatno pripadaju standardnom debatnom vokabularu. Interesantno je da se glagol *znati* u svim listama koje smo do sada analizirali javlja samo u oblicima prezenta svezremenskog značenja, koji unosi sigurnost u propoziciju. Oblik *znate* efikasno je argumentativno sredstvo jer je implikacija da se oponent mora složiti s iznesenom tvrdnjom:

(14) BOŽOVIĆ: ... Mi smo, *kao što znate*, vrlo organizovano učestvovali u funkciji sagledavanja svih aspekata budžetske politike i sagledavanja i ocjenjivanja Predloga zakona o Budžetu...

(15) LABUDOVIĆ: ... Ne ogleda se, vi ste ekonomista, pa *znate*, gospodine Žugiću, razvojna komponenta jednog budžeta ne ogleda samo u tome...

(16) RADUNOVIĆ: ... Prema tome, *znate i Vi sami* da je to zaludnji posao...

Unošenje modalnog značenja u propoziciju u ovoj perspektivi ostvaruje se preko glagola *moći*, gdje moramo primijetiti da je glagol *morati* ipak mnogo rjeđi u parlamentu, pa se izražavanje protivničkog stava ne ostvaruje kroz isticanje obligacija, već mogućnosti. To je svakako manji prijeteći čin i ublažava konfrontiranje.

Tabela 12 daje manje-više slične podatke o distribuciji glagolskih načina, s tim što se primjećuje značajnije učestalija upotreba imperativa.

Drugo lice množine		
Vremena:		
Prezent	296	55,74%
Perfekat	113	21,28%
Futur I	23	4,33%
Načini:		
Sadašnji potencijal:	4	0,75%
Imperativ:	94	17,70%
Ukupno	531	100%

Tabela 12.

Aktivni glagolski oblici u drugom licu množine

Upotreba imperativa u ovoj perspektivi je dvojaka. S jedne strane, izraz *izvolite* funkcionira kao granični marker u smjenjivanju razmjena, a druga tipična upotreba imperativa vezuje se za one faze ovog diskursa u kojima se više izražava protivnički stav, a to je svakako u komentarima i replikama.

Treća pozicija

Treća pozicija u procesu polarizacije odnosi se na perspektivu trećeg lica jednine i množine. Aktivni glagolski oblici s animatnim subjektom u ovom licu mnogo su manje prisutni u parlamentarnom diskursu Crne Gore u odnosu na one u drugim licima, tj. treća je pozicija najmanje izražena. Takođe, prvo što se kod analize ove perspektive dâ primijetiti jeste da većina ovih glagola uopšte i ne učestvuje u polarizaciji:

(17) PREDSEDVAJUĆI RASTODER: ...Pravo na odgovor **ima** poslanik Gospić...

(18) PREDSEDNIK KRIVOKAPIĆ: ...Koleginica Peković **želi** komentar...

(19) PREDSEDVAJUĆI ŠTURANOVIĆ: ...Prvo dajem riječ kolegi Medojeviću, koji **ima** komentar u ime poslaničke grupe Pokreta za promjene. Izvolite.

Većina glagolskih oblika s animatnim subjektom upotrijebljena je od strane predsjednika i potpredsjednika Skupštine, i to u standardnim frazama kojima se dodjeljuje riječ i koje stoga imaju status metadiskursa. Diskurs predsjedavajućih je u velikoj mjeri drugačiji od diskursa poslanika zato što on po prirodi teži da bude neutralan i što se ostvaruje na konvencionalan i formalan način, o čemu svjedoči naredna tabela 13.

Tabela 13.

Lični glagolski oblici s animatnim subjektom upotrijebljeni od strane predsjednika i potpredsjednika Skupštine

Crnogorski korpus						
Lični glagolski oblici s animatnim subjektom upotrijebljeni od strane predsjedavajućih:	1. l.jed.	2.l.jed.	3.l.jed.	1.l.mn.	2.l.mn.	3.l.mn.
100% (=9,86% svih animatnih oblika)	22%	0%	21,28%	29,71%	20%	6,82%

Učestalost perspektive trećeg lica jednine znatno je veća u ovom diskursu. Naravno, polarizacija je sasvim odsutna iz ovih referencijalnih strategija, zbog čega u ovom poglavlju diskurs predsjedavajućih nećemo dodatno komentarisati.

Metadiskursno je orijentisana i upotreba glagola *reći*, *govoriti*, *kazati* i sl.:

(20) KONJEVIĆ: ... Šala je bila, svakako. Znači, **sve ovo što je rekao gospodin Damjanović**, Socijaldemokratska partija je tu priču počela prilikom usvajanja Rebalansa...

(21) SEKULIĆ: ... S druge strane ostvarili smo, što je veliki uspjeh i smatram da je to jedan od najvećih uspjeha, da nezaposlenost danas u Crnoj Gori je na nivou od 11-12%. **To je ono o čemu je govorio moj uvaženi kolega Zoran Jelić**...

(22) BULAJIĆ: ... **Vaš kolega koji je prije govorio** da poslanici trebaju da dobiju i više vremena za diskusiju o ovom veoma važnom pitanju je sasvim na mjestu...

(23) VULETIĆ: ... **Ovo što kolega kaže da nema nikoga**, neka njemu služi na čast. Nikoga nema. Stvarno nevjerovatno...

Ovakve konstrukcije omogućavaju izražavanje slaganja ili neslaganja s prethodno izrečenim, a budući da je to osnovni cilj debate, ne čudi što se često upotrebljavaju. Jedini glagoli koji bilježe neku učestalost upravo su ovi glagoli saopštavanja, ali među njima samo oblici glagola *reći* imaju frekvenciju u rangu oblika za prethodne dvije pozicije (pomenuti glagol bilježi 10 pojava u ovom licu s animatnim subjektom).

Ova se perspektiva takođe koristi u sasvim neutralnim tonovima kada se u diskursu pominje treća strana koja nema poziciju u procesu polarizacije u parlamentu:

(24) JONICA: ... Ombudsman **kaže** da on **nema** drugo rješenje bez da, kada se usvoji Zakon o zabrani diskriminacije, s obzirom da **nije dobio** sredstva koja je tražio u iznosu od 762 299 eura, da **će** on **tražiti** odlaganje primjene ovog zakona...

U takvim situacijama, najčešće se radi o citiranju tuđih riječi, prilikom čega dolazi do njihove rekontekstualizacije, tj. dolazi do pojave intertekstualnosti prvog stepena, kada se miješaju različiti glasovi u jednom diskursu.

Međutim, perspektiva trećeg lica jednine koristi se i u polarizaciji diskursnih učesnika. Razmotrićemo par primjera:

(25) LABUDOVIĆ: ... Ja se bojim **da će se gospodin Krivokapić** na početku ovog mog komentara **naježiti**...

(26) LUKŠIĆ: ... Suština je da ako prihvatimo makar dio teza **koje je iznio gospodin Medojević** i ako dijagnosticiramo stanje ekonomije upravo **onako kako ga je on dijagnosticirao** i izrazimo tim povodom sumnju u realnost primitaka...

(27) BULAJIĆ: ... **Pošto je gospodin Gospić rekao** nove grin fild investicije, interese me koje su to stare grin fild investicije u privredi i ekonomiji Crne Gore?

Iako se poslanici zapravo obraćaju jedni drugima, na šta ih upućuje zajednički prostorni kontekst, ne koristi se perspektiva drugog, već trećeg lica. Ovakva upotreba treće pozicije tipična je za britanski parlament i zapravo od nje i nema odstupanja jer je to jedini dozvoljeni način da se poslanici obrate jedni drugima. Razlozi su očigledni. Prijeteći čin bio bi znatno veći ukoliko bi se poslanici jedni drugima direktno obraćali. Strategija udaljavanja sagovornika zapravo je izraz negativne učtivosti.

Premda se, dakle, i ova strategija koristi u crnogorskom parlamentu, svakako se mnogo rjeđe upotrebljava nego što je to slučaj u Velikoj Britaniji. To znači da su standardi učtivosti mnogo zahtjevniji u britanskom parlamentu, ali i da je debatni stil obilježen višim stepenom konfrontacije u crnogorskoj skupštini.

Kada treća pozicija učestvuje u polarizaciji u oblicima jednine, subjekat je gotovo isključivo predlagatelj Zakona o budžetu, ministar Lukšić:

(28) ŽIVKOVIĆ: ... Žao mi je što **ministar nije tu**...

- (29) LABUDOVIĆ: ... Ja se baš živo pitam na osnovu čega vi tako transparentno ispoljavate taj optimizam kad ga *ne ispoljava ni onaj koji je sačinio ovaj budžetski predlog*.
- (30) MEDOJEVIĆ: ... *Gospodin Lukšić ne može da garantuje* budžetom da će biti ostvareni ovi primici...
- (31) VUKSANOVIĆ: ... Vrlo interesantno da se i *ministar sa svojim saradnicima uključio u sve ovo i prihvatio mnoge sugestije*...

Budući da je predmet parlamentarne rasprave koju ovdje ispitujemo predlog zakona, prva adresa za sve kritike i jedna pozicija u polarizaciji pripada predlagaču. Prijeteći čin prilično je veliki zato što konkretno izdvaja odgovorno lice. Primjeri pokazuju da se u tim slučajevima, da bi smanjili prijeteći čin, poslanici obraćaju predlagaču koristeći perspektivu trećeg lica.

Prijeteći čin još više se umanjuje u slučajevima kada je subjekat neodređen. Dok subjekti prvog i drugog lica uvijek imaju obilježje (+ određeno), jedino treće lice može imati neodređeni subjekat (Klajn, 2000: 96). Tada je subjekat najčešće *neko*, *svako* ili *niko*:

- (32) FRANOVIĆ: ... Evo tamo radim pa da me *neko ne proziva*...
- (33) JONICA: ... Radi se o tome da je *neko tražio* 16 miliona i dobio osam...
- (34) DŽAKULA-TUŠUP: ... *Svako čuva* svoja sredstva, ako ih uopšte ima...
- (35) VUKSANOVIĆ: ... Ukoliko *svako u svom resoru da svoj doprinos*...
- (36) MEDOJEVIĆ: ... *Niko ne zna* kako ministar obračunava zaradu od turizma, to nam još niko nije objasnio. On izade i lupi neku cifru. Koja je metodologija, koja je struktura, *niko živi ne zna*, ni u Ministarstvu finansija, ni u Centralnoj banci, ni u MONSTAT-u...

U ovakvim konstrukcijama na osnovu konteksta moguće je manje-više rekonstruisati referente pomenutih neodređenih zamjenica, a time što ovakav diskurs gubi na eksplicitnosti, prijeteći činovi su manji.

Iako u ovoj perspektivi nije bilo standardnih oblika s većom zastupljenošću, ipak smo identifikovali obrasce u kategoriji glagolskih načina i vremena indikativa koja su korišćena (tabela 14).

Treće lice jednine

Vremena:		
Prezent	145	60,16%
Perfekta	66	27,38%
Futur I	20	8,29%
Načini:		
Sadašnji potencijal:	6	2,49%
Imperativ:	4	0,16%
Ukupno	241	100%

Tabela 14.

Aktivni glagolski oblici s animatnim subjektom u trećem licu jednine

Ono što je zajedničko svim tabelama u kojima se bavimo tipovima glagolskih oblika jeste to da je dominantna zastupljenost tri vremena – prezenta, perfekta i futura. Posljednja tabela ipak se razlikuje u podacima koji se odnose na upotrebu perfekta. Gotovo 30% svih oblika je u prošlom vremenu, a s obzirom na to da smo zaključili da se perspektiva trećeg lica jednine uglavnom koristi za izdvajanje izrečenih pozicija radi slaganja ili neslaganja s njima, jasno je i zašto je to tako.

Može se zaključiti da treće lice jednine igra manje značajnu ulogu u procesu polarizacije u crnogorskom parlamentu, osim kada je subjekat ovih glagolskih oblika predlagatelj zakona.

Listu učestalih oblika za perspektivu trećeg lica množine nećemo tabelarno predstaviti jer se na njoj nalaze samo oblici glagola *imati* (oblik *imaju* pominje se 14 puta, a *su imali* jedanput), za koji je inače zaključeno da je jedan od najčešće upotrebljivanih glagola punog značenja.

U polarizaciji, perspektiva trećeg lica množine funkcioniše na način da označava pozicije koje su van parlamenta. Naime, polarizacija se ne ostvaruje samo između poslaničkih grupa, već se nekada poslanici određuju i naspram pozicija van ovog konteksta:

- (37) MEDOJEVIĆ: ... Dakle, da imate kolaps industrijske proizvodnje i ono što je posebno za mene frapantno, da je Vlada prihvatila, daje tolike garancije stranim privatnim vlasnicima, bez bilo kakve garancije države da *će vlasnici Kombinata aluminijuma i Željezare* zaista te garancije *koristiti* namjenski i da *će povući* kreditna sredstva i poslije *neće htjeti* da ih *plate*. Ako vlasnici Kombinata aluminijuma koji *ne plaćaju* nikome ništa, već godinu dana po Crnoj Gori nikome ništa *ne plaćaju*, dakle, apsolutno, *ponašaju se* kao kabadahije, kao okupatori i osvajači Crne Gore, zato što *imaju* privatne garancije od predsjednika Vlade ili eventualno ministra spoljnih poslova...

U kontekstu ovog istraživanja, zanimljivija je upotreba ove perspektive u konstrukcijama čiji su subjekti neodređeni, čime se ublažava prijeteći čin budući da se odgovornost ne traži od pojedinca:

- (38) DŽAKULA-TUŠUP: ... Ako uzmemo i Ministarstvo prosvjete, pad je od 129 na 115 miliona ukupno, ali *iz Ministarstva kažu* – moći ćemo postići sa 115 isto ono što smo mogli i sa 129 miliona...

(39) JONICA: ... *u Ministarstvu kažu* da nijesu uspješni da realizuju jer imaju samo 50% od onog što im je trebalo...

(40) MILIĆ: ... *Iz Ministarstva finansija nas obavještavaju* da je taj poreski dug, ako sam dobro zapamtio, 70 i nešto miliona eura...

Upotreba glagolskih oblika otprilike je ista kao i u perspektivi trećeg lica jednine, što se može vidjeti u tabeli 15:

Tabela 15.
Aktivni glagolski oblici
s animatnim subjektom u
trećem licu množine

Treće lice množine		
Vremena:		
Prezent	142	68,60%
Perfekat	46	22,22%
Futur I	16	7,73%
Načini:		
Sadašnji potencijal:	1	0,48%
Imperativ:	2	0,96%
Ukupno	207	100%

Dakle, u crnogorskom parlamentu dominantna je perspektive prve pozicije, a druga pozicija dolazi do izražaja u direktnoj konfrontaciji, odnosno u komentarima/replikama. Treća pozicija ima za referenta predlagača zakona ili neku vanparlamentarnu stranu i igra manje značajnu ulogu u procesu polarizacije.

1.2. Polarizacija sadržaja

Proces polarizacije ne čini samo grupisanje diskursnih učesnika jednih naspram drugih. Suština ovog procesa jeste pozitivno samopredstavljanje i negativno predstavljanje drugih, što se ostvaruje uz pomoć različitih semantičkih strategija.

Da bi bila ispitana polarizacija sadržaja u diskursu crnogorskog parlamenta, ponovo ću se poslužiti metodama korpusne lingvistike. Najcjelishodnije je bilo podijeliti dio korpusa koji se odnosi na raspravu u crnogorskoj skupštini na dva dijela – pozicioni i opozicioni. Razmjene predsjedavajućih isključene su iz ove podjele budući da one ne doprinose polarizaciji i da su manje-više neutralne u tom procesu. Dva dijela korpusa upoređena su pomoću opcije *ključnost* (engl. *keyness*) programa AntConc 3.2.1. (Anthony, 2007). Pomenuti softver najprije izvodi liste učestalosti riječi za dva teksta koji se porede, a zatim, uspoređujući frekvencije, izdvaja one riječi čija se učestalost u tim tekstovima razlikuje, tj. ključne riječi.

Korpuse koje sam nazvala „pozicija“ i „opozicija“ upoređene su, što je rezultiralo listama ključnih riječi koje su predstavljene u narednim tabelama. Tabele sadrže „pozitivne“ ključne riječi, tj. one riječi koje je pozicija češće koristila od opozicije, kao i one riječi koje je opozicija koristila više od pozicije. Liste smo ograničili samo na one riječi čija „ključnost“ iznosi 10 i više.

Br.	Frekvencija	Ključnost	Riječ
1	25	33.178	projekata
2	45	28.765	ekonomske
3	45	26.319	tom
4	77	22.153	budžet
5	668	21.877	u
6	16	21.234	realizaciju
7	844	20.943	i
8	20	19.949	zapošljavanje
9	31	19.366	imali
10	27	17.780	aktivnosti
11	40	17.518	krize
12	13	17.253	Zavoda
13	21	17.174	zapošljavanja
14	30	16.057	rast
15	12	15.926	privredne
16	12	15.926	smanjenja
17	22	15.193	periodu
18	22	15.193	svakako
19	19	14.901	BDP
20	11	14.599	regionalnog
21	11	14.599	sa
22	15	13.873	razvoja
23	10	13.271	ekonomska
24	10	13.271	likvidnosti
25	10	13.271	nastavak
26	10	13.271	stvaranje
27	42	13.020	pitanju
28	14	12.679	uslova
29	113	12.176	smo
30	19	12.032	sektor
31	9	11.944	funkcionisanje
32	21	11.675	sistema
33	16	11.571	period
34	13	11.495	unije
35	38	11.345	politike
36	62	11.208	godini
37	18	11.005	mjere
38	32	10.836	ekonomije
39	20	10.705	razvoj
40	8	10.617	Bar
41	8	10.617	cijenim
42	8	10.617	Grčka
43	8	10.617	IGOR
44	8	10.617	LUKŠIĆ

Tabela 16.
Pozitivne ključne riječi u
korpusu „pozicija“

Tabela 17.
Pozitivne ključne riječi u
korpusu „opozicija“

45	26	10.531	uz
46	15	10.486	penzija
47	12	10.322	ambijenta
48	12	10.322	ekonomiju
49	12	10.322	nekih

Br.	Frekvencija	Ključnost	Riječ
1	38	54.996	evra
2	840	22.541	da
3	12	17.367	ljude
4	16	16.877	on
5	11	15.920	sljedeće
6	15	15.555	Lukšiću
7	44	15.324	može
8	77	15.068	miliona
9	10	14.473	MEDOJEVIĆ
10	10	14.473	NEBOJŠA
11	10	14.473	Žugiću
12	72	13.640	mi
13	45	13.633	gospodine
14	32	13.478	koliko
15	46	13.243	ima
16	30	13.226	ljudi
17	67	13.056	li
18	9	13.025	dajte
19	9	13.025	prihod
20	9	13.025	ugovorene
21	13	12.936	platu
22	18	12.807	neka
23	31	12.582	ovo
24	197	12.572	od
25	23	11.680	Vas
26	12	11.643	imovinu
27	8	11.578	državi
28	8	11.578	funkcije
29	8	11.578	Ministarstvu
30	8	11.578	nažalost
31	8	11.578	para
32	8	11.578	zaštitnika
33	19	11.553	novca
34	28	11.413	oni
35	24	10.906	kod
36	14	10.859	zašto
37	29	10.839	neće
38	16	10.563	uслугe

39	11	10.363	finansiranje
40	11	10.363	tzv
41	7	10.131	agencija
42	7	10.131	bogatstvo
43	7	10.131	interesuje
44	7	10.131	Izvještaju
45	7	10.131	minus
46	7	10.131	oporezujemo
47	7	10.131	ovoga
48	7	10.131	plaća
49	7	10.131	sudija

Izbor riječi pozicije i opozicije upućuje na argumentativne strategije koje koriste dvije strane, a koje se u značajnoj mjeri razlikuju.

Prvo što se dâ primijetiti jeste da poslanici iz vladajuće koalicije koriste sljedeće riječi, tj. oblike riječi više od opozicije: *projekata, ekonomske, budžet, realizaciju, aktivnosti, privredne, BDP, ekonomska, sektor, funkcionisanje, sistema, ekonomije, ambijenta, ekonomiju*. S obzirom na to da je tema rasprave Zakon o budžetu, ove se riječi dobro uklapaju u takav kontekst budući da su takozvane *tematske riječi*. Osnovno pitanje koje se postavlja jeste zašto ove riječi nisu činile standardni rječnik poslanika opozicije. Može se zaključiti da je pozicija koristila strategije ubjeđivanja na osnovu projektovanja stručnog autoriteta. Naime, pomenute riječi mogu se okarakterisati kao stručne riječi iz domena ekonomije, a njihovim korišćenjem pozicija projektuje imidž stručnosti, tj. pripisuje se kredibilitet izvoru informacija, pa ovaj tip ubjeđivanja igra na kartu *ethosa*.

S druge strane, i opozicija se drži zadate teme i koristi tematske riječi vezane za oblast ekonomije, ali one pripadaju drugom registru. Razmotrimo tematske riječi koje opozicija češće koristi: *miliona, koliko, dajte, prihod, platu, imovinu, para, novca, finansiranje, bogatstvo, oporezujemo, plaća*. Ono što se odmah vidi jeste da zapravo opozicija koristi prošireni kôd, tj. jednostavniji jezik, jer se direktno obraća narodu i razmatra zadatu temu s onog stanovišta za koji je ciljna publika najviše zainteresovana i to na populistički način (*pare, novac, plata, plaća, koliko* i sl.). Dakle, dok pozicija manipulise kreiranjem stručnog imidža i s distance govori o gorućim životnim pitanjima, opozicija se dodvorava ciljnoj publici koristeći jednostavniji, prošireni kôd i populistički prilaz i na ovaj način više pobuđuje *pathos* prilikom ubjeđivanja.

Polarizacija se, ipak, najviše ostvaruje kroz pozitivne i negativne sadržaje. Tako su ključne riječi pozicije koje nose pozitivno značenje ili imaju pozitivne konotacije: *zapošljavanje, rast, svakako, razvoja, likvidnosti, nastavak, stvaranje, razvoj, penzija*. S druge strane, riječi *nažalost, minus, tzv.*, koje imaju negativne konotacije, mnogo se češće koriste u diskursu opozicije, u kojem praktično da nema nijedne riječi koja u datom kontekstu predstavlja pozitivno bilo koju od dvije strane. Pozitivno samopredstavljanje zapravo je standardna strategija u političkom diskursu, s tim što ovu strategiju

u našoj parlamentarnoj debati koristi samo pozicija i to indirektno. Naime, pozicija pozitivno predstavlja sebe tako što se postavlja kao zaslužna za pozitivnu sliku ekonomije koju projektuje. Vladajuća koalicija na taj način koristi istovremeno ograničeni kôd da projektuje stručnost i pozitivni vokabular da predstavi svoju poziciju. Mana u toj strategiji može biti što se ograničenom kodu spočitava nerazumljivost i distanca.

S druge strane, opozicija bazira svoj diskurs uglavnom na negativnom predstavljanju druge strane. U literaturi postoji konsenzus oko stava da pozitivna kampanja generalno ubira više glasova nego negativna (Lakoff, 2004), mada se mora shvatiti i to da opozicija navođenjem postignutog ne može govoriti o sebi, s obzirom na to da nije bila na položaju da nešto ostvari, zbog čega je njihov diskurs u pozitivnom samopredstavljanju više hipotetički i okrenut ka budućnosti. Da ilustrujem – sljedeće riječi našle su se na spisku pozitivnih ključnih riječi opozicije: *može, sljedeće, dajte, neka, oporezujemo*. Deiktički, diskurs opozicije je više okrenut ka budućnosti, za razliku od diskursa pozicije koji je okrenut ka prošlosti (signal je ključna riječ *smo*, kao pomoćni glagol za građenje perfekta) i sadašnjosti, budući da su ključne riječi *periodu, period, godini*, u kolokacijama s demonstrativnom zamjenicom *ovaj/ova/ovo*. Opozicija predlaže alternative (*može*), ali i projektuje imidž moralnog autoriteta kroz izdavanje naređenja (imperativni oblici: *dajte, neka*) i dovodi u pitanje pozitivnu prezentaciju pozicije (*li, koliko* i *zašto* na spisku su ključnih riječi, što pokazuje da opozicija postavlja mnogo više pitanja).

Nadalje, polarizacija je očigledna i iz riječi koje upućuju na perspektivu. Dok polarizujućih riječi nema na spisku pozitivnih riječi pozicije, na spisku takvih riječi iz diskursa opozicije našle su se: *on, Lukšiću, Žugiću, mi, gospodine, Vas, državi, ministarstvu, oni, agencija*. Neke od ovih direktno projektuju pozicije u diskursu, kao što smo ranije vidjeli. Dakle, opozicija više polaže na polarizujuće tehnike, češće se predstavlja kao *mi* i imenuje drugu poziciju (*Lukšiću, Žugiću, gospodine, Vas*) i treću (*on, oni*), a vidjeli smo da je direktno adresiranje pozicije odlika konfrontacionog diskursa. Takođe, opozicija koristi više referenata da označi drugu stranu u diskursu (*država, ministarstvo, agencije*), što takođe upućuje na veoma prisutnu polarizaciju.

Polarizacija u diskursu opozicije veoma je prisutna i u relaciji *mi – vi* i *mi – on/oni*, dok se za poziciju može reći da gotovo isključivo ide u pravcu *mi – vi*.

Ove podatke dopunićemo i podacima koji se odnose na upotrebu prisvojnih zamjenica u dva dijela korpusa budući da i oni mogu dati uvid u polarizaciju sadržaja:

Tabela 18.
Upotreba prisvojnih zamjenica u korpusu „pozicija“

Korpus „pozicija“	SF	NF
Paradigma prisvojne zamjenice <i>moj, moja, moje</i>	16	0,72
Paradigma prisvojne zamjenice <i>tvoj, tvoja, tvoje</i>	0	0
Paradigma prisvojne zamjenice <i>njegov, njegova, njegovo</i>	6	0,27
Paradigma prisvojne zamjenice <i>njen, njena, njeno</i>	0	0
Paradigma prisvojne zamjenice <i>naš, naša, naše</i>	43	1,92
Paradigma prisvojne zamjenice <i>vaš, vaša, vaše</i>	25	1,12
Paradigma prisvojne zamjenice <i>njihov, njihova, njihovo</i>	17	0,76

Korpus „opozicija“	SF	NF
Paradigma prisvojne zamjenice moj, moja, moje	10	0,49
Paradigma prisvojne zamjenice tvoj, tvoja, tvoje	1	0,049
Paradigma prisvojne zamjenice njegov, njegova, njegovo	4	0,19
Paradigma prisvojne zamjenice njen, njena, njeno	0	0
Paradigma prisvojne zamjenice naš, naša, naše	18	0,87
Paradigma prisvojne zamjenice vaš, vaša, vaše	36	1,75
Paradigma prisvojne zamjenice njihov, njihova, njihovo	3	0,15

Tabela 19.

Upotreba prisvojnih zamjenica u korpusu „opozicija“

Ono što tabele 18 i 19 potvrđuju jeste da se druga strana više imenuje i izdvaja od strane opozicije. Međutim, iako se opozicija dvostruko češće kolektivno identifikuje sa zamjenicom *mi* (koja se koristi 81 put u opozicionom diskursu (NF=3,94), u odnosu na 34 pojave u pozicionom diskursu (NF=1,52)), ipak oklijeva da tu perspektivu potvrdi kroz upotrebu prisvojne zamjenice *naš, naša, naše* (odnos 0,87 prema 1,92 u normalizovanim frekvencijama). Zapravo, opozicija se distancira od „svojanja“, isto kao što smo ranije utvrdili da izbjegava navođenje prošlih radnji iz prve perspektive i uopšte. Razlog zato može biti što opozicija nije bila u prilici da povlači konkretne poteze na koje bi se pozivala kao svoje, zbog čega se oprezno ograđuje od prethodno učinjenog. Budući da prisvojna zamjenica *naš, naša, naše* najčešće atributski određuje imenice kakve su *država, ekonomija, politika, potrošnja, obaveze, kapaciteti* i sl., opozicija izbjegava da „prisvaja“ takve sadržaje i odgovornost za njihovo trenutno stanje, koje predstavlja kao negativno u svom diskursu. Opozicija uglavnom koristi ekskluzivno *mi* (*mi=političari iz određene partije* ili *mi=opozicija*), dok pozicija uglavnom koristi inkluzivno *naše* (*mi=država*). Zaključujemo da je ideološka osnova iza pozicionog *mi* identitetska, dok je ideologija koja stoji iza pozicionog *naše* ekonomska i inkluzivna. Takođe, insistiranje pozicije na poistovjećivanju s državom nosi ogroman manipulativni potencijal.

Zanimljivo je da opozicija mnogo češće koristi oblike *ljudi/ljude*. Ovaj oblik nepravilne množine sam je po sebi neodređen i korpusu uglavnom nema određujuće atribute. Najčešće predstavlja vanparlamentarnu treću poziciju u procesu polarizacije:

- (41) MEDOJEVIĆ: ... Nekoliko crnogorskih tajkuna koji su se zaigrali na tržištu kapitala i tržištu nekretnina i mi sada izigravamo vatrogasce da gasimo **požar koji je zapalilo nekoliko ljudi**. Ako su pogriješili neka bankrotiraju. Što mi štitimo sada pet, šest ljudi u Crnoj Gori?
- (42) PEKOVIĆ: ... U svakom upravnom odboru po nekoliko ministara, privilegovanih poslanika vlasti, dobro plaćenih, a manje-više svaka fabrika zabravljena. **Dali ljudi doprinos** da se fabrike što brže zatvore, jeftinije prodaju...

Osnovni cilj svakog parlamentarnog debatovanja jeste da pozicija želi zadržati svoj vladajući položaj, dok ga opozicija želi osvojiti. Dvije strane u crnogorskom parlamentu u nastojanju da ostvare taj cilj koriste različite strategije – pozicija se sa svoje strane koncentriše na kritikovanje opozicije, tj. eliminaciju konkurencije, dok

opozicija u ovaj „okršaj“ želi da uvede i treću stranu i sukob predstavi kao „opozicija + narod“ protiv pozicije.

U diskursu pozicije ima više ograđivanja. Ranije smo zaključili da debatni stil u crnogorskom parlamentu nije bogat ograđivačima, ali smo na nivou makrostrukture ovog diskursa prepoznali semantičke strategije ograđivanja. Tako pozicija značajno češće koristi riječi *kriza* i *smanjenje* (u kolokaciji s *troškovima*). To je zapravo jedan makroograđivač u diskursu pozicije koji treba da objasni sve što se nije moglo ružičasto opisati u samoprezentaciji.

Neke se riječi i identitetski koriste. Riječ koja se nijednom ne javlja u korpusu „pozicija“, a koja je karakteristična za diskurs nekih poslanika opozicije jeste riječ *evro*. Naime, poslanici SNP-a i Nove sinhronizovano koriste ovaj oblik, naspram oblika *euro*, koji koriste svi ostali poslanici. Naravno, ne radi se o slučajnosti, već o partijskom dogovoru. Sa sociolingvističke tačke gledišta, poznato je da posebne riječi i oblici koje koristi određena grupa doprinose njenom učvršćivanju i postavljanju naspram ostalih grupa. Ako se pritom zna da je upotreba ovog oblika ideološki motivisana, jasno je da ovi poslanici projektuju poruku da predstavljaju zasebnu grupu koju odlikuju određene posebnosti, s namjerom da se ova polarizacija prenese i na njihove birače. Korišćenje identitetskih riječi odlika je ograničenog koda, budući da se odnosi samo na jednu grupu adresata, a ne čitavu publiku. Ovdje se već može vidjeti kako političari naizmjenično koriste dva koda kada obavljaju različite funkcije – opozicionari koriste prošireni kôd kada se direktno obraćaju narodu, ali i enkodiraju jednu specifičnu grupu u tom narodu korišćenjem identitetskih riječi, tj. upotrebom ograničenog koda.

Vrlo je bitan i podatak da je ključna riječ u diskursu pozicije veznik *i*, a u diskursu opozicije veznik *da*. S obzirom na to da se radi o gramatičkim riječima, značajnije razlike u frekvenciji trebalo bi da upute na ideologiju na kojoj se zasnivaju dva diskursa i to na veoma pouzdan način, s obzirom na to da se upotreba ovih veznika svjesno ne kontroliše. Zaključujemo da je diskurs pozicije uglavnom konstatujući, odnosno informativni (sinonimi za ovakav diskurs jesu još i ekspozitorni i eksplanatorni), tj. poslanici samo iznose konstatacije, iako su one semantički obojene svijetlim bojama. Naime, osnovni odnos u ovom diskursu jeste aditivni, i to dodavanje svodi se na vezivanje nezavisnih sadržaja jednakog značaja. Potvrdu za ovo nalazimo i u ključnoj riječi *imali*, koja upućuje na konstatovanje prošlih sadržaja, a koja se kotira visoko na ljestvici ključnih riječi.

U diskursu opozicije ima više zavisnih sadržaja, što se može objasniti činjenicom da je njihov diskurs pretežno argumentativni, tj. okrenut ka osporavanju iznesenih stavova pozicije i predloženog budžeta. Zavisnim izričnim rečenicama u kojima se iznosi glavna sadržaja prethode uglavnom modalne fraze koje ih transformišu i moduliraju (*želio bih da, hoću da, činjenica da, tvrdnja da, jasno je da, ono što brine je da, važno je da, mislim da, moramo da, može da, trebalo bi da, za očekivati je da* i slične fraze).

1.3. Rezime i zaključci

U procesu polarizacije u crnogorskom parlamentu definišu se tri pozicije. Politički diskurs, a kroz njega i politička stvarnost, gradi se kroz opozicije *mi* protiv *vas* i *mi* protiv *njih*, pri čemu je ovaj prvi tip opozicije mnogo više istaknut zbog prostornog i deiktičkog konteksta debate i direktne upućenosti poslaničkih grupa jednih na druge. Dio korpusa koji se odnosi na raspravu o budžetu u crnogorskom parlamentu analiziran je u kategoriji personalnosti. S jedne strane predstavljena je upotreba zamjenica, a, s druge strane, ispitani su lični glagolski oblici u aktivu čiji su subjekti animatni. Razlog za ovo jeste što izražena flektivnost crnogorskog jezika pretpostavlja da lični glagolski oblici izražavaju kategoriju lica, pri čemu subjekat nije uvijek potreban (naša analiza pokazala je da se animatni subjekat s ličnim glagolskim oblicima javlja samo jednom u šest slučajeva). Analizirani su isključivo animatni oblici zato što samo takvi podaci mogu biti relevantni za ispitivanje polarizacije diskursnih učesnika.

Podaci dobijeni na ova dva načina razlikuju se, pa je tako najčešće upotrebljavana zamjenica *vi*, dok je najfrekventnije lice glagolskog oblika prvo lice množine. Zaključeno je da rezultati nisu protivrječni, već da su podaci o upotrebi zamjenica reprezentativniji za komentare i replike, odnosno one djelove zasijedanja u kojima dolazi do većeg stepena konfrontacije i u kojima je polarizacija više izražena.

Crnogorski debatni stil označili smo kao konfrontacioni, s veoma izraženom polarizacijom i rjeđim pokušajima da se poslanici ograde od odgovornosti. Više je asertivnosti nego okolišanja, što je i u skladu s našom ocjenom da je diskurs crnogorske politike uglavnom zasnovan na polarizaciji, tj. isticanju razlika. U ovakvim situacijama do izražaja dolazi građenje grupnog identiteta, što poslanici izvode na partijskom nivou, ali vjerovatno da postoji i namjera da se polarizacija iz parlamenta preslika na političku stvarnost uopšte. Moguće da zbog toga građani često u svom političkom određenju koriste odrednice pripadništva određenoj partiji, a ne stavovima, što često vodi do toga se kritički ne odnose prema pojedinačnim politikama, već da prihvataju sve što dolazi iz određene grupacije.

Pokazalo se da komentari, replike i govori imaju drugačije jezičke karakteristike i da se zapravo može govoriti o dva podžanra parlamentarne debate kao žanra. Analizirajući upotrebu zamjenica došli smo do rezultata da se zamjenice koriste više u komentarima i replikama nego u izlaganjima. Tako se zamjenica *ja* koristi 3,6% češće u komentarima i replikama nego u govorima, a uporedni podaci za zamjenicu *mi* kreću se u istom pravcu, ukazujući da je njena upotreba u komentarima/replikama 2,07% puta češća, dakle dvostruko. Najveću razliku u podacima zabilježili smo kod eksplicitne upotrebe zamjenice *vi*, koja je čak 7,75% češća u komentarima i replikama. Pomenute zamjenice u tim slučajevima koriste se da se istakne autoritet i persona političara koji govori, da se zaštiti time što će govoriti iz perspektive grupe i istakne pripadanje grupi, i, najčešće, da se eksplicitno adresira poslanik iz druge partije kojem se upućuje komentar/replika. Pokazalo se da što se više zamjenica koristi, to je konfrontiranje jače, odnosno „okršaj“ žestići. Primijećeno je i da veća prijatnja licu u jednoj replici zauzvrat ima za posljedicu i više izraženih prijetećih činova u odgovoru na komentar, tj. poslanici se od napada brane napadom.

U crnogorskom se parlamentu u oko 60% slučajeva govori iz perspektive prvog lica, odnosno s prve pozicije. Ovo znači da je više „pozitivne“ nego „negativne“ kampanje u parlamentu, tj. da se politička stvarnost gradi na autoritetu pojedinca i grupnom identitetu, a da je oponiranje u drugom planu. Zaključeno je da se u prvom licu najčešće koriste glagoli vjerovanja i mišljenja, kao i glagoli saopštavanja, kod kojih dolazi do formiranja metadiskursnih fraza, čiji je dominantan glagolski oblik prezent. Najbitnija funkcija metadiskursnih fraza jeste organizovanje diskursa i pojašnjavanje značenja. Broj ovih fraza je ograničen, što znači da govornici raspolažu s određenim brojem jezičkih sredstava koja im omogućavaju da strukturiraju i pojašnjavaju značenje koje prenose dok govore, privuku pažnju publike i kupuju vrijeme kada spontano izlažu. Primijećeno je da se metadiskursno strukturiranje uglavnom koristi u komentarima i replikama, što je najvjerovatnije iz razloga što su komentari i replike spontana izlaganja, pri čemu gotove fraze uveliko pomažu poslaniku da organizuje ono što govori. Dakle, poslanici i nisu previše kreativni jer u velikoj mjeri koriste gotove i standardne forme. Klišeji ne privlače pažnju gledalaca, ali se njihovom upotrebom postiže drugi cilj. Naime, navedene standardne fraze odlika su javnog diskursa koji ima prestiž kao određeni standard kome se teži, tako da njihovom upotrebom poslanici ustvari potvrđuju svoj autoritet i status, čime akumuliraju simbolički kapital.

Kada se zamjenica *ja* eksplicitno koristi, tada se ističe autoritet i persona političara. Referent za *mi* u parlamentu najčešće je politička partija, za razliku od drugih žanrova diskursa politike, gdje je referent za *mi* često i čitava država i narod, tj. gdje se *mi* inkluzivno upotrebljava. Razlog za to vjerovatno je debatna priroda ovog žanra, gdje je moto najprije „mi protiv njih“, a tek onda obraćanje gledaocima.

Kod analize druge pozicije, došlo se do zaključka da se zamjenica *ti* gotovo ne koristi, čime se u crnogorskom parlamentu kodovi etikecije i učtivosti načelno poštuju. Eksplicitno navođenje zamjenice *vi* insinuirala odgovornost primaoca poruke, i pokazalo se da što je njena učestalost veća, to je debatni stil više konfrontacioni.

Analiza glagolskih oblika s animatnim subjektom otkrila je da su glagoli koji se na ovaj način koriste često performativni. Pokazalo se da su najčešći govorni činovi u parlamentarnom diskursu reprezentativni, a da su činovi priznanja i izvinjenja rijetkost. Iz ovoga se može zaključiti da debata nema za cilj ubjeđivanje protivničke strane, što bi bilo iluzorno za očekivati, već za jedinu svrhu ima odmjeravanje snaga pred biračima koji prate zasjedanje, zbog čega je asertivnost glavna odlika rasprave, a ograđivanje, okolišanje i ustupanje izbjegavaju se.

Najčešći glagoli koji se upotrebljavaju u prvoj perspektivi jesu glagoli mišljenja i vjerovanja koji jačaju autoritet poslanika i ističu njegovu personu. Naročito je učestao oblik (*ja*) *mislim*, za koji smo zaključili da se koristi u značenju ograđivanja ukoliko mu prethodi ili slijedi pauza, kao i u svrhu isticanja autoriteta političara da donosi sudove i ocjenjuje ako se upotrebljava inicijalno i ako je praćen subordinatom *da*. Pokazalo se da se perspektiva prvog lica množine više javlja u izlaganjima, tj. govorenju, a manje u komentarima i replikama. Razlog je što se govori spremaju unaprijed, pri čemu se inkluzivna perspektiva pažljivo planira. Komentari i replike predstavljaju

spontana izlaganja, pa se kod njih manje svjesno može planirati inkluzivna perspektiva i češće dolazi do isticanja perspektive *ja* i perspektive *vi*, tj. dolazi do polarizacije. Može se zaključiti da se perspektiva *mi* vještački konstruiše, tj. govorenje iz inkluzivne perspektive opada što je govor spontaniji. Budući da inkluzivna perspektiva gradi kolektivni identitet i ubira brojne glasove zbog poistovjećivanja političara s narodom, tj. predstavljanja da su oni „jedan od njih“, smatramo da ovdje dolazi do svjesne manipulacije.

Rasprave, tj. govori, sadrže nešto manje od 40% svih animatnih oblika, iako čine najveći dio parlamentarnog zasjedanja. Ovo znači da unaprijed planiran govor obiluje nominalizacijama, gdje su subjekti neanimatni, tj. procesi se prikazuju kao da se dešavaju sami od sebe. U slučaju komentara i replika, izlaganja su puno spontanija, iako i ona obiluju unaprijed pripremljenim frazama i argumentacijama, kao i metadiskursnim frazama koje služe kao efikasno sredstvo za organizaciju tog diskursa. U tom slučaju, govor poslanika postaje bliži svakodnevnom govoru, koji karakteriše mnoštvo animatnih oblika.

Perspektiva trećeg lica takođe može učestvovati u procesu polarizacije. Poslanici se mogu obraćati jedni drugima u trećem licu, čime se smanjuje prijeteći čin u slučaju da dolazi do konfrontiranja. Ovakva upotreba treće pozicije tipična je za britanski parlament, ali se, doduše dosta rjeđe, koristi i u crnogorskoj skupštini i, kao strategija udaljavanja sagovornika, izraz je negativne učtivosti.

Gotovo se isključivo koriste tri glagolska oblika: prezent, perfekat i futur I (s tim što se oblici imperativa koriste nešto više u drugom licu). Rekli bismo da ovakav sistem glagolskih oblika nije tipičan samo za parlamentarni diskurs već za javni diskurs u Crnoj Gori uopšte. Čini se da taj sistem počiva na samo tri vremena indikativa, a budući da javni diskurs ima prestiž i da ga mnogi doživljavaju kao standard, moguće je da će ovaj sistem uticati na dalji razvoj ovog jezika, i to u pravcu osiromašenja sistema glagolskih vremena.

Dakle, u crnogorskom parlamentu dominantna je perspektiva prve pozicije, a druga pozicija dolazi do izražaja u direktnoj konfrontaciji, odnosno u komentarima i replikama. Treća pozicija za referenta ima predlagača zakona ili neku vanparlamentarnu stranu i igra manje značajnu ulogu u procesu polarizacije.

Opšti je zaključak da je polarizacija u crnogorskom parlamentu veoma izražena i da polarizovani politički diskurs gradi polarizovanu političku stvarnost Crne Gore. Kada izlažu unaprijed spremljene govore, poslanici u velikoj mjeri na vještački način konstruišu perspektivu prvog lica množine. S druge strane, manje su u stanju da takvu perspektivu održavaju u spontanim izlaganjima, gdje do izražaja dolazi govorenje iz prvog lica jednine, odnosno isticanje sopstvenog identiteta i autoriteta. Takođe, u spremljenim izlaganjima manje je negativne kampanje prema suprotnoj strani, što nije slučaj u komentarima i replikama, dakle spontanijim govorima, koji se odlikuju izuzetno konfrontacionim stilom u kojem poslanici koriste veoma ograničen broj glagolskih oblika i dosta gotovih fraza, tj. prethodno „upakovane politike“.

Kada je u pitanju polarizacija sadržaja, u crnogorskom parlamentu pozicija koristi strategije ubjeđivanja koje se zasnivaju na projektovanju stručnog autoriteta. Naime, korišćenjem terminologije iz oblasti ekonomije, ona projektuje imidž stručnosti, tj. na taj način pripisuje se kredibilitet izvoru informacija. Ovaj tip ubjeđivanja počiva na *ethosu*.

S druge strane, opozicija takođe koristi tematske riječi vezane za oblast ekonomije, ali one pripadaju drugom registru. Zapravo, opozicija koristi prošireni kôd, tj. jednostavniji jezik, jer se direktno obraća narodu, tj. zadatu temu razmatra na populistički način. Dakle, dok pozicija manipuliše kreiranjem stručnog imidža i s distance govori o gorućim životnim pitanjima, opozicija koristi populistički prilaz, koristeći jednostavniji, prošireni kôd, te na ovaj način više pobuđuje *pathos* prilikom ubjeđivanja.

Diskurs pozicije uglavnom je konstatujući i informativni, tj. poslanici samo iznose konstatacije, iako su one semantički obojene svijetlim bojama, a obilježen je ograđivanjem. Naime, osnovni odnos u ovom diskursu jeste aditivni i to dodavanje svodi se na vezivanje nezavisnih sadržaja jednakog značaja. U diskursu opozicije ima više zavisnih sadržaja, što se može objasniti činjenicom da je njihov diskurs pretežno argumentativni, tj. okrenut ka osporavanju iznesenih stavova pozicije i predloženog budžeta.

Pozitivno samopredstavljanje strategija je koju u našoj parlamentarnoj debati koristi samo pozicija i to indirektno. Naime, pozicija pozitivno predstavlja sebe time što se postavlja kao zaslužna za pozitivnu sliku ekonomije koju projektuje. S druge strane, opozicija više polaže na polarizujuće tehnike i bazira svoj diskurs uglavnom na negativnom predstavljanju druge strane.

2. Polarizacija u britanskom parlamentu

Polarizaciju u britanskom parlamentarnom diskursu takođe ću ispitati kroz analizu polarizacije diskursnih učesnika i sadržaja.

2.1. Polarizacija diskursnih učesnika

Polarizaciju diskursnih učesnika u britanskom parlamentu sagledaćemo prevažno kroz upotrebu ličnih zamjenica u funkciji subjekta. Kao što tabela 20 pokazuje, u Parlamentu Ujedinjenog Kraljevstva najviše se govori iz perspektive prvog lica jednine i množine, tj. najizraženija je prva pozicija, dok su druga i treća mnogo manje zastupljene (odnose se 71,11% naprema 28,89%):

Tabela 20.
Upotreba zamjenica u funkciji subjekta u britanskom korpusu

Britanski korpus			
Zamjenica u funkciji subjekta	SF	NF	% (ukupno 2448)
I	955	15,59	39,01%
You	102	1,66	4,16%
He	268	4,37	10,95%

She	21	0,34	0,85%
We	786	12,83	32,10%
They	316	5,16	12,90%

Dakle, u normalizovanim frekvencijama odnos je 28,42 (*I + we*) naprema 11,53, tako da je indeks polarizacije 2,46 (u odnosu na 1,61 u crnogorskom parlamentarnom diskursu). Što je veći ovaj indeks, polarizacije je manje, budući da je odnos u korist predstavljanja prve perspektive. Preliminarni zaključak koji se može izvesti iz navedenih podataka jeste da je polarizacija mnogo manje izražena u britanskom parlamentu, da je prisutno više samoprezentacije od prezentacije drugih i da individualizam i autoritet pojedinih političara igraju značajnu ulogu u tom diskursu. Detaljnije rezultate predstavice po pojedinačnim pozicijama.

Prva pozicija

Kao što je već konstatovano, prva pozicija je najzastupljenija u britanskom parlamentarnom diskursu. Zastupljenost perspektive prvog lica množine otprilike je jednaka onoj iz crnogorskog korpusa, ali je zato perspektiva prvog lica jednine izraženija u britanskom, budući da je to zapravo i najčešća perspektiva.

Veća izraženost individualizma može se objasniti činjenicom da su poslanici u britanskom parlamentu u prvom redu predstavnici svojih oblasti, pa tek onda svojih partija. Ovo određuje i na način na koji se poslanici obraćaju jedni drugima (npr. *hon. Member for West Aberdeenshire* ili *the hon. Lady Selly Oak*), a budući da oni prvenstveno odgovaraju svojim biračima, vrlo često zastupaju i kritičke stavove prema pojedinih odlukama partija kojima sami pripadaju. Takve političke okolnosti sigurno utiču na izražavanje pozicija u diskursu i uslovljavaju veću ličnu promociju i isticanje poslanika.

Naredna tabela daje pregled najčešćih glagolskih fraza u kojima je subjekat zamjenica *I*. Slično rezultatima analize crnogorskog parlamentarnog diskursa, dolazimo do zaključka da gotove fraze čine oko 50% svih glagolskih fraza u kojima je *I* subjekat, što upućuje na visok udio klišeja i konvencionalnog jezika. Takođe se da zaključiti da su većina glagola koji učestvuju u ovim frazama glagoli mišljenja i evaluacije, tj. *verba sentiendi* (tabela 21).

Tabela 21 potvrđuje da je fraza *I think* „najpolitičkija“ od svih fraza koje se sreću u ovom diskursu. Kao i u crnogorskom parlamentarnom diskursu, u preko 90% slučajeva upotrebljava se inicijalno u klauzi, dakle, nije umetnuta i nema status diskursnog markera za kupovanje vremena. Makromodalnost diskursa u kojem se javlja ova fraza potvrđuje da njena upotreba nema značenje ograđivanja, već isticanja autoriteta:

- (1) BURGON: ... To continue the point I was making, as Joseph Stiglitz explained last month that we need investments in technology – ***I think*** this picks up perfectly on the hon. Gentleman’s intervention – we need “investments in technology, education and infrastructure...

Tabela 21.
Glagolske fraze sa subjektom I

Fraza	SF	NF
I (do not) think (118) I thought/did not think (10)	128	2,09
I am ³⁵ (66) I was (11)	77	1,26
I (do not) want (35) I wanted (5)	40	0,65
I can(not) (37) I could (3)	40	0,65
I hope	35	0,57
I say (10) I am (not) saying (3) I have said (4) I said (8) I was saying (2) I will say (2) I would say (6)	35	0,57
I believe (27) I believed (1)	28	0,46
I (do not) know (22) I have known (1)	23	0,38
I (do not) have ³⁶ (17) I had (1)	18	0,29
I would like	18	0,29
I have to ³⁷	12	0,20
I welcome (10) I welcomed (1)	11	0,18
I (do not) agree (8) I have agreed (1) I agreed (1) I will agree (1)	11	0,18
I give (7) I am giving (1) I will give (3) I have given (1) I gave (2)	14	0,23
Ukupno	490 (51,3% svih fraza u kojima je <i>I</i> subjekat)	

(2) JACK: ... And my second, if you like, leaving present, because this will be my last speech to the House of Commons – ***I think*** it is certainly my last speech on a Budget – is to say that a priority for whomsoever is the next Chancellor must be to push hard to get agreement on balances in the world...

35 Uključeni su samo oni primjeri u kojima su oblici am i was glavni glagol, odnosno imaju puno leksičko značenje.

36 Uključene su samo oni primjeri u kojima je oblik have glavni glagol, odnosno ima puno leksičko značenje u značenju *imati*.

37 U značenju *morati*.

- (3) McFALL: ... In fact, the UK should be grateful that we have the maturity of our public debt which is almost twice that of any other country.” And *I think* that comment is very important, particularly in the face of the deficit hawks who want to cut now and cut severely...
- (4) HEATH: ... And yet every time the petrol bill goes up, those who rely on their cars become one penny poorer as a result. *I think we do need* to address the issue and find alternative ways of raising revenue and without continually using fuel duty...
- (5) JONES: ... And I actually support the Liberal Democrat policy of a huge increase in the threshold at which people pay tax. *I think* that obviously could benefit people higher up the tax scale, so there would need to be a smoothing process to ensure that higher earners did not benefit...

Značenje fraze sasvim je drugačije u primjerima gdje joj slijedi pauza i gdje je ona umetnuta:

- (6) TAYLOR: ... It is certainly now mainstream. I was also – *I think* – the first person in the Conservative party 24 Mar 2010 : Column 316 to write a pamphlet on corporate social responsibility...
- (7) JONES: ... It is absolutely outrageous that, £18 billion – *I think* – is spent on tax relief for pensions savings and 30 per cent. of that goes to the wealthiest 1.5 per cent. of people...
- (8) JACK: ... That was an interesting trip down memory lane, organised, *I think*, by the hon. Member for Middlesbrough (Sir Stuart Bell)...

U ovim situacijama, fraza *I think* služi kao ograđivač, što je zapravo i najčešća funkcija ove fraze u svakodnevnoj konverzaciji. Očigledno da diskursni učesnici nemaju nikakvih problema da razlikuju dvije upotrebe ove fraze, iako su na suprotnim polovima leksičkog značenja, i to zahvaljujući kontekstu – konvenciji da u parlamentu fraza *I think* izražava autoritet i potvrđuje da govornik stoji iza svojih riječi, zatim makromodalnosti izraza, koja je najčešće u tonu samouvjerenosti i asertivnosti, fonološkim karakteristikama (posebna intonacija i pauze koje prethode i slijede frazi) i mjestu fraze u rečenici.

Iz kategorije glagola mišljenja na listi su još i fraze *I believe* i *I know* i slično se upotrebljavaju kao *I think*. Fecer (Fetzer, 2008: 393), nalazi da fraza *I believe* izražava veću epistemičku sigurnost u odnosu na frazu *I think*, dok je na kraju ove semantičke skale fraza *I know*, koja izražava govornikovu sigurnost. Normalizovana frekvencija fraze (*ja*) *mislim* u crnogorskom parlamentu manja je od one u britanskom (1,85 naprema 2,09), ali u crnogorskim raspravama nalazimo više bliskih fraza koje funkcionišu kao zamjena za nju (*smatram* (0,62), *cijenim* (0,22)). Epistemički markeri koji upućuju na veći stepen sigurnosti propozicije, *I believe* i *I know*, ipak se nešto manje koriste u

crnogorskom parlamentu (*I believe* (0,46) naprema (*ja vjerujem* (0,33); *I know* (0,38) naprema *znam* (0,26)). Zaključak je da su politički diskursi i Crne Gore i Ujedinjenog kraljevstva u tonu sigurnosti, samouvjerenosti i isticanja autoriteta kada je subjekat prvo lice jednine, dok se neznatno prednačenje u Donjem Domu u tom smislu može objasniti individualizmom poslanika, koji je posljedica specifičnosti britanskog izbornog sistema. Kada uzmemo u obzir i podatke o upotrebi glagola sa zamjenicom *we*, dolazi se zapravo do zaključka da je ova vrsta modalnosti ukupno zastupljenija u crnogorskom parlamentu.

Oblici glagola mišljenja s negacijom mnogo su rjeđi budući da ovakve konstrukcije umanjuju epistemičku sigurnost, što nije u skladu s ciljevima asertivnog političkog diskursa i projektovanja imidža samouvjerenog političara.

Veliki broj drugih fraza s liste takođe unosi modalno značenje u propoziciju, odnosno označava stav govornika prema njoj (*I want, I can, I hope, I have to, I would like, I welcome*). Dok je crnogorska komparativna lista više u znaku metadiskursnih fraza, britanska je u znaku konstrukcija koje unose modalno značenje (jedino se oblik *moram* našao na listi).

Upotreba markera *I want, I can, I hope, I would like* i *I welcome* signalizira veću ličnu uključenost poslanika, tj. ubjeđivanje građana igra i na kartu *pathosa*:

- (9) HEATH: ... I am not saying that I want another monument – what **I want** is equity and fairness for the cider makers and apple growers in my constituency...
- (10) GARDINER: ... And, but **I want** to see much more innovative thinking on giving rewards through the tax structure for productivity in the private sector...
- (11) MARRIS: ... **I do want** more manufacturing – particularly in the west midlands, obviously – and **I want** more manufacturing employment in an expanding sector that is helping to take us out of the recession...
- (12) TAYLOR: ... Let me focus on a final point which I think the Government needs to take on board and on which **I hope** my party will focus more explicitly than it has...
- (13) REDWOOD: ... Mr. Deputy Speaker, I would be very happy to make a positive recommendation because **I would like** my country to recover quicker and for there to be more jobs and prosperity...
- (14) JONES: ... It should be used as way to relaunch the mutual sector in financial services, and **I would like** a people's bank developed in the Post Office...
- (15) McFALL: ... Mr Deputy Speaker, **I welcome** the Budget and commend the Chancellor for his stewardship over the past year...

Kao što se može vidjeti iz primjera 9-15, upotreba ovih fraza upućuje na ličnu angažovanost političara, koji se predstavlja kao neko kome je stalo i ko se poistovjećuje sa željama i potrebama naroda. Ovakvih primjera veoma je malo u crnogorskoj raspravi koju smo analizirali.

I crnogorski i britanski poslanici koriste tehniku identifikacije s adresatom kao suštinsku strategiju ubjeđivanja, ali na drugačiji način. Identifikacija u crnogorskom parlamentu i politici počiva na polarizaciji grupa i izgrađivanju njihovog identiteta, pri čemu se publika poistovjećuje s nekom od njih, tj. čitavi proces dešava se na nivou kolektivnog. U britanskom parlamentu, identifikacija ide u suprotnom smjeru – političar ne poziva narod da se poistovjeti s njegovom grupom, već se sam poistovjećuje s narodom i to na ličnom nivou.

Osim ove funkcije, modalne fraze *I want* i *I would like* često su dio metadiskursa, što je slučaj i s ostale dvije modalne fraze s liste, kojima je to i jedina upotreba (*I can* i *I have to*):

(16) TODD: ... Instead, *I want to speak about* a much broader issue of the methodology of the governance of our economic policy...

(17) TYRIE: ... *I would like to quote* the right hon. Member for Birkenhead (Mr. Field)...

(18) DARLING: ... So *I can tell* the House that we are taking steps to address that, so from October next year the most expensive properties across the country will be excluded from the housing benefit calculation in each area...

(19) BELL: ... And *I have to say*, Mr. Deputy Speaker, the investment has been, as the Prime Minister said in today's Question Time, the investment has been helped by the Chancellor's decision to provide up to £160 million-worth of tax relief for each gas field that qualifies for the support...

Generalno gledano, iako je učestalost standardnih fraza sa subjektom *I* na nivou iz crnogorskog korpusa, upotreba je nešto drugačija. Zaključujemo da kada je subjekat prvo lice, manje je metadiskursa, a češće izražavanje modalnog stava koji signalizira jaču epistemičku sigurnost u propoziciju ili ličnu uključenost i emocionalni stav poslanika prema sadržaju.

Tako, za razliku od crnogorskog parlamentarnog diskursa u kojem se koristi niz glagola govorenja, jedini *verba dicendi* na listi jeste glagol *say*. Ovo znači da se u britanskom parlamentu manje koristi metadiskurs i da je više akcenat na glagolima mišljenja i vrednovanja čiji je subjekat zamjenica *I*. Čak i ovaj glagol u sadašnjem prostom vremenu najčešće preuzima na sebe značenje isticanja mišljenja i pojašnjavanja sadržaja:

(20) CAMERON: ... They cannot think of a single reason why the country should have another five years of this Prime Minister, so ***I say*** let us have an election and put them out of their misery...

(21) HEATH: ... The hon. Member for Birmingham, Selly Oak says she is supportive of council tax, but ***I say*** that it is an unfair tax because it is not related to the ability to pay, and because it increases every year and it causes real problems for people on low or fixed incomes, including pensioners...

Kada se upotrijebe ostala glagolska vremena, glagol *say* obično ima funkciju strukturalnog povezivanja u datom diskursu (11) ili interdiskurzivnog, povezujući aktuelni diskurs s drugim i rekontestualizujući prethodno rečeno (12):

(22) BELL:... It consists of building 350 km of pipelines, safeguards 250 jobs at the Corus Hartlepool mill and will add a further 100 jobs for up to a year. And this order was won against strong global competition, but it shall be the Corus world-class, large diameter Hartlepool pipe facility that will manufacture the pipes, thus, ***like I have said***, securing jobs and creating new ones, on Teesside...

(23) DARLING: ... ***As I have said on many occasions***, the world economy is still in a period of great uncertainty...

Kopulativne konstrukcije sa subjektom koji je zastupljen zamjenicom prvom lica jednine mnogo su više zastupljene u britanskom parlamentarnom diskursu. Imenski predikativ koji slijedi obično je zastupljen pridjevima *grateful, sure, determined, delighted, glad, afraid, worried*. Konstrukcija *I am grateful* spada u proceduralni diskurs budući da se na taj način poslanici zahvaljuju za dobijenu riječ ili upućeni komentar. Nadalje, možemo primijetiti da dvije klauze *I am sure* i *I am determined* funkcionišu kao stilski i modalno jače zamjene za *I think*. Ostale konstrukcije služe kao kliše fraze za iznošenje evaluacije sadržaja, odnosno kao zamjene za klasične *verba sentiendi*.

Proceduralnom vokabularu pripada i fraza *I give way*, koja je u suštini performativna, jer poslanici tako prepuštaju teren (engl. *floor*) drugim poslanicima koji žele komentarisati njihovo izlaganje.

Ostalo je još da se analizira upotreba glagolskih oblika koji funkcionišu kao predikat uz subjekat *I*:

Tabela 22.
Upotreba glagolskih oblika sa subjektom *I*

Subjekt <i>I</i>		
Vremena:		
Sadašnje prosto vrijeme	624	65,34%
Sadašnje trajno vrijeme	44	4,61%
Sadašnji prosti perfekat	61	6,39%
Sadašnji trajni perfekat	5	0,52%
Prošlo prosto vrijeme	112	11,73%

Prošlo trajno vrijeme	11	1,15%
Prošli prosti perfekat	3	0,31%
Prošli trajni perfekat	1	0,10%
Buduće prosto vrijeme	41	4,29%
Načini:		
Sadašnji nerealni kondicional	51	5,34%
Prošli kondicional	2	0,20%
Ukupno	955	100%

Raspodjela glagolskih vremena i načina veoma je bliska onoj u crnogorskom korpusu – sadašnja vremena čine oko tri četvrtine svih oblika, dok se srazmjerno manje pažnje posvećuje prošlim (oko 13%) i budućim radnjama (oko 5%).

Najčešće korišćena strategija ubjeđivanja jeste zapravo navođenje publike da povjeruje u to da dijeli ista mišljenja i ideje s poslanikom koji izlaže, tj. konstruisanje zajedničke društvenopsihološke realnosti govornika i publike. Najefektnije je da to bude sadašnja realnost, što, po nama, objašnjava dominantnu upotrebu prezenta, koji aludira na aktuelnost i sjevremenost.

Kao što smo vidjeli, perspektiva prvog lica množine zastupljena je u svakom trećem slučaju. Najuobičajeniji glagolski oblici čiji je subjekat zamjenica *we* jesu sljedeći:

Fraza	SF	NF
We need (57) We needed (4) We are going to need (1)	60	1,01
We are (42) We were (6) We will be (1)	49	0,80
We have (35) We have had (8) We will have (5)	48	0,78
We can (36) We could (9)	45	0,73
We have to (22) We are going to have to (2) We had to (1)	25	0,41
We should	22	0,36
We are seeing (5) We see (2) We saw (3) We have seen (11)	21	0,34
We must	17	0,28
We made (6) We are making (1) We make (1) We have made (2) We will make (1)	11	0,18

Tabela 23.

Glagolske fraze sa subjektom *we*

We heard (3) We hear (2) We have heard (5)	10	0,16
Ukupno	310 (=39,44% svih oblika sa subjektom <i>we</i>)	

Još jednom se može zaključiti da se u odnosu na crnogorski parlamentarni diskurs, u britanskom koristi mnogo manje standardnih metadiskursnih fraza, a da je akcenat na izražavanju različitih modaliteta značenja.

Modalni glagoli koji preovladavaju deontički su i izražavaju obligaciju (*we need, we have to, we must, we should*). Britanske parlamentarne debate u velikoj mjeri su orijentisane na cilj, pa se zapravo razgovara o načinima i pravcima djelovanja. Istraživanje Done Lilien (Lillian, 2008) pokazuje da je frekventnije izražavanje obligacije odraz želje govornika da natjera primaoca poruke da usvoji njegovo gledište, što je odlika propagande, pa se zaključuje da britanski poslanici koriste modalne glagole u argumentativne svrhe, tj. radi kreiranja diskursa ubjeđivanja.

Zamjenica *we* koristi se u inkluzivnijem značenju u odnosu na crnogorski parlament budući da je to deiktika referenca za sve poslanike u parlamentu. Na ovaj način, polarizacija je mnogo manje izražena:

(24) DARLING: ... Now, Mr. Deputy Speaker, ***we must be careful*** that, as banks begin to return to profit, the sense of urgency around reform is not diminished. There can be no return to business as usual for the banks, but ***we also must remember*** that their success is vital not just for the global economy but also for Britain's future...

(25) REDWOOD: ... But when the state employs 6 million people, and when a very small minority of that 6 million are those front-line teachers, nurses and doctors, ***we do have to look*** at the whole panoply of the state's administration and bureaucracy, and that ***we have to discover*** ways to do more for less, because ***we are running out of money***...

(26) TAYLOR: ... And I think the difference in the language used by the Government Front-Bench team and our Front-Bench team is not about whether or not ***we should have cuts***; it is about the fact that the longer one leaves making those cuts, the more dangerous they are likely to be because the deeper they will have to be to convince the markets...

Inkluzivno značenje (*mi – svi poslanici*) koristi se jednako od strane laburista i konzervativaca (Darling je laburista, a Redvud i Tejlor su konzervativci). Budući da nema jasnih „patriotskih“ aluzija, smatramo da ovo inkluzivno značenje uglavnom ne obuhvata i narod, pa tako ova zamjenica ne funkcionira kao zamjenica s patriotskom funkcijom. U ovome se britanski i crnogorski parlament dijametralno razlikuju

– u crnogorskom parlamentu, *mi* se koristi gotovo isključivo ekskluzivno (*mi poslanici određene partije*) ili krajnje inkluzivno (*mi svi poslanici + narod*), dok je u britanskom parlamentu najčešće „srednje“ inkluzivno značenje (*mi – svi poslanici*). Polarizacija je u crnogorskom parlamentu toliko izražena da se pozicija i opozicija gotovo nikada ne stavljaju zajedno „u isti koš“, dok se poslanici britanskog parlamenta doživljavaju kao članovi zajedničke institucije sa stručnim autoritetom da upravlja određenim politikama.

Kada glagol *be* služi kao kopulativni glagol, zamjenica *we* koristi se često i u krajnje inkluzivnom značenju. Glagol *biti* dopunjava se predikativom kojim se opisuje Britanija kao cjelina:

(27) TYRIE: ... The Minister disagrees, but he can read the figures in a few days' time and tell me exactly ***where we are in the pecking order***...

(28) CLEGG: ... ***We are not better off; we are just ever-so-slightly less worse off.*** Even with unemployment lower than originally forecast, ***we still have more than 2 million people unemployed*** and 8 million economically inactive...

(29) CAMERON: ... From being fourth in the world for tax and regulation, ***we are now 84th and 86th***...

(30) TAYLOR: ... We need to do that because what will really determine whether this country will be successful, whether it will punch its weight in the world, whether it will not be increasingly ignored by the G2 of America and China and whether it will have its voice heard not only within the European Union, of which I profoundly hope ***we are an influential member of***, but within the G20...

Glagol *be* koristi se uglavnom u konstativnom diskursu, a budući da on ne nameće obligacije kao što je slučaj s deontičkim modalnim glagolima, najšire referencijalno značenje zamjenice *we* je moguće. Onda kada se dodjeljuju obaveze, govornici sužavaju broj referenata na one koji su zaista njihovi pravi subjekti.

Dok se konstatovanje o stanju u zemlji jednako obavlja preko kopulativnih konstrukcija, tj. modela *imenskog predikata*³⁸ (subjekat *we* + kopulativni predikat *are* + imenski predikativ, NF=0,80) i modela *prelaznog glagola* (subjekat *we* + predikat *have* + objekat, NF=0,78), ovaj odnos je drugačiji u crnogorskom parlamentu. Model prelaznog glagola sa subjektom *mi* (NF=2,55) deset je puta češći od modela imenskog predikata s istim subjektom (NF=0,24). Dakle, diskurs crnogorskih poslanika kada se konstatuje jeste *mi imamo*, a diskurs britanskih poslanika jednako je *mi smo* i *mi imamo*.

Očito da se *mi* (krajnje inkluzivno) ne koristi s kopulativnim glagolom u crnogorskom parlamentarnom diskursu budući da bi to podrazumijevalo identitetsko postojecivanje svih grupa. Dakle, polarizacija je do te mjere izražena u ovom diskursu

---

38 Klasifikacija rečeničnih modela koje analiziramo prati klasifikaciju i postavke Stanojčića i Popovića (1992).

da ovo nije uobičajeno. Nadalje, ovaj podatak mogao bi da navede na neke sociološko-antropološke zaključke – da li je diskurs crnogorskih političara ili Crnogoraca uopšte diskurs scenarija *mi imamo – dakle postojimo*, odnosno veoma ekonomski motivisan diskurs? Prestavljeni podaci nude takve nagovještaje, što bi svakako trebalo ispitati daljim istraživanjima i to ne samo lingvističkim.

Konstativni diskurs u britanskim parlamentarnim debatama proširen je još za dvije konstrukcije s krajnje inkluzivnim *mi*, u kojima su glagoli percepcije *see* i *hear*.

Konstrukcije sa *see* (*we have seen, we saw, we are seeing, we see*) koriste se i u crnogorskom parlamentarnom diskursu budući da funkcionišu efektivno u argumentativnom diskursu. To da „svi vide“ određenu situaciju ili uviđaju argument navodi se bez ograđivanja, tj. predstavlja se kao činjenično, a istinitost se podrazumijeva. Ovakve presupozicije imaju „ogroman manipulativni potencijal“ (Simon-Vandenberg et al., 2007: 66).

S druge strane, jedini glagol s liste koji bi mogao metadiskursno funkcionisati jeste glagol *hear*:

- (31) CLEGG: ... ***All the rest that we have heard today*** is insubstantial waffle about so-called efficiency savings and a tiny saving in the relocation of civil servants to places outside London...
- (32) BURGON: ... ***We have heard from the Leader of the Opposition*** about the need to make cuts to get the economy back on track...
- (33) HEATH: ... ***Nor have we heard from the Conservatives*** what they would do if they were in a position to do it after the election...

Još jednom se može zaključiti da je diskurs britanskih parlamentarnih debata mnogo manje metadiskursno strukturisan u odnosu na crnogorske. To je diskurs obligacija u znaku intenzifikatora i konstatacija koje nose presupozicije s manipulativnim potencijalom, pa zaključujemo da poslanici u ovom diskursu vrlo pažljivo biraju jake argumentativne strategije.

U tabeli 24 analiziramo upotrebu glagolskih oblika u prvom licu množine.

Kao i kod crnogorske debate, primjećujemo da se manje koristi prezent sa subjektom *we*, u odnosu na subjekat *I* (oko 55% u odnosu na prethodnih 65%), značajan porast upotrebe prošlih vremena (oko 20% u odnosu na prethodnih 13%), nešto manji rast upotrebe budućih vremena (oko 7% u odnosu na prethodnih 5%), i manje kondicionala (oko 3% u odnosu na prethodnih 5%). Razlika u odnosu na distribuciju glagolskih oblika u crnogorskim i britanskim parlamentarnim debatama uglavnom je u upotrebi imperativa (2,41% u britanskim i 0,11% u crnogorskim).

Prirodno, poslanici imaju ograničene mogućnosti za djelovanje kao individue, pa zato o potezima njihovih partija u prošlosti i onima koji planiraju za budućnost moraju govoriti iz perspektive množine. Porast upotrebe prošlih i budućih vremena uslovljava nešto manje sadašnjih.

Subjekat <i>we</i>		
Vremena:	SF	Procenti
Sadašnje prosto vrijeme	433	55,08%
Sadašnje trajno vrijeme	88	11,20%
Sadašnji prosti perfekat	103	13,10%
Sadašnje trajni perfekat	1	0,13%
Prošlo prosto vrijeme	64	8,14%
Prošlo trajno vrijeme	2	0,25%
Prošli prosti perfekat	2	0,25%
Buduće prosto vrijeme	51	6,49%
Buduće trajno vrijeme	1	0,13%
Načini:		
Sadašnji nerealni kondicional	11	1,40%
Prošli kondicional	11	1,40%
Imperativ:	19	2,41%
Ukupno	786	100%

Tabela 24.

Upotreba glagolskih oblika sa subjektom *we*

Kada je u pitanju upotreba kondicionala, smatramo da je smanjena upotreba kondicionala sa zamjenicom *we* posljedica činjenice da su poslanici već zaštićeni time što govore iz kolektivne perspektive, zbog čega je dodatno ograđivanje putem kondicionala manje potrebno. Krajnje ograđivanje uključuje kombinaciju ove dvije tehnike.

Izražena modalnost britanske debate nalazi paralelu u povećanoj upotrebi imperativa:

- (34) CAMERON: ... They cannot think of a single reason why the country should have another five years of this Prime Minister, ***so I say let us have an election*** and put them out of their misery...
- (35) GARDINER: ... ***Now, yes, let us have our £1 billion growth fund*** and our investment in high-tech and into green technologies and that absolutely represents the way and the jobs of the future – ***but let us not kid ourselves that we have been doing that effectively*** when the levels of green investment in our stimulus and growth package are so pathetic...

Upotreba imperativa od strane govornika projektuje imidž autoriteta i u znaku je obligacija. Imperativ s prvim licem množine upućuje na zajedničko preduzimanje poteza, što je razlog zašto ovaj oblik imperativa ne nalazimo u crnogorskom parlametu. Modalna snaga diskursa biva dodatno povećana i drugim jezičkim sredstvima (u primjerima 34 i 35 to su: emotivni vokabular – *let us... put them out of their misery*; prilozi koji su s krajeva semantičke skale značenja – *absolutely*; rečeničnim pojačivačima: *now, yes, let*

us have...; ironija – the levels of green investment in our stimulus and growth package are so pathetic; govorni činovi upozorenja – let us not kid ourselves itd.).

Dok je diskurs crnogorskih parlamentarnih debata u znaku polarizacije, britanski je u znaku argumentativnog diskursa s velikim propagandnim potencijalom.

Druga pozicija

Druga pozicija najmanje je izražena u britanskom parlamentu. Zapravo, norme koje upravljaju ponašanjem u Parlamentu Ujedinjenog Kraljevstva nalažu da se zamjenica *you* može koristiti samo za obraćanje predsjedniku parlamenta. U ovoj funkciji, *you* je dio standardne fraze *thank you* (u našem korpusu: *Thank you, Mr. Deputy Speaker* i *Thank you, Madam Deputy Speaker*). Očigledno da se adresiranje druge strane sa zamjenicom drugog lica smatra suviše prijetećim činom, pa se poslanici jedni drugima obraćaju koristeći treću poziciju:

(36) HEMMING: ... I have been one of the ***hon. Lady***'s constituents since 1982 when ***she*** defeated me in Kings Norton ward on Birmingham city council. Although I have never voted for ***her***, I want to put it on record that ***she*** has been an excellent constituency Member of Parliament...

(37) CASH: ... I will only say that ***my hon. Friend*** has enormous experience of these economic matters, and I wonder whether ***he*** has a view about the extent of the true debt, because I have just had a letter from Sir Michael Scholar, the chairman of UK National Statistics authority, confirming that the ONS figure, including financial sector interventions, would be as much as £3.2 trillion...

Upotreba treće umjesto druge pozicije znači da je distanca veća, tako da je ovo jedna od tehnika negativne učtivosti. Ovakve primjere sretali smo u crnogorskom parlamentarnom diskursu, mada se ova tehnika primjenjivala uglavnom kada je konfrontacija bila više izražena. Međutim, ovo ne znači da je suprotstavljanje manje prisutno u britanskom parlamentu, već samo da je na formalnom planu ono ublaženo tehnikama negativne učtivosti, što i nije iznenađujuće budući da za britansku kulturu generalno važi da je kultura negativne učtivosti.

Međutim, iako se navedeno pravilo uglavnom poštuje, dešavaju se i ovakvi primjeri:

(38) CAMERON: ... In 1997 the deficit was £6 billion. ***That is what you inherited*** – a £6 billion deficit...

... I am glad to see the hon. Gentleman slept through the Chancellor's statement; I am glad to see that he has woken up for my reply. ***Do you know where are today?*** From being fourth in the world for tax and regulation, we are now 84th and 86th...

... The Chancellor endlessly boasted about the action that they had taken. We have the longest and deepest recession since the war. Yes, I'll say it again because ***you should be ashamed***...

Ovakvi primjeri se nalaze samo u diskursu Dejvida Kameruna, tadašnjeg lidera opozicije, današnjeg premijera Velike Britanije. Teško da se može reći da se radi o slučajnosti, već može zaključiti da je ovakva upotreba druge pozicije bila namjerna i motivisana. Protivnički stav u diskursu opozicionog vođe bio je veoma izražen, što objašnjava i ovakvu njegovu „slobodu”. Kamerun za svoj politički uspjeh ima umnogome da zahvali ispoljavanju izrazitog protivničkog stava u svom diskursu, a da li je budućnost britanskog parlamenta u većoj zastupljenosti druge pozicije i formalnom iskazivanju većeg stepena prijetećih činova, ostaje da se vidi.

Pet odsto zastupljenosti zamjenice *you* uglavnom ne izražava drugu poziciju, već se odnosi na generičku upotrebu, tj. bezlične konstrukcije. Dakle, polarizacija u britanskom parlamentu gotovo se isključivo realizuje u ravni *mi – oni*, tj. u suprotstavljanju prve i treće pozicije.

Treća pozicija

Treća pozicija u britanskom parlamentu suprotstavlja se prvoj i jednako je izražena kroz zamjenice trećeg lica jednine (oko 12%) i trećeg lica množine (takođe oko 12%, vidjeti tabelu 7.3).

Kada su u pitanju zamjenice trećeg lica jednine koje su relevantne za proces polarizacije, tj. čiji su referenti drugi poslanici i učesnici u političkim procesima, primjećuje se disparitet u upotrebi zamjenice *he* (10,95%) i zamjenice *she* (0,85%). Razliku je lako objasniti na osnovu činjenice da su od 33 poslanika koja su učestvovala prvog dana u raspravi o budžetu samo dvije bile žene, od kojih je jedna bila u svojstvu zamjenika predsjednika parlamenta, dok je druga direktno učestvovala u raspravi. I dok su drugi britanski poslanici ušli u polemiku s Lin Džouns (*Lynne Jones*), isto se ne može reći za tri poslanice (od ukupno 25 poslanika iz našeg korpusa) koje su izlagale u crnogorskom parlamentu, a kojima niko nije replicirao (Jonica, Peković, Džakula-Tušup). Iako ovo nije predmet našeg rada, mora se primijetiti da su žene mnogo manje zastupljene u parlamentu i da uopšte ne ulaze u proces polarizacije (u crnogorskom korpusu nema nijednog primjera zamjenice *ona* koji za referenta ima ženu). S jedne strane, razlozi su u pomirljivijim tonovima iz izlaganja žena, ali svakako i „pažljivošću“ muškaraca da im ne oponiraju.

Zamjenica *he* učestvuje u polarizaciji uglavnom samo onda kada joj je referent ministar finansija (engl. *Chancellor of the Exchequer*), koji je, slično crnogorskom korpusu, glavna meta napada opozicije:

(39) CAMERON: ... Mr. Deputy Speaker, so there we have it – Labour’s big idea is a stamp duty cut on homes worth less than £250,000. Where on earth did they get that one from? That has been Tory policy for three years. **He** came as a chancellor in copying our inheritance tax cut. **He** leaves as Chancellor copying our stamp duty cut...

(40) HOSIE: ... The Chancellor suggested that he wanted a Budget for growth, but **he** instead delivered a recipe for disaster, not least because although he restructured

the fuel duty increase – we are now getting three 1p increases over the next year – that adds to the three increases in December 2008, April 2009 and September 2009...

(41) JACK: ... So I say to the Chancellor, I think *he* deserves a black mark for not being prepared to actually start and have a fundamental review of public expenditure...

Kada referent nije ministar finansija, zamjenica *he* rijetko kada učestvuje u oporiranju.

Takođe, malo je oblika koji se uobičajeno javljaju s ovom zamjenicom (tabela 25).

Tabela 25.
Glagolske fraze sa subjektom *he*

Fraza	SF	NF
He is (16) He was (11)	27	0,44
He said (15) He says (7)	22	0,36
He can (3) He could (8)	11	0,18
Ukupno	60 (22,39% svih fraza u kojima je I subjekat)	

Podaci su u skladu s rezultatima iz crnogorskog korpusa, gdje je nešto veću zastupljenost zabilježio samo glagol *reći*. Ovaj glagol funkcionira metadiskursno i ne mora učestvovati u polarizaciji. Međutim, kada učestvuje, glagol *reći* obično omogućava uvođenje obrasca TVRDNJA-PROTIVTVRDNJA, koji se često koristi u argumentativnom diskursu:

(42) HOSIE: ... And I look at the Chancellor's boasts. **(tvrđnja)** *He says* that he has got more income than he expected from the tax on bankers' bonuses; he has attracted £2 billion, which is twice as much as he had thought. **(protivtvrđnja)** The reason he got £2 billion is that the banks have been paying out £4 billion in bonuses because there is a 50 per cent. tax rate. What a failure of policy!

(43) JACK: **(tvrđnja)** ... Yet while the Chancellor stood at the Dispatch Box with what *he said* was a positive message, **(protivtvrđnja)** we have learned that the budget of the Department for Business, Innovation and Skills is going to be cut by in excess of £400 million. It does make you wonder where the funding will come from for some of the schemes to help business that the Chancellor outlined...

Imenski predikativi koji slijede nakon kopule *is/was* često su pojačani intenzifikatorima, tj. obilježenim riječima s izrazito pozitivnim ili negativnim konotacijama:

(44) REDWOOD: ... *He is absolutely right* that there are no star players who can win matches. *He is also absolutely right* that the wage bill is bloated and gross, and that the club is facing bankruptcy...

(45) MAIN: Does my right hon. Friend agree with the businesses of St. Albans that as the Prime Minister was not a very good Chancellor in the good times, they have much more to fear in the bad times? He **was very business-unfriendly in the good times**, and they are fearful for their businesses now that there may be bad times ahead.

(46) MARRIS: ... I often disagree with most of what he says, as I have again today, but **he is always thoughtful and well worth listening to**...

(47) GARDINER: ... Because he was one the few Members to speak about productivity this afternoon, and I **believe that he was absolutely right to highlight that**...

Ovaj je podatak u skladu s prethodnim zaključcima da je diskurs parlamentarnih debata u znaku intenzifikatora, riječi s krajeva semantičke skale značenja i obligacija. Utisak potvrđuju i konkordance s *can* i *could* koje funkcionišu u govornim činovima prijekora:

(48) TYRIE: ... **He could have bolstered economic confidence** by beginning at least the process of rebuilding the Government's shattered reputation for fiscal management...

(49) CLEGG: ... **The Chancellor could have made some of those choices** today, **so could he** (the Leader of the Opposition), but what do we hear from both of them? Nothing. Lots of noise and no honesty whatever...

(50) CAMERON: ... Mr. Deputy Speaker, the Chancellor spoke for an hour. **He could have done it all in a sentence**...

(51) REDWOOD: ... I do wish the hon. Gentleman would try to follow the debate a little – **he can do better than that**...

Sa subjektom *he/she* upotrebljava se mnogo više prošlih vremena, čak više nego sadašnjih. Futur i kondicional koriste se minimalno, a imperativ nikako, što je bio u slučaj i u crnogorskom korpusu (tabela 26).

Subjekt <i>he/she</i>		
Vremena:	SF	Procenti
Sadašnje prosto vrijeme	117	40,48%
Sadašnje trajno vrijeme	11	3,81%
Sadašnji prosti perfekat	23	7,96%
Prošlo prosto vrijeme	99	34,26%
Prošlo trajno vrijeme	15	5,19%
Prošli prosti perfekat	9	3,11%
Buduće prosto vrijeme	7	2,42%
Načini:		
Sadašnji nerealni kondicional	3	1,04%
Prošli kondicional	5	1,73%
Ukupno	289	100%

Tabela 26.
Glagolski oblici sa subjektima *he* i *she*

Prošla vremena koriste se više s ovim subjektom budući da služe za izdvajanje prethodno izrečenih pozicija i djela, i to ne isključivo iz date diskursne situacije, kako bi se one mogle kritikovati i komentarisati, što je odlika pravih rasprava. Tako je britanski parlamentarni diskurs više debatan i argumentativni, dok je crnogorski uglavnom polarizujući.

Kao što smo ranije vidjeli, treća pozicija takođe je zastupljena i kroz zamjenicu *they*, koja je obično referent za cijelu političku grupaciju. Za potrebe analize uzeti su samo primjeri u kojima ova zamjenica predstavlja ljude. Zapravo, ono što je u crnogorskom diskursu druga pozicija, u britanskom je treća.

Iza zamjenice *they* obično slijede negativni sadržaji, kao dio semantičke makrostrategije negativnog predstavljanja drugih:

(52) CAMERON: ... *Labour has made a complete mess* of the British economy *and they are doing nothing to clean it up*...

(53) CLEGG: ... *They have barely a fig leaf of detail to back up their claims*...

(54) BELL: ... *They have lost any touch with reality*, and they do not understand that destabilising the economy leads to unemployment, and that is not a price worth paying in this time...

(55) REDWOOD: ... *They have racked up these enormous debts*, and we have got into the incredible position where £1 of every £4 spent in the public sector is now borrowed, or borrowed and printed...

(56) JACK: ... Sometimes in the past that has been said to be a good sign, because when there is too much cheering the Government can find *that they have bitten off too much*, only to discover that like a large meal, the cheering rapidly dissipates at the end of the debate...

Kao i u crnogorskom korpusu, neki poslanici (npr. tadašnji lider opozicije, Kamerun) mnogo su skloniji korišćenju ove tehnike, a primjećuje se da to nije u toj mjeri slučaj sa starijim poslanicima. Ser Stuart Bel (Stuart Bell), koji je u poslaničkim klupama gotovo trideset godina, primjećuje:

(57) BELL: ... And again, I would have loved to spend much more time dealing with the speeches of the Leader of the Opposition and the leader of the Liberal Democrats. The speech of the leader of the Opposition was totally, was totally nonsensical: it had no meaning, it had no sense, because it was written before the event. It was meant to please those sat behind him, it was meant to get a cheer, a wave, it had no significance to the national economy. I have to say that the speech of leader of the Liberal party was no better, and the reason why I make this comparison – they get carried away by the media. They think catching the headlines for the 10 o'clock, 9 o'clock news makes, makes a policy, that is not

the case. When we do get to this general election, Mr. Deputy Speker, we will make sure, we will fight that election on principles, on policies, not on personalities, not on press statements. So I was disappointed in both their statements...

Svakako da je definitivne zaključke nemoguće izvesti na osnovu datog korpusa, ali se da naslutiti da britanska politika postaje politika ličnosti, harizme pojedinca i sve više orijentisana na medije, što uslovljava izraženiju upotrebu semantičke strategije negativnog predstavljanja drugih. S druge strane, crnogorska parlamentarna politika sva je u znaku ovog modela, vjerovatno zbog činjenice da nema tradiciju kakvu ima britanska prema kojoj bi mogla da se upravlja, ali i zbog veoma izraženog procesa polarizacije koji prožima crnogorsku politiku uopšte.

Najfrekventniji oblici predikata sa subjektom *they*, predstavljeni u narednoj tabeli, veoma su bliski onima koji se koriste s drugim zamjenicama (tabela 27).

Osim kopulativnog glagola *be* iza kojeg obično stoje imenski predikativi s negativnim sadržajima, na listi je i glagol *do*, koji se koristi s istom semantičkom strategijom.

Fraza	SF	NF
They are (11) They were (11) They will be (2)	24	0,39
They should	15	0,24
They say (11) They said (3)	14	0,23
They told (11) They have told (1) They are telling (1)	13	0,22
They can (11) They could (1)	12	0,20
They have done (4) They would do (2) They did (2) They do (2) They are doing (1)	11	0,18
Ukupno	89 (=28,16% od svih oblika)	

Tabela 27.

Glagolske fraze sa subjektom *they*

Sada već po običaju, tu su i modalni glagoli (*should, can*). Kada se koriste ovi glagoli, govornik projektuje svoj moralni autoritet da preporučuje/naređuje trećoj poziciji, što ga automatski stavlja jedan nivo iznad. Glagoli *say* i *tell* služe za metadi-skursno strukturiranje diskursa, odnosno izdvajanje već izrečenih pozicija, kako bi poslužile kao premise u izlaganju argumentacije koja ide u pravcu slaganja/neslaganja.

Kada pogledamo podatke koji se odnose na upotrebu glagolskih oblika, načina i vremena, primjećuje se manja upotreba prostog prezenta i veća raznovrsnost u odnosu na prethodne tabele s drugim zamjenicama u funkciji subjekta. Takođe, značajnije je porasla i upotreba kondicionala (tabela 28).

Tabela 28.
Glagolski oblici sa subjektom
they

Subjekt <i>they</i>		
Vremena:	SF	Procenti
Sadašnje prosto vrijeme	142	44,93%
Sadašnje trajno vrijeme	32	10,13%
Sadašnji prosti perfekat	36	11,39%
Prošlo prosto vrijeme	52	16,46%
Prošlo trajno vrijeme	1	0,32%
Prošli prosti perfekat	8	2,53%
Buduće prosto vrijeme	26	8,23%
Načini:		
Sadašnji nerealni kondicional	14	4,43%
Prošli kondicional	4	1,27%
Imperativ:	1	0,32%
Ukupno	316	100%

Ovi su rezultati posljedica veće upotrebe strategije negativnog predstavljanja drugih. Kritika manje funkcionira s vanvremenskim sadržajima, mišljenjima i stavovima, već veću argumentativnu vrijednost dobija kada se veže za konkretne sadržaje – otuda nešto veća upotreba prošlih vremena (kritikovanje djela iz prošlosti), budućih (predviđanje posljedica loše politike) i kondicionala (nerealni kondicional koji sugerira malu vjerovatnoću da će se radnja realizovati i u indirektnom govoru gdje se obećanja druge strane rekapituliraju, kako bi se ukazalo na to da se nisu realizovala). Izostaje imperativ, ali značenje koje bi se njime izrazilo izražava se odveć prisutnim modalnim glagolima i makromodalnošću cijelog diskursa koji je u znaku obligacija.

2.2. Polarizacija sadržaja

Polarizaciju sadržaja u britanskom parlamentu ispitaćemo na isti način na koji je ispitan ovaj fenomen u crnogorskoj skupštini, dakle, analizom pozicionog, tj. laburističkog diskursa, naspram opozicionog (konzervativci, liberalne demokrate i predstavnici Škotske nacionalne partije). Ipak, potrebno je napomenuti da nije bilo koalicionog djelovanja u sazivu koji je predmet analize, ali da je uobičajeno da se britanske parlamentarne snage grupišu kao pozicija i opozicija. Takođe, u britanskom parlamentu postoji i stalna titula *lider opozicije* (engl. *the leader of the opposition*), koja potvrđuje ovako dvojno polarizovano viđenje parlamenta. Zajedno se analizira diskurs tri opozicione stranke i iz razloga što njihovo suprotstavljanje, prirodno, ide najviše u smjeru laburista. Međutim, treba dodati i to da svaka stranka oponira jednako i vladajućim i svim opozicionim strankama pojedinačno, a česti su slučajevi i da poslanici oponiraju kolegama iz iste partije.

Metodološki, primijenjujemo isti model analize – analiza pozitivnih ključnih riječi, tj. riječi koje se značajno više koriste s na jednoj od strana.

Br.	Frekvencija	Ključnost	Riječ
1	180	43.057	Our
2	51	38.650	Support
3	102	29.976	Deputy
4	102	26.389	Speaker
5	60	20.538	Recession
6	24	17.656	Committee
7	13	17.440	Teesside
8	16	15.290	Key
9	15	14.074	Return
10	27	13.520	Lower
11	10	13.415	Lab
12	10	13.415	Midlands
13	10	13.415	Reach
14	14	12.866	Infrastructure
15	44	12.351	Jobs
16	44	12.351	Million
17	19	12.260	Forward
18	9	12.074	Office
19	9	12.074	Tees
20	9	12.074	Valley
21	13	11.667	Essential
22	256	11.499	Will
23	46	11.439	Financial
24	18	11.219	Basic
25	47	11.029	Businesses
26	24	10.765	Crisis
27	24	10.765	Opposition
28	8	10.732	Earlier
29	8	10.732	Emergency
30	8	10.732	Improve
31	8	10.732	Post
32	8	10.732	Staff
33	15	10.672	Bell
34	15	10.672	Worth
35	94	10.428	Year
36	77	10.289	Also

Tabela 29.

Ključne riječi u diskursu
pozicije

Tabela 30.
 Ključne riječi u diskursu
 opozicije

Br.	Frekvencija	Ključnost	Riječ
1	218	50.357	They
2	54	46.372	Labour
3	82	37.889	Going
4	52	30.874	Minister
5	89	28.040	Chancellor
6	43	28.000	Prime
7	34	25.528	Got
8	147	23.976	About
9	16	22.913	Bust
10	15	21.481	Con
11	281	19.322	Are
12	44	19.241	They
13	13	18.617	Boom
14	12	17.185	Space
15	22	17.184	Saying
16	49	16.343	Money
17	84	16.238	When
18	11	15.753	Mess
19	18	15.457	Told
20	58	15.027	Were
21	37	14.533	Expenditure
22	10	14.321	Once
23	10	14.321	Politics
24	9	12.889	Fundamental
25	9	12.889	LD
26	13	12.754	Trillion
27	13	12.754	Trying
28	24	12.395	Things
29	17	11.462	Serious
30	8	11.457	Consumption
31	8	11.457	Found
32	8	11.457	Honesty
33	8	11.457	Wonder
34	132	10.965	He
35	82	10.603	Out
36	58	10.379	You
37	18	10.282	Fairness
38	27	10.252	Interest
39	772	10.223	That
40	11	10.210	Redwood
41	11	10.210	Regulation

Najupečatljiviji podatak koji se dobija kada se uporede dvije tabele jeste da je „najključnija“ riječ u laburističkom diskursu prisvojni pridjev *our*, dok je njen pandan u opozicionom diskursu lična zamjenica *they*. Sličnu situaciju imali smo i u crnogorskoj raspravi, dakle, pozicija se krajnje inkluzivno samopredstavlja, tj. poistovjećuje s državom i narodom, dok se opozicija određuje u odnosu na poziciju i definiše kroz njenu kritiku. Zaključak je da se radi o prirodnim i logičnim procesima, ali i da pozicija neopravdano koristi svoj položaj da se identifikuje s državom, gradeći takvu poziciju da se, kada opozicija napada, implicira napad na državu i sve što je suprotno patriotizmu. Zapravo, dvije strane u raspravi u neravnopravnom su položaju.

Dalje, dok je upotreba zamjenice *we* ujednačena na dvijema stranama, *our* je dvostruko češći u laburističkom diskursu (NF=5,89) nego u opozicionom (NF=2,49), kao što je to bilo i kod crnogorskog pozicionog diskursa (odnos 1,92 naprema 0,87 u normalizovanim frekvencijama u korist pozicije). Još jedna paralela između britanske i crnogorske pozicije jeste u imenicama koje *our* određuje kao prisvojni atribut. Naime, najčešće su to: *economy*, *society* i *country*. Na osnovu podataka o normalizovanim frekvencijama, dodaćemo i to da britanska pozicija još očiglednije manipuliše, sugerišući da su vladajuća stranka i država jedno i time igrajući uveliko i na kartu *pathosa*.

Polarizaciju u laburističkom diskursu projektuje još i ključna riječ *opposition*, najčešće u sintagmi *the Leader of the Opposition*. Ovo se može objasniti na osnovu specifičnosti konvencija obraćanja u Parlamentu Ujedinjenog Kraljevstva, koje pretpostavljaju da se poslanici obraćaju jedni drugima što je indirektnije moguće, čuvajući negativno lice drugog i stvarajući distancu. Takođe, u britanskom parlamentarnom diskursu postoji još jedna pozicija koja je pandan predlagaču zakona iz redova pozicije, a to je, vidjeli smo, lider opozicije. Ove pozicije nema u crnogorskom parlamentu.

Diskurs opozicije je, kao i u crnogorskoj raspravi, polarizovaniji, što je logično nametnuto iz samog položaja ove strane, pa nalazimo sljedeće ključne riječi: *they*, *Labour*, *Minister*, *Chancellor*, *Prime (Minister)*, *he* i, zanimljivo, *you*. Zanimljivo iz razloga što *you*, u skladu s konvencijama obraćanja u britanskom parlamentu, ne učestvuje u procesu polarizacije, već samo u bezličnim rečenicama. Ipak, dešava se i da se polarizujuće koristi, a to je slučaj uglavnom u diskursu opozicije.

Od tematskog vokabulara u diskursu pozicije naročito često se koriste: *recession*, *lower*, *reach*, *jobs*, *million*, *financial*, *businesses*, *crisis* i *worth*. Opet se nalaze velike sličnosti u semantičkom makrosadržaju pozicije u dva parlamenta, i to u vidu ograđivanja od odgovornosti za trenutnu ekonomsku situaciju (*recession*, *crisis*). Dok je ekonomski diskurs crnogorske pozicije u znaku ograničenog koda, tj. upotrebe tehničkih riječi koje projektuju stručni autoritet, britanska pozicija koristi jednostavniji rječnik, tj. prošireniji kôd. Ipak, više je populistički prilaz opozicije, kao što se vidi iz sljedećeg repertoara tematskih ključnih riječi, među kojima su mnoge obilježene: *boom*, *bust*, *money*, *mess*, *expenditure*, *trillion*, *consumption*, *interest*. Osim obilježnosti ove vrste, opozicija pobuđuje i *ethos* kod publike (ključne riječi *fairness*, *honesty*), što je veoma snažna argumentativna strategija.

Diskurs pozicije u znaku je intenzifikatora i riječi s krajeva semantičke skale značenja (*key, essential, basic, emergency*), a neobično je da nisu izražene strategije pozitivnog samopredstavljanja i negativnog predstavljanja drugih. Kod opozicije, s druge strane, nailazimo na već standardno negativno predstavljanje drugih (*boom, bust, mess, expenditure, serious, consumption*).

Gramatički, u diskursu opozicije nalazimo više metadiskursa (*told, saying*), što je u vezi s izraženijim kritikovanjem, koje se odnosi na prethodno rečeno u raspravi. Dok pozicija više govori o budućnosti i koristi govorne činove obećanja (*will*), opozicija kritikuje sadašnja i prošla djela (*got, are, were*). Više je zavisnih rečenica u diskursu opozicije (*that*), što je bio slučaj i u crnogorskom korpusu, pa se može zaključiti da je to prirodna posljedica argumentativnog cilja ovog diskursa da ospori prethodno iznesene stavove, što zahtijeva složeniju sintaksu. Potvrdu za ovo nalazim u podacima koju smo izračunali pomoću parsera CLAWS (tabela 31).

Tabela 31.
Upotreba koordinatora i subordinatora u britanskom korpusu

	Broj koordinatora (SF)	Broj subordinatora (SF)	Broj koordinatora (NF)	Broj subordinatora (NF)
Pozicija	1210	907	38,95	29,19
Opozicija	1009	1132	34,04	38,20

Informativni, tj. konstativni diskurs pozicije, ima više nezavisnih sadržaja koji su koordinisani nezavisnim veznicima, dok je, s druge strane, kritički diskurs opozicije obilježen zavisnim sadržajima koje uvode subordinatori.

Polarizaciju sadržaja analiziraćemo i kroz prizmu podataka o korišćenju prisvojnih pridjeva i zamjenica (u gramatici crnogorskog to su sve prisvojne zamjenice).

Tabela 32.
Upotreba prisvojnih pridjeva i zamjenica u diskursu pozicije

Korpus „pozicija“	SF	NF
my/mine	84+0	2,70
your/yours	5+0	0,16
his	51	1,64
her/hers	4+0	0,13
our/ours	183+0	5,89
their/theirs	73+0	2,35

Tabela 33.
Upotreba prisvojnih pridjeva i zamjenica u diskursu opozicije

Korpus „opozicija“	SF	NF
my/mine	90+1	3,04
your/yours	10+0	0,34
His	51	1,72
her/hers	4+0	0,13
our/ours	74+0	2,50
their/theirs	87+0	2,94

Kao i u crnogorskom korpusu, najfrekventniji je prisvojni pridjev *our*, s NF od čak 5,89 (u odnosu na 1,92 u crnogorskom pozicionom diskursu). Dakle, paralele postoje i stoji pretpostavka o manipulativnom krajnje inkluzivnom predstavljanju pozicije koja se izjednačava s državom. U odnosu na crnogorski pozicioni diskurs, mnogo je više izražen individualizam (*my/mine* bilježe NF od 2,70 u odnosu na paradigmu zamjenice *naš* u crnogorskom s NF od 0,72), kao što smo i ranije pomenuli.

Polarizacija u diskursu pozicije stoji u odnosu 8,59 (*my/mine* + *our/ours*) naprema 4,28 (ostali oblici), dok je to u crnogorskom parlamentu bilo 2,64 (*moj* + *naš*) prema 2,15 (ostali oblici). Stoga se da zaključiti da je manje polarizacije u britanskom diskursu budući da se rivalitet dvije frakcije manje izražava i da je daleko više zastupljena strategija pozitivnog samopredstavljanja.

Kada je u pitanju opozicioni diskurs u britanskom parlamentu, najviše su zastupljeni oblici *my/mine* i *their/theirs*. Ovi se podaci razlikuju u odnosu na podatke iz crnogorskog dijela korpusa, u kojem je daleko najzastupljenija paradigma zamjenice *vaš*, što je odraz izražene polarizacije.

Polarizacija u diskursu opozicije stoji u sljedećem odnosu: 5,54 (*my/mine* + *our/ours*) naprema 5,13 (ostali oblici), dok je isti odnos u crnogorskom opozicionom diskursu bio sljedeći: 1,36 naprema 2,09. Još jednom dobijamo empirijsku potvrdu da je polarizacija daleko više zastupljena u crnogorskom diskursu, kao i to da se strategija predstavljanja drugih mora mnogo više koristiti u opozicionim diskursima.

Ipak, ostaje da objasnimo zašto se mnogo više koriste strategije predstavljanja svoje i druge grupe u britanskom diskursu kroz prisvojne zamjenice i pridjeve (ukupna normalizovana frekvencija u britanskom dijelu korpusa je 23,54, u odnosu na 8,29 u crnogorskom). Tri puta češće korišćenje prisvojnih odrednica u britanskom parlamentu ustvari je rezultat činjenice da engleski jezik izražava kategoriju određenosti/neodređenosti na mnogo eksplicitniji i gramatikalizovaniji način od onog koji postoji u crnogorskom. Prisvojni pridjevi u engleskom zapravo su česti determinatori. Kako bi se dokazala ova teza upoređiću normalizovanu frekvenciju zamjenica u NKSJ³⁹, velikom elektronskom korpusu srpskog jezika, i BNC-u, tj. Britanskom nacionalnom korpusu. Istraživanje na primjeru paradigme prisvojne zamjenice *moj*, *moja*, *moje* u srpskom jeziku pokazuje da je njena ukupna normalizovana frekvencija 0,58 (SF=12962). Paralelno istraživanje u BNC-u⁴⁰ na primjeru prisvojnog pridjeva *my* pokazuje da je njegova učestalost NF=1,46 (SF=146172). Radi se, dakle, o razlici između dva jezika i činjenici da se prisvojni determinator mnogo češće koristi u engleskom jeziku.

Dalje rezultate dajemo u kontrastivnoj analizi polarizacije u crnogorskom i britanskom parlamentu.

---

39 *Neetiketirani korpus srpskog jezika* korpus predstavlja srpskog jezika kojeg je sačinila Grupa za jezičke tehnologije s Matematičkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Korpus broji 22 226 437 riječi i dostupan je, s prethodno pribavljenom autorizacijom, na adresi <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs>.

40 BNC se može pretraživati na stranici: <http://corpus.byu.edu/bnc/>.

2.3. Rezime i zaključci

U Parlamentu Ujedinjenog Kraljevstva najviše se govori iz perspektive prvog lica jednine i množine, tj. najizraženija pozicija je prva pozicija, dok su druga i treća mnogo manje zastupljene (odnos prve pozicije prema kumulativnoj vrijednosti druge i treće otprilike je 71% naprema 29%). Statistički podaci otkrivaju da je indeks polarizacije u vrijednosti od 2,46 znatno veći u odnosu na indeks iz crnogorskog korpusa, koji iznosi 1,61, što znači da je polarizacije mnogo manje u britanskom parlamentu. Dominacija prve pozicije govori o znatno zastupljenijim strategijama samopredstavljanja u odnosu na prezentaciju drugih i o tome da individualizam i autoritet pojedinca igraju značajnu ulogu u ovom diskursu.

Kada se detaljnije analizira prva pozicija, dolazi se do zaključka da je perspektiva prvog lica jednine češća od iste perspektive množine. Ovo se dijelom objašnjava činjenicom da su britanski poslanici prevashodno predstavnici svojih oblasti koje biraju direktno biraju na osnovu zasluga, a tek u drugom redu predstavnici svojih partija.

Perspektiva prvog lica jednine obilježena je brojnim ustaljenim izrazima, pri čemu gotove fraze čine čak oko 50% svih glagolskih fraza u kojima je subjekat *I*. Glagoli koji se nalaze u ovim standardnim spojevima uglavnom su *verba sentiendi*, tj. glagoli mišljenja i evaluacije. Paralelno s crnogorskim korpusom, zaključujemo da „najpolitičkija“ fraza *I think* izražava epistemičko značenje sigurnosti i uvjerenosti, projektujući autoritet i promovirajući osobu političara, a ne ograđivanje. Ova fraza je jedna od niz onih koje služe za izražavanje modalnog stava govornika prema sadržaju koji iznosi, što signalizira ličnu uključenost poslanika, pa se ubjeđivanje ostvaruje i kroz pobuđivanje *pathosa*. Političar se zapravo predstavlja kao neko kome je stalo, ko je angažovan, ko se poistovjećuje sa željama i potrebama naroda. Tako se suštinski ubjeđivanje oslanja na identifikaciju na ličnom planu. Osim modalnih fraza, perspektivu prvog lica jednine obilježava i određeni broj metadiskursnih sredstava, koja se, u odnosu na crnogorsku raspravu, ipak mnogo manje koriste, i proceduralni diskurs, koji upućuje na sistem s dugom tradicijom u kome performativni glagoli igraju značajnu ulogu.

S perspektivom prvog lica jednine, raspodjela glagolskih vremena i načina veoma je bliska onoj u crnogorskom korpusu – sadašnja vremena čine oko tri četvrtine svih oblika, dok se srazmjerno manje pažnje posvećuje prošlim i budućim radnjama. Najčešće korišćena strategija ubjeđivanja zapravo je navođenje publike da povjeruje u to da dijeli ista mišljenja i ideje s poslanikom koji izlaže, tj. konstruisanje zajedničke društvenopsihološke realnosti govornika i publike. Najefektnije je da to bude sadašnja realnost, što, po nama, objašnjava dominantnu upotrebu prezenta, koji aludira na aktuelnost i sjevremenost.

Zamjenica *we* obično se koristi u inkluzivnom značenju, označavajući sve poslanike u parlamentu, što za posljedicu ima manje izraženu polarizaciju.

Nadalje, u perspektivi prvog lica množine preovladavaju modalne fraze koje su deontičke, tj. izražavaju obligaciju. Izražena upotreba obligacije odraz je želje go-

vornika da navede primaoca poruke da usvoji njegovo gledište, što je često odlika propagande.

S prvim licem množine, britanski poslanici manje se ograđuju budući da su već zaštićeni govorenjem iz kolektivne perspektive, što uslovljava manje korišćenje kondicionala. Izražena modalnost britanskog parlamentarnog diskursa takođe se očitava i u povećanoj upotrebi imperativa u ovoj perspektivi.

Dakle, diskurs britanskih parlamentarnih debata jeste diskurs obligacija u znaku intenzifikatora i konstatacija koje nose presupozicije s manipulativnim potencijalom, pa zaključujemo da poslanici u ovom diskursu vrlo pažljivo biraju jake argumentativne strategije.

Druga pozicija u britanskim raspravama praktično da ne postoji i zamjenjuje se trećom pozicijom. Upotreba treće umjesto druge pozicije znači da je distanca veća, tako da je ovo jedna od tehnika negativne učtivosti.

Kod treće pozicije jednako se koriste perspektiva trećeg lica jednine i množine. Kao i u crnogorskom parlamentu, upotreba zamjenica ženskog roda svedena je na minimum i one obično ne ulaze u proces polarizacije.

Perspektiva trećeg lica jednine jedna je od pozicija u polarizaciji uglavnom onda kada joj je referent ministar finansija, tj. predlagač zakona o budžetu, slično kao u crnogorskom parlamentu.

Sa zamjenicom *they* uglavnom se koriste semantičke strategije negativnog predstavljanja drugih, pojačane raznovrsnim intenzifikatorima, tj. riječima s krajeva semantičke skale značenja i obligacijama. Kritika dobija veću argumentativnu vrijednost kada se veže za konkretne sadržaje – otuda s ovom perspektivom nešto veća upotreba prošlih vremena (kritikovanje djela iz prošlosti), budućih vremena (predviđanje posljedica loše politike) i kondicionala (nerealni kondicional koji sugerise malu vjerovatnoću da će se radnja realizovati i indirektni govor gdje se obećanja druge strane rekapituliraju, kako bi se ukazalo na to da se nisu realizovala).

Kada je u pitanju polarizacija sadržaja, osnovni podatak koji se dobija kada se uporede liste ključnih riječi pozicije i opozicije jeste da je „najključnija“ riječ u laburističkom diskursu prisvojna zamjenica *our*, dok je njen pandan u opozicionom diskursu lična zamjenica *they*. Slična situacija nalazi se i u crnogorskoj raspravi, dakle, pozicija se krajnje inkluzivno samopredstavlja, tj. poistovjećuje s državom i narodom, dok se opozicija određuje u odnosu na poziciju i definiše kroz njenu kritiku. Zaključak je da se radi o prirodnim i logičnim procesima, ali i da pozicija neopravdano koristi svoj položaj da se identifikuje s državom, gradeći takvu poziciju da se, kada opozicija napada, implicira napad na državu i sve što je suprotno patriotizmu. Nadalje, britanska pozicija mnogo češće koristi prisvojni pridjev *our* kao determinator za imenice *economy*, *society* i *country*, što ima veliki manipulativni potencijal jer se sugerise da su vladajuća stranka i država jedno. Zapravo, dvije strane u raspravi u neravnopravnom su položaju.

Gramatički, u diskursu opozicije nalazimo više metadiskursa, što je u vezi s izraženijim kritikovanjem koje se odnosi na prethodno rečeno u raspravi. Dok pozicija više govori o budućnosti i koristi govorne činove obećanja, opozicija kritikuje sadašnja i prošla djela. Više je zavisnih rečenica u diskursu opozicije, što je bio slučaj i u crnogorskom korpusu, pa se da zaključiti da je to prirodna posljedica argumentativnog cilja ovog diskursa da ospori prethodno iznesene stavove, što zahtijeva složeniju sintaksu. Informativni, tj. konstativni diskurs pozicije ima više nezavisnih sadržaja koji su koordinirani nezavisnim veznicima, dok je s druge strane, kritički diskurs opozicije obilježen zavisnim sadržajima koje uvode subordinatori.

Analiza semantičkog makrosadržaja upućuje na ograđivanje pozicije, tj. pravdanje za trenutnu ekonomsku situaciju, i populistički i više polarizovan prilaz opozicije istim ekonomskim problemima. Opozicija koristi jednostavniji rječnik, prošireniji kôd i emotivno obilježen vokabular, tj. igra na *pathos*.

3. Kontrastivna analiza polarizacije u crnogorskom i britanskom parlamentu

Upotreba pojedinih ličnih zamjenica i glagolskog lica, tj. kategorija personalnosti, može da enkodira političke ideologije, tj. da odgovori na pitanje da li se radi o politici autoriteta, politici koja polaže na građenje grupnog identiteta ili politici koja se zasniva na polarizaciji između onih koji pripadaju grupi i koji se pozitivno samopredstavljaju i onih koji joj ne pripadaju, a koji se negativno karakterišu.

Prvi dio ove analize biće posvećen upoređivanju pozicioniranja, tj. upotrebe zamjenica i glagolskog lica.

I u crnogorskom i u britanskom parlamentu najviše je izražena prva pozicija, tj. prvo lice jednine i množine, gdje je njihova zastupljenost oko 60% i 70% pojedinačno. Ovo znači da je više samoprezentacije, koja je u suštini pozitivna, nego predstavljanja drugih, za šta se obično koriste strategije negativnog predstavljanja, tj. da je više pozitivne nego negativne kampanje. To je nešto više slučaj u britanskom Donjem domu.

Drugačiji izborni sistem u Velikoj Britaniji, a možda i kultura individualizma, imali su za posledicu da je u Donjem domu mnogo zastupljenija perspektiva prvog lica jednine u odnosu na Skupštinu. Naime, u odnosu na distribuciju ostalih zamjenica, u britanskom parlamentu koristi se *I* u 39,01% slučajeva, što će se uporediti sa zastupljenošću prvog lica jednine u crnogorskom parlamentu, koja iznosi 27,19%. Rekli bismo da se radi o značajnoj razlici.

Zaključuje se da u oba parlamenta zamjenica i perspektiva *ja* enkodira autoritativnu retoriku, u kojoj političar stavlja u prvi plan lična dostignuća, ali koja mu istovremeno tovari i breme odgovornosti, što nije slučaj sa zamjenicom *mi*, koja skreće odgovornost s pojedinca na grupu. Dalje, pretjerana upotreba perspektive *ja* ukazuje na egocentričnost, za razliku od perspektive *mi*, koja „laska“ publici, budući da govornik na podsvjesnom nivou signalise da se publika smatra dijelom grupe govornika, tj. da je govornik dio publike. Sasvim svjesni ove činjenice, poslanici u diskursu koji je pisan

da bi bio govoren izbjegavaju perspektivu prvog lica jednine i više koriste perspektivu prvog lica množine. Ipak, u komentarima i replikama, kada se proizvodi spontaniji diskurs, proporcija je obrnuta. Tako zaključujemo da upotreba određene perspektive, tj. kategorija personalnosti, nosi ogroman manipulativni potencijal.

Više prostora za ovu vrstu manipulacije ima u jeziku crnogorske skupštine. Naime, ovaj se diskurs u izlaganjima sastoji od govora koji su unaprijed pisani i u kojima je pažljivo birana perspektiva. U britanskom parlamentu unaprijed pripremljeni govori koriste se u mnogo manjoj mjeri, što takođe može biti razlog zašto dominira zamjenica *I*. Izgleda je da izbor perspektive nešto što se u spontanom govoru teško može kontrolisati i da spontani govor zapravo otkriva pravo lice političara.

Takođe, kako bi se izbjegao imidž egocentričnog političara, poslanici prvo lice jednine koriste uglavnom s metadiskursnim sadržajima. Ovdje se uočava velika razlika između dva parlamenta. Metadiskursa je mnogo više u crnogorskoj skupštini.

Nadalje, osim što je više *verbe dicendi*, više je i *verbe sentiendi*, odnosno glagola mišljenja, vjerovanja i percepcije. Generalno se može reći da se jača epistemička modalnost koristi u crnogorskom parlamentu, dok je više deontičke modalnosti u britanskom Donjem domu, koji je u znaku obligacija. Ipak, ako se analizira distribucija ove modalnosti po pozicijama, uočavaju se dalje razlike. Naime, sa zamjenicom *I* više je jake epistemičke modalnosti koja ukazuje na samouvjerenost i sigurnost, kao i autoritet poslanika, u britanskom parlamentu. Još jednom se može zaključiti da je individualizam mnogo više izražen u jeziku britanskih političara.

Uz perspektivu prvog lica jednine u britanskom parlamentu koriste se često i sadržaji koji ukazuju na ličnu angažovanost političara i koji igraju na kartu *pathosa* (*I want, I can, I hope, I am delighted/worried/glad/grateful* i sl.), što je veoma rijedak slučaj u crnogorskom parlamentu. Tako, dok je britanski parlamentarni diskurs u znaku individue koja izražava obligacije, veliku samouvjerenost i emotivno se angažuje, identifikacija ide u pravcu poslanik – narod, tj. poslanik se predstavlja kao jedan od nas. U crnogorskom parlamentu, proces je obrnut. Suština je da poslanici nastoje da naprave podjele i razlike (*mi* protiv *vas*) i diskursno nastoje da uključe publiku u svoju grupu, tj. žele da se narod identifikuje s njima. Takođe igraju na svoj autoritet, ali dok je u britanskom parlamentu ta igra zasnovana i na *pathosu* i *ethosu*, u crnogorskom parlamentu ipak dominira *ethos*. Ono što bi trebalo da bude suština rasprave, a to je *logos*, u oba slučaja je u drugom planu zbivanja.

Budući da crnogorski politički diskurs počiva na građenju grupnog identiteta, *mi* je dominantna perspektiva. Nije mnogo manje izražena ni u britanskom parlamentu (34,51% u crnogorskom naprema 32,10% u britanskom), ali je upotreba drugačija. U crnogorskom parlamentu, *mi* se najčešće koristi ekskluzivno (referent za poslanički blok) ili krajnje inkluzivno (referent za narod), dok je u britanskom parlamentu najčešće „srednje” inkluzivno značenje (*mi – svi poslanici ovog doma*). Razlog je što je polarizacija toliko izražena u crnogorskom parlamentu da se poslanici nikada kolektivno ne označavaju, tj. „ne stavljaju u isti koš”.

S ovom perspektivom opet je manje metadiskursa u britanskom parlamentu, a više obligacija. Međutim, ono što je posebno značajno jeste da je s ovom zamjenicom u britanskom parlamentu jednako čest model kopulativne konstrukcije s imenskim predikatom (*mi smo*) i prelaznog glagola (*mi imamo*), dok je u crnogorskom parlamentu jasna prevaga u korist konstrukcije *mi imamo*.

Najjasnija razlika u diskursu dva parlamenta jeste pravac u kome se ostvaruje polarizacija. U crnogorskoj skupštini oponiraju *mi* i *vi*, a nešto manje *mi* i *oni*. U britanskom parlamentu suprotstavljaju se *mi* i *on/oni*. Naime, suprotna strana u britanskom parlamentarnom diskursu ne imenuje, već se koristi oblik koji povećava distancu, tj. treća pozicija koristi se umjesto druge. Ovo je izraz negativne učtivosti, koja dominira u kulturnom scenariju Velike Britanije.

U trećoj poziciji, u oba parlamenta postoji disparitet kod upotrebe zamjenica ženskog i muškog roda. Žene su proporcionalno mnogo manje zastupljene u parlamentu i tako od 25 poslanika u crnogorskom parlamentu koji su učestvovali u raspravi koju analiziramo, samo tri su bile žene, dok je proporcija još i nepovoljnija u britanskom – svega je učestvovala jedna poslanica od 33 aktivna poslanika u raspravi. Ženama u crnogorskom parlamentu niko ne replicira i na njihova se izlaganja ne reaguje.

Kada je u pitanju perspektiva trećeg lica jednine, u polarizaciji je ona zastupljena referentom za ministra finansija, tj. predlagača zakona o kojem se raspravlja. Trećoj poziciji generalno se u oba parlamenta pripisuju negativni sadržaji.

Upotreba glagolskih vremena i načina slična je u dva parlamenta i varira s različitim pozicijama. Generalno dominira prezent na obje strane, što diktira deiktički kontekst debate, a razlika je uglavnom u većoj upotrebi imperativa od strane Britanaca, u skladu s izraženijom deontičkom modalnošću ovog diskursa.

Kada je u pitanju polarizacija sadržaja, ovdje smo obratili pažnju na upotrebu proširenog i ograničenog koda. Naime, u crnogorskom parlamentu, pozicija govori ograničenim kodom, tj. koristi stručne i tehničke izraze i time enkodira stručnost i pripisuje kredibilitet izvoru informacija, pa ovaj tip ubjeđivanja igra na kartu *ethosa*. Crnogorska opozicija, pak, koristi prošireni kôd, tj. jednostavniji i populistički vokabular, dodvoravajući se time ciljnoj publici i pobuđujući više *pathos*. Britanska pozicija, s druge strane, koristi jednostavniji vokabular od crnogorske pozicije, ali svakako složeniji od svoje opozicije. Ovo može biti jedna od univerzalnih karakteristika parlamentarnog diskursa – pozicija koristi ograničeni kôd i projektuje imidž stručnosti, dok opozicija prilazi ciljnoj publici koristeći jednostavniji vokabular.

Druga univerzalna karakteristika mogla bi biti ta što se pozicija više koristi strategijama pozitivnog samopredstavljanja, a da se opozicija više koristi strategijama negativnog predstavljanja. S tim u vezi je činjenica da je diskurs opozicije više hipotetički i okrenut ka budućnosti, za razliku od diskursa pozicije koji je više okrenut prošlosti. Ovo je logična posljedica pozicija u kojima se nalaze dvije strane – pozicija može govoriti o svojim dosadašnjim dostignućima, dok je opozicija uglavnom okrenuta njho-

voj kritici i nuđenju alternativa. Britanska se pozicija više pozitivno samopredstavlja, dok je crnogorska opozicija kritičnija i češće koristi strategije negativnog predstavljanja drugih u odnosu na opozicione kolege iz britanskog parlamenta.

Nadalje, u oba parlamenta pozicija se koristi krajnje inkluzivnim tehnikama kada izjednačava sebe s državom i narodom. Smatramo da ovdje dolazi do manipulacije i zaključujemo da opozicija nije u ravnopravnom položaju budući da nema ovakvu mogućnost referencijalnog predstavljanja.

Još jedan zaključak jeste da se pozicija generalno koristi konstativnim diskursom u kome dominiraju aditivni odnosi, dok opozicija koristi složeniju sintaksu, što je prirodna posljedica argumentativnog cilja ovog diskursa da ospori prethodno izneseno.

Budući da je tema bila ista u oba parlamenta, možemo izvući i neke zaključke koji su vezani za aktuelni diskurs svjetske ekonomske krize. Naime, u oba parlamenta pozicija se koristi semantičkim makroograđivačima kada kao ključne riječi koristi *krizu*, *recesiju* i sl.

Generalno gledano, polarizacije ima mnogo više u crnogorskom parlamentu, što se dokazuje kako kroz analizu upotrebe zamjenica i glagolskog lica, tako i kroz ključne riječi koje ukazuju na visoku učestalost referenata koji označavaju drugu stranu u raspravi. Osim različito izražene polarizacije, u crnogorskom i britanskom parlamentu uočavaju se i određene razlike kada je u pitanju upotreba argumentativnih strategija, koje ćemo u daljem tekstu ispitati s lingvističke tačke gledišta.

***

Iako se koristi multidisciplinarni pristup, kao i do sada u ovoj knjizi, nastojim da ispitamo parlamentarni jezik prevashodno s lingvističke osnove. Tako u analizi ubjeđivačkih strategija nećemo ulaziti previše u analize koje bi pripadale logici i teoriji argumentacije, već pokušavamo dati lingvistički doprinos istraživanju ovog fenomena. U tom svjetlu, u sljedeća dva poglavlja, ispitaćemo strategije pojačavanja i ublažavanja iskaza, koje poslanici u parlamentarnom diskursu naizmjenično koriste zavisno od argumentativnog cilja, kao neke od najjasnijih jezičkih manifestacija procesa ubjeđivanja.

POJAČAVANJE ISKAZA U DISKURSU PARLAMENTARNIH DEBATA⁴¹

U političkom diskursu, kao tipu ubjeđivačkog diskursa, pojačavanje iskaza igra posebno važnu ulogu. Govornik mora biti ubjedljiv kako bi ciljna publika usvojila stavove koje on izlaže, a u tu svrhu na raspolaganju mu stoji lepeza jezičkih sredstava, koja se nazivaju i klasifikuju na različite načine.

U tradicionalnoj gramatici engleskog jezika intenzifikatori (engl. *intensifiers*) predstavljaju vrstu adverbijala koja s jedne strane obuhvata amplifikatore (engl. *amplifiers*), s dvije potklase – maksimizatorima (engl. *maximisers*, npr. *completely, absolutely*) i pojačivačima (engl. *boosters*, npr. *very, quite, rather*), i, s druge strane, ublaživače (engl. *downtoners*), s četiri potklase – aproksimatorima (engl. *approximators*, npr. *almost*), kompromizatorima (engl. *compromisers*, npr. *more or less*), umanjivačima (engl. *diminishers*, npr. *partly*) i minimizatorima (engl. *minimisers*, npr. *hardly*) (Quirk et al., 1985: 589-604). Razlika između maksimizatora i pojačivača nije uvijek jasna (Xiao and Tao, 2007: 244; Quirk et al., 1985: 591), što generalno važi i za sve pokušaje precizne kategorizacije navedenih sredstava. S druge strane, u Kvirkovoj gramatici, naglašivači (engl. *emphasisers*, npr. *actually, clearly, obviously*), koji se koriste za isticanje sadržaja, posmatraju se odvojeno od intenzifikatora (Quirk et al., 1985: 583-603).

U novijim gramatikama engleskog jezika, pod amplifikatorima se podrazumijevaju oni prilozi za količinu (engl. *degree adverbs*) koji imaju funkciju modifikovanja pridjeva (Biber et al., 1999: 564). Bajber navodi termine amplifikatori i intenzifikatori kao sinonimne, a isto čini i za umanjivače i ublaživače (Biber et al., 1999: 554-5).

S druge strane, u crnogorskom i regionalnim jezicima, kada se govori o intenzifikatorima obično se misli na rječce koje naglašavaju iskaz (npr. *i, ni, takođe, ta, pa, samo, bar, barem, makar, god, ma, čak, ipak*) (Silić i Pranjković, 2005: 254-255). Takođe, pod intenzifikatorima podrazumijevaju se i relativni kvantifikatori koji ukazuju na veću količinu nekog objekta u odnosu na pojam izvjesne količine koja se smatra

---

41 Neke djelove ovog teksta autorka je ranije predstavila u svojim radovima. Rezultate istraživanja epistemičke modalnosti autorka je ranije predstavila u radovima objavljenim u časopisima *Filolog* (Vuković, 2013b), *Logos & Littera* (Vuković, 2014c), *Open Linguistics* (Vuković, 2014d) i zborniku *Pri-mijenjena lingvistika u fokusu* (Vuković, 2014e). O deontičkoj modalnosti autorka je govorila u radu objavljenom u časopisu *Logos & Littera* (Vuković Stamatović, 2016).

uobičajenom ili normalnom, kao u primjerima *često ustaje*, *glasno priča*, *širok put*, *jak udarac* (Piper et al., 2005: 877). Njihov su pandan deintenzifikatori, koju ukazuju na količinu koja je manja od uobičajene (npr. *rijetko ustaje*, *tiho priča*, *uzan put*, *slab udarac*) (Piper et al., 2005: 878).

Ono što je zajedničko ovim definicijama jeste da se govori o sredstvima koja služe za ukazivanje na količine veće od uobičajenih i naglašavanje, odnosno isticanje. Budući da se tema ovog poglavlja odnosi generalno na pojačavanje iskaza, nije moguće ispitivati samo pojedine vrste riječi i rečenične konstituente (npr. priloge ili adverbijale), već se mora pružiti što je moguće obuhvatnija analiza na više nivoa.

Tako se u pragmatici i analizi diskursa, pravi razlika između sredstava koja služe za pojačavanje iskaza (engl. *boosting devices*) i onih koja služe za ograđivanje i ublažavanje (engl. *hedging devices* ili *downtoners*), a u te svrhe služe gotovo sve vrste riječi, ali i fraze, pa čak i čitavi iskazi. Upravo je to pristup od kojeg ovdje polazimo.

U literaturi nismo našli sistematsku metodologiju ispitivanja strategija pojačavanja iskaza. Rijetki radovi koji su napisani na ovu i srodne teme obično se fokusiraju na jednu vrstu intenzifikatora. Zato ovdje imamo neobično težak zadatak da se pokušaju identifikovati najvažnija jezička sredstva koja učestvuju u pojačavanju iskaza. Nakon analize korpusa, dobijen je sljedeći pregled ovih sredstava:

- epistemička modalnost – izražavanje istinitosti i sigurnosti;
- deontička modalnost – obligacije i zabrane;
- prilozi amplifikatori;
- pridjevi intenzifikatori;
- metakomentari za pojačavanje iskaza.

Navedena lista sredstava za pojačavanje naravno nije sveobuhvatna i konačna, već samo predstavlja ona sredstva koja se najviše koriste u svrhe pojačavanja iskaza u korpusu koji smo analizirali. Poređenje naših korpusa u navedenim kategorijama trebalo bi da da dovoljno precizne podatke o upotrebi strategija pojačavanja u britanskom i crnogorskom parlamentu.

Kao što je to bila praksa do sada, upotreba ovih sredstava ispitana je najprije u crnogorskom, a zatim u britanskom dijelu našeg korpusa, nakon čega će uslijediti kontrastivna analiza dobijenih rezultata.

1. Pojačavanje iskaza u crnogorskom parlamentu

Pojačavanje iskaza u crnogorskom parlamentu ispituje se kroz pet cjelina u kojima se analizira jaka epistemička i deontička modalnost, pridjevi i prilozi amplifikatori, kao i metadiskurs koji je u funkciji isticanja, da bi se u šestom dijelu teksta dao sumarni pregled rezultata analize.

1.1. Jaka epistemička modalnost

Epistemička modalnost⁴² (za koju se koristi i termin persuazivnost ili inferencijalnost (Piper, 2005: 643)) odnosi se na modifikovanje izraza u smislu izražavanja sigurnosti, istinitosti i vjerovatnoće. Budući da je osnovni cilj političara ubjeđivanje birača uopšte, time „istina“ igra veliku ulogu u njihovom diskursu. Naravno, „istina“ je u jeziku relativna kategorija, a stepeni uvjerenosti i opredijeljenosti prema istinitosti mogu se izraziti pomoću različitih jezičkih sredstava.

Pojačavanje iskaza kroz prizmu epistemičke modalnosti odnosilo bi se na načine uz pomoć kojih se izražava veći stepen istinitosti, sigurnosti i vjerovatnoće. Ukoliko se vjerovatnoća kvantifikuje, može da zauzima vrijednosti od 0 do 1, a ako vjerovatnoća faktivnosti ima vrijednost 1, znači radi se o epistemičkoj nužnosti (Trbojević-Milošević, 2004: 32). Predmet našeg teksta jesu oblici epistemičke modalnosti koji imaju vrijednost koja se približava jedinici, tj. faktivnosti, odnosno „jaki“ epistemički sudovi i evidencijali, a govornikovo opredijeljenje prema istinitosti i sigurnosti propozicije pozitivno je u najvećoj mjeri. Analizirajući korpus, izdvojili smo sredstva koja su poslanici koristili u ove svrhe i klasifikovali ih, ponegdje se služeći već utvrđenim kategorizacijama i terminologijom koju smo opisali u uvodu.

Naglašivači

Kvirk definiše naglašivače kao podvrstu subjunkta, odnosno grupe adverbijala i predložko-padežnih konstrukcija koje ne čine osnovnu strukturu rečenice, već imaju određenu ulogu u odnosu na ostale rečenične konstituente (Quirk et al., 1985: 566). Preciznije, naglašivači imaju ulogu „pojačivača istinitosti klauze ili dijela klauze na koji se odnose“ (Quirk et al., 1985: 583). Primjeri koje ova grupa autora navodi kao naglašivače uključuju: *actually, certainly, clearly, definitely, indeed, obviously, plainly, really, surely, for certain, for sure, of course, frankly, honestly, literally, simply, fairly i just*.

U crnogorskom jeziku, ekvivalenti su određene modalne rječce i modalni prilozi koji funkcionišu kao rečenični intenzifikatori i intenzifikatori djelova rečenice.

Rečenični intenzifikatori uglavnom su modalne rječce koje izražavaju stav govornika prema radnji koja se opisuje u rečenici, odnosno subjektivan stav prema cijelom sadržaju iskaza, u smislu njegovog pojačavanja, odnosno isticanja. Uglavnom su nezavisni od ostalih konstituenata, što omogućava da zauzmu različita mjesta u rečenici:

- (1) LUBURIĆ: ... I pored toga u Crnoj Gori **zasigurno** postoje značajni kreativni potencijali koje treba podsticati i pomagati, a naročito mlade i talentovane istraživače...

---

⁴² Podjela modalnosti od koje polazimo u ovoj knjizi jeste ona koju koristi Palmer (1988). Osim epistemičke modalnosti, po njegovoj teoriji, u jeziku postoje i oblici tzv. neepistemičke modalnosti, koju čine deontička (izražavanje obligacija) i dinamička modalnost (izražavanje sposobnosti i umijeća). Evidencijalnost (engl. *evidentiality*), tj. zaključivanje na osnovu dokaza, obično se smatra dijelom epistemičke modalnosti, što će biti slučaj i u ovoj knjizi.

- (2) MEDOJEVIĆ: ... Kao da je nama krivo što vi imate pet-šest hiljada eura platu, a vi kao sad zadržavate to, jer ste vi bog zna kakvi profesionalci, koji ste birani na nekim otvorenim konkursima, a svi znamo da vas je Vlada izabrala, da vas je vladajuća većina izabrala i vi, *naravno*, možete tako da se ponašate...
- (3) ŽUGIĆ: ... Sam proces priprema, izrade, predlaganja i donošenja budžeta je veoma zahtjevan, uz uložene ogromne napore budući da se aktivnosti realizuju u godini ekonomske krize i, *svakako*, uz očekivanja daljih recesivnih pritisaka...

Ovu vrstu funkcije u našem jeziku obavljaju partikule, i to modalne partikule (Stevanović, 1986: 383; Mrazović i Vukadinović, 1990: 401). Snaga iskaza mnogo je veća u slučajevima kada se ova sredstva upotrijebe, a govornik projektuje imidž samouvjerenosti i kreira ubjeđivački diskurs koji je u znaku makromodalnosti sigurnosti.

Ova funkcija zapravo je veoma bliska modifikatorskoj ulozi koju imaju prilozima u istovjetnom morfološkom obliku. Uporedimo sljedeća dva primjera:

- (4) FRANOVIĆ: ... Drugo, *zaista* što se tiče ove priče tajkuna, duvana, cigareta itd. to su ovako prepričane, nekako, priče u Crnoj Gori. Mislim da, *zaista*, treba ovaj parlament prije svega da se izdigne na jedan viši nivo da neke stvari ipak smetale ili ne smetale malo da se izdignemo, da se distanciramo i da se držimo, da kažem, zadate teme...
- (5) MEDOJEVIĆ: ... Opet ste rekli jednu neistinu i to je *zaista* simptomatično...

Mrazović i Vukadinović (1990: 406) navode da se modalne partikule često morfološki, a i po svom mjestu u rečenici, ne razlikuju mnogo od priloga, pa su, stoga, moguće dvoznačne rečenice. Naravno, ne i u iskazu, tj. u komunikaciji, gdje se zahvaljujući kontekstu ova nedoumica razrješava. Tako u prvom primjeru *zaista* modifikuje cijeli iskaz i može se preformulisati kao modalni okvir *ja vjerujem da je to istina*, dok se u drugom primjeru intenzifikator odnosi na pridjev *simptomatično* i može se zamijeniti prilozima *veoma* ili *stvarno*. U prvom slučaju radi se o modalnoj rječci, a u drugom o modalnom prilogu.

Naglašivači koje iz korpusa predstavljeni su u jedinstvenoj tabeli, iz razloga što na osnovu transkripta nije bilo uvijek moguće utvrditi da li se radi o rječci ili prilogu, a takođe i zbog kasnijeg lakšeg kontrastiranja (u engleskom jeziku ovo je jedinstvena kategorija riječi). U tabeli 1 takođe su posebno prikazane i frekvencije naglašivača kod pozicije i opozicije, kako bismo utvrdili da li postoje određeni obrasci u diskursima dviju strana.

Tabela 1.
Naglašivači u crnogorskom
parlamentu

NAGLAŠIVAČI			
Modalne riječe i prilozi	Pozicija	Opozicija	Cijeli korpus
naravno	26	17	43
zaista	24	15	39
svakako	24	1	25
jasno	5	11	16
očigledno	4	10	14
uopšte	2	7	9
definitivno	3	3	6
sigurno	2	4	6
stvarno	2	4	6
neminovno	1	3	4
nikako	2	2	4
očito	1	3	4
izvjesno	3	0	3
zapravo	2	1	3
zasigurno	1	0	1
Fraze:			
nema sumnje	2	0	2
nema dileme	1	0	1
Ukupno	105	81	186
NF	4,71	3,94	4,09

Kao što se može zaključiti na osnovu tabele 1, crnogorska pozicija je u analiziranoj raspravi o budžetu koristila značajnije više naglašivača, odnosno isticala je više svoj subjektivni stav prema istinitosti i sigurnosti iskaza u smislu pojačavanja ovih kategorija. Jedan od potencijalnih uzroka ovakve situacije bio bi taj što je pozicija, kao predlagač budžeta koji je predmet rasprave, uglavnom imala zadatak legitimizacije budžeta, tj. da opravda budžet, što bi za posljedicu imalo to da jezik legitimizacije obiluje naglašivačima. Logika je ta da onaj koji ubjeđuje mora sam djelovati ubijeđen. Tako je upotreba riječi s krajeva semantičke skale značenja u jeziku legitimizacije prirodna. S druge strane, opozicija je uglavnom imala zadatak da delegitimiše budžet, odnosno da ga ospori i da ga kritikuje. Prirodno je da se za kritiku ne koristi toliko jak epistemički vokabular kao za ubjeđivanje. Vjerovatno da je za ovo odgovoran fenomen učtivosti, odnosno nemogućnosti da se s istom silinom napada nečije lice kao kada se brane sopstveni stavovi. Preliminarni zaključak jeste da se u svrhu legitimizacije u crnogorskom parlamentu koristi jači vokabular. Drugi potencijalni razlog bio bi to što se možda pozicija namjerno koristi manipulativnijim diskursom, odnosno razlozi koji bi bili vezani za crnogorski politički kontekst u određenom trenutku. Poređenjem s rezultatima iz britanskog diskursa izvešće se zaključak o tome da li se radi o univerzalnom fenomenu, tj. da li legitimizacija nužno zahtijeva više sredstava za pojačavanje ili se radi o lokalno uslovljenim procesima.

Tabele takođe pokazuju da je malo fraza koje se koriste u svrhu isticanja epistemičke modalnosti koja ukazuje na sigurnost i da je broj sredstava koja se koriste u svrhu naglašivača ograničen. Radi se dakle o zatvorenoj klasi sredstava.

Upotrebu naglašivača u parlamentarnom diskursu, nažalost, bilo je nemoguće uporediti s njihovom upotrebom u opštem jeziku. Naime, iako imamo pristup Nee-tiketiranom korpusu srpskog jezika, koji broji 22 miliona riječi, ispostavilo se da je ovaj korpus nereprezentativan. NKSJ je korpus pisanog diskursa, za razliku od našeg korpusa koji se dijelom sastoji iz tekstova koji su pisani da bi bili govoreni, a dijelom iz govornog diskursa. Razlozi za rezervu posljedica su činjenice da bi se govorni i pisani diskurs mogli značajno razlikovati po upotrebi naglašivača budući da korpu-sna istraživanja u engleskom jeziku upućuju na razlike kada je u pitanju upotreba srodne kategorije sredstava, amplifikatora, u tim dvijema kategorijama (Xiao and Tao, 2007). Takođe, isto su potvrdila i naša poređenja upotrebe naglašivača u britan-skom parlamentu u odnosu na govorni korpus BNC-a i cjelokupni BNC. Pokazalo se da je u govoru upotreba naglašivača češća nego u politici, dok je u pisanom diskursu mnogo manja.

Ipak, tabela 2 daje pregled upotrebe naglašivača u crnogorskom parlamentu i NKSJ, kako bismo u istim kategorijama kasnije mogli napraviti poređenje odnosa upotrebe naglašivača u britanskom dijelu korpusa i korpusu engleskog jezika (BNC).

Prokomentarisaćemo upotrebu najčešćih naglašivača, *naravno*, *zaista* i *svakako*.

Naravno se može parafrazirati s „kao što znate“, upućujući na zajedničko znanje govornika i slušaoca i to je njegova najčešća upotreba. Međutim, koristeći ovaj nagla-šivač, poslanici često manipulativno sugerišu da su određene postavke neosporne i da se podrazumijevaju, kao u sljedećim primjerima:

- (1) MEDOJEVIĆ: ... i, *naravno* da je jasno, iz aviona se vidi, zna se ko je piroman crnogorske ekonomije...
- (2) RADUNOVIĆ: ... Znači, u ovoj sali baš iz razloga sjede neki ljudi koji su iza-brani u upravne odbore agencija, konkretno jedan od njih, koji je izabran od strane Vlade iako je Komisija državna koja je izabrana da vrednuje predložene kandidate izabrala drugog. Međutim, izabran je kandidat koji, kasnije, *naravno* bez pogovora, sluša naredbe iz vlasti. Takve su kod nas regulatorne agencije, nezavisne regulatorne agencije...

Sigurno da dvije strane imaju sasvim različitu predstavu o tome ko je i da li po-stoji „piroman crnogorske ekonomije“ i da se u upravne odbore agencija, na primjer, biraju oni „koji bez pogovora slušaju“. Primjećuje se da se ovakva upotreba naglašiva-ča *naravno* uglavnom nalazi u diskursu opozicije.

Tabela 2.
Naglašivači u crnogorskom
parlamentarnom diskursu
i NKSJ

NAGLAŠIVAČI				
Modalne rječe i priloz	Cijeli korpus		NKSJ	
naravno	43	0,95	5931	0,27
zaista	39	0,86	4265	0,19
svakako	25	0,55	2906	0,13
jasno	16	0,35	4729	0,21
očigledno	14	0,31	1995	0,09
uopšte ⁴³	9	0,20	4146	0,19
definitivno	6	0,13	722	0,03
sigurno	6	0,13	3777	0,17
stvarno	6	0,13	1627	0,07
neminovno	4	0,09	362	0,02
nikako	4	0,09	1775	0,08
očito	4	0,09	400	0,02
izvjesno	3	0,07	1170	0,05
zapravo	3	0,07	3526	0,16
zasigurno	1	0,02	140	0,01
Fraze:				
nema sumnje	2	0,04	166	0,01
nema dileme	1	0,02	42	0,006
Ukupno	185	4,09	37637	1,69

Takođe, onaj koji koristi *naravno* nalazi se u superiornom položaju jer implicira da je znanje koje izlaže neosporno i „osnovno znanje“ (Simon-Vandenberg, 2007b: 205). Isticanje superiornosti znanja političara može biti jako korisno oruđe ubjeđivanja. Prokomentarišaćemo jedan primjer takve upotrebe:

- (3) FRANOVIĆ: ... *Naravno* da je ovaj budžet koncipiran i s određenim setom poreskih ili fiskalnih zakona, naročito ako se vratimo na Pefa dokument 2008-2011. godina, ako smo ga propratili i pročitali, kako smo na neki način planirali tu fiskalnu ekonomsku politiku i, naravno, često pominjani i čuveni aranžman s Međunarodnim monetarnim fondom...

U primjeru 8, poslanik Franović ističe da je budžet koncipiran na osnovu određenih dokumenata, navodeći jedan od njih (*Pefa dokument 2008-11*), i insinuirajući da ne znaju svi sadržaj tog dokumenta, kroz hipotetičko *ako* (*ako smo ga propratili i pročitali*), što takođe potvrđuje njegov nastup s pozicije nekoga ko ima superiorno znanje. Zanimljivo je da ovoj upotrebi naglašivača *naravno* uglavnom pribjegava pozicija.

Naravno se često koristi i u koncesivnom značenju:

- (4) KONJEVIĆ: ... jer mislim da će i građanima i svima nama mnogo više koristiti ako o ovakvim stvarima, radi se o krucijalnim stvarima, razgovaramo na jedan argumentovan način, *naravno*, *ne slažući se oko mnogih stvari*...

⁴³ Mrazović i Vukadinović (1990: 411) svrstavaju uopšte u modalne partikule I tipa, a značenje mu definišu kao „nikako, ni u kom slučaju“, što spada u izražavanje jake opredijeljenosti ka nepostojanju određenog sadržaja.

...*Naravno*, ne pokušavajući i želeći da potvrđujem ili oponiram tim tezama, nego da završimo neku konkretnu stvar, zaduženje poslanika tokom rasprave o Budžetu je da pokuša da popravi određene stvari za koje smatra da nijesu dobre...

- (5) FRANOVIĆ: ... *Naravno*, svi nam preporučuju kada koncipiramo budžet, kada pripremamo politiku *ali* nam niko ne daje kako to da uradimo...

... U vremenima krize, u vremenima slabijeg budžeta ili punjenja budžeta, svaka država za investiciono ulaganje može da se zaduži, *ne naravno pretjerano*, ako samo pomenemo jednu među prvima zemlju Evropske unije, da je zadužena 125 ili 135%...

Kao što vidimo, *naravno* tada obično uvodi koncesivne sadržaje iza kojih slijedi neki suprotni veznik, kao što je *ali* i *nego*.

Zaista bi se moglo parafrazirati s „istina je“ ili „realnost je“ i upućuje na faktivnost. Rjeđe se upotrebljava kao prilog intenzifikator ispred priloga i pridjeva, a češće da ukaže na činjeničnost i stvarnost koja je drugačija od one koja se pretpostavlja:

- (6) LABUDOVIĆ: ... Dobro, dobro. Gospodine Medojeviću, ja se bojim da će se gospodin Krivokapić na početku ovog mog komentara naježiti jer *zaista* makar na početku moram da se složim s Vama...

- (7) SEKULIĆ: ... Ne želimo da odustanemo zato što smatramo da se tokom iduće godine, u drugoj polovini iduće godine, *zaista* krenuti jedan blagi oporavak, nešto što Crna Gora može i treba spremno da dočeka kada govorimo o ekonomskim kretanjima...

... Ja *zaista* nemam ništa protiv. Demokratska partija socijalista će prihvatiti bilo koji amandman koji se odnosi, koji ide u tom pravcu, i *zaista* nema ni jedan razlog iako moramo da budemo... (prekid).

- (8) MEDOJEVIĆ: ... *Zaista* mislim da je ovo mjesto gdje i ja i vi uvijek imamo takvu komunikaciju, da se *zaista* otvoreno kaže, koji su problemi...

U primjeru 6, poslanik Labudović navodi da se *zaista mora složiti*, što je u suprotnosti s onim što očekuju njegovi slušaoci (*ja se bojim da će se gospodin Krivokapić na početku ovog mog komentara naježiti*). U primjeru 7, između ostalog, kaže se da se *zaista* očekuje *blagi oporavak*, što je drugačije od projekcija opozicije i da poslanik Sekulić *zaista nema ništa protiv*, iako ostali očekuju suprotno. Dakle, *zaista* upućuje na to da je realnost, po mišljenju govornika, drugačija od one koju očekuje i pretpostavlja slušalac, pa modalna rječica *zaista* ustvari služi kao jedna vrsta ispravljачa.

Značenje rječice *svakako* jeste „sigurno“, „u svakom slučaju“. Izražava faktivnost, tj. enkodira nešto što se podrazumijeva. Za razliku od *naravno* i *zaista*, kod kojih je prisutniji element govornikove opredijeljenosti prema istini, tj. subjektivni stav, *svakako* najčešće upućuje na neku objektivnost:

(9) ŽUGIĆ: ... *To je čak*, gospodine Labudoviću, *egzaktno mjerljivo*. Samo primjer da navedem, povlačenje depozita iz poslovnih banaka. Da nije bilo psiholoških efekata *svakako* bi sve banke imale veći stepen likvidnosti. I *svakako* bi kreditna aktivnost bila izraženija i to bi se *svakako* odrazilo i na privredu. E, u tome ja zasnivam svoj optimizam, a ne nikako širenje pesimističkih elemenata koji mogu i svakako utiču na nivo agregatne tražnje. *To je čak i ekonomska nauka dokazala...*

(10) KONJEVIĆ: ... *Svakako* da socijalno-razvojni program *je nešto što niko neće dovoditi u pitanje...*

Na ovaj način, *svakako* izražava čak i veći stepen faktivnosti od *naravno* i *zaista* (u primjerima: *to je čak i ekonomska nauka dokazala, to je nešto što niko neće dovoditi u pitanje*).

Prikaz epistemičke modalnosti nastavljamo s glagolima koji izražavaju visok stepen opredijeljenosti govornika prema istinitosti iskaza, tj. jakim epistemičkim glagolima.

Glagoli za izražavanje epistemičkog značenja sigurnosti i istinitosti

Centralni glagoli koji mogu da izraze epistemičku modalnost u našem jeziku uključuju *morati* i *moći*, dok su *trebati*, *smjeti*, *htjeti* i *umjeti* epistemički periferni glagoli (Trbojević-Milošević, 2004: 156). Međutim, ovakve upotrebe datih glagola jednostavno nema u našem korpusu. Glagoli *morati* i *trebati* u njemu koriste se isključivo sa značenjem deontičke modalnosti, dok se epistemičko značenje sigurnosti projektuje frazama s *verba sentiendi*, tj. glagolima koji izražavaju vjerovanje, mišljenje, osjećanje i percepciju. S obzirom na dijalošku prirodu našeg korpusa, za analizu je bila relevantna upotreba ovih glagola u prvom licu jednine i množine budući da se samo u tim slučajevima izražava stav govornika, odnosno modalnost. O ovoj tematici dijelom smo govorili u prethodnom poglavlju, a ovdje ćemo proširiti pomenutu analizu.

Tabela 3 uključuje sve glagole koji su upotrebljeni s epistemičkim značenjem sigurnosti.⁴⁴

Tabela 3.
Jaki epistemički glagoli u
crnogorskom parlamentu

JAKI EPISTEMIČKI GLAGOLI	SF	NF
mislim (84) mislimo (1)	85	1,87
smatram (28) smatramo (5) smo smatrali (1)	34	0,74
vidim ⁴⁴ (14) sam vidio (2) vidimo (12) vidjeli smo (1) vidjećemo (1)	30	0,66

⁴⁴ Ovaj se glagol u parlamentarnom diskursu rijetko koristi u bukvalnom značenju čulne percepcije, već uglavnom u prenesenom značenju, sinonimno glagolima *uvidjeti*, *uvidati*, *razabirati*, *shvatiti* (Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, 1990: 369).

znam (12) znamo (16) znali bi (1)	29	0,63
vjerujem (15) vjerujemo (1)	16	0,35
Cijenim	10	0,22
tvrdim (1) tvrdimo (1) sam tvrdio (1)	3	0,06
Ukupno	207	4,55

U opštem jeziku, glagoli *misliti*, *smatrati* i *vjerovati* uglavnom se koriste za isticanje nesigurnosti i ograđivanja, dakle u značenju koje je u suprotnosti s onim koje imaju u kontekstu političkog diskursa. Jedino oblike glagola *misliti* nalazili smo kao sredstvo za ograđivanje i kupovanje vremena, mada su takve upotrebe ovog glagola bile mnogo rjeđe:

- (11) KRIVOKAPIĆ: ... Imamo čitavih, **ja mislim**, 18 sati, da to ispravimo zajedno. Kolega Živković ima repliku jer je spomenut. Kolega Konjević je danas sijao imena okolo, očigledno parlamentarno neiskustvo...
- (12) ŽUGIĆ: ... Počecu od ovog što ste posljednje saopštili. Kad je u pitanju poreski kapacitet, poreska osnova ili poreska baza, imali ste skoro predloge, **ja mislim**, 13 poreskih propisa koji su razmatrani dugo, nekoliko puta, u nekoliko koraka na samom matičnom Odboru za finansije...
- (13) KONJEVIĆ: ... Kod rasprave o rebalansu smo govorili da je Crna Gora stvarno bila jedna od rijetkih zemalja u regionu koja je svoj rebalans tokom 2009. godine radila samo jednom. Hrvatska je, **mislim**, radila dva ili tri puta. Nije Budžet sveto pismo koje ne možemo mijenjati...

Kao što smo ranije zaključili, ovakve upotrebe glagola *misliti* sasvim se razlikuju od slučajeva kada on služi za isticanje sigurnosti i autoriteta političara. Tada se on koristi uglavnom inicijalno, praćen je zavisnim veznikom, gradi pravi nadređeni modalni okvir za ostatak sadržaja, fonološki je istaknut, a ostala modalna sredstva iz iskaza u znaku su intenzifikacije značenja i kreiranja makromodalnosti sigurnosti:

- (14) LUKŠIĆ: ... **Mislim** da ovdje nema dileme da je crnogorska ekonomija pokazala vitalnost i da su se politike koje smo vodili u godinama pokazale ispravnim...
- (15) KONJEVIĆ: ... **Mislim** da Vam je konstrukcija koju ste iznijeli potpuno netačna, jer rekao bih da na neki način optužujete veliki dio građana koji rade u državnoj upravi...
- (16) VUKSANOVIĆ: ... **Mislim** da ta praksa treba da bude i u narednom periodu vrlo značajna, i to vrlo značajna u pripremanju Nacrta budžeta u kojem bismo učestvovali svi, od ministarstava do određenih odbora, koji bi mogli da proprate...

Sve ostale oblike s liste nalazimo u isključivo ovom značenju:

- (17) LUKŠIĆ: ... U svojoj strukturi, po pojedinačnim stavkama i *smatram* da smo u tom smislu značajno napredovali, vremenski sinhronizovali raspravu o svim budžetima i to je dodatan iskorak kada je u pitanju transparentnost budžetske potrošnje...
... *Ne vidim* nikakav problem s tim, pri čemu neka od tih rješenja su u međuvremenu izmijenjena, na tragu određenih evropskih standarda...
- (18) MEDOJEVIĆ: ... Kada dodjete u takvu situaciju, vi nemate puno rješenja, kao sto ministar Lukšić, *znam*, vrlo mu je nezgodna situacija, i *ja vjerujem* da se on nalazi na najtežem i najgorem mogućem mjestu u Crnoj Gori...
- (19) SEKULIĆ: ... Koristim novinski tekst, *cijenim* da je potpuno provjerena informacija, „Politika“, od prije par dana, „Grčka je danas dužna 300 milijardi eura“...

Zaključujemo da se za isticanje sigurnosti i istinitosti iskaza uglavnom koriste glagoli mišljenja i vjerovanja, a ne pravi modalni glagoli. Po klasifikaciji Ivane Trbojević-Milošević (2004), ova četiri glagola mogli bismo svrstati u tzv. nefaktivne glagole jer ne iskazuju činjeničnost, kao tzv. faktivni glagoli (primjeri ovih glagola u našoj tabeli jesu *tvrditi* i *znati*), koje ona ne uključuje u glagole koji izražavaju epistemičku modalnost. Ipak, mi smo i ove glagole uključili u analizu budući da oni po našem mišljenju izražavaju govornikov stav u smislu epistemičke nužnosti. Isto je i s prilozima fakciteteta⁴⁵ (npr. *stvarno*, *zbilja*, *odista*, *uistinu*, *zaista* i sl.), koje smo ranije analizirali, budući da većina autora ne dovodi u pitanje njihov modalni karakter.

Sada ćemo vidjeti da li postoje razlike u upotrebi ovih glagola u korpusima „pozicija“ i „opozicija“:⁴⁶

Tabela 4.
Jaki epistemički glagoli u korpusu „pozicija“ i „opozicija“

JAKI EPISTEMIČKI GLAGOLI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
misлити ⁴⁶	47	2,11	38	1,71	85	1,87
smatrati	27	1,21	7	0,31	34	0,75
vidjeti	16	0,72	14	0,63	30	0,66
znati	8	0,36	21	0,94	29	0,64
vjerovati	7	0,31	9	0,40	16	0,35
cijeniti	10	0,45	0	0,00	10	0,22
tvrditi	2	0,09	1	0,04	3	0,07
Ukupno	117	5,25	90	4,38	207	4,56

Kao i kod analize naglašivača, zaključujemo da pozicija češće isticke epistemičku modalnost sigurnosti i istinitosti.

⁴⁵ Termin iz Trbojević-Milošević (2004: 171).

⁴⁶ Rezultati su za oblike navedenih glagola u prvom licu, jednine i množine.

Pridjevi i imenice za izražavanje epistemičkog značenja sigurnosti i istinitosti

Ranija istraživanja pokazala su da je broj modalnih pridjeva i imenica koji izražavaju epistemičku modalnost ograničen i relativno mali (Nuyts, 2001: 55), a isto je potvrđeno istraživanjima u srpskom jeziku (Trbojević-Milošević, 2004: 172). Analiza našeg korpusa dala je slične rezultate. Ono što slijedi je tabela „jakih“ modalnih pridjeva i imenica koji su pronađeni u raspravi u crnogorskom parlamentu:

JAKI EPISTEMIČKI PRIDJEVI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
siguran	1	0,04	4	0,19	5	0,11
jasan	4	0,18	0	0,00	4	0,09
neminovan	0	0,00	1	0,05	1	0,02
ukupno	5	0,22	5	0,24	10	0,22

Tabela 5.

Jaki epistemički pridjevi u crnogorskom parlamentu

Lista jakih epistemičkih pridjeva veoma je ograničena, a isto važi i za broj njihovih upotreba. Kao i u ranijim istraživanjima (Nuyts, 2001), pokazalo se da je broj epistemičkih priloga veći, a da su morfološki izvedeni iz istih korjena. Od tri pridjeva iz tabele, jedan je evidencijalan (*jasan*), a dva su prava epistemička pridjeva (*siguran*, *neminovan*).

Na listi jakih epistemičkih imenica, dominiraju evidencijalne:

JAKE EPISTEMIČKE IMENICE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
mišljenje	12	0,54	10	0,49	22	0,48
činjenica	6	0,27	6	0,29	12	0,26
neistina	1	0,04	9	0,44	10	0,22
znanje	5	0,22	1	0,05	6	0,13
istina	1	0,04	1	0,05	2	0,04
tvrdnja	1	0,04	1	0,05	2	0,04
dokaz	1	0,04	1	0,05	2	0,04
uvjerenje	1	0,04	1	0,05	2	0,04
argument	1	0,04	1	0,05	2	0,04
neminovnost	1	0,04	1	0,05	2	0,04
ukupno	30	1,35	32	1,56	62	1,37

Tabela 6.

Jake epistemičke imenice u crnogorskom parlamentu

Za imenicu *mišljenje* važi ista argumentacija kao za frazu *ja mislim*:

- (20) VUKSANOVIĆ: ... *Po mom mišljenju*, Budžet je izuzetno transparentno napravljen i u okvirima mogućeg...
- (21) GOSPIĆ: ... *Po mom mišljenju*, dugoročnim stručnim planiranjem, odozdo prema gore, identifikovani su ključni infrastrukturni problemi, a realizacijom ovog kapitalnog budžeta oni se suštinski rješavaju...

Normalizovane frekvencije jakih epistemičkih pridjeva i imenica prilično su ujednačene u korpusima „pozicija“ i „opozicija“. Značajnije razlike primjećujemo samo

kod imenice *neistina*. Naime, opozicija ovu riječ koristi devet puta više od pozicije, što je i prirodno kada se uzme u obzir njihov zadatak delegitimizacije pozicionih stavova.

Ovim zaključujemo pregled zastupljenosti jake epistemičke modalnosti u crnogorskom parlamentu. Tabela koja slijedi daje zbirne rezultate:

Tabela 7.
Jaka epistemička modalnost
u crnogorskom parlamentu

JAKA EPISTEMIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
Naglašivači (rječe, prilozi, fraze)	105	4,71	81	3,94	186	4,10
Jaki epistemički glagoli	117	5,25	90	4,38	207	4,56
Jaki epistemički pridjevi	5	0,22	5	0,24	10	0,22
Jake epistemičke imenice	30	1,35	32	1,56	62	1,37
Ukupno	337	11,53	208	10,13	545	12,00

Konačni rezultati upućuju na nešto više jake epistemičke modalnosti u korpusu „pozicija“. Imenice i pridjevi periferna su epistemička sredstva, dok se modalnost u crnogorskom parlamentu očigledno najviše izražava glagolima i modalnim rječcama i priložima. S obzirom na drugačiju upotrebu *verbe sentiendi* u političkom diskursu, zaključujemo da u opštem jeziku, prevagu ipak odnose modalne rječe i prilozi.

Tabelaran prikaz sredstava koja smo identifikovali u korpusu parlamentarne debate mogao bi poslužiti za dalja istraživanja sredstava kojima se izražava jaka epistemička modalnost u crnogorskom jeziku.

1.2. Jaka deontička modalnost

Tip deontičke modalnosti koju ćemo u ovom dijelu ispitivati odnosi se na izražavanje jakih obligacija, što se ostvaruje pomoću ograničenog skupa jezičkih sredstava. Većinu tih sredstava pronašli smo u našem korpusu, pa ih prikazujemo po kategorijama riječi u tabeli 8.

Po ugledu na naziv „jaka epistemička modalnost“, koji je odomaćen u literaturi, koristimo izraz „jaka deontička modalnost“, koja se, jasno, koristi za izražavanje jakih obligacija. Još jednom ćemo podsjetiti na istraživanje Done Lilien (Lillian, 2008), pomenuto u uvodu, koje pokazuje da je frekventnije izražavanje obligacije odraz namjere autora da natjera primaoca poruke da usvoji njegovo gledište, što je odlika propagande. Manja upotreba deontičke modalnosti odlika je ubjeđivanja, dok je njena veoma česta upotreba osobina manipulacije (Lillian, 2008: 12).

Prvi zaključak jeste da se jaka deontička modalnost u crnogorskom parlamentu koristi tri puta manje nego jaka epistemička modalnost. Reklo bi se da akcenat nije na manipulativnom već argumentativnom diskursu, pa imamo situaciju da se toliko ne nameću mišljenja i stavovi koliko se predstavljaju kao nužni i istiniti. Njihova istinosna vrijednost uglavnom počiva na projektovanju ličnog autoriteta poslanika kao nekog kompetentnog da donosi zaključke, odnosno na autorizaciji i *ethosu*.

JAKI DEONTIČKI GLAGOLI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
morati	36	1,62	36	1,75	72	1,59
smjeti	2	0,09	0	0,00	2	0,04
obavezati	1	0,04	1	0,05	2	0,04
obavezivati	0	0,00	1	0,05	1	0,02
primorati	0	0,00	1	0,05	1	0,02
natjerati	0	0,00	1	0,05	1	0,02
ukupno	39	1,75	40	1,95	79	1,74
JAKI DEONTIČKI PRIDJEVI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
neophodan	4	0,18	9	0,40	13	0,29
obavezan	4	0,18	1	0,04	5	0,11
dužan	2	0,09	2	0,09	4	0,09
nužan	2	0,09	0	0,00	2	0,04
ukupno	12	0,54	12	0,54	24	0,53
JAKI DEONTIČKI PRILOZI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
neophodno	5	0,22	3	0,15	8	0,18
obavezno	1	0,04	1	0,05	2	0,04
nužno	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	7	0,31	4	0,19	11	0,24
JAKE DEONTIČKE IMENICE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
obaveza	23	1,03	7	0,34	30	0,66
neophodnost	2	0,09	1	0,05	3	0,07
dužnost	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	25	1,17	8	0,39	33	0,73
UKUPNO JAKE DEONTIČKE MODALNOSTI	83	3,72	64	3,12	147	3,24

Tabela 8.

Jaka deontička modalnost u crnogorskom parlamentu

Međutim, moramo primijetiti i korelaciju između podataka koji važe za upotrebu jake epistemičke i deontičke modalnosti u korpusima „pozicija“ i „opozicija“. Rezultati su slični u oba slučaja, što upućuje na to da postoji uniformni standard u političkom ubjeđivanju na objema stranama. Takođe, u oba slučaja učestalija je, ipak, upotreba ovih sredstava na strani pozicije.

Tabela 8 takođe nam je dala i značajne podatke o tome kako se jaka deontička modalnost izražava u crnogorskom parlamentu i crnogorskom jeziku. Skup sredstava koji izražava deontičku modalnost još je ograničeniji od onoga koji važi za epistemičku. Nadalje, dok se epistemička modalnost uglavnom izražava modalnim rječcama i priložima u opštem jeziku, i modalnim rječcama i priložima i uz pomoć *verbe senti-endi* u političkom diskursu, deontička se uglavnom izražava kroz modalne deontičke glagole i imenice. Zapravo, jaka deontička modalnost najčešće se izražava putem glagola *morati*, za koji smo vidjeli da nijednom nije epistemički upotrijebljen u našem korpusu.

1.3. Prilozi amplifikatori

U amplifikatore ovdje ubrajamo priloge i predložko-padežne konstrukcije koje služe za pojačavanje značenja glagola. Po uzoru na Kvirkovu podjelu, svrstavamo ih u dvije kategorije, maksimizatore i pojačivače. Rezultati o učestalosti amplifikatora u našem korpusu još jednom su u znaku manjeg prednačenja pozicije u upotrebi ovih sredstava (tabela 9).

Maksimizatori se manje koriste od pojačivača, što je i prirodno, s obzirom na to da je broj maksimizatora u crnogorskom jeziku prilično ograničen jer nose sinonimno ili blisko sinonimno značenje. Kao što smo ranije utvrdili kod polarizacije značenja, pozicija koristi raznolikiji vokabular od opozicije. Takođe, u značajnije većem procentu koristi maksimizatore, što je u skladu s ocjenom da se u svom diskursu pozicija nešto više služi propagandnim strategijama.

Koliko je jezik parlamenta ubjeđivački i propagandno nastrojen, vidimo iz poredjenja učestalosti maksimizatora u opštem jeziku (NKSJ) i našem korpusu. Napominjemo da rezultate ipak treba uzeti s rezervom, jer je moguće da postoji razlika u upotrebi maksimizatora u govornom i pisanom diskursu. Upoređivaćemo samo one maksimizatore koji se javljaju isključivo u značenju amplifikatora, što znači da iz naše analize isključujemo *uopšte* i *elementarno*. Ukupna normalizovana frekvencija ovih maksimizatora u NKSJ iznosi 0,68, a u našem korpusu 0,99.⁴⁷

Tabela 9.
Amplifikatori u crnogorskom parlamentu

AMPLIFLIKATORI						
MAKSIMIZATORI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
potpuno	15	0,67	3	0,15	18	0,40
apsolutno	6	0,27	3	0,15	9	0,20
sasvim	3	0,13	3	0,15	6	0,13
maksimalno	3	0,13	0	0,00	3	0,07
uopšte	2	0,09	7	0,34	9	0,20
kristalno	1	0,04	0	0,00	1	0,02
krajnje	1	0,04	3	0,15	4	0,09
enormno	1	0,04	0	0,00	1	0,02
elementarno	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	33	1,48	19	0,93	52	1,15
POJAČIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
vrlo	17	0,76	24	1,17	41	0,90
veoma	11	0,49	12	0,58	23	0,51
značajno	6	0,27	1	0,05	7	0,15
jako	6	0,27	1	0,05	7	0,15
dosta	6	0,27	8	0,39	14	0,31
izuzetno	5	0,22	2	0,10	7	0,15
strašno	5	0,22	2	0,10	7	0,15
još ⁴⁷	5	0,22	5	0,24	10	0,22

⁴⁷ U funkciji odredbe za količinu ispred pridjeva i priloga, npr. *još bolji*.

toliko	4	0,18	9	0,44	13	0,29
u velikoj mjeri	4	0,18	0	0,00	4	0,09
naročito	3	0,13	4	0,19	7	0,15
posebno ⁴⁸	3	0,13	1	0,05	4	0,09
snažno	3	0,13	0	0,00	3	0,07
previše	3	0,13	2	0,10	5	0,11
umnogome	2	0,09	1	0,05	3	0,07
tako	2	0,09	4	0,19	6	0,13
što ⁴⁹	2	0,09	1	0,05	3	0,07
izrazito	1	0,04	0	0,00	1	0,02
žestoko	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ubjedljivo	1	0,04	0	0,00	1	0,02
znatno	1	0,04	2	0,10	3	0,07
sve ⁵⁰	1	0,04	2	0,10	3	0,07
u značajnoj mjeri	1	0,04	0	0,00	1	0,02
u znatnoj mjeri	1	0,04	0	0,00	1	0,02
i te kako	1	0,04	0	0,00	1	0,02
uveliko	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	96	4,30	81	3,95	177	3,90
ukupno amplifikatora	129	5,78	100	4,87	229	5,04

Broj pojačivača značajno je veći, ali među njima daleko najveću frekvenciju imaju *veoma* i *vrlo*. Primjećuje se, takođe, da je malo fraza koje se koriste kao amplifikatori.

Mnogi prilozi s liste imaju i svoje pridjevske parnjake. Oni u tradicionalnim klasifikacijama ne pripadaju striktno amplifikatorima. Međutim, funkcija im je veoma slična, a skup ograničen, pa ćemo u narednom tekstu dodati i tabelaran pregled pridjeva amplifikatora.

1.4. Pridjevi intenzifikatori

U gramatici engleskog jezika, posebno se izdvajaju pridjevi koji pojačavaju ili umanjuju značenje imenice koje modifikuju i klasifikuju se u tri grupe – *naglašivači*, *amplifikatori* i *umanjivači* (Quirk et al., 1985: 429).

Pridjevi naglašivači imaju sličnu ulogu priložima naglašivačima (npr. *iz prostog razloga*; *prava besmislica*), međutim vrlo malo ih je pronađeno u našem korpusu. Razlog tome jeste što većina njih spada u pridjeve koji izražavaju jaku epistemičku sigurnost koje smo već ranije izložili (npr. *sigurna propast*; *izvjesna budućnost*). Zato ćemo ovdje izložiti ostale pridjeve naglašivače, ali i pridjeve iz kategorije amplifikatora. Iako ova tematika nije detaljno obrađena kod Kvirka, po ugledu na njegovu podjelu priloga sa značenjem pojačavanja, napravićemo razliku između pridjeva maksimiza-

48 U funkciji odredbe za količinu ispred pridjeva i priloga.

49 U funkciji odredbe za količinu ispred pridjeva i priloga, npr. *što bolji*.

50 U funkciji odredbe za količinu ispred pridjeva i priloga, npr. *sve bolji*.

tora, koji iskazuju maksimalan stepen neke osobine kojom se modifikuje imenica, i pridjeva pojačivača, koji iskazuju visok stepen te osobine, ali ne i maksimalan⁵¹. U tabeli 10 dat je prikaz pridjeva u službi intenzifikacije.

Trendovi iz tabele 10 slični su onima iz ranijih tabelarnih pregleda, ukupni su rezultati ujednačeni, ali se ipak intenzifikatori češće koriste od strane vladajuće koalicije. Zapravo, rezultati su zapanjujuće usaglašeni i ovdje sa sigurnošću možemo konstatovati da se ne može raditi o slučajnosti. Vidjećemo kakva će situacija biti u britanskom parlamentu kako bismo izveli zaključke o tome da li je ovo posljedica manipulativnijeg diskursa crnogorske pozicije ili je univerzalna karakteristika parlamentarnog jezika, u kojem se zadatak legitimizacije prirodno ostvaruje uz pomoć većeg broja intenzifikatora.⁵²

PRIDJEVI INTENZIFIKATORI

NAGLAŠIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
pravi	3	0,13	3	0,15	6	0,13
prost	2	0,09	1	0,05	3	0,07
istinski	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	6	0,27	4	0,19	10	0,22
MAKSIMIZATORI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
sav ⁵²	51	2,28	41	1,99	92	2,03
ukupan	31	1,39	20	0,97	51	1,12
potpun	3	0,13	3	0,15	6	0,13
čitav	3	0,13	11	0,54	14	0,31
cjelokupan	2	0,09	0	0,00	2	0,04
cio	2	0,09	3	0,15	5	0,11
apsolutan	1	0,04	0	0,00	1	0,02
maksimalan	1	0,04	0	0,00	1	0,02
krajnji	1	0,04	4	0,19	5	0,11
totalan	1	0,04	0	0,00	1	0,02
pun	1	0,04	3	0,15	4	0,09
sveukupan	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	98	4,39	85	4,14	183	4,03
POJAČIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF

51 Ovdje dodajemo da Kvirik (Quirk et al., 1985: 429) navodi da pridjevi koji označavaju totalitet (kod nas su to npr. *totalan*, *potpun* i sl.) imaju dvostruke funkcije. U bukvalnom značenju su amplifikatori (npr. *totalno uništenje*), dok su u prenesenom naglašivači (npr. *totalna besmislica*). Ipak smatramo da je teško odvojiti ove dvije upotrebe jer i u prenesenom značenju ovi pridjevi izražavaju takođe totalitet (npr. *totalna besmislica jeste nešto je u svim svojim djelovima besmisleno*). Zato ove nijanse značenja nismo uzeli u obzir prilikom našeg tabelarnog prikaza pridjeva intenzifikatora.

52 *Sav*, *sva*, *sve* tretiramo kao pridjev, kao što je to slučaj u Rečniku Matice srpske i kod Stevanovića (1986: 309), koji ga predstavlja u odjeljku *pridjevske zamjenice*, ali napominje da je to ustvari pridjev. Razlog što ga ovdje svrstavamo jeste što ova riječ potpuno funkcionalno odgovara ostalim pridjevskim maksimizatorima.

velik	27	1,21	10	0,49	37	0,81
značajan	26	1,17	6	0,29	32	0,70
ogroman	4	0,18	5	0,24	9	0,20
snažan	4	0,18	0	0,00	4	0,09
izuzetan	3	0,13	0	0,00	3	0,07
znatan	2	0,09	0	0,00	2	0,04
dubok	1	0,04	1	0,05	2	0,04
moćan	1	0,04	0	0,00	1	0,02
toliki	1	0,04	4	0,19	5	0,11
ukupno	74	3,32	32	1,55	106	2,33
ukupno pridjeva intenzifikatora	178	7,98	121	5,89	299	6,58

Najčešći pridjevi intenzifikatori jesu oni koji iskazuju totalitet neke količine, odnosno stepena (*sav, ukupan, potpun, čitav, cjelokupan, cio, totalan, pun, sveukupan*). Ove maksimizatore veoma često srećemo u političkom diskursu. Razmotrićemo nekoliko primjera (17-22):

- (22) LUKŠIĆ: ... Mislim da smo, uprkos velikim očekivanjima, uspjeli da napravimo jedan realan i funkcionalan budžetski okvir koji će nam pomoći da na našem srednjoročnom putu ***potpunog oporavka od posljedica krize*** spremno ulazimo i ***završavamo sve naše obaveze prema međunarodnoj zajednici***, a prije svega, ostvarimo osnovne ciljeve naše ekonomske politike...
...***Kao i sve svjetske ekonomije*** i crnogorsku ekonomiju u razvoju zaustavio je ekonomsko-finasijski stampedo, koji je razorio i mnogo jače sisteme nego što je crnogorski...
... Ali ono što sam prepoznao kroz Vaše izlaganje da bi bilo jako važno komentarisati, nije naravno ***čitava ta tirada*** koja je posvećena Vašem moralnom kredu, nego pitanje koje niste, dakle, koje ste izoštrili na potpuno pogrešan način, kao inače što radite...
- (23) GOSPIĆ: ... Smatram da je u ekonomskoj politici Crne Gore za 2010. godinu s posebnim senzibilitetom dat prioritet optimizaciji industrijskih sistema i ***potpunoj tehničkoj i ekonomskoj valorizaciji mineralnih sirovina***...
- (24) MEDOJEVIĆ: ... Podržavate ruskog tajkuna u Kombinat u aluminijuma u Crnoj Gori koji, ***čitava Crna Gora zna***, to je neprihvatljiv način, neprihvatljiv odnos prema državi Crnoj Gori...
- (25) LABUDOVIĆ: ... ***Možete po cio dan da igrate pipirevku***, da jodlujete, da tamburate, u novčaniku će se uvijek naći onoliko koliko ste zaradili, koliko ste uštedjeli ili koliko ste, po nekom drugom osnovu, namakli, pod uslovom da vas nijesu uhvatili...
- (26) BOŽOVIĆ: ... Zatim, opadanja uvoza koji je u ovoj godini dostigao nivo od 40%, čija se tendencija teško može zaustaviti, u kom smislu je i planiran ***pad carina za cijelih 24%***, gotovo za četvrtinu...

(27) ŽUGIĆ: ... *Moja puna podrška ovako koncipiranom Predlogu* zakona o budžetu Crne Gore za 2010. godinu. Zahvaljujem.

Upotrebom navedenih maksimizatora, često se primjenjuje strategija generalizacije, koja je u ovom slučaju dio hiperboličnog argumentativnog diskursa parlamenta. Generalizacija upućuje na to da nema izuzetaka, pa se tako *izmiruju sve naše obaveze, potpuno se oporavljamo od posljedica krize* (22) ili *potpuno valorizujemo sirovine* (23), iako bi to u praksi, i u najboljim svjetskim sistemima, bilo neizvodivo u navedenoj mjeri. Uloga ovih sredstava kao intenzifikatora očigledna je, a njihovim izostavljanjem vidno bi se oslabio iskaz. Međutim, i kada bi se izostavili, iskaz bi i dalje imao smisla, što često nije slučaj u primjerima kada se maksimizatori koriste u diskursu delegitimizacije. Naime, ukoliko bismo izostavili maksimizatore u primjerima *čitava Crna Gora zna* (24), *možete po cio dan da igrate pipirevku* (25), *pad carina za cijelih 24%* (26), značenje ne bi bilo jasno ili ne bi bilo ono koje se u ovim slučajevima namjeravalo prenijeti. Tako, *čitava Crna Gora zna* nije isto što i *Crna Gora zna* (postavlja se pitanje ko u Crnoj Gori zna), sintagma *pad carina za 24%* sama po sebi ne nosi negativne konotacije, dok, na primjer, idiomatski izraz *po cio dan* uopšte ne bi mogao da funkcioniše bez maksimizatora koji unosi hiperbolično značenje.

Osim pojačavanja značenja uz pomoć pridjeva amplifikatora, većina pridjeva, uglavnom opisnih, može se i stepenovati. Tako se iskazivanje najvećeg stepena neke osobine ostvaruje upotrebom superlativa, koju ćemo smatrati jednom od strategija za pojačavanje iskaza. Slijedi prikaz upotrebe superlativa u crnogorskom parlamentu:

Tabela 11.
Superlativi u crnogorskom parlamentu

SUPERLATIVI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
ukupno	58	2,60	50	2,43	108	2,38

Superlative bismo mogli shvatiti kao vrstu maksimizatora budući da iskazuju maksimalan stepen određene osobine i da je pojačavanje iskaza na istom nivou:

(28) ŽIVKOVIĆ: ... Nije poštovala sopstvena pravila, *najteže prekršaje* vršilo je Ministarstvo turizma i još neki, ne sjećam se više ko sve, ali niko nije odgovarao zbog toga...

(29) KONJEVIĆ: ... Mi smo svakako razgovarali, čini nam se da je to *najkonstruktivniji metod*, s predstavnicima Ministarstva finansija i predložićemo određene amandmane koji će biti korekcija onoga što jesu postojeća rješenja, postojeći prijedlozi...

(30) LUBURIĆ: ... Posvećenost osiguranju i nauci, u zdravlje, danas su *najveći trendovi* u svijetu, ali ne zbog mode, nego zbog toga što će ove oblast opredijeliti složenu i mnogo čemu neizvjesnu budućnost svijeta...

Superlativi se uglavnom generalizovano upotrebljavaju, bez navođenja entiteta s kojim se pravi poređenje, što nosi veliki manipulativni potencijal.

1.5. Metakomenari za pojačavanje iskaza

Još jedan način da se pojača značenje jeste upotreba određenih metakomentara s tom funkcijom. Simon-Vandenberg (1997) u svom pregledu modalnosti u političkom diskursu navodi da se metadiskurs može koristiti u svrhe projektovanja imidža samouvjerenog političara, tj. da se na taj način amplifikuje značenje.

Broj ovih komentara prilično je ograničen, tako da sljedeći primjeri sadrže većinu njih:

- (31) BOŽOVIĆ: ... **Želim da naglasim** da je dobro što Vlada Crne Gore, kao predlagač budžeta, ovog puta nije zaobišla negativno makroekonomsko i fiskalno okruženje koje će, nažalost, biti veoma izraženo i u narednoj 2010. godini...
- (32) PINJATIĆ: ... Takođe, **treba istaći** mogućnosti aktiviranja respektabilnih resursa na sjeveru Crne Gore kao uslovu za implementaciju politike ravnomjernog regionalnog razvoja uz definisanje odnosa države prema politici podrške ravnomjernom regionalnom razvoju, kroz strategiju regionalnog razvoja Crne Gore i Zakonom o regionalnom razvoju Crne Gore...
- (33) JELIĆ: ... **Treba napomenuti** da su izmjenom zakonske regulative u 2009. godini izjednačena prava i obaveze nerezidenata s domaćom radnom snagom...
- (34) LUKŠIĆ: ... **Posebnu pažnju treba obratiti** na mjere fiskalne politike koje su najznačajniji instrument ekonomske politike...
- (35) VUKSANOVIĆ: ... Ovoga puta **moram naglasiti** i određene stvari koje su se desile ovih mjesec dana, koliko o Budžetu razgovaramo i koliko se pripremao od Nacrta do Predloga budžeta koji je danas pred nama...

Dakle, u igri su svega par glagola i fraza (*naglasiti, istaći, napomenuti, skrenuti/ obratiti pažnju*). Kao što se iz primjera može vidjeti, gotovo se uvijek koriste u modalnim konstrukcijama. Slijede podaci o kumulativnoj upotrebi ovih fraza u našem korpusu:

METAKOMENTARI ZA POJAČAVANJE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
ukupno	24	1,07	2	0,09	26	0,57

Tabela 12.
Metakomentari
za naglašavanje u
crnogorskom parlamentu

Kao što se može vidjeti, mnogo se češće koriste od strane pozicije, međutim, u svakom slučaju nemaju značajniji udio u naglašavanju i pojačavanju značenja, barem ne u odnosu na ostale intenzifikatore.

1.6. Rezime

Sva sredstva za pojačavanje koja smo identifikovali u ovom poglavlju pobrojali smo i izrazili u normalizovanim frekvencijama, tako da na kraju možemo dobiti konačan podatak o njihovoj učestalosti na hiljadu riječi:

Tabela 13.
Pojačavanje iskaza u crnogorskom parlamentu

INTENZIFIKACIJA	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
jaka epistemička modalnost	337	11,53	208	10,13	545	12,00
jaka deontička modalnost	83	3,72	64	3,12	147	3,24
prilozi amplifikatori ²²	129	5,79	100	4,87	229	5,04
pridjevi amplifikatori	178	7,99	121	5,89	299	6,58
superlativi	58	2,60	50	2,44	108	2,38
metakomentari za naglašavanje	24	1,08	2	0,10	26	0,57
UKUPNO	809	32,71	545	26,55	1354	29,81

Možemo zaključiti da se u parlamentarnom diskursu Crne Gore koristi čitava lepeza sredstava koja služe za pojačavanje iskaza. Lista sredstava koju smo ovdje izložili vjerovatno da nije apsolutna, ali vjerujemo da smo izdvojili većinu njih. Upoređujući njihovu učestalost u našem korpusu i opštem jeziku (NKSJ), tamo gdje je to bilo moguće, došli smo do zaključka da se sredstva za pojačavanje više koriste u političkom diskursu, što je i bilo za očekivati.

Istaknuta jaka epistemička modalnost, odnosno iskazivanje samouvjerenosti, osnovna je odlika ovog ubjeđivačkog diskursa. Pokazalo se da se pozicija konzistentno u svim kategorijama više koristi strategijom pojačavanja iskaza, tj. nešto manipulativnijim i propagandno-nastrojenim strategijama. Jedan od razloga za ovo može biti posljedica zadatka koji su imali u debati – legitimizacija predloga budžeta, ili trgovačkim jezikom rečeno – pozicija je imala zadatak da proda svoj „proizvod”. Jezik legitimizacije prirodno obiluje sredstvima pojačavanja budući da onaj koji ubjeđuje mora sam djelovati ubjeđen. Opozicija se nije toliko bavila reklamiranjem svog „proizvoda”, a njihova delegitimizacija očigledno nije ostvarena onoliko jakim jezikom koji se koristio za legitimizaciju. Vjerujemo da se zbog fenomena učtivosti delegitimizacija manje-više uvijek ostvaruje manje „jakim” diskursom u odnosu na diskurs legitimizacije.

2. Pojačavanje iskaza u britanskom parlamentu

Istu kvantitativnu metodologiju i klasifikaciju sredstava za pojačavanje iskaza primijenićemo u analizi dijela korpusa koji se odnosi na raspravu o budžetu u britanskom parlamentu. Budući da smo teoretsku pozadinu koja obrazlaže ovu metodologiju i klasifikaciju integrisali u poglavlju o pojačavanju iskaza u crnogorskom parlamentu, ovdje ćemo odmah preći na konkretnu analizu. Krenućemo od jake epistemičke modalnosti.

2.1. Jaka epistemička modalnost

Prikaz jake epistemičke modalnosti počinje naglašivačima, koji pojačavaju istinitost klauze ili dijela klauze.

²² Oblik u pozitivu.

Naglašivači

Ovdje se kao polaznom osnovnom koristimo Kvirkovom listom najčešćih naglašivača u engleskom jeziku, koja uključuje: *actually, certainly, clearly, definitely, indeed, obviously, plainly, really, surely, for certain, for sure, of course, frankly, honestly, literally, simply, fairly* i *just* (Quirk et al., 1983: 583). Rezultati su u tabeli 14.

Kao što vidimo u tabeli 14, šest naglašivača s Kvirkove liste ne nalazi se u našem korpusu. Ovdje se takođe primjećuje i to da, za razliku od crnogorske rasprave, više naglašivača koristi opozicija. Ukupna učestalost ovih sredstava u cijelom britanskom korpusu iznosi 3,79 na hiljadu riječi, što je približno vrijednosti iz crnogorskog korpusa, gdje je ta frekvencija bila 4,09.

Sličnosti nalazimo i u odnosu na upotrebu ovih sredstava u pisanom diskursu opšteg engleskog jezika. Tako je upotreba naglašivača u britanskom parlamentu 3,79, dok je u BNC-u 2,13; s druge strane, upotreba naglašivača u crnogorskom parlamentu iznosi 4,09, u odnosu na 1,69 koliko je to u NKSJ. Dakle, u pisanom diskursu manje je naglašavanja i autori se manje odlučuju da pojačavaju istinitost iskaza u oba jezika. Političari na otprilike istom nivou koriste ova sredstva u parlamentu, što bi, izgleda, mogla biti univerzalna karakteristika parlamentarnog jezika. Distribucija naglašivača po učestalosti gotovo je ista u BNC-u i parlamentu – jedini izuzetak jeste *really*, koji više pripada govornom neformalnom registru u engleskom jeziku (Biber, 1999: 565).

Naglašivači	Pozicija		Opozicija		SBNC ⁵⁴		BNC	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF	SF	NF
of course	31	1,00	30	1,01	5624	0,56	29624	0,30
actually	23	0,74	25	0,84	12778	1,28	25452	0,25
certainly	17	0,55	9	0,30	3093	0,31	18118	0,18
indeed	9	0,29	12	0,40	1708	0,17	18419	0,18
really ⁵⁵	1	0,03	5	0,17	17827	1,79	46466	0,46
simply	7	0,23	14	0,47	1007	0,10	17287	0,17
obviously	4	0,13	3	0,10	3061	0,31	10665	0,11
clearly	4	0,13	5	0,17	1103	0,11	15013	0,15
frankly	2	0,06	2	0,07	160	0,02	931	0,01
surely	1	0,03	4	0,13	642	0,06	6032	0,06
inevitably	0	0,00	2	0,07	76	0,007	3051	0,03
honestly	0	0,00	1	0,03	439	0,04	1387	0,01
literally	0	0,00	1	0,03	256	0,03	1936	0,02
Fraze:								
in fact	13	0,42	7	0,24	2994	0,3	16263	0,16
no doubt	0	0,00	1	0,03	192	0,02	2382	0,02
Ukupno	111	3,57	121	4,08	50960	5,11	213026	2,13

Tabela 14.

Naglašivači u britanskom parlamentu i BNC-u

⁵⁴ Spoken BNC (oko 10 miliona riječi).

⁵⁵ Really nalazimo i kao pojačivač. Podaci u dijelu koji se odnose na naš korpus se odnose samo na upotrebu u ulozu naglašivača, dok podatke iz BNC-a nijesmo mogli isfilterisati. Ipak ih navodimo budući da smo na primjeru našeg korpusa utvrdili da je really mnogo učestalije u funkciji naglašivača.

Tabela nam takođe daje i poređenje upotrebe ovih sredstava u britanskom parlamentu i opštem govornom engleskom jeziku. Naglašavanja je nešto manje u parlamentarnom diskursu, ali ipak smatramo da je, s obzirom na to da se radi o formalnom registru, dosta učestala njihova frekvencija.

Najčešći su naglašivači *of course*, *actually* i *certainly*. Značenje *of course* i *certainly* veoma je slično, a najčešći naglašivač u crnogorskom parlamentu upravo je njihov prevodni ekvivalent *naravno*. Upotrebom ovih naglašivača presuponira se zajedničko opšte znanje, nešto što je neosporno, što se podrazumijeva i što obje strane navodno dijele.

Of course je najčešći epistemički prilog koji izražava sigurnost, zaključuje Simon-Vandenberg poredeći najznačajnije korpuse engleskog jezika (Simon-Vandenberg, 2007b: 204). Isto se pokazalo i u našem istraživanju, i to u svim kategorijama (pozicija, opozicija; govorni BNC; ukupni BNC). Simon-Vandenberg takođe poredi i upotrebu ovog priloga u različitim žanrovima i dolazi do zaključka da se on najviše koristi u demonstracijama, na televiziji i u parlamentarnim debatama (Ibid). Mi dolazimo do istog zaključka – naime, *of course* je u našoj debati dva puta češće nego u govornom engleskom i više od tri puta nego u pisanom engleskom jeziku. Pošto su parlamentarne debate argumentativni žanr, korisnost ovog priloga je očigledna – koristeći ga, poslanik zapravo kaže „ovo što se ovdje govori očigledno je, svi to znamo, samo vas podsjećam“:

- (1) DARLING: ... Plans for Crossrail and Heathrow, along with high-speed trains, will improve transport in this country and support some 100,000 jobs over the coming years. Roads, *of course*, are an essential part of our transport network...
- (2) BELL: ... And *of course* we need banking reform, it is very necessary to have banking reform, but banking reform on an international basis...
- (3) MARRIS: ... That is true not only of cider but particularly beer, which is a major drink in our society. Cider, *of course*, is a great drink, but less widely drunk in the UK...

Ovo je najčešća upotreba ovog priloga. Međutim, podrazumijevanje očiglednog i zajedničkog znanja može da ima i manipulativni potencijal, gdje se zapravo nešto što nije očigledno i oko čega ne postoji kompromis plasira kao neosporno:

- (4) HOSIE: ... Selly Oak (Lynne Jones) also mentioned the fiscal stimulus. Indeed, one of the few times that she actually praised the Government was when *she said that they had taken a lead in some of their work to tackle the difficulties of the recession (...)* so while I agree with many of the things that have been done, *the idea that the UK took the lead is of course false...*

U primjeru se kaže da je ideja koju je iznijela poslanica Džouns *naravno netačna* (engl. *of course false*). *Of course* se ovdje koristi za pojačavanje epistemičke sigurnosti i impliciranje faktivnosti, iako je kontekst za tako nešto diskutabilan.

Druga manipulativna upotreba ovog priloga opisana je od strane Simon-Vandenberg (2007b: 206-207). Naime, upotreba *of course* signalizira „superiorno znanje“ govornika, što koristi u ubjeđivačkom diskursu:

- (5) MARRIS: ... The three main pub chains in the United Kingdom are based in the west midlands – Enterprise Inns, Punch Taverns and, *of course*, Marston’s, as it now is, but Banks’s, as my hon. Friend and I have known it for 40 or more year. I am proud to say that Banks’s brewery, as it was – Marston’s now – is headquartered in my constituency...

U datom primjeru, poslanik Maris navodi tri glavna lanca pabova u Ujedinjenom Kraljevstvu, koristeći prilog *of course* da navede treći od njih, *Marston’s*, iako se ne radi o informaciji koju bi znala većina ostalih poslanika. Superiorno znanje poslanika dalje se implicira i u nastavku primjera, u kom se navodi da poslanik ovo znanje ima više od 40 godina.

Takođe, *of course* može da ima i koncesivno značenje. Razmotrimo sljedeće primjere:

- (6) BELL: ... And the right hon. Gentleman has to explain to me how he can cut public expenditure without cutting services. *Of course*, he makes a distinction in respect of front-line services, *but* the fact is that the Conservative party policy is to cut public expenditure. It is to balance the books. We understand that; it is a philosophy that they have...
- (7) REDWOOD: ... Now *of course*, the Labour party is right that nobody comes into politics to sack teachers and nurses and make hospitals worse. None of us has ever wanted that, and it is quite unfair for anyone to suggest that we do. *But* when the state employs 6 million people, and when a very small minority of that 6 million are those front-line teachers, nurses and doctors, we do have to look at the whole panoply of the state’s administration and bureaucracy, and that we have to discover ways to do more for less, because we are running out of money...
- (8) MARRIS: ... And *of course*, putting up duty on cider to a swingeing level may have an effect on chemical cider, and on drinking in a way that contributes to antisocial behaviour too often, *but* it will also hurt pubs...

Ovu koncesivnu upotrebu takođe opisuje Simon-Vandenberg (2007b: 209). Primjećujemo da se u većini primjera nalazi u sprezi s veznikom suprotnog značenja *but* i da se najčešće koristi u komentarima. Naime, govornik priznaje da je tačan jedan dio argumentacije poslanika s kojim polemise, međutim, osporava neki drugi dio te argumentacije. Tako govornik stavlja u zadnji plan argumente drugog poslanika, a svoje u prvi plan. Iste obrasce kod repliciranja primijetili smo i u crnogorskom dijelu korpusa.

Sljedeći na listi najčešćih priloga naglašivača jeste *actually*. Najbliži ekvivalent ovog priloga u crnogorskoj raspravi, *zapravo*, veoma se malo koristi. Radi se o prilogu koji kazuje kakva je „realnost“, tj. poslanikovo viđenje nje, i to uglavnom kada je ono u suprotnosti s prethodno navedenim, dakle, sugeriše se neka promjena pravca:

- (9) CAMERON: ... They did not tell us that page 169 of the Red Book shows that business investment is *actually* falling by 5 per cent. this year...
- (10) TAYLOR: ... One thing I did not see was any concept of our international position. We have a relatively weak currency at the moment, which is normally regarded as a good thing – people say, “Terrific. We can get manufacturing and other exports rising.” *Actually*, that requires markets into which we can sell, and many other countries are undergoing great difficulties at the moment...
- (11) GARDINER: ... And quite frankly, if cuts in public spending simply mean more voluntary redundancies, they may *actually* result in less efficient Departments which achieve less for the Government, albeit spending less at the same time...

Sličan prilogu *of course* jeste prilog *certainly*. *Certainly* i jedan od njegovih crnogorskih ekvivalenata, *svakako*, zauzimaju visoko treće mjesto na listi učestalosti naglašivača.

U ranijim istraživanjima upotrebe *certainly* kaže se da se ovaj prilog može koristiti da se naglasi uvjerenost govornika da je neka propozicija istinita u uslovima nesigurnosti i neizvjesnosti ili u situacijama u kojima se nameće suprotno (up. Simon-Vandenberg, 2008: 1523; 1540), slično kao sa *of course*. Međutim, takvu upotrebu ovog epistemičkog priloga nismo našli u našem korpusu. Jedino značenje u kome se on koristi u britanskoj raspravi o budžetu jeste pravo pojačavanje iskaza i to najčešće kod pojašnjavanja stavova poslanika:

- (12) JONES: ... But *I am certainly not advocating the idea* that all our banks and financial institutions should be nationalized...
- (13) McFALL: ... I mentioned the issue of public anger, but I want refer to that later, because I mentioned also financial inclusion, and *I certainly welcome the Government's policy on basic bank accounts*...
- (14) TAYLOR: ... So, we do live in this global economy and although *I certainly do not share view the of the Prime Minister* that he saved the world during the middle of the debt crisis, I do give him credit for understanding that, regardless of the problems in UK, this was solvable only if we look around the world and try to get agreement...

Interesantno je da *certainly* u našem korpusu gotovo uvijek funkcioniše kao modifikator jednog rečeničnog elementa (u našim primjerima modifikuje glagole), dok se gotovo nikada ne nalazi u funkciji modifikacije cijele rečenice (inicijalno i finalno, odvojeno pauzom).

Glagoli za izražavanje epistemičkog značenja sigurnosti i istinitosti

Na osnovu pregleda epistemičke modalnosti u engleskom jeziku koji je predstavila Trbojević-Milošević (2004), najprije izdvajamo modalne glagole koji nose značenje jake epistemičke modalnosti: *cannot*, *could not*⁵⁶, *must*⁵⁷, *have got*, *should* (+perfektni infinitiv), *ought* (+perfektni infinitiv)⁵⁸ i *will* (s prediktivnim značenjem)⁵⁹. Dodajemo i polumodale, od kojih smo u korpusu našli samo *be bound to*.

Modali s jakim značenjem epistemičke modalnosti	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
must	0	0	3	0,10	3	0,05
could not	0	0	1	0,03	1	0,02
should	0	0	1	0,03	1	0,02
be bound to	0	0	1	0,03	1	0,02
Ukupno	0	0	6	0,20	6	0,10

Tabela 15.

Jaki modalni epistemički glagoli u britanskom parlamentu

Kao i u crnogorskom parlamentu, veoma je malo modalnih glagola upotrijebljeno sa značenjem jake epistemičke modalnosti. Učestalost ovih glagola suviše je niska da bismo izvukli određene zaključke. Zato se u narednom dijelu bavimo glagolima percepcije i vjerovanja koji izražavaju jaki epistemički sud u parlamentarnom diskursu. Kao i u analizi crnogorskog parlamentarnog diskursa, s obzirom na dijalošku prirodu našeg korpusa, uzeta je kao relevantna upotreba ovih glagola u prvom licu jednine i množine budući da se samo u tim slučajevima izražava stav poslanika.⁶⁰

Ostali jaki epistemički glagoli	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
I (do not) think (118) I thought/did not think (10)	70	2,25	55	1,86	128	2,09
I (do not) know (22) We (do not) know (7) I have known (1)	16	0,52	15	0,51	31	0,51
I believe (27) We believe (1) I believed (1)	20	0,64	5	0,17	25	0,41
Ukupno ⁶⁰	106	3,41	75	2,53	181	2,95

Tabela 16.

Jaki epistemički glagoli u britanskom parlamentu

Epistemički sudovi jake modalnosti izraženi kroz glagole manje se koriste u britanskom nego u crnogorskom parlamentu (NF_b modala iznosi 3,05, naprema NF_c od 4,55), ali to može biti i posljedica različitih jezičkih sistema za izražavanje jake epistemičke modalnosti. Cjelokupnu sliku imaćemo tek kada damo pregled cijele jake epistemičke modalnosti u ovom parlamentu.

⁵⁶ *Can* i *could* mogu nositi značenje jake epistemičke modalnosti samo ako su negativno upotrebljeni.

⁵⁷ U pozitivnim iskazima budući da *must*, negativno upotrebljen, ima značenje deontičke modalnosti.

⁵⁸ *Should* i *ought to* nose jako epistemičko značenje jedino u ovoj konstrukciji.

⁵⁹ Kao u primjeru *Boys will be boys*.

⁶⁰ U rezultatima koji se odnose na ukupan broj pojava u korpusu uračunate su i razmjene predsjedavajućih, koji ne pripadaju ni poziciji ni opoziciji.

Isticanje autoriteta političara upotrebom fraze *I think* zajedničko je u oba parlamenta. Već ranije smo, u poglavlju o polarizaciji, pokazali da se najčešće radi o jakom epistemičkom sudu, a ne ublaživaču. Ukoliko krenemo od zaključka Anite Fecer (Fetzer, 2008: 393) da u engleskom jeziku *I believe* izražava veću sigurnost i opredijeljenost govornika prema onome što iznosi, a frazu *I know* stavimo na kraj ove skale faktivnosti kao najjači sud, onda primjećujemo da se ipak najjači epistemički sudovi nešto manje koriste. Kao što smo i ranije zaključili, jaka epistemička modalnost izražena glagolima znatno je izraženija u crnogorskom parlamentu, ali ako se ta analiza izvrši po pozicijama, sa zamjenicom prvog lica jednine više je ove modalnosti u britanskom parlamentu.

Takođe, u skladu s činjenicom da je ovaj tip epistemičke modalnosti zastupljeniji u crnogorskom parlamentu, u njemu se koristi i znatno šira lepeza glagola koji označavaju visoku opredijeljenost prema istinitosti propozicije.

Pridjevi i imenice za izražavanje epistemičkog značenja sigurnosti i istinitosti

Tabela 17 svjedoči o tome koliko je epistemička modalnost više gramatikalizovana u engleskom nego u crnogorskom jeziku. Naime, broj pridjeva koji se koristi u ove svrhe u britanskom parlamentu mnogo je veći, a time i normalizovana frekvencija epistemičke modalnosti koja se izražava na ovaj način. U tom svjetlu shvatićemo i rjeđe izražavanje epistemičke modalnosti kroz glagole u odnosu na crnogorski parlament, s obzirom na to da se u engleskom jeziku izražava kroz više jezičkih kategorija.⁶¹

Tabela 17.
Jaki epistemički pridjevi u
britanskom parlamentu

Jaki epistemički pridjevi	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
clear	15	0,48	9	0,30	25	0,41
sure	6	0,19	10	0,34	16	0,26
true	1	0,03	5	0,17	6	0,10
impossible	1	0,03	4	0,13	5	0,08
evident	0	0,00	2	0,07	2	0,03
obvious	1	0,03	1	0,03	2	0,03
certain ⁶¹	1	0,03	0	0	1	0,02
Ukupno	25	0,80	31	1,05	56	0,91

Upotreba ovih pridjeva vezuje se za određene obrasce. Tako se recimo *clear*, *obvious* i *evident* obično nalaze u kopulativnim konstrukcijama s bezličnim subjektom (*it is clear/obvious/evident that*), *sure* se uglavnom nalazi u frazi *make sure* ili kopulativno s ličnom zamjenicom prvog lica, kao i *certain* (*I am sure/certain*). Frekvencija upotrebe ovih sredstava kod dvije strane manje-više je ujednačena.

Tabela 18.
Jake epistemičke imenice u
britanskom parlamentu

Jake epistemičke imenice	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
fact ⁶²	10	0,32	23	0,78	33	0,54
confidence	14	0,45	13	0,44	27	0,44

61 Samo u značenju siguran.

62 Izuzeli smo pojavu ove imenice u frazi *in fact*, koju smo naveli kod naglašivača.

argument	5	0,16	11	0,37	16	0,26
claim	6	0,19	6	0,20	12	0,20
evidence	6	0,19	0	0,00	6	0,10
truth	1	0,03	5	0,17	6	0,10
knowledge	2	0,06	3	0,10	5	0,08
certainty	0	0,00	4	0,13	4	0,07
belief	4	0,13	0	0,00	4	0,07
assertion	0	0,00	2	0,07	2	0,03
judgement	1	0,03	0	0,00	1	0,02
lie	1	0,03	0	0,00	1	0,02
proof	0	0,00	1	0,03	1	0,02
Ukupno	50	1,61	68	2,29	118	1,93

Isto što smo zaključili za upotrebu jakih epistemičkih pridjeva zaključujemo i za upotrebu jakih epistemičkih imenica u britanskom parlamentu (uključujući i evidencijalne). U engleskom jeziku očigledno je da je iznošenje opredijeljenosti prema istinitosti propozicije kategorija koja se izražava raznoliko, tj. upotrebom različitih vrsta riječi. Otuda raznovrsniji fond jakih epistemičkih imenica u odnosu na crnogorski parlament, ali i ukupna normalizovana frekvencija u cijelom korpusu. Više je ovih imenica upotrijebljeno od strane opozicije, pa se sada već može uočiti određeni trend kada je u pitanju jaka epistemička modalnost u izlaganjima laburista i ostalih stranaka.

Najčešća među ovim imenicama jeste *fact* (crnog. *činjenica*), koja se dvostruko češće koristi u britanskom nego u crnogorskom parlamentu (NF_b je 0,54, dok je NF_c 0,28) i koja nosi naročiti manipulativni potencijal budući da podrazumijeva neospornu polaznu osnovu:

(15) JACK: I thank the hon. Member for giving way but is he aware that already DEFRA has taken some £320 million out of their operating budget, and that they are now employing something like 1,500 less people? And yet DEFRA would claim that outputs have been sustained. This is called “improved productivity”. Does he accept *that fact*?

... It is forecasting, and forecasting is exactly what it says: it is trying to use, I will give way to hon. Member in just a moment, *it is trying to use the best data to say what they think will happen, but respecting the fact that they will probably get some of it wrong.*

... There may be arguments about the amounts involved, but *the fact that you have to reduce the level of public spending* is there...

Ovakva upotreba imenice *fact* nije rijetka. Uvijek je određena nekim determinatorom (*that, the*), tj. ne upotrebljava se generički, pa tako nemamo nijedan primjer upotrebe ove imenice u množini u korpusu. U primjeru iz izlaganja poslanika Džeka, iako sama imenica *fact* svojim značenjem upućuje na faktivnost, dakle, sigurnost, istinitost i objektivnost, u korpusu se odnosi na nešto što uopšte nije neosporno u kontekstu ove debate: (a) poslanik osporava rezultate Ministarstva za životnu okolinu, hranu i ruralne poslove, ironično izvrćući njihovu formulaciju (*this is called “improved producti-*

vity”); (b) poslanik uzima zdravo za gotovo da će vlada pogrešno predvidjeti šta će se desiti u budućem periodu; (c) poslanik ističe da je činjenica da je za ekonomski razvoj potrebno smanjenje javne potrošnje, što je koncept konzervativaca, o čemu definitivno ne postoji društveni konsenzus; naprotiv, laburisti zastupaju upravo suprotan koncept povećanja javne potrošnje. Ovo je tehnika presupozicije, a ranije smo zaključili da je to dobra, ali i manipulativna strategija, i da je teško boriti se protiv ovakve vrste argumentativnog diskursa. Poslaniku, a naročito javnosti, osporavanje iznesenih sadržaja od strane oponenta težak je zadatak jer je potreban kognitivni napor za „izdvajanje, formulisanje i osporavanje presupozicije“, ali i socijalni, jer osporavanje presupozicije predstavlja prijetnju licu (engl. *face threatening act*) (Chilton and Schäffner, 2002: 36). Ovakvim iznošenjem argumentacije postiže se to da javnost neselektivno i čak nesvjesno usvaja određene sadržaje kao neosporne i činjenične, vjerovatno zbog pre-zastupljenosti maksime istinitosti, tj. očekivanja da sagovornik govori istinu. Svakako da ne želimo reći da javnost očekuje uvijek istinu od političara, a mnogo bi se toga moglo reći u prilog tome da je to rijetko slučaj, već da je presupozicija manje očigledna, nesvjesno se prihvata, pa je potrebno naročito obratiti pažnju i uložiti veći kognitivni napor da se ona uoči.

Na ovom mjestu zaokružićemo upotrebu jake epistemičke modalnosti u britanskom parlamentu i sumirati rezultate:

Tabela 19.
Jaka epistemička modalnost
u britanskom parlamentu

JAKA EPISTEMIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
Jaki modalni epistemički glagoli	0	0	6	0,20	6	0,10
Ostali jaki epistemički glagoli	106	3,41	75	2,53	181	2,95
Jaki epistemički pridjevi	25	0,80	31	1,05	56	0,91
Jake epistemičke imenice	50	1,61	68	2,29	118	1,93
Naglašivači (prilozi, fraze)	111	3,57	121	4,08	232	3,79
Ukupno	292	9,40	301	10,16	593	9,68

Normalizovana frekvencija jake epistemičke modalnosti u britanskom parlamentu iznosi 9,68, što je manje od one izražene u crnogorskom, koja iznosi 12. Jaka epistemička modalnost izražava se pomoću šire lepeze sredstava u engleskom jeziku, dok je u crnogorskom uglavnom bila izražena kroz naglašivače i jake epistemičke glagole. I dok je pozicija u crnogorskom parlamentu konzistentno više pojačavala svoje iskaze, u britanskom nalazimo istu tendenciju, ali na strani opozicije, mada ne s toliko konzistentnosti.

Budući da smo na kraju dobili poredive podatke, veoma slične u dva parlamenta, možemo govoriti o nekim univerzalnim karakteristikama parlamentarnog diskursa i zaključiti da postoji ustaljen nivo izražavanja ove modalnosti. Takođe možemo reći da se ona najčešće izražava kroz glagole i naglašivače, a da su epistemičke imenice i pridjevi periferna sredstva u crnogorskom jeziku i da su nešto manje zastupljena u odnosu na glagole i priloge u engleskom jeziku.

2.2. Jaka deontička modalnost

Za razliku od prethodnog teksta u kojem smo se bavili jakom epistemičkom modalnošću, sada se bavimo deontičkom modalnošću koju skalarno možemo odrediti kao jaku.

Tabela 20 daje pregled sredstava, po vrstama riječi, koje su pronađene u našem korpusu, a koje izražavaju jaku deontičku modalnost.

U britanskom parlamentu nalazimo značajnije više jake deontičke modalnosti u odnosu na crnogorski (NF_b iznosi 5,89, dok je NF_c 3,24). Takođe, kao što je to bio slučaj i s jakom epistemičkom modalnošću, skalarno je jači diskurs opozicije.

Velike razlike ne nalazimo kada je u pitanju upotreba jakih deontičkih pridjeva, priloga i imenica, već su glavni uzrok odstupanja rezultati koji se odnose na učestalost glagola koji izražavaju jake obligacije i zabrane. U britanskom parlamentu najčešći su *need*, *have (got) to*, *must* i *cannot*⁶³, koji sami čine 5,04 u normalizovanoj frekvenciji.

Upoređićemo naše podatke o učestalosti s rezultatima iz Longmanove gramatike govornog i pisanog engleskog jezika (Biber et al., 1999: 489), predstavljene u tabeli 21.

JAKI DEONTIČKI GLAGOLI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
need	51	1,64	74	2,50	127	2,07
have (got) to	37	1,19	64	2,16	101	1,65
must	26	0,84	17	0,57	43	0,70
cannot	18	0,58	20	0,67	38	0,62
be allowed	1	0,03	1	0,03	2	0,03
impose	2	0,06	2	0,07	4	0,07
force	1	0,03	0	0,00	1	0,02
ukupno	136	4,38	178	6,01	316	5,16
JAKI DEONTIČKI PRIDJEVI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
necessary	8	0,26	5	0,17	13	0,21
needed	2	0,06	1	0,03	3	0,05
compulsory	1	0,03	1	0,03	2	0,03
bound	0	0,00	1	0,03	1	0,02
ukupno	11	0,35	8	0,27	19	0,31
JAKI DEONTIČKI PRILOZI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
necessarily	1	0,03	2	0,07	3	0,05
ukupno	1	0,03	2	0,07	3	0,05

Tabela 20.

Jaka deontička modalnost u britanskom parlamentu.

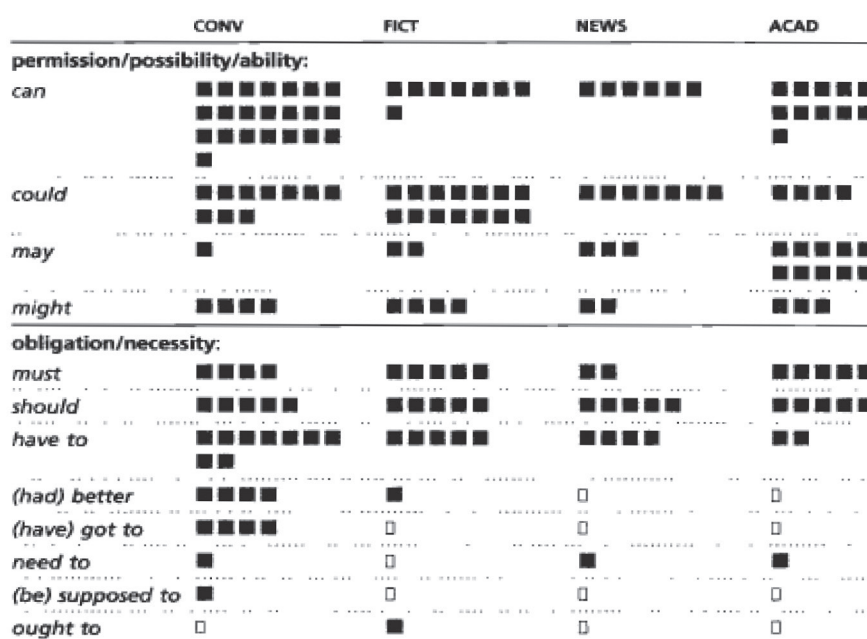
63 *Can* u pozitivnom obliku ne izražava jaku obligaciju.

JAKE DEONTIČKE IMENICE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
obligation	5	0,16	2	0,07	7	0,11
need	5	0,16	5	0,17	10	0,16
necessity	2	0,06	2	0,07	4	0,07
duty	1	0,03	1	0,03	2	0,03
ukupno	13	0,42	10	0,34	23	0,38
UKUPNO JAKE DEONTIČKE MODALNOSTI	161	5,18	198	6,68	361	5,89

Tabela 21.
Upotreba deontičkih
glagola u engleskom jeziku
(preuzeto iz Biber et al.,
1999: 489)

Distribution of modal verbs across registers; occurrences per million word

each ■ marks c. 200 □ marks less than 100

Ove vrijednosti normalizovaćemo tako da dobijemo frekvenciju na hiljadu riječi. Jedino izuzimamo oblik *cannot* budući da su rezultati iz *Longmanove gramatike* kumulativno predstavljeni i za *can* (koje nije deontički jako) i za *cannot*. Učestalost iz *Longmanove gramatike* data je u aproksimacijama.

Tabela 22.
Jaki deontički glagoli
u britanskom parlamentu
i različitim registrima
engleskog jezika

Jaki deontički glagol	NF _b	NF _{Lggovorni}	NF _{LGknjiževnost}	NF _{LGmediji}	NF _{Lgakademski}
need	2,07	0,2	0	0,2	0,2
have to	1,65	0,9	1,00	0,8	0,4
must ⁶⁴	0,70	0,80	1,00	0,4	1,2
Ukupno	1,47	0,63	0,66	0,46	0,66

Kada uopšteno uporedimo istraživanje iz *Longmanove gramatike* s našim rezultatima, prvo konstatujemo da je u parlamentu mnogo više jake deontičke modalnosti u odnosu na opšti govorni engleski, kao i engleski književnih djela, medija i akademskog diskursa, i to dva do tri puta više. Ovo svjedoči o tome koliko je argumentativni, ubjeđivački diskurs obilježen jakim obligacijama.

64 Must koje izražava obligacije i neophodnost.

Kada pojedinačno sagledamo rezultate, vidimo da je najkonstantnije ujednačena upotreba glagola *must*, a najveće su razlike kod upotrebe *need* i *have to*.

Need se uglavnom pojavljuje sa subjektom *we*, o čemu smo i ranije govorili u poglavlju o polarizaciji. U takvim konstrukcijama, *we* se inkluzivno upotrebljava (partija + država), a sadržaji koji slijede, najčešće infinitivni ili u *that*-klauzama, izražavaju političke projekcije potreba Velike Britanije i planove:

- (16) GARDINER: ... It is important because *we need to see is young people getting training, skills and qualifications* in those sectors, which are going to represent the jobs of the future...
- (17) TAYLOR: ... And *we need to encourage more people to take those scientific subjects*, which means offering better teaching in the schools that are the feedstock of our higher education institutions...
- (18) DARLING: ... Secondly, *we need to identify savings across every part of the public sector* by delivering services more efficiently...
- (19) McFALL: ... At the moment, basic bank accounts for such people are meaningless, and that's why *we need to do more work* – so simply having a basic account is not just the answer...

Česta upotreba glagola *need* time je objašnjena, budući da je to jedno od najuočljivijih sredstava za iznošenje politika za buduće djelovanje.

S druge strane, *have to* se najčešće takođe koristi s *we*, ali ga nalazimo i s prvim licem jednine, gotovo uvijek u frazi *I have to say*:

- (20) HEATH: ... I hope we are coming out of the recession, but *I have to say* I see the scars left behind...
- (21) MARRIS: ... But *I have to say*, I was somewhat heartened by the Chancellor's predictions today...
- (22) GARDINER: ... *I have to say* that for the first time ever I agreed with some of the things that the right hon. Member for Hitchin and Harpenden (Mr. Lilley) said, as well...

Očigledan obrazac, ipak, jeste da se najjače izražena deontička modalnost obično nalazi sa subjektom *we*. Vjerovatno da *we* stoji da odvraća od lične odgovornosti u obligacijama koje se iznose.

Prikaz strategija pojačavanja u britanskom parlamentu nastavljamo pregledom priloga amplifikatora.

2.3. Prilozi amplifikatori

Pregled priloga amplifikatora sadrži listu maksimizatora i pojačivača koji su korišćeni u našem korpusu. Kao i u crnogorskom korpusu, broj maksimizatora je ograničen (tabela 23).

Lepeza maksimizatora i pojačivača prilično je široka (9 maksimizatora i 34 pojačivača). Čini nam se da ovo nije vezano za neku naročitu elokventnost britanskih poslanika, već da engleski jezik favorizuje strategije pojačavanja i da ima veću paletu sredstava koja mu za to služe, a u prvom redu to su amplifikatori. Među njima prednjače maksimizator *absolutely* i pojačivači *very, much, too, far, particularly, quite, really, so, rather* i *well*, koji svi imaju veću frekvenciju od 0,2 pojave na hiljadu riječi, tj. jednom u pet hiljada. Veliki broj sinonima i bliskih sinonima u engleskom opstaje zahvaljujući činjenici da se većina njih upotrebljava u jakim kolokacijama s određenim imenicama i da stoga obično nisu uzajamno zamjenljivi. Tako je u našem primjeru najčešća kolokacija s *absolutely* kolokacija *absolutely right*, s *very* to su najčešće *very difficult, very hard, very important* i *very much*, s *quite* to su *quite clear/-ly, quite accurately* i sl. Nadalje, upotreba ovih priloga vezana je za kontekst, pa se tako neki javljaju dominantno u kontekstu s hiperboličnim značenjima, neki u kontekstu s pozitivnim asocijacijama, a neki u kontekstu s negativnim (Kennedy, 2003). Slijede primjeri takvih kontekstualnih ograničenja upotrebe ovih intenzifikatora.

- (1) JONES: ... I have also visited continental countries where they have **absolutely** *suberb* public transport and where there is substantial investment in cycling...
... It is **absolutely** *outrageous* that, £18 billion – I think – is spent on tax relief for pensions savings and 30 per cent. of that goes to the wealthiest 1.5 per cent. of people...
- (2) REDWOOD: ... When you want to borrow £150 billion – or £200 billion, £500 billion or £700 billion; whatever it is going to be when you add it all up – the sums are **absolutely** *colossal*...
- (3) GARDINER: ... But it is **absolutely** *essential* that we reconsider the package of measures that we have to provide young people with skills and training in certain industries...

Ovakva upotreba *absolutely* praktično je pleonastična budući da pridjevi uz koje stoji već sami skalarno izražavaju maksimum.

Tabela 23.
Amplifikatori u
britanskom parlamentu

MAKSIMIZATORI	AMPLIFLIKATORI					
	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
absolutely	9	0,29	9	0,30	18	0,29
completely	2	0,06	5	0,17	7	0,11
extremely	0	0,00	6	0,20	6	0,10
fully	3	0,10	3	0,10	6	0,10

totally	4	0,13	1	0,03	5	0,08
entirely	2	0,06	2	0,07	4	0,07
perfectly	4	0,13	0	0,00	4	0,07
utterly	1	0,03	0	0,00	1	0,02
wholly	0	0,00	1	0,03	1	0,02
ukupno	25	0,80	27	0,91	52	0,85
POJAČIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
very	48	1,55	59	1,99	107	1,75
much	20	0,64	23	0,78	43	0,70
too	12	0,39	18	0,61	30	0,49
far	5	0,16	21	0,71	26	0,42
particularly	17	0,55	8	0,27	25	0,41
quite	11	0,35	14	0,47	25	0,41
really	7	0,23	10	0,34	17	0,28
so	9	0,29	13	0,44	22	0,36
rather	5	0,16	13	0,44	18	0,29
well	8	0,26	5	0,17	13	0,21
how	1	0,03	8	0,27	9	0,15
a great deal	1	0,03	6	0,20	7	0,11
especially	1	0,03	4	0,13	5	0,08
badly	1	0,03	4	0,13	5	0,08
highly	1	0,03	4	0,13	5	0,08
considerably	2	0,06	1	0,03	3	0,05
pretty	3	0,10	0	0,00	3	0,05
a lot	2	0,06	1	0,03	3	0,05
deeply	1	0,03	1	0,03	2	0,03
enormously	2	0,06	0	0,00	2	0,03
significantly	2	0,06	0	0,00	2	0,03
strongly	0	0,00	2	0,07	2	0,03
hugely	1	0,03	1	0,03	2	0,03
profoundly	1	0,03	1	0,03	2	0,03
bitterly	1	0,03	0	0,00	1	0,02
extraordinarily	1	0,06	0	0,03	1	0,02
severely	0	0,00	1	0,03	1	0,02
emphatically	0	0,00	1	0,03	1	0,02
substantially	0	0,00	1	0,03	1	0,02
exceedingly	0	0,00	1	0,03	1	0,02
remarkably	1	0,03	0	0,00	1	0,02
heavily	1	0,03	0	0,00	1	0,02
virtually	0	0,00	1	0,03	1	0,02
ukupno	165	5,31	222	7,49	387	6,32
ukupno amplifikatora	190	6,12	249	8,40	439	7,17

Absolutely se nalazi uglavnom u hiperboličnim kontekstima:

Nadalje, od sedam upotreba maksimizatora *completely*, šest su u negativnom kontekstu:

- (4) CAMERON: ... Again, *this Budget completely fails the test...*
... We are not the only ones who think that this is *completely inadequate...*
- (5) REDWOOD: ... So if the public want to know why we have an extremely feeble recovery and a lot of worry about our economy, it is because *the Government have completely mismanaged the banking cycle...*
...When I asked the Prime Minister about that recently in Prime Minister's questions, he seemed to be *completely unaware* of that fact...
- (6) CLEGG: ... it is quite astonishing that *this Budget was completely silent on the urgent need* for more affordable homes for all...
- (7) MARRIS: ... and again if one cuts too soon, which is to my mind proposed by the opposition, that would jeopardise the economic recovery and growth-anaemic as it has been in the past quarter – *might stall completely*, which would even greater pressure on public finances...

Isto važi i za *totally*, koje je u svih pet upotreba bilo u negativnom kontekstu:

- (8) BELL: ...The speech of the leader of the Opposition *was totally, was totally nonsensical*: it had no meaning, it had no sense, because it was written before the event...
- (9) MARRIS: ... Not this would be understandable if it were part of a necessary cuts programme, but it is not; *it is totally ideologically driven...*
- (10) CAMERON: ...Today this Chancellor had his last chance to do the right thing for the country. *He totally failed...*
- (11) BURGON: ...They are *totally clear about the scale of cuts* they wish to see...

S druge strane, maksimizatori *perfectly* i *fully* gotovo se uvijek nalaze u kontekstu s pozitivnim konotacijama. U našem su korpusu tri od četiri upotrebe *perfectly* takve, dok jedna je neutralna, a od šest upotreba *fully*, četiri su pozitivne, a dvije neutralne:

- (12) BELL: ... Although *it is perfectly normal and natural* for him to blame that on the Government, although all Governments in the industrialised western world of whatever colour or political persuasion actually followed the same route...
... It is a phrase is that you can use, Mr. Deputy Speaker; *it is perfectly normal and natural...*

... Teesside *fully intends* to take advantage of the low-carbon sector, because the Tees valley is well placed to do so...

... We *fully understand* that this is a basic element of Conservative policy...

Najčešći maksimizatori i pojačivači iz tabele karakteristični su pretežno za govorni diskurs ili bilježe jednaku učestalost u govornom i pisanom engleskom jeziku. Dakle, diskurs britanskog parlamenta bliži je opštem govornom diskursu nego pisanom. U svjetlu ove činjenice, možemo izvući određene zaključke.

Normalizovana frekvencija amplifikatora u britanskom dijelu korpusa značajnije je veća u odnosu na onu iz crnogorskog parlamenta (NF_b iznosi 7,17, dok je NF_c 5,04). Dok je diskurs britanskog parlamenta blizak opštem govornom diskursu, diskurs crnogorskog parlamenta mješavina je govornog diskursa i diskursa koji je pisan da bi bio govoren. Podsjećamo da je čitanje gotovih izlaganja zabranjeno u britanskom parlamentu, a da je ovo praksa u izlaganjima crnogorskih poslanika. Istraživanja pokazuju da je upotreba amplifikatora u govornom diskursu značajnije prisutnija (čak i do dva ili tri puta) (Xiao and Tao, 2007; naše istraživanje o upotrebi naglašivača s početka ovog poglavlja). Dalje zaključke o porijeklu ove razlike prodiskutovaćemo u kontrastivnoj analizi na kraju ovog poglavlja.

Nadalje, opozicione partije mnogo se više služe strategijama pojačavanja. Budući da ovdje nema ograničenja u smislu toga koji se medijumski registar koristi, podaci su sasvim uporedivi, tako da sada već uočavamo konzistentne trendove u upotrebi sredstava za pojačavanje, tj. izvjesno prednačenje u upotrebi ovih sredstava na strani opozicije.

Velika upotreba sredstava za pojačavanje navodi nas na zaključak da poslanici ulažu napor u to da ostave utisak, a ne da argumentovano zastupaju neku poziciju.

2.4. Pridjevi intenzifikatori

Kao što smo ranije naveli, u Kvirkovoj gramatici posebno se izdvajaju pridjevi koji intenzifikuju ili umanjuju značenje imenice koje modifikuju, i klasifikuju se u tri grupe – *naglašivače*, *amplifikatore* i *umanjivače* (Quirk et al., 1985: 429). Prve dvije grupe pridjeva, zajedno sa svojom sirovom i normalizovanom učestalošću, prikazane su u tabeli 24.

PRIDJEVI INTENZIFIKATORI

NAGLAŠIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
real	9	0,29	22	0,74	31	0,51
simple	1	0,03	1	0,03	2	0,03
Ukupno	10	0,32	23	0,78	33	0,54
MAKSIMIZATORI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
total	7	0,23	12	0,40	19	0,31
full	6	0,19	4	0,13	10	0,16

Tabela 24.

Pridjevi intenzifikatori u britanskom parlamentu

whole	5	0,16	2	0,07	7	0,11
absolute	0	0,00	4	0,13	4	0,07
complete	2	0,06	2	0,07	4	0,07
entire	2	0,06	1	0,03	3	0,05
extreme	1	0,03	0	0,00	1	0,02
perfect	0	0,00	1	0,03	1	0,02
Ukupno	23	0,74	26	0,88	49	0,80
POJAČIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
high	19	0,61	14	0,47	33	0,54
big	12	0,39	16	0,54	28	0,46
huge	13	0,42	6	0,20	19	0,31
strong	7	0,23	7	0,24	14	0,23
large	5	0,16	6	0,20	11	0,18
considerable	7	0,23	2	0,07	9	0,15
profound	3	0,10	4	0,13	7	0,11
substantial	5	0,16	1	0,03	6	0,10
significant	3	0,10	3	0,10	6	0,10
deep	4	0,13	1	0,03	5	0,08
massive	2	0,06	3	0,10	5	0,08
excessive	3	0,10	1	0,03	4	0,07
enormous	1	0,03	3	0,10	4	0,07
tremendous	1	0,03	2	0,07	3	0,05
remarkable	1	0,03	2	0,07	3	0,05
severe	2	0,06	1	0,03	3	0,05
extraordinary	1	0,03	2	0,07	3	0,05
colossal	0	0,00	2	0,07	2	0,03
particular	1	0,03	1	0,03	2	0,03
vast	0	0,00	2	0,07	2	0,03
wonderful	0	0,00	2	0,07	2	0,03
fantastic	1	0,03	1	0,03	2	0,03
prime	0	0,00	2	0,07	2	0,03
powerful	0	0,00	1	0,03	1	0,02
special	0	0,00	1	0,03	1	0,02
magnificent	0	0,00	1	0,03	1	0,02
brilliant	0	0,00	1	0,03	1	0,02
heavy	0	0,00	1	0,03	1	0,02
Ukupno	92	2,96	88	2,97	180	2,94
Ukupno pridjeva intenzifikatora	115	3,70	114	3,85	229	3,74

Kao što je to bilo i s upotrebom priloga intenzifikatora, nalazimo da se šira lepeza pridjeva intenzifikatora koristi u britanskom parlamentu. Međutim, za razliku od priloga intenzifikatora čija je normalizovana frekvencija dosta veća u britanskom u odnosu na crnogorski parlament, frekvencija koja se tiče pridjeva intenzifikatora bilježi drugačije trendove. Naime, dok je NF_b 3,72, NF_c iznosi 6,58. Izgleda da su strategije pojačavanja drugačije u engleskom i crnogorskom jeziku. U engleskom je glavno

sredstvo za pojačavanje prilog intenzifikator, a u crnogorskom pridjev intenzifikator. Dok se u engleskom pojačava najčešće značenje glagola, u crnogorskom se najčešće pojačava značenje imenice, tj. u engleskom se pojačavaju procesi, a u crnogorskom se ističu statični elementi.

U korpusu nalazimo samo dva naglašivača (*real* i *simple*), dok smo ostale pridjeve koji bi mogli imati slično značenje već predstavili u poglavlju o epistemičkoj modalnosti i epistemičkim pridjevima.

Samo tri pridjeva bilježe sirovu frekvenciju preko 20 pojava – naglašivač *real* i pojačivači *big* i *high*. *Real* se upotrebljava neutralno, i u pozitivnim i u negativnim kontekstima, isto kao i *really*. S druge strane primjećujemo da se *big* uglavnom koristi u negativnim kontekstima (23 upotrebe od ukupno 28 u takvom su okruženju):

- (1) JONES: ... The worship of owner occupation has been a **big** mistake in the past 20 or 30 years, and the loss of so much of our council housing has had terrible consequences...
- (2) MARRIS: ... Four per cent. is still a **big** deficit to be running after five years...
- (3) REDWOOD: ... I think it will fall to the lot of a Conservative Government to understand that, after *this big a mess* we are going to need a lot of stimulus and incentive to go into the private sector, because the private sector needs to earn a lot more to pay their bills...

High se često koristi u složenicama (*high-speed, high-tech, high-street, high-skilled*), a kao samostalan pridjev uglavnom u pozitivnim kontekstima:

- (4) TAYLOR: ... Any Member of Parliament who visits their local schools and hospitals has a *very high regard* for the people working in the public sector...
- (5) DARLING: ... It is a testament to the commitment of their staff and *the high quality of their research and development*, but the Government have also played a part, with financial support, in this success story...

Nadalje, trendovi u vezi s upotrebom ove kategorije sredstava stabilni su, pa tako se opozicija, ovoga puta neznatno više, koristi ovim intenzifikatorima.

Ostaje nam da u ovoj kategoriji ispitamo i upotrebu superlativa, koji su slični maksimizatorima po značenju:

SUPERLATIVI	Pozicija		Opozicija		Opozicija	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
ukupno	46	1,48	55	1,86	101	1,65

Tabela 25.
Superlativi u britanskom parlamentu

U odnosu na crnogorski parlament, manje se koriste superlativi (NF_b iznosi 1,65, dok je NF_c 2,38), što je u skladu s prethodno iznesenim podacima i zaključkom da se strategije pojačavanja u britanskom parlamentu i engleskom jeziku više oslanjaju na upotrebu priloga intenzifikatora.

2.5. Metakomenari za pojačavanje iskaza

Kao što smo ranije konstatovali, metadiskurs se može koristiti u svrhe projektovanja imidža samouvjerenog političara. Broj ovih komentara prilično je ograničen u engleskom jeziku (*draw/call attention to, focus on, emphasise, put emphasis on, point out, stress, highlight, mark, underscore, underline, put accent on, accentuate*⁶⁵), a u našem korpusu nalazimo ih još i manje:

Tabela 26.
Metakomentari za
naglašavanje u britanskom
parlamentu

METAKOMENTARI ZA NAGLAŠAVANJE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
ukupno	8	0,26	6	0,20	14	0,23

Posebno je značajno istaći upotrebu fraze *I say*, koja u britanskom parlamentu nosi značenje pojačavanja, a možda i nijansu epistemičkog izražavanja sigurnosti, a koja se u tom smislu ne koristi u crnogorskom dijelu korpusa:

- (6) CAMERON: ... They cannot think of a single reason why the country should have another five years of this Prime Minister, **so I say** let us have an election and put them out of their misery...
- (7) HEATH: ... The hon. Member for Birmingham, Selly Oak says she is supportive of council tax, **but I say** that it is an unfair tax because it is not related to the ability to pay...
- (8) JACK: ... **So I say** to the Chancellor, I think he deserves a black mark for not being prepared to actually start and have a fundamental review of public expenditure...

Ovim se sredstvima poslanici Donjeg doma služe dvostruko manje od svojih kolega iz crnogorskog parlamenta. To je u skladu s našim nalazom da je upotreba metadiskursa u crnogorskom parlamentu veoma česta.

Slijede primjeri upotrebe ovih sredstava:

- (9) GARDINER: ... *I shall **highlight** five things*, and speak to one or two in particular...
- (10) BELL: ... *But I would like to **draw the House's attention** to "Vision", a supplement of the Middlesbrough Evening Gazette, which describes and I quote "how Teesside's iron fist could forge a new beginning"...*

65 Lista je sačinjena na osnovu našeg istraživanja u kojem smo se koristili rječnicima sinonima *Thesaurus.com* i *Synonym.com*.

(11) TAYLOR: ... *Let me focus on a final point* which I think the Government needs to take on board and on which I hope my party will focus more explicitly than it has...

Kao što vidimo, ovi izrazi obično su konstruisani u prvom licu, što je tipično za metadiskurs.

2.6. Rezime

Sljedeća tabela sumira upotrebu sredstava za pojačavanje koja smo identifikovali u britanskom dijelu korpusa:

INTENZIFIKACIJA	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
jaka epistemička modalnost	292	9,40	301	10,16	593	9,68
jaka deontička modalnost	161	5,18	198	6,68	361	5,89
prilozi amplifikatori	190	6,12	249	8,40	439	7,17
pridjevi amplifikatori ³³	115	3,70	114	3,85	229	3,74
Superlativi	46	1,48	55	1,86	101	1,65
metakomentari za naglašavanje	8	0,26	6	0,20	14	0,23
UKUPNO	812	26,14	923	31,15	1737	28,36

Tabela 27.

Pojačavanje u britanskom parlamentu

Iako smo uočili razlike kada je u pitanju upotreba sredstava za pojačavanje po pojedinačnim kategorijama, konačni rezultati njihove upotrebe veoma su slični u dva parlamenta (NF_b iznosi 28,36, dok je NF_c 29,81).

Jaka epistemička modalnost, izraz samouvjerenosti poslanika, i ovdje odnosi prevagu u odnosu na ostala sredstva pojačavanja. Ipak, intenzifikacija putem priloga amplifikatora i jake deontičke modalnosti ne zaostaje puno. Detaljnija kontrastivna analiza slijedi u sljedećem tekstu, a ovdje ćemo samo još dodati da je potvrđeno da britanska opozicija koristi više sredstava za pojačavanje, što je bio slučaj s pozicijom u crnogorskom parlamentu. Zadaci legitimizacije i delegitimizacije u ovom parlamentu nisu bili strogo podijeljeni između dvije strane, već su se obje strane bavile i prodajom svog „proizvoda” i kritikovanjem druge strane.

3. Kontrastivna analiza pojačavanja iskaza

Kao što se može vidjeti iz tabele 28, iskazi se u sličnoj mjeri pojačavaju u crnogorskom i britanskom parlamentu, s tim što crnogorska skupština ipak prednjači u manjoj mjeri.

INTENZIFIKACIJA	Crnogorski parlament		Britanski parlament	
	SF	NF	SF	NF
jaka epistemička modalnost	545	12,00	593	9,68
jaka deontička modalnost	147	3,24	361	5,89
prilozi amplifikatori	229	5,04	439	7,17

Tabela 28.

Intenzifikacija u parlamentarnom diskursu

⁶⁶ Oblik u pozitivu.

pridjevi amplifikatori	299	6,58	229	3,74
superlativi	108	2,38	101	1,65
metakomentari za naglašavanje	26	0,57	14	0,23
UKUPNO	1354	29,81	1737	28,36

U oba parlamenta, iskazi se najčešće pojačavaju koristeći jaka epistemička sredstva (NF_c iznosi 12,00, dok je NF_b 9,68). Naglašivači su ujednačeno frekventni u dva parlamenta, ali, i pored toga što na kraju dobijamo slične rezultate, razlike po ostalim kategorijama dosta su velike.

Prvo što se da primijetiti jeste mnogo više jake deontičke modalnosti u britanskom parlamentu. Dok se iskaz u crnogorskom parlamentu najčešće pojačava kroz izražavanje sigurnosti i uvjerenosti poslanika, tj. kroz visoku opredijeljenost govornika prema istinitosti iskaza, u britanskom parlamentu iskazi se pojačavaju i na taj način što se ističu jake obligacije. Dakle, u crnogorskom parlamentarnom diskursu političar garantuje za sadržaj kroz svoj autoritet, tj. ističe se i promovise autoritet poslanika da donosi sudove, dok se u britanskom, pored ove tehnike koristi i diskurs obaveza i zabrana.

Kada je u pitanju upotreba priloga i pridjeva amplifikatora, zaključujemo da je pojačavanje upotrebom ovih sredstava u dva parlamenta slično, ali da je u britanskom parlamentu mnogo češće pojačavanje kroz priloge, dakle pojačavanje procesa, u odnosu na crnogorski parlament, gdje su u toj funkciji najčešće pridjevi intenzifikatori koji ističu imenice, tj. statične elemente. Ovo je vjerovatno posljedica razlike između engleskog i crnogorskog jezika kada su u pitanju strategije koje se koriste za pojačavanje.

Crnogorski parlamentarni diskurs obiluje metajezikom, koji između ostalog obuhvata i metakomentare za naglašavanje. Ovaj rezultat tumačimo u svjetlu činjenice da je u crnogorskom parlamentu više diskursa koji je pisan da bi bio govoren nego u britanskom, koji je mnogo bliži govornom, a poznato je da je više metadiskursa u pisanom nego u govornom jeziku.

Rezultate ćemo kontrastirati i po pojedinačnim kategorijama.

Ranije smo konstatovali da je upotreba naglašivača u dva parlamenta ujednačena (NF_c je 4,10, dok je NF_b 3,79). Najčešći naglašivači u crnogorskom parlamentu jesu *naravno*, *zaista* i *svakako*, dok su u britanskom parlamentu to *of course*, *actually* i *certainly*. Dakle, rezultati su zapanjujuće slični. *Naravno* odgovara ekvivalentu *of course*, dok *svakako* i *certainly* takođe mogu biti ekvivalentni. *Zaista* i *actually* upućuju na stvarnost, ono što je „u stvari“, „u realnosti“, „u aktuelnosti“, s tim što *actually* obavezno ukazuje na to da dolazi do promjene pravca, tj. neke suprotnosti u značenju. Svi ovi naglašivači presuponiraju da postoji zajedničko opšte znanje koje je neosporno i koje dijele dvije strane. Stoga nose manipulativni potencijal jer se nekad i ono što je kontraverzno iznosi kao jasno i definitivno. Takođe, mogu da upute na superiorno znanje govornika, tj. poslanika, koji može da kao opštepoznate iznosi stavove i znanja koja i nisu opštepoznata. Primjećujemo da se većina ovih naglašivača može i koncesivno koristiti, pri čemu se ističe da je jedan dio argumentacije tačan i neosporan, a

zatim se suprotnim veznikom iznose drugi djelovi argumentacije, koji se određuju kao netačni i sporni. Ovo je tehnika koja se naročito koristi prilikom repliciranja.

U pregledu jake epistemičke modalnosti u dva parlamenta krenuli smo od modalnih glagola. Ispostavilo se da se glagoli *moći i morati*, koji se inače u ove svrhe koriste u našem jeziku, ne javljaju u toj funkciji u crnogorskom parlamentu. Takođe, modalnim se glagolima u zanemarljivom procentu izražava epistemička modalnost i u Donjem domu Ujedinjenog kraljevstva, i to pomoću *must, could not* i *should* s perfektnim infinitivom. Pokazalo se da se u oba parlamenta jaka epistemička modalnost izražava uz pomoć *verba sentiendi*, tj. glagola mišljenja, vjerovanja, osjećanja i percepcije, s tim što je ovaj tip modalnosti više zastupljen u crnogorskom parlamentu (NF_c je 4,56, dok je NF_b 3,00). Nadalje, dok se u britanskom parlamentu u jakom epistemičkom značenju koriste tri glagola (*think, know, believe*), u crnogorskom se koristi sedam (*misliti, smatrati, vidjeti, znati, vjerovati, cijeliti, tvrditi*). Još jednom potvrđujemo da je isticanje autoriteta poslanika da donosi sudove i iznosi procjene istaknutije u Skupštini Crne Gore.

Pokazalo se da su imenice i pridjevi periferna epistemička sredstva u oba parlamenta, s tim što se raznovrsnija sredstva za izražavanje ove modalnosti koriste u britanskom parlamentu, a takođe je veća i njihova frekvencija (za pridjeve NF_b iznosi 0,91, naspram NF_c od 0,22; za imenice NF_b iznosi 1,93, naspram NF_c koji je 1,37). Pridjevi uglavnom imaju iste korjene kao i prilozni naglašivači, a u objema kategorijama u oba parlamenta dominiraju evidencijali.

Kada je u pitanju jaka deontička modalnost, ranije smo konstatovali da je mnogo više prisutna u britanskom parlamentu, i to u svim kategorijama (jaki deontički glagoli, pridjevi, prilozni i imenice). U oba jezika, ona se najviše izražava glagolima. Ranija istraživanja pokazala su da je veoma zastupljena deontička modalnost odraz manipulacije jer se primalac tjera da usvoji određeno stanovište govornika, što je odlika propagande. U crnogorskom diskursu, s druge strane, mišljenja i stavovi nameću se kao nužni i istiniti i ističe se autoritet poslanika.

Priloge amplifikatore podijelili smo, po uzoru na Kvirkovu gramatiku (1985), na maksimizatore, čiji je broj ograničen i koji maksimalno pojačavanju značenje, i pojačivače. Maksimizatori se češće koriste u crnogorskom parlamentu, dok je broj pojačivača i njihova frekvencija značajnije veća u britanskom. Sinonimni i blisko sinonimni prilozni amplifikatori opstaju u engleskom jeziku zahvaljujući čvrstim kolokacionim ograničenjima, pa nisu zamjenljivi u različitim kontekstualnim okruženjima. Budući da je poznato da je u govornom jeziku značajnije veća zastupljenost priloga amplifikatora, a da je britanski parlamentarni diskurs bliži govornom diskursu od crnogorskog, razumljivo je se i podatak o učestalijoj frekvenciji ovih priloga u britanskom dijelu korpusa.

U kategoriji pridjeva intenzifikatora izdvojili smo naglašivače, maksimizatore i pojačivače, opet po ugledu na Kvirka et al. (1985). Pokazalo se da se kod intenzifikacije, zapravo, u britanskom parlamentu i engleskom jeziku više koriste prilozni, dok je u crnogorskom parlamentu i jeziku to kompenzovano upotrebom pridjeva. Ipak, još

jednom je raznovrsnost ovih pridjeva veća u britanskom parlamentu. Među njima, u crnogorskom parlamentu naročito dominira upotreba pridjeva koji ukazuju na totalitet neke količine, odnosno stepena (*sav, ukupan, potpun, čitav, cjelokupan, cio, totalan, pun, sveukupan*), koji služe u svrhu generalizije i hiperboličkog argumentativnog diskursa. U britanskom korpusu ne možemo izdvojiti neku dominantnu grupu pridjeva.

U ovoj kategoriji ispitivali smo i upotrebu superlativa, koji su po značenju bliski maksimizatorima. U skladu s činjenicom da se maksimizatori više koriste u crnogorskom parlamentu stoji i podatak da je u njemu više i superlativa (NF_c iznosi 2,38, naspram NF_b u iznosu od 1,65).

Konstatovali smo i da se metadiskurs može koristiti u svrhe projektovanja imidža samouvjerenog političara. Broj metakomentara za naglašavanje ograničen je u oba parlamenta, ali je ipak prisutniji u crnogorskom, u kom je više diskursa koji je pisan da bi bio govoren.

Zaključujemo da se strategije pojačavanja češće koriste u parlamentarnom diskursu nego u opštem jeziku i da se nešto više koriste u crnogorskom parlamentu u odnosu na britanski. U crnogorskoj skupštini akcenat je na tehnici autorizacije, tj. poslanici ističu svoj autoritet da iznose određene sudove i garantuju za istinitost sadržaja koji se ističe, dok se u Donjem domu, pored ove tehnike, stavlja akcenat i na diskurs obligacija, odnosno koristi se ipak manipulativniji diskurs. U oba parlamenta, fokus je na utisku koji diskurs ostavlja, a manje na pravoj argumentaciji.

U crnogorskom parlamentu, pozicija konzistentno, u praktično svim kategorijama, više koristi strategije pojačavanja, a isto važi i za britansku opoziciju. Pošto se podaci slažu gotovo u svim kategorijama, ne može se govoriti o slučajnosti. Postavljamo pitanje – da li je diskurs koji favorizuje pojačavanje diskurs pobjedničke strane? Sjetićemo se da je ubrzo nakon rasprave u britanskom parlamentu promijenjena vlast u Ujedinjenom Kraljevstvu. Kolika je zapravo uloga jezika u političkim procesima pitanje je na koje teško da se može dati odgovor kroz samo lingvističku analizu.

UBLAŽAVANJE ISKAZA U PARLAMENTARNIM DEBATAMA⁶⁷

Ublažavanje iskaza (engl. *deintensification* i *understatement*) lingvistička je strategija koja obuhvata više nivoa. Na formalnom planu moguće je izdvojiti najčešće riječi i fraze koje se koriste s ciljem deintenzifikacije iskaza, ali ipak treba napomenuti da se radi o produktivnoj kategoriji i da vjerovatno nikada neće biti moguće sastaviti konačnu listu ovih sredstava. Kao što smo to učinili u slučaju analize pojačavanja iskaza, pokušaćemo da izdvojimo sredstva koja su služila za ublažavanje iskaza u crnogorskom i britanskom parlamentu u kategorijama epistemičke i deontičke modalnosti koju po stepenu određujemo kao slabu, kao i po vrstama riječi koje najčešće služe kao deintenzifikatori (pridjevi i prilozi). Takođe identifikujemo i metadiskursna sredstva koja služe u ove svrhe.

Ublažavanje iskaza strategija je koja je bliska strategiji ograđivanja (engl. *hedging*), ali nije i istovjetna, budući da svako ublažavanje iskaza nije obavezno i ograđivanje. Najpreciznije bi bilo reći da se ove dvije strategije u izvjesnim aspektima preklapaju i da je zapravo deintenzifikacija šira kategorija od ograđivanja budući da se ograđivanje dešava samo u domenu epistemičke modalnosti.

U lingvistici postoji značajna literatura o ograđivanju, naročito u akademskom diskursu, ali se isto ne može reći i za ublažavanje iskaza uopšte. Na primjer, nijesmo naišli na sistematske prikaze pridjeva ublaživača, a o skalarnosti u okviru epistemičke i posebno deontičke modalnosti gotovo da se i ne govori.

Najtemeljniji prikaz dao je Kvirk (Quirk et al., 1985), kao što je to bilo i u slučaju pregleda sredstava koja služe za pojačavanje iskaza. Međutim, i njihov prikaz svodi se na kategorizaciju adverbijala koji služe u ove svrhe. Naime, oni izdvajaju ublaživače (engl. *downtoners*), koji sadrže četiri potklase – aproksimatore (engl. *approximators*, npr. *almost*), kompromizatore (engl. *compromisers*, npr. *more or less*), umanjivače (engl. *diminishers*, npr. *partly*) i minimizatore (engl. *minimisers*, npr. *hardly*) (Quirk et al., 1985: 597-604). Smatramo, ipak, da pregled ublažavanja iskaza u parlamentarnom diskursu ne možemo svesti samo na analizu priloga za količinu, naročito ne nakon analize pojačavanja iskaza koja je pokazala da su prilozi sredstva za pojačavanje koja se više koriste u engleskom jeziku, dok se u crnogorskom u tu svrhu više koriste pridjevi.

⁶⁷ Neke djelove teksta i rezultate ovog istraživanja autorka je ranije objavila (Vuković, 2013b; Vuković, 2014c; Vuković Stamatović, 2016).

Takođe, u literaturi termin *intenzifikacija* ponekad obuhvata i *deintenzifikaciju*, kao, na primjer, kod Kvirka et al. (1985). Za potrebe ovog istraživanja, radi preglednijeg pristupa, ova dva termina posmatramo kao antonime.

Kao i do sada, najprije u datoj kategoriji istražujemo diskurs crnogorskog parlamenta, a onda to isto činimo i za britanski.

1. Ublažavanje iskaza u crnogorskom parlamentu

Analizu počinjemo pregledom slabe epistemičke modalnosti, odnosno onog tipa epistemičke modalnosti u kojoj se govornik nedovoljno određuje prema istinitosti propozicije.

1.1. Slaba epistemička modalnost

Sredstva koja se koriste u okviru slabe epistemičke modalnosti, odnosno ona koja signaliziraju nedostatak uvjerenosti govornika u osnovi su ona koja se koriste za ograđivanje. Treba napomenuti da nijedna riječ ili fraza sama po sebi ne ograđuje van konteksta, ali tabelarni prikazi koje namjeravamo dati imaju smisla iz razloga što predstavljaju deintenzifikatore, odnosno riječi i fraze koje inherentno nose značenje umanjenog intenziteta, odnosno značenja. Drugim riječima, dok je ograđivanje kategorija koja se samo pragmatički može analizirati, ublažavanje je i formalna kategorija, što dozvoljava ovakav pristup. Ono što takođe omogućava ovakav pristup jeste uniformni kontekst u kom se istražuju identifikovana sredstva.

Ograđivanje u literaturi, međutim, često se definiše i kao kategorija koja je šira od epistemičke modalnosti, pa tako ima i sporenja oko toga šta sve spada u ova sredstva. Jedna od najuticajnijih podjela je ona koju je dala Salager-Mejer (Salager-Meyer, 1994: 156):

1. štitovi (engl. *shields*) – ovdje spadaju svi modalni glagoli koji izražavaju mogućnost; polumodali kao što su *izgledati*, *činiti se*; epistemički leksički glagoli kao što su *spekulisati*, *ukazivati*; i pridjevi koji izražavaju vjerovatnoću;
2. aproksimatori (engl. *approximators*) – poznati još i kao adapteri (engl. *adaptors*) i zaokruživači (engl. *rounders*), kao što su *otprilike*, *oko*, *prilično*, *povremeno* i sl.;
3. izrazi kao što su *koliko mi je poznato*, *naše je mišljenje da* i sl. koji ukazuju na direktnu uključenost i sumnju autora;
4. intenzifikatori koji su emocionalno obojeni (engl. *emotionally-charged intensifiers*), kao što su *naročito teško*, *od posebne važnosti*, *neočekivano*, *iznenađujuće* i sl.; i
5. složeni ograđivači (engl. *compound hedges*), koji se sastoje od nekoliko ograđivača i u koje, na primjer, spadaju *izgleda razumno pretpostaviti* ili *čini se da bi se moglo zaključiti* i sl.

Ovakva definicija, kao što vidimo, izlazi iz okvira epistemičke modalnosti. Nepostojanje konsenzusa oko definicije takođe važi i za sam termin, pa su aktuelni termi-

ni takođe *neodređenost* (engl. *vagueness*) i *ublažavanje* (engl. *mitigation*). Iznenaduje malo radova uopšte daje preciznu definiciju ograđivanja, a dosta njih čak i koristi navedene termine kao uzajamno zamjenjive. Ipak, sistematski prikazi ograđivanja koji polaze od preciznih definicija obično se slažu u tome da je okvir u kojem treba istraživati ovaj fenomen epistemička modalnost (Crompton, 1997: 281; Hyland, 1998: 3).

Tako se ograđivač (engl. *hedge*) definiše kao jezičko sredstvo koje govornik koristi da eksplicitno kvalifikuje svoj nedostatak opredijeljenosti prema istinitosti propozicije koju izgovara (Crompton, 1997: 281). Proces ograđivanja, stoga, predstavlja namjerno neopredjeljivanje govornika prema istinitosti iskaza koje je motivisano željom da se ona kategorički ne iskaže, ali i svako neobavezivanje prema njoj, bez obzira na motivaciju (up. Hyland, 1998: 1). Takođe, vodeći se za Hajlendom, odlučili smo se za onu definiciju ograđivanja koja podrazumijeva samo ublažavanje iskaza, a ne i njegovo pojačavanje, iako su i takva gledišta česta u literaturi (npr. Brown and Levinson, 1987; Wilammova, 2005; Martin Martin, 2008).

Ograđivanje se uglavnom obrađuje na osnovu teorije učtivosti (Brown and Levinson, 1987) i pretežno je izraz negativne učtivosti (Varttala, 1999: 178). Tako je cilj ograđivanja izabrati prave riječi da se izrazi određeni komunikativni cilj koji može ugrožavati lice drugog, kao što je, na primjer, odbijanje, neslaganje ili kritika, ne bi li se izbjegao potencijalni konflikt i održala harmonija u interakciji (Wilamova, 2005: 85). Ograđivanje može biti i izraz pozitivne učtivosti, tj. služiti za izražavanje solidarnosti prema adresatu. Ovo, međutim, nije pravac u kom će ići naša analiza, budući da ćemo ispitivati ograđivanje s argumentativne tačke gledišta. Naime, polazimo od pretpostavke da što je govornik sigurniji u ono što iznosi, to je manje potrebe za upotrebom ograđivača (Markkanen and Schröder, 1997: 8). Ranije smo vidjeli da se tehnike pojačavanja iskaza koriste kao argumentativno, tj. ubjeđivačko sredstvo. Namjera je da u ovom dijelu analize otkrijemo koliko je zastupljeno ublažavanje u odnosu na pojačavanje i u kojim situacijama se koristi.

Pregled slabe epistemičke modalnosti strukturno će biti paralelan onom koji je dat u poglavlju o jakoj epistemičkoj modalnosti, tako da ćemo dati pregled slabih epistemičkih priloga, glagola (modalnih i leksičkih), pridjeva i imenica.

Slabe epistemičke rječce i priloz

Slabe epistemičke rječce i priloz izražavaju nedostatak opredijeljenosti govornika prema istinitosti propozicije. Uglavnom se radi o rječcama budući da se modifikuje cio iskaz. Rekli bismo da slaba epistemička modalnost nije ništa manje gramatikalizovana od jake, pa tako nalazimo čitavi niz ovih sredstava u opštem jeziku (uključujući i fraze i klauze s ovim značenjem): *možda, moguće, eventualno, izgleda, navodno, hipotetički, potencijalno, nesigurno, fiktivno, oklijevajući, kolebljivo, neizvjesno, nejasno, nepouzđano, prividno, naizgled, teoretski, na oko, pod znakom pitanja, neodređeno, sporno, nedefinisano, uslovno rečeno, sumnjivo, jedva, nije isključeno, koliko je meni poznato, koliko sam ja upoznat, da ja znam* i sl. Međutim, ne nalazimo onoliko slabih epistemičkih priloga i rječca koliko je bilo jakih u našem korpusu. Takođe, njihova je frekvencija mnogo niža:

Tabela 1.
Slabi epistemički prilozi
i rječce u crnogorskom
parlamentu

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST						
MODALNE RJEČCE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
Možda	18	0,81	16	0,78	34	0,75
Eventualno	4	0,18	3	0,15	7	0,15
Potencijalno	2	0,09	0	0,00	2	0,04
moguće ⁶⁸	1	0,18	0	0,00	1	0,02
Navodno	0	0,00	1	0,05	1	0,02
Ukupno	25	1,12	20	0,97	45	0,99

Pretpostavka da će u parlamentarnom diskursu biti češće zastupljena strategija pojačavanja iskaza od strategije ublažavanja potvrđuje se. Ograđivanje je u ovoj kategoriji praktično na istom nivou kod pozicije i opozicije, ali ćemo ovu vrstu poređenja detaljnije dati na kraju poglavlja.

Takođe je od značaja uporediti i frekvenciju navedenih sredstava u parlamentarnom jeziku i opštem jeziku. Ranije smo zaključili da se sredstva pojačavanja mnogo češće koriste u parlamentarnom diskursu nego u opštem jeziku. Ovdje ćemo uporediti neke od ovih rječca/priloga u našem korpusu i NKSJ (tabela 2).

Tabela 2.
Slabe epistemičke rječce
i prilozi u crnogorskom
parlamentu i NKSJ

SLABE EPISTEMIČKE RJEČCE/PRILOZI	SKUPŠTINA		NKSJ	
	SF	NF	SF	NF
možda	34	0,75	9711	0,44
eventualno	7	0,15	666	0,03
potencijalno	2	0,04	181	0,01
navodno	1	0,02	1608	0,07
ukupno	44	0,97	12166	0,55

Očekivanje se i potvrđuje, a podaci su naročito značajni ako se doda da se u pisanom diskursu mnogo više koriste tehnike ublažavanja i ograđivanja, a da je NKSJ korpus pisanog jezika. I pored toga, u parlamentarnom diskursu, navedenih pet slabih epistemičkih rječca/priloga skoro se dvostruko više koriste. Parlamentarna je debata dobrim svojim dijelom razmjena napada, odbrane i kontranapada, pa se s razlogom očekuje pojačana upotreba obje strategije.

U literaturi, Ivana Trbojević-Milošević (2004: 170) navodi sljedeću skalu „opredijeljenosti prema istinitosti propozicije, tj. obistinjenju govornog sadržaja“ koju izražavaju modalni prilozi, kako ih ona naziva: TEŠKO-MOŽDA-VJEROVATNO-SI-GURNO. Takođe navodi da svaki od njih stoji u sinonimijskom redu s:

- teško: jedva, mučno...
- možda: lako, valjda...
- vjerovatno: moguće, kada...
- sigurno: nesumnjivo, izvjesno, besumnje, naravno, svakako, zacjelo...

⁶⁸ Isključili smo pojave ovog priloga s deontičkim i dinamičkim značenjem.

Naši podaci iz korpusa daju nam razloga da se ne složimo sasvim s ovakvom taksonomijom. Naime, smatramo da *teško* ne izražava manji stepen opredijeljenosti od *možda*, nego čak obrnuto. Razmotrimo primjere iz korpusa:

- (1) LUBURIĆ: ... *Taj nadprosječni priliv kapitala **teško** da će se ponoviti* nakon krize...
... *Univerziteti **teško** mogu biti uspješni, ako nijesu povezani s privredom i ako ne doprinose njenom razvoju...*
- (2) BULAJIĆ: ... *Crnogorska ekonomija više troši nego što stvara, pa se plašim da unutrašnjih izvora za pokrivanje budžetskog deficita **teško** da će biti...*
- (3) MEDOJEVIĆ: ... *Ako imate u vidu da ste 8,7 miliona eura uzeli bankarskih kredita, vidite da su 8,7 miliona ili 3,7% ukupnih primitaka, da ste uzeli bankarskih kredita, govorimo o situaciji da za sljedeću godinu **teško** da možete opravdati bilo čime vaš optimizam...*

Naime, rječcom *teško* izražava se visok stepen opredijeljenosti prema tome da se sadržaj neće obistiniti, tj. govornik je prilično siguran da se radnja neće realizovati. Dakle, stepen opredijeljenosti govornika jeste visok, a šanse za samo obistinjenje radnje niske su. Smatramo da je stepen opredijeljenosti govornika sasvim različita kategorija od toga da li se dešava obistinjenje radnje ili ne, pa su tako, po našem mišljenju, sljedeće epističke rječe, tj. fraze, jake: *nikako, nipošto, nema šanse, nema dileme* i sl. Iznese-nu tvrdnju možemo lako provjeriti ako u našim primjerima *teško* zamijenimo s *možda*:

- *Taj nadprosječni priliv kapitala **možda** će se ponoviti,*
- *Univerziteti **možda** mogu biti uspješni, ako nijesu povezani s privredom,*
- *budžetskog deficita **možda** da će biti,*
- ***možda** možete opravdati vaš optimizam.*

Mišljenja smo, dakle, da *teško* izražava visoku opredijeljenost govornika prema sadržaju, mnogo veću u odnosu na *možda*. Takođe, ovdje navodimo da nećemo koristiti termin ograđivač jer se ograđivači, po našem mišljenju, mogu koristiti samo kao relativne, a ne apsolutne kategorije. Naime, ograđivači su pragmatske kategorije koje su kontekstom uslovljene. Tako je *vjerovatno* koje izražava visok stepen opredijeljenosti samo po sebi ograđivač u odnosu na *sigurno*, dok je *možda* ograđivač u odnosu na *vjerovatno*.

Drugo u čemu se nismo složili s navedenom taksonomijom jeste značenje rječe *valjda*, koja u navedenom sinonimijskom nizu stoji pored *možda*. Razmotrićemo nekoliko primjera iz korpusa:

- (4) RADUNOVIĆ: ... ***Valjda** to svaki građanin Crne Gore zna, i tu leži najviše novca i najveća rezerva za Budžet Crne Gore. Najviše novca tu leži...*

- (5) BULAJIĆ: ... Slobodan pojedinac i slobodno *društvo je valjda vrhunski ideal svakog zdravorazumnog čovjeka...*
- (6) ŽIVKOVIĆ: ... Znete sve šta je bilo kada je bio gospodin Saleta Đurović tamo, znate *valjda* moju diskusiju...

Ukoliko umjesto *valjda* koristimo *možda*, dobijamo rečenice u kojima se govornik mnogo manje opredjeljuje u odnosu na propoziciju. Smatramo da je *valjda* u određenim kontekstima, kakav je naš ovdje, jače i od *vjerovatno* i da upućuje na nešto što se podrazumijeva.

Dok se *moguće* nalazi u istom sinonimijskom nizu s *vjerovatno* kod Trbojević-Milošević (2004: 170), mi smatramo da ono pripada nizu *možda*, tj. da ne izražava viši stepen opredijeljenosti.

Sada ćemo analizirati upotrebu slabih epistemičkih rječca koje smo identifikovali u našem korpusu. Osnovna funkcija ovih sredstava jeste ograđivanje:

- (7) FRANOVIĆ: ... Imamo i 25 novih potrošačkih jedinica, ali to je dobro. *Možda pojedine nije trebalo ni formirati* ili će se preklapati u ovom narednom periodu. Zašto? *Možda postoje određeni razlozi*, ali ih sada neću komentarisati...
- (8) LUKŠIĆ: ... sve ostalo što se čulo je bila uobičajena razmatranja različitih teza koje nemaju svoju numeričku podršku, *osim eventualno opcije zatvaranja Kombinata aluminijuma*, jer niko do sada nije javno rekao da se zalaže za zatvaranje Kombinata aluminijuma. Znači, ako se razriješi dilema da li želimo da opstane ili ne...
- (9) KONJEVIĆ: ... *Moguće da sam ja u mojoj interpretaciji bio neprecizan*. Tačno, Vi ste bili uzdržani, ja sam bio protiv, a vjerovatno je gospodina Živkovića neko kontaktirao iz Agencije za nacionalnu bezbjednost, on je bio za. Hvala.
- (10) ŽUGIĆ: ... *Prvo nijesam pomenuo rast zarada*, već održivost penzija, *potencijalno predviđeni manji rast i eventualni pad* u uslovima ako se desi neznan pad zarada...
- (11) LABUDOVIĆ: ... Ono što vama strašno zamjeram to je što ste propustili u svom izlaganju da se osvrnete na činjenicu *da u godini kada će, navodno, Crna Gora konačno ispostaviti i predstaviti svoju namjeru da bude kandidat za ulazak u Evropsku uniju*, Nacionalni savjet za evropske integracije ima u budžetu planiranih 110.000 evra, ni trećinu svote dodijeljene ovoj Upravi za igre na sreću...

Moguće i *možda* imaju blisko značenje, a isto važi i za *eventualno* i *potencijalno*. Dok *moguće* i *možda* imaju osnovno epistemičko značenje, *navodno* je evidencijal, tj. govornik se opredjeljuje prema izvoru informacije, ograđujući se od nje i sugerišući njenu nepouzdanost.

Strategijom ograđivanja nešto se više koriste poslanici pozicije, onda kada dovede u pitanje stavove poslanika iz svojih redova ili nepopularne mjere. Tako, poslanik pozicije, Franović, iznosi da *možda* njegov ministar nije trebalo da formira baš toliko potrošačkih jedinica *jer možda postoje određeni razlozi*, koje on dalje ne komentariše. Nadalje, ministar finansija s ograđivanjem pominje zatvaranje Kombinata aluminijuma (*eventualno opcija zatvaranja... ako se razriješi dilema želimo li da opstane ili ne*).

Ograđivanje se koristi u odgovorima na komentar, kada je poslaniku ugroženo lice:

- (12) ŽUGIĆ: ... Ono što ja očekujem početkom naredne godine ili u prvoj polovini naredne godine, jeste (prekid) reprotlanac, *a mislim da se stiču svi uslovi i da po tom osnovu, po meni, povećamo izvorne prihode od doprinosa*. Zahvaljujem.

LABUDOVIĆ: ... Takođe, optimizam Fonda na čijem ste čelu gajite očekivanim povećanjem izdvajanja iz zarada. Kojih zarada, gospodine Žugiću, kad vam je gro radnika ili ispred Vlade ili u krugu svojih fabrika i potražuju svaki dan i vape da im se isplati ono što im se duguje već godinama i godinama...

ŽUGIĆ: ... *Prvo nijesam pomenuo rast zarada, već održivost penzija, potencijalno predviđeni manji rast i eventualni pad u uslovima ako se desi neznan pad zarada...*

Iznoseći diskutabilne tvrdnje, Žugić se u oba navrata ograđuje (*po meni, stiču se uslovi, potencijalno predviđeni, eventualni pad, ako se desi, neznan pad*). Međutim, ni prethodno ograđeno mišljenje ne zaustavlja opozicionog poslanika da ga osporava. U parlamentarnom diskursu ublažavanje iskaza, osim što narušava imidž samouvjerenog političara, ne pomaže mnogo ni kod osujećivanja napada poslanika suprotnog tabora. Možda je to razlog što je ograđivanja u ovom diskursu mnogo manje od pojačavanja iskaza.

Slabi epistemički glagoli

Tabela 3 daje podatke o upotrebi slabih epistemičkih glagola i glagolskih fraza u crnogorskom parlamentarnom diskursu. Pošto se samo jedan modalni glagol našao na listi, odlučili smo da pregled svih epistemičkih glagola damo u jedinstvenoj tabeli (3).

Kao što vidimo, samo se jedan pravi modalni glagol našao na listi. To je glagol *moći*, koji se sa značenjem epistemičke modalnosti, kao uostalom i drugi modalni glagoli, može samo bezlično koristiti, i to u prezentu. Glagol *trebati* nismo uvrstili u ovu grupu glagola budući da on ocjenjuje sadržaj propozicije kao vrlo vjerovatan (Piper, 2005: 645).

Tabela 3.
Slabi epistemički glagoli
i glagolske fraze u
crnogorskom parlamentu

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST						
SLABI EPISTEMIČKI GLAGOLI I GLAGOLSKE FRAZE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
čini se	6	0,27	5	0,24	12	0,58
rekao bih rekli bi	4	0,18	0	0,00	4	0,09
može se	4	0,18	0	0,00	4	0,09
izgleda	1	0,04	0	0,00	2 ⁶⁹	0,04
pretpostavljam	0	0,00	1	0,05	1	0,02
sumnjam	0	0,00	1	0,05	1	0,02
postoji sumnja	0	0,00	1	0,05	1	0,02
izrazimo sumnju	1	0,04	0	0,00	1	0,02
Ukupno	16	0,72	8	0,39	26	0,57

Većina glagola s liste upotrebljena je samo jednom, a češću upotrebu bilježi jedino bezličan oblik glagola *činiti se*, koji se gotovo uvijek javlja s dativom zamjenice prvog lica jednine:

(13) KONJEVIĆ: ... Naravno, bilo bi bolje, mislim da je Ministarstvo finansija, poučeno iskustvom iz 2009. godine i iskustvom koje smo svi imali u okruženju, **čini mi se**, mnogo realnije planirala određene stvari...

... Dakle, sva ona priča koju imamo, mi razgovaramo o Budžetu i ne umijemo, **ili barem se meni čini**, da ne umijemo dovoljno pohvaliti dobre stvari koje su se radile nego samo gledamo ono što je negativno...

(14) MEDOJEVIĆ: ... Ja sam rekao da je MMF prognozirao i drugu godinu za redom recesiju u Crnoj Gori, kao što je Ministarstvo ili Vlada Crne Gore kada je bio rebalans budžeta predvidjela nultu stopu, a to nije bilo davno, to je bilo, **čini mi se**, u septembru rebalans budžeta...

Primjećujemo da se *čini mi se* uglavnom koristi kao umetnuta rečenica, fonološki izdvojena pauzama. Kada se, pak, upotrebljava kao modalni okvir, dakle na početku rečenice, praćen subordinatom *da*, imamo i po koji naizgled neharmoničan primjer:

(15) JONICA: ... **Meni se čini** da je očigledno da je već došlo do pravne praznine u vršenju ovih funkcija...

(16) PEKOVIĆ: ... **Meni se sve čini** da je ovo na božiju veresiju i da će rebalansom budžeta biti sve jovo nanovo i mnogo gore nego što je sada. Odakle će i biti, od zahuktale privrede...

U ovim primjerima, *čini se* nema slabo epistemičko značenje, već značenje koje je veoma blisko obliku *mislim*, što vidimo na osnovu nekoliko pokazatelja. Tako u primjeru 15, koristi se *očigledno*, koji je jaki epistemički prilog, odnosno naglašivač, dok se u primjeru 16 koristi ironija i kvantitativna intenzifikacija. Iz ovih razloga, primjere s inicijalnim *čini mi se* isključili smo iz podataka u tabeli.

⁶⁹ U jednom slučaju, *izgleda* koristi predsjednik Skupštine.

Generalno možemo zaključiti da je veoma malo ublažavanja iskaza putem glagola. Pozicija opet prednjači budući da se, izgleda, mnogo više koristi diskursnim strategijama pojačavanja i ublažavanja iskaza, dok je diskurs opozicije neutralniji u tom smislu.

Slabi epistemički pridjevi i imenice

Kao što je to bio slučaj s jakim epistemičkim pridjevima, veoma je ograničen broj slabih epistemičkih pridjeva u našem korpusu, a takođe je i relativno niska njihova frekvencija na hiljadu riječi korpusa:

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST

SLABI EPISTEMIČKI PRIDJEVI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
moguć	8	0,36	3	0,15	11	0,24
potencijalan	8	0,36	1	0,05	11	0,24
eventualan	4	0,18	3	0,15	7	0,15
neizvjestan	3	0,13	1	0,05	4	0,09
neodređen	1	0,04	0	0,00	1	0,02
Ukupno	24	1,08	8	0,39	34	0,75

Tabela 4.

Slabi epistemički pridjevi u crnogorskom parlamentu

Moguć, *potencijalan* i *eventualan* najčešći su pridjevi koji se koriste sa značenjem slabe epistemičke modalnosti, a radi se o bliskim sinonimima. Pridjev *moguć* često se koristi i kao samostalna, poimeničena riječ u frazama *u granicama mogućeg*, *u okvirima mogućeg*, *maksimalno moguće* i sl., koje funkcionišu kao ograđivači:

- (17) LUBURIĆ: ... Ovim predlogom budžeta Vlada je nastojala da podstakne nastavak reformi, da obezbijedi veću odgovornost u javnom sektoru, da na posredan ili neposredan način doprinese ukupnoj ekonomskoj stabilnosti, da obezbijedi stimulatивно privredno okruženje za rast proizvodnje, da očuva domaću privredu i radna mjesta, *te da u granicama mogućeg zaštiti standard građana...*
- (18) VUKSANOVIĆ: ... Kada je Univerzitet u pitanju, to je baza određenog znanja. Razmatranje na našim odborima po određenim pitanjima, u mnogome mogu dati doprinos ne da budemo protivnici jedni drugima u kandidovanju određenih tema, što ćemo demantovati jedni druge, nego da nađemo dobra rješenja, tako da i određeni predlozi koji su vezani za Univerzitet svakako imaju osnova da budu prihvaćeni i korigovani u granicama mogućeg...
... Po mom mišljenju, *Budžet je izuzetno transparentno napravljen i u okvirima mogućeg*, definisana i napravljena kompozicija između kapitalnih ulaganja i između onih elemenata koji treba da se valorizuju na tom planu prihoda određenih sredstava...

Ova je fraza zapravo lajt motiv diskursa pozicije. S funkcijom ograđivanja je i pridjev *potencijalan*, a u namjeri da se dovoljno ograde, poslanici posežu i za pleonastičnim konstrukcijama:

- (19) KONJEVIĆ: ... Znači, iznos 85 miliona koliko je predviđeno za *garancije za KAP u ovom prijedlogu budžeta kao potencijalna mogućnost da se izda taj nivo garancija*, izuzeli smo dio garancije koji je dat za socijalno-razvojni program...
... Možda smo tu imali različite stavove. Na kraju je prevagnuo ovaj stav o kome Vi danas govorite, ali prosto i u budućim fazama nadam se da će Vlada dodatno povesti računa da *maksimalno moguće* zaštititi *eventualno potencijalnu mogućnost* zaduživanja...

Eventualno potencijalna mogućnost davanja garancija za KAP mjera je za koju poslanik Konjević zna da je nepopularna i zato se veoma pažljivo određuje prema mogućnosti njenog ostvarenja, iako je ono već tada bilo izvjesno, a ubrzo nakon debate postalo je stvarnost.

Pozicija se znatno više ograđuje, odnosno njen diskurs više je u znaku potencijalnog i eventualnog, a isti podatak dobijamo i iz tabele 5, koja se odnosi na upotrebu slabih epistemičkih imenica u crnogorskom parlamentu: ⁷⁰⁷¹

Tabela 5.
Slabe epistemičke imenice
u crnogorskom parlamentu

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST

SLABE EPISTEMIČKE IMENICE ⁶⁹	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
mogućnost	19	0,85	11	0,54	30	0,66
dilema ⁷⁰	7	0,31	1	0,05	8	0,18
pretpostavka	4	0,18	0	0,00	4	0,09
špekulacija	0	0,00	1	0,05	1	0,02
Ukupno	30	1,35	13	0,63	43	0,95

Kao što je najčešći slabi epistemički pridjev bio *moguć*, najčešća slaba epistemička imenica jeste *mogućnost*. Pandan fraze *u granicama/okvirima mogućeg* jeste fraza *u skladu s mogućnostima*, koju ponovo više koristi pozicija:

- (20) GOSPIC: ... Poštovani građani, kolege poslanici, Prijedlogom budžeta za 2010. godinu nađen je realan balans između zahtjeva za potrošnjom i fiskalnog kapaciteta ekonomije. Budžet koji je pred nama očigledno je restriktivan, ali ujedno realan i razvojni, *u skladu s mogućnostima*...

Imenica *mogućnost* najviše kolocira s glagolom *postojati* i pridjevima *objektivan* i *realan*. S druge strane, imenica *dilema* uglavnom se koristi s glagolom *imati*.

Poglavlje o slaboj epistemičkoj modalnosti zaključujemo sumarnim pregledom njene upotrebe po analiziranim kategorijama, što je predstavljeno u tabeli 6:

⁷⁰ Isključili smo imenicu *sumnja*, jer smo sve njene pojave već obradili u okviru glagolskih fraza *izraziti sumnju* i *postoji sumnja*.

⁷¹ Isključili smo frazu *nema dileme*, koja je obrađena u okviru naglašivača.

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
Slabe epistemičke rječice i prilazi	25	1,12	20	0,97	45	0,99
Slabi epistemički glagoli	16	0,72	8	0,39	26	0,57
Slabi epistemički pridjevi	24	1,08	8	0,39	34	0,75
Slabe epistemičke imenice	30	1,35	13	0,63	43	0,95
Ukupno	95	4,27	49	2,38	148	3,26

Tabela 6.

Slaba epistemička modalnost u crnogorskom parlamentu

U crnogorskom parlamentu, strategije ublažavanja i ograđivanja iskaza koriste se skoro četiri puta manje u odnosu na strategije njenog pojačavanja, tj. isticanja opredijeljenosti prema istinitosti iskaza. U korišćenju obje vrste strategija daleko prednjači pozicija. Rezultati su u skladu s očekivanim – naime, politički diskurs blizak je trgovačkom diskursu u kom je važno biti samouvjeren i siguran, kao i pretjerivati kada je u pitanju „kvalitet” proizvoda. Pozicija se više koristi strategijom ograđivanja jer je više izložena kritikama i napadima, pa je prirodno da češće mora zauzeti defanzivni stav.

Dok se jaka epistemička modalnost najviše izražava kroz glagole, slaba se najčešće realizuje kroz modalne rječice. Treba ponoviti da je situacija u parlamentu specifična, te da glagoli *misliti*, *vjerovati*, *smatrati* i sl. u tom kontekstu izražavaju jaku modalnost, dok u svakodnevnoj konverzaciji najčešće izražavaju slabu modalnost.

Prikaz strategija ublažavanja iskaza nastavljamo sa slabom deontičkom modalnošću.

2.1. Slaba deontička modalnost

Modalna je skalarnost kategorija koja se najčešće obrađuje u okviru epistemičke modalnosti, dok se kod deontičke vrlo rijetko pominje, iz razloga što nije toliko izražena. Ipak, Palmer (1988: 98) govori o tri stepena deontičke modalnosti, i mogućem četvrtom, koji bi bio neutralan. Po njemu, najslabijeg je intenziteta prvi stepen, koji izražava deontičku mogućnost, odnosno dozvolu (za ovu klasu reprezentativni su *can* i *may*), drugi označava deontičku nužnost, odnosno obligacije (reprezentativan je *must*), i izdvaja i treći, još jači stepen, koji ne imenuje, a koji u pojedinim kontekstima predstavljaju *will* i *shall*.

Za naš skalarni pristup, korisnija je definicija deontičke modalnosti Pipera i kolega. Naime, deontička modalnost je „kvalifikacija situacije označene rečenicom s deontičkim izrazom kao potrebne ili obavezne“, odnosno radi se o „necesetativnoj“ ili „obligatornoj“ modalnosti (Piper i dr., 2005: 638). Iz takve perspektive, onda, s jedne strane, možemo govoriti o „jakim“ obligacijama, koje iskazuju gotovo apsolutnu nužnost (npr. *morati*, *smjeti*, *obavezivati*, *primorati*, *natjerati*, *neophodno*, *nužno*, *dužan* i sl.). S druge strane, nalazi se izražavanje nužnosti koja dozvoljava sagovorniku da ne ispunji obligaciju (npr. *trebati*, *biti potreban* i sl.), za koju neki smatraju da se radi o modalnosti srednje jačine (Collins, 2009: 45), dok su drugi autori mišljenja da se radi o slaboj nužnosti (engl. *weak necessity*) (Fintel and Iatridou, 2008), zavisno od toga da li se deontička modalnost shvata kao dvostepena ili trostepena. Ovaj stepen modalnosti

slabiji je od nivoa jakih obligacija i odgovara srednjem epistemičkom nivou po klasifikaciji intenziteta. Mi smo se odlučili za trostepenu klasifikaciju deontičke modalnosti. U skladu s ovom, postoji i treća, najslabija deontička modalnost – ona modalnost kojom se iznose savjeti i sugestije o pravcu djelovanja koji sagovornik treba da zauzme, kao i davanje dozvole. Centralni predstavnik ovog nivoa deontičke modalnosti bio bi modalni glagol *moći*.

Istraživanje našeg korpusa pokazalo je da je slaba deontička modalnost u ovom smislu veoma malo gramatikalizovana. Međutim, smatramo da se deontičko značenje usmjeravanja sagovornika da izvrši nešto što govornik nameće izražava i kroz određene izraze *volitivne modalnosti*, koja takođe upućuje sagovornika da izvrši ono što govornik želi, iako ne eksplicitno. Volitivna modalnost⁷² ne nameće prave obligacije, što je to slučaj s jakom ili srednjom deontičkom modalnošću (npr. *Moraš to da uradiš!* ili *Treba to da uradiš*), već uključuje izraze s deziderativnim⁷³, tj. željnim značenjem, koje se dekonstruiše kroz mehanizam pragmatičke implikature (npr. *Voljela/Željela bih da ti to uradiš/Nadam se da ćeš ti to uraditi/Dobro bi bilo kad bi ti to uradio* i sl.). U ovim izrazima prisutno je ograđivanje, govornik brani negativno lice sagovornika, dajući mu mogućnost da, ako želi, „ne prepozna“ obligaciju. Razumijevanje ovakvih izraza kontekstualno je uslovljeno, a prijetnja licu mnogo je manja u odnosu na onu koju izražava prava deontička modalnost.

Volitivna modalnost obično se smatra dijelom deontičke modalnosti (pored komisivne i direktivne), što je i shvatanje koje u ranijim radovima usvaja Palmer (Trbojević-Milošević, 2004: 26-27), mada je u posljednjim radovima korigovao stav, navodeći da je modalnost želja dijelom deontička, a dijelom epistemička (Palmer, 2001: 13). U literaturi nema konsenzusa, pa se nekada navodi kao zasebna, nekada kao dio deontičke, a nekada kao dio dinamičke modalnosti. Smatramo da volitivni izrazi koje ovdje analiziramo, nedvosmisleno predstavljaju slabu deontičku modalnost i da su upotrijebljeni kao distalna⁷⁴ zamjena za izraze jake deontičke modalnosti.

U tabeli 7 sumiramo rezultate učestalosti glagola *moći* u značenju davanja savjeta i sugestija u vezi s pravcem djelovanja koji sagovornik treba da zauzme i volitivnih izraza koji su imali ovo značenje:

Tabela 7.
Slaba deontička modalnost u crnogorskom parlamentu

SLABA DEONTIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
moći	4	0,18	2	0,10	6	0,13
očekujem, očekujemo	0	0,00	2	0,10	2	0,04
nadam se	2	0,09	0	0,00	2	0,04

⁷² Zove se još i bulomaička (termin kod Trbojević, 2004: 27, po uzoru na Palmera), a ponekad se smatra i dijelom optativne modalnosti u širem smislu (termin iz Pipera i dr. 2005: 641-2). Umjesto termina *volitivna*, koji predstavlja prevod engleskog oblika *volitive*, a koji koristi Trbojević (2004: 26), kod nas se često koristi i termin *voluntativna* modalnost (Stevanović, 1989: 836; Stanojčić i Popović, 1992: 297), što je prevod latinske terminologije.

⁷³ Termin *deziderativan* koriste Piper i dr. (205: 642) i Trbojević (2004: 20).

⁷⁴ Termin iz Trbojević (2004: 49).

dobro bi bilo	1	0,04	1	0,05	2	0,04
bolje bi bilo	0	0,00	2	0,10	2	0,04
korektno bi bilo	2	0,09	0	0,00	2	0,04
poželjno je	0	0,00	2	0,10	2	0,04
predlažem da	2	0,09	0	0,00	2	0,04
volio bih, voljeli bi*	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ne bih željela	0	0,00	1	0,05	1	0,02
bio bih najzadovoljniji	1	0,04	0	0,00	1	0,02
bilo bi kvalitetnije	0	0,00	1	0,05	1	0,02
najbolje je	1	0,04	0	0,00	1	0,02
pametnije bi bilo	0	0,00	1	0,05	1	0,02
ukupno	14	0,65	12	0,65	26	0,61

Jedini pravi modalni glagol s liste, *moći*, bilježi veoma nisku učestalost sa značenjem deontičke modalnosti, kada ima značenje davanja savjeta, sugestija i predloga, kao i dozvola. Osim ovih upotreba i par epistemičkih slučajeva koji su ranije konstatovani, *moći* uvijek izražava dinamičko značenje, koje se može parafrazirati s *biti u stanju da*, *imati mogućnost*, ukazujući da je nešto dinamički moguće. Dakle, dinamičko značenje glagola *moći*, koje je neutralno u smislu intenzifikacije, dominira u parlamentu.

Lista volitivnih izraza dosta je široka, ali se ipak bilježi niska frekvencija ovih sredstava. U navedenim frazama upotrebljava se par volitivnih glagola u prvom licu (*očekivati*, *voljeti*, *nadati se*), kao i kopulativne bezlične konstrukcije, u kojima se pored glagola *biti* koriste pridjevi i prilozi koji uglavnom upućuju na ono što se preferira, tj. imaju pozitivno značenje. Nije slučajno što je dominantan glagolski oblik potencijal, koji unosi distancu i koji ograđuje, što upućuje na slabu modalnost. Svi imaju očigledno modalno značenje budući da se ponašaju kao modalni okvir u rečenici, a praćeni su izričnim rečenicama s veznikom *da*:

- (21) DAMJANOVIĆ: ... Ako govorimo o agencijama, ovdje ću da iskoristim prisustvo pet predstavnika regulatornih agencija, a ujedno kolega Šehović će nešto reći u pola minuta, onda bih htio da kažem da što se tiče agencija, novca ima. ***Dobro bi bilo da to građani znaju...***
- (22) KONJEVIĆ: ... Na kraju je prevagnuo ovaj stav o kome Vi danas govorite, ali prosto i u budućim fazama ***nadam se da će Vlada dodatno povesti računa da maksimalno moguće zaštititi eventualno potencijalnu mogućnost zaduživanja...***
- (23) PEKOVIĆ: ... ***Očekujem od predstavnika predlagača da nam posebno obrazloži ovakav odnos Vlade prema finansiranju Univerziteta Crne Gore i drastičnom umanjenju sredstava u odnosu na ove i prethodne budžetske godine...***
- (24) SEKULIĆ: ... S druge strane slažemo se svi zajedno da i naše kolege iz agencija zaista moraju da dijele sve one teškoće ekonomske krize kroz koje svi zajedno prolazimo i mislim da ***bi bilo korektno da možda i oni sami predlože da učine taj***

korak naprijed, da njihove plate budu u skladu s onim što su primanja u javnom sektoru. Mislim da **bi to bilo mnogo bolje** nego da to mi radimo amandmanski...

Primjećujemo da je više od tri puta zastupljenija jaka deontička modalnost (NF=3,24) u odnosu na slabu (NF=0,97) u crnogorskom parlamentu. Ovakvi nalazi u skladu su s proporcijom zastupljenosti jake i slabe epistemičke modalnosti, koja otprilike iznosi 4:1. Novina, međutim, jeste to što je upotreba slabe deontičke modalnosti od strane pozicije i opozicije ujednačena.

Da bismo imali bolji pregled razlike u upotrebi deontičke modalnosti od strane pozicije i opozicije, ovdje sumiramo normalizovane frekvencije koje se odnose na jaku, srednju i slabu deontičku modalnost po kategorijama:

Tabela 8.
Deontička modalnost u
crnogorskom parlamentu

DEONTIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
jaka	83	3,72	64	3,12	147	3,24
srednja	94	4,22	61	2,98	155	3,41
slaba	14	0,65	12	0,65	26	0,61

Dok smo ranije konstatovali da pozicija više koristi jaku deontičku modalnost, isti slučaj je i sa srednjom, koja je, kao i slaba, malo gramatikalizovana, pa je predstavljaju svega dva oblika, glagol *trebati* i fraza *potrebno je*. Ipak, ovo je oblik deontičke modalnosti s najvećom učestalošću u diskursu pozicije.

Modalni glagol *trebati* rijetko se kada upotrebljava epistemički. Za razliku od *morati* koje nalaže da se obligacija mora ispuniti u svim mogućim scenarijima, glagol *trebati* implicira da su ustvari najbolji oni scenariji u kojima se ona ispunjava (Fintel and Iatridou, 2008: 119). Zapravo, ponekad ovaj glagol implicira da se obaveza uopšte neće ispuniti (npr. *Trebalo bi da se stidiš*). U odnosu na *morati* (NF=1,59), *trebati* se upotrebljava dvostruko češće (NF=3,3). Dakle, poslanici mnogo češće govore kroz neutralne nego kroz jake obligacije, navodeći ono što je poželjno uraditi, ali ne i sasvim obavezno. Na ovaj način štite lice drugog, tj. prijetnja licu mnogo je manja nego kada bi se upotrebljavao glagol *morati* ili *smjeti* s negacijom:

- (25) LUKŠIĆ: ... Rješavajući procesnu dilemu, *smatram da direktori agencija **treba da budu*** tu i da treba da odgovaraju na pitanja poslanika za njihove finansijske fondove...
- (26) DAMJANOVIĆ: ... Složićemo se da su plate od po 1.500 do 2.000 u lokalnim samoupravama enormne i da zaista ministar finansija, a i matični odbor Skupštine *treba da pomogne ministru, **treba da zavede red*** u politici zarada...
- (27) LUBURIĆ: ... *Država **treba da nastavi poboljšanje sveukupnog infrastrukturnog ambijenta***, da ojača i proširi opseg podsticajnih mjera za biznis...

Niska zastupljenost slabe deontičke modalnosti na obje strane ukazuje na to da se poslanici nerado ograđuju od zahtjeva koje iznose, tj. da ih radije iznose kao obligaciju, bilo jaču ili srednju, nego kao mogućnost, želju ili nadanje.

2.2. Prilozi ublaživači

Priloge ublaživače (engl. *downtoners*) obradićemo po klasifikaciji koja se navodi kod Kvirka et al. (Quirk et al., 1985).

Aproksimatori tako služe da izraze približne vrijednosti, dok kompromizatori imaju „samo mali umanjući efekat i dovode u pitanje adekvatnost upotrijebljenog glagola“ (Quirk, 1985: 597). Zbog slične uloge, predstavljamo ih zajedno u tabeli 9.

PRILOZI UBLAŽIVAČI

APROKSIMATORI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
oko	31	1,39	15	0,73	46	1,01
skoro	2	0,09	4	0,19	6	0,13
praktično	1	0,04	5	0,24	6	0,13
približno	3	0,13	2	0,10	5	0,11
blizu	0	0,00	4	0,19	4	0,09
gotovo	1	0,04	1	0,05	2	0,04
otprilike	0	0,00	1	0,05	1	0,02
zamalo	0	0,00	1	0,05	1	0,02
bezmalno	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	39	1,75	33	1,61	72	1,58
KOMPROMIZATORI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	SF	NF	SF
dovoljno	6	0,27	11	0,54	17	0,37
na neki način	6	0,27	1	0,05	7	0,15
relativno	2	0,09	1	0,05	3	0,07
kao da	1	0,04	1	0,05	2	0,04
manje-više	0	0,00	1	0,05	1	0,02
nekako	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	17	0,75	16	0,78	33	0,73
UKUPNO APROKSIMATORA I KOMPROMIZATORA	56	2,51	49	2,39	105	2,31

Tabela 9.

Aproksimatori i kompromizatori u crnogorskom parlamentu

Najveći broj analiza ograđivanja uključuje aproksimateore, a vodeća imena iz ove oblasti sistematski ih navode (Salager-Meyer, 1994; Hyland u svim radovima). Ipak, smatramo da je diskutabilno reći da aproksimatori uvijek imaju takvo značenje, pogotovo kada se koriste s brojevima. Naime, ograđivanje se do sada uglavnom obrađivalo na korpusima pisanog akademskog diskursa, pri čemu aproksimatori zaista imaju ovakvu funkciju u najvećem broju slučajeva, jer se u pisanom naučnom diskursu očekuje preciznost. Međutim, u govornom diskursu, a posebno u parlamentarnoj debati u kojoj se raspravlja o budžetu, gdje ima dosta „nezaokruženih“ cifara, sasvim je razumno očekivati da se koriste aproksimativni izrazi. Tako aproksimatori ne odražavaju uvijek nesigurnost niti nejasnost, nego su „sredstvo za skraćivanje kada tačna cifra nije dostupna ili nije relevantna“ (Crompton, 1997: 282).

Ono što nas je ipak navelo da predstavimo aproksimatore jeste razlika u načinu njihove upotrebe između pozicije i opozicije, koje pribjegavaju različitim strategijama, i podatak da se ova sredstva koriste ujednačeno na obje strane, tako da neće uticati na konačne rezultate.

Naime, najčešći aproksimator koji koristi pozicija, odnosno praktično jedini koji koristi pozicija, jeste *oko*. Ovaj aproksimator opozicija koristi dva puta manje, dok značajnije više upotrebljava *skoro*, *praktično*, *blizu*, *gotovo* i *zamalo*. Naime, dok nije sporno da se cifre zaokružuju, zanimljiv je način na koji se to čini. Dok pozicija neutralno zaokružuje s *oko*, opozicija pretežno zaokružuje na veću vrijednost s negativnim konotacijama:

- (28) MEDOJEVIĆ: ... Mislim da je njemu jasno da teško može očekivati da će naplatiti **skoro** 400.000.000 eura PDV-a ili 50.000.000 eura poreza na dobit, što bi s ovom stopom označilo da se očekuje da crnogorska privreda u 2010. godini ostvari pola milijarde eura dobiti, ako je 9% stopa na dobit...
... Rudnik uglja je otišao s resursima, za 19 miliona dobio je pravo raspolaganja na **skoro** 2 milijarde eura vrijednosti uglja...
- (29) GOŠOVIĆ: ... Predlog sredstava neophodnih za rad sudstva u 2010. godini koji vam je dostavljen od strane Sudskog savjeta, umanjen je za skoro 6 i po miliona eura...
... Takođe, prema Izvještaju UNDP-a procjenjuje se da **blizu** 60% osoba s invaliditetom živi na, ili ispod linije siromaštva...
... Naknada tim licima, a njih je **blizu** 1.500 u Crnoj Gori, u visini od 75 eura mjesečno ne može obezbijediti ni minimum socijalne sigurnosti...
- (30) BOŽOVIĆ: ... Ne zadovoljava kriterijum realnosti i planiranja PDV-a na iznos od 398 miliona, što predstavlja **blizu** 50% ovih izvornih prihoda tekućeg budžeta, što je 1,6% više od iznosa u ovoj godini, zbog sljedećih momenata...
... Zatim, opadanja uvoza koji je u ovoj godini dostigao nivo od 40%, čija se tendencija teško može zaustaviti, u kom smislu je i planiran pad carina za cijelih 24%, **gotovo** za četvrtinu...

U suštini, ovo nije neuobičajena argumentativna tehnika. Zanimljivo je da, u skladu s tehnikama ograničenog koda i projektovanja ekspertskog autoriteta, poslanici pozicije češće koriste tačne brojke⁷⁵, dok opozicija brojeve češće zaokružuje, ali ne koristeći aproksimatore i kompromizatore (osim kada zaokružuju na veće vrijednosti, zbog čega je potrebno ograditi se s *blizu*, *gotovo*, *skoro* i sl.).

U sljedećoj kategoriji nalaze se umanjivači (engl. *diminishers*), koji imaju značenje „u malo mjeri“ (Quirk et al., 1985: 597). Kao i u kategoriji aproksimatora i kompromizatora, umanjivače koriste obje strane ujednačeno:

---

75 Normalizovana frekvencija brojeva koje koriste poslanici pozicije iznosi 18,04, dok je za opoziciju ista frekvencija 15,10.

PRILOZI UBLAŽIVAČI

UMANJIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
samo ⁷⁶	33	1,48	30	1,46	63	1,39
malo	7	0,31	10	0,49	17	0,37
djelimično	0	0,00	2	0,10	2	0,04
blago	1	0,04	0	0,00	1	0,02
neznatno	1	0,04	0	0,00	1	0,02
dijelom	1	0,04	0	0,00	1	0,02
pomalo	0	0,00	1	0,05	1	0,02
ukupno	43	1,93	43	2,09	86	1,89

Tabela 10.

Umanjivači u crnogorskom parlamentu

Najprije je očigledno da je jako ograničen skup sredstava koje poslanici koriste u svrhe ublažavanja. Naime, ako ovu listu uporedimo s listom amplifikatora, vidjećemo da je amplifikatora mnogo više i da je njihova normalizovana frekvencija znatno učestalija. Ovo je i bilo očekivano jer jezik politike, kao ubjeđivački jezik, više polaže na strategije pojačavanja, koje osnažuju argumentaciju, nego ublažavanja, koje se koriste samo kada je neophodno ograditi se.

Najučestaliji među umanjivačima jeste *samo*. Ovdje treba napomenuti da se ovaj prilog, koji ima značenje isključivanja, često koristi i kao rječca koja služi za isticanje (Silić i Pranjaković, 2005: 254). Nijansa značenja isključivanja zadržava se i kod isticanja, ali smo, naravno, izdvojili ove slučajeve i u tabeli prikazali samo priloške upotrebe ove riječi. Razmotrimo par primjera u kojima se *samo* ponaša kao rječca (30, 31) i kao prilog (32, 33):

- (31) SEKULIĆ: ... Sve su to stvari koje su zaista uticale na ono što je privredno kretanje u Crnoj Gori. **Samo**, da ne bude nikakve dileme. Ovaj budžet je dobar i zbog toga što ne želimo samo da pokrijemo ono što je javna potrošnja nego želimo i idemo korak dalje...
- (32) MEDOJEVIĆ: ... **Samo**, gospodine Lukšiću, ono što niste ovdje dotakli. Džaba restrukturiramo Budžet ako ne restrukturiramo konsolidovanu javnu potrošnju...
- (33) RADULOVIĆ: ... Znači, ovakva (...) je gospodine Lukšiću nešto što je krajnje neutemeljeno. I moralna i svakakva druga (prekid) **samo deset sekundi**, da u ovome budžetu na prvoj strani bude Vaša neopoziva ostavka. To je moralni čin, gospodine Lukšiću...
- (34) KONJEVIĆ: ... Možda sam bio nedorečen, s obzirom da mi je isteklo vrijeme. **Samo sam sada htio da preciziram**, da naglasim da očekujem zaista da je Vlada imala posebnu osjetljivost donoseći takve odluke...

76 Samo u priloškoj funkciji, pri čemu smo isključili njegove upotrebe ispred brojeva i količina, koje imaju funkciju pojačavanja kritičkog iskaza (vidjeti objašnjenje u daljem tekstu).

Kao što vidimo, *samo* se kao rječca upotrebljava uglavnom inicijalno i ima funkciju isticanja. *Samo* kao prilog najčešće ima funkciju ublažavanja iskaza. Međutim, iako je formalno njegova uloga ukazivanje na malu količinu ili nedovoljnost, u kontekstu parlamentarne debate, njegova upotreba od strane opozicije zapravo služi da pojača kritiku:

- (35) PEKOVIĆ: ... Međutim, rebalansom budžeta koji je sredinom ove godine usvojen u ovom domu, *od te cifre je ostala samo jedna trećina* ili, preciznije, *samo 5.664.579 evra*. Bojim se da će slična sudbina zadesiti i projekciju od 12.130.000 evra planiranih ulaganja u oblast obrazovanja i nauke u narednoj godini...
- (36) JONICA: ... u Ministarstvu kažu da nijesu uspješni da realizuju *jer imaju samo 50% od onog što im je trebalo*...
... Za telefone ima novca i planira se iznos od 4,2 miliona, ili preciznije – za pripravnike upola manji iznos nego za telefone ili još upečatljivije *za pripravnike samo 30% od iznosa planiranog za službena putovanja*. Eto kako štitite interese mladih ljudi...
- (37) DŽAKULA-TUŠUP: ... Kapitalni budžet je *samo 121.000.000 eura*, za nauku se daje 1,4 miliona, a to je 0,1% bruto nacionalnog dohotka...

Kao što vidimo, ovakva upotreba *samo* javlja se obično uz brojeve i količine budući da se tako, iako formalno smanjuje cifra, zapravo pojačava kritika. Iz ovog razloga, ovakve smo slučajeve isključili iz podataka u tabeli. Ovo pokazuje i da čisto formalna analiza ne može dati preciznije rezultate, ako nije dopunjena pragmatikom analizom.

Sljedeći umanjivač po učestalosti jeste *malo*, koji se često koristi u svom komparativnom i superlativnom obliku. Osnovni, pozitivni oblik ovog priloga služi za ublažavanje iskaza:

- (38) KONJEVIĆ: ... Složiću se s Vama da u onom dijelu što jesu bili prijedlozi koje smo ja i kolega Šehović, predložili zaključaka koje smo dostavili odboru, *jedno malo pojašnjenje samo*. Radi se o našoj molbi prema Ministarstvu finansija da shodno članu 26a Organskog zakona o budžetu, mi smo tu prepoznali ingerenciju Ministarstva da pomogne odboru, ne da izlazi s bilo kakvim „represivnim mjerama”, nego, s obzirom da dobija, odnosno da daje mišljenje na nacrt budžeta lokalnih samouprava, *možda* da se formira neka radna grupa *da pogledamo malo i strukturu zarada u lokalnim samoupravama*...
- (39) MEDOJEVIĆ: ... Naravno, da dam mlađem kolegi priliku da *malo* stiče ovo poslaničko iskustvo...
- (40) ŽIVKOVIĆ: ... Nije imao, ja mislim, gospodine predsjedniče, kolega Konjević namjeru da me uvrijedi, *on se malo šali* pošto ja često pominjem ANB...

Ublažavanje iskaza u primjerima je jasno, a vidimo da se prilog *malo* obično upotrebljava zajedno s ostalim sredstvima ublažavanja (pridjev ublaživač *malo*, umanjivač *samo*, slabo epistemičko *možda*, govorenje iz kolektivne perspektive koja umanjuje odgovornost pojedinca – *naša molba, mi smo prepoznali* i sl., zatim *ja mislim* koje je umetnuto i koje u tom slučaju takođe ima značenje ograđivanja). Dakle, cijela makromodalnost iskaza ukazuje na to da se radi o formalnoj kategoriji ublažavanja iskaza i pragmatičkoj kategoriji njegovog ograđivanja.

Primjeri s komparativom i superlativom ovog priloga izgleda da se ne koriste u te svrhe, bar ne u našem kontekstu:

- (41) JONICA: ... **Sve manje i manje** za pripravnike, **sve manje i manje** za mlade ljude...
- (42) DŽAKULA-TUŠUP: ... Univerzitet je *crna tačka* ovog budžeta, **25% manje nego u Budžetu za 2009. godinu**, odnosno u rebalansu budžeta...
- (43) JELIĆ: ... Na poziciji 431 za ove namjene, to jest za plate pripravnika predviđena je suma u iznosu od dva miliona petstotridesetdva eura, što je u *odnosu na plan Zavoda* **manje za dva miliona i stočetrdesetosam hiljada ili 51,1%**. A, u *odnosu na ostvarenje iz 2008. godine*, **manje za 65%**...
- (44) MILIĆ: ... hajdemo jedanput da to kažemo da danas u Crnoj Gori imamo **najmanje 100.000 potcijenjenih penzija**...
- (45) MEDOJEVIĆ: ... Oni su tada predvidjeli nultu stopu, a evo sada imamo za dva tri mjeseca, znači da će *pad društvenog proizvoda u ovoj godini biti* **najmanje 4%**, a možda i 5% bruto društvenog proizvoda...

Komparativni i superlativni oblici priloga *malo* služe za pojačavanje kritike. Iako se formalno radi o umanjivaču, pragmatski, u kontekstu našeg korpusa, funkcija ovih oblika sasvim je suprotna – dakle ona koja ističe i naglašava. Iz ovog razloga, u podacima u tabeli nisu uključeni pomenuti oblici, a treba podsjetiti i da su svi superlativni oblici uračunati u kategoriji pojačavanja iskaza.

U kategoriji priloga ublaživača po klasifikaciji Kvirka (1985) nalaze se još i minimizatori, pandan maksimizatora, koji ukazuju na minimalno moguće značenje. U našem korpusu, našli smo jedino *nimalo* koje se svega tri puta koristi:

- (46) BOŽOVIĆ: ... Temeljitiije i potkrepljenije nego do sada, ovim Predlogom budžeta suočava se s **nimalo ružičastom ekonomskom zbiljom**...
... *Moram priznati da me nimalo nije impresionirao* tzv. ograničeni poduhvat u važeći poreski sistem učinjen nedorađenim izmjenama i dopunama ovih nekoliko predloga poreskih zakona...
- (47) KRIVOKAPIĆ: ... Biće deset minuta i *neće biti* **nimalo više**. Time oduzimamo vrijeme od drugih kolega i kratimo ga. Kada se to sabere na tri dana, to ispadne dosta...

Po našem mišljenju, minimizatori ne ublažavaju iskaz, već sasvim suprotno, pojačavaju ga, što se vidi u priloženim primjerima. Iz ovog razloga, ne uključujemo ga u naš pregled sredstava koja ublažavaju iskaz.

2.3. Pridjevi ublaživači

U ovoj kategoriji nalazimo uglavnom pridjeve koji dijele isti korjen s priložima koje smo prethodno predstavili. Kvirk et al. ih sve svrstavaju u jednu grupu, bez potklasa, budući da ih je relativno malo (Quirk et al., 1985: 430).

Tabela 11.
Pridjevi ublaživači u
crnogorskom parlamentu

PRIDJEVI UBLAŽIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
nizak	6	0,27	5	0,24	11	0,24
blag	7	0,31	1	0,05	8	0,18
neznat	4	0,18	0	0,00	4	0,09
skoman	1	0,04	3	0,15	4	0,09
ograničen	1	0,04	2	0,10	3	0,07
nedovoljan	2	0,09	1	0,05	3	0,07
mali ⁷⁷	1	0,04	1	0,05	2	0,04
relativan	1	0,04	0	0,00	1	0,02
ukupno	23	1,03	13	0,63	36	0,80

Normalizovana frekvencija ovih pridjeva prilično je niska, a njihov broj je ograničen. Ova sredstva ublažavanja iskaza nešto više koristi pozicija.

Među ovim pridjevima najveću frekvenciju bilježi pridjev *blag*, koji gotovo isključivo koristi pozicija:

- (48) LUKŠIĆ: ... Zakon o budžetu za 2010. godinu baziran je na prognozama da se u narednom periodu očekuje *blagi oporavak ekonomije* i makroekonomskih indikatora...
... Pri izradi srednjoročnog makroekonomskog scenarija pošlo se od stava da će tekuća potrošnja budžeta biti zamrznuta uz istovremeni *blagi rast budžetskih prihoda*. Ovakva budžetska politika dovešće do uravnoteženja budžeta u 2012. i *blagog budžetskog suficita* u 2013. godini...
- (49) SEKULIĆ: ... Ne želimo da odustanemo zato što smatramo da će tokom iduće godine, u drugoj polovini iduće godine, zaista krenuti jedan *blagi oporavak*, nešto što Crna Gora može i treba spremno da dočeka kada govorimo o ekonomskim kretanjima...
- (50) LUBURIĆ: ... Zato su počeli da razmatraju strategiju politike poslije izlaska iz krize očekujući da će 2010. godina biti *blagog rasta*, dok se istinska obnova očekuje tokom 2011. godine, pa Evropa želi da bude spremna...
- (51) JELIĆ: ... Što se tiče stope nezaposlenosti ona je u *blagom rastu* u odnosu na isti period prethodne godine za 0,35% i sada iznosi 11,22%...

⁷⁷ Isključujemo upotrebu ovog pridjeva u frazi mala i srednja preduzeća i mali i srednji biznis jer se ovdje ne radi o ublažavanju iskaza.

Blag je u ovim slučajevima očigledan ublaživač – pozicija se ograđuje od pretjerano optimističnih prognoza za budućnost, prihvatajući formulaciju koju prvi pokreće predlagač budžeta ili se, pak, s ovim pridjevom ublažuju negativne pojave (kao što je *nezaposlenost*, primjer 50).

2.4. Metakomentari za ublažavanje

Metadiskursna sredstva takođe se mogu koristiti s funkcijom ublažavanja iskaza. Skup ovih sredstava u našem korpusu prilično je ograničen (tabela 12).

Većina ovih sredstava sadrži neki od *verba dicendi* i nalazi se u obliku potencijala ili u kombinaciji s modalnim glagolom (primjeri 28-30).

METAKOMENTARI ZA UBLAŽAVANJE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
da tako kažem	1	0,04	2	0,10	3	0,07
rekao bih	3	0,13	0	0,00	3	0,07
može se reći	2	0,09	0	0,00	3	0,04
da kažemo	2	0,09	0	0,00	1	0,02
što bi se reklo	1	0,04	0	0,00	1	0,02
reklo bi se da	0	0,00	1	0,05	1	0,02
ukupno	9	0,40	3	0,15	11	0,24

Tabela 12.

Metakomentari za ublažavanje u crnogorskom parlamentu

(28) LUKŠIĆ: ... Priprema prijedloga Zakona o budžetu za 2010. godinu protekla je u jednom tonu, *rekao bih*, nezadovoljstva i „neskromnih zahtjeva”...

(29) VUKSANOVIĆ: ... *Može se reći* da se možemo s određenim optimizmom okrenuti prema određenim stvarima, ako samo posmatramo prihode u posljednjih nekoliko mjeseci...

(30) DŽAKULA-TUŠUP: ... Prateći iznose Budžeta za 2009. godinu 1.623.000.000 eura, zatim rebalans tog istog budžeta, u ljeto 2009. godine, 1.526.000.000 eura i, na kraju, iznos za sljedeću godinu 1.425.000.000 eura, na prvi *bi se* pogled *reklo* da su logični i da proističu iz svjetskih ekonomskih kretanja...

Ovi izrazi praktično imaju modalnu ulogu budući da ograđuju govornika od potpune odgovornosti za rečeno.

2.5. Rezime

Sva sredstva za ublažavanje iskaza koja smo identifikovali u ovom poglavlju pobrojali smo i izrazili u normalizovanim frekvencijama, tako da na kraju možemo dobiti konačan podatak o njihovoj učestalosti na hiljadu riječi:

DEINTENZIFIKACIJA	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
slaba epistemička modalnost	95	4,27	49	2,38	148	3,26
slaba deontička modalnost	14	0,65	12	0,65	26	0,61
prilozi ublaživači	99	4,44	92	4,48	191	4,2
pridjevi ublaživači	23	1,03	13	0,63	36	0,80
metakomentari za ublažavanje	9	0,40	3	0,15	11	0,24
UKUPNO	240	10,79	169	8,29	412	9,11

Tabela 13.

Ublažavanje iskaza u crnogorskom parlamentu

U odnosu na podatak o pojačavanju u crnogorskom parlamentu, u istim kategorijama ($NF_c=29,81$), strategije ublažavanja iskaza koriste se dva i po puta manje. Drugim riječima, mnogo je više iskazivanja stava uvjerenosti i izražavanja jakih obli-gacija, kao i bukvalnog pozitivnog kvantifikovanja iskaza, nego što je ograđivanja od istog i ublaživanja. Ovo je i bilo za očekivati od ubjeđivačkog diskursa, koji je veoma nalik trgovačkom.

Druga tendencija koja se ovdje uočava jeste da pozicija u odnosu na opoziciju više pojačava iskaz, ali ga i više ublažava, u okolnostima kada je potrebno ograđiva-nje od odgovornosti. I ovo je bilo za očekivati budući da se pozicija smatra odgovor-nom za postojeće stanje, pa je uvijek najviše kritike okrenuto toj strani. Kad nastupi prijetnja licu, i ličnom, onom poslanika, i kolektivnom, onom partijskom, poslanici pozicije češće dolaze u poziciju da moraju da „čuvaju svoj obraz“ i da se brane i ogra-đuju. Vidjećemo da li je naša pretpostavka o univerzalnosti ove tendencije, vezane za ublažavanje iskaza, istinita, kada proučimo rezultate u istim kategorijama u raspravi o budžetu u britanskom parlamentu.

2. Ublažavanje iskaza u britanskom parlamentu

Cilj ove analize jeste utvrditi koliko se strategije ublažavanja iskaza koriste u odnosu na strategije pojačavanja i koja strana parlamenta više pribjegava njihovoj upotrebi. Prikaz počinjemo pregledom slabe epistemičke modalnosti.

2.1. Slaba epistemička modalnost

Slabu epistemičku modalnost ispitujemo u kategorijama slabih epistemičkih pri-loga, glagola, modalnih i leksičkih, ali i imenica i pridjeva, i njihovih fraza.

Slabi epistemički priloz

Veoma malo slabih epistemičkih priloga i priloških fraza korišćeno je u debati o budžetu u britanskom Donjem domu, uprkos njihovoj raznovrsnosti u engleskom jezi-ku uopšte (npr. *conceivably, maybe, possibly, potentially, hypothetically, presumptively, allegedly, reportedly, doubtfully, supposedly, indeterminately, ostensibly, questionably, suspiciously, seemingly, vaguely, obscurely, ambiguously, indefinitely, purportedly, perhaps, professedly, unclearly, speciously, outwardly, supposably, tentatively, hesi-tantly, uncertainly, imaginably, assumably, arguably, by allegation, to my knowledge, to all appearances, on the face of it* i sl.). Zapravo, svega pet ovih priloga našli smo u našem korpusu i to s veoma niskom normalizovanom frekvencijom. Ovdje smo svrsta-li i dvije klauze koje imaju slično značenje ograđivanja kao ovi priloz:

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST

MODALNI PRILOZI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
perhaps	6	0,19	11	0,37	17	0,28
maybe	4	0,13	1	0,03	5	0,08
possibly	0	0,00	3	0,10	3	0,05
potentially	0	0,00	1	0,03	1	0,02
vaguely	1	0,03	0	0,00	1	0,02
KLAUZE EKVIVALENTI MODALNIH PRILOGA						
as far as I know	1	0,03	0	0,00	1	0,02
as far as I am aware	1	0,03	0	0,00	1	0,02
ukupno	13	0,41	16	0,54	29	0,48

Tabela 14.

Slabi epistemički prilozi u britanskom parlamentu

Dakle, upotreba ovih sredstava prilično je ograničena i manje-više ujednačena kod dva parlamentarna tabora. Ipak, sud o ovom pitanju daćemo tek nakon detaljnije analize.

Najčešći modal jeste *perhaps* i njegov sinonim *maybe*, isto kao što je u crnogorskom parlamentu to bio prilog *možda*, koji je njihov prevodni ekvivalent. Vidimo da je *perhaps* mnogo češće od *maybe*, a razlog je vjerovatno to što pripada formalnom registru. Oba često služe za ograđivanje:

- (1) REDWOOD: ... And he was absolutely right that the UK Government football club, under its current management, has slipped down several divisions and is facing further relegation. He is absolutely right that there are no star players who can win matches. He is also absolutely right that the wage bill is bloated and gross, and that the club is facing bankruptcy. I think, the club has all the conditions, *which the hon. Gentleman perhaps did not have in mind*, for better and new management...
- (2) TAYLOR: ... Indeed, it is likely that we are going to be importing more than 60 per cent. of our gas and oil requirements *within a very short time – perhaps by the end of the decade* – from unstable countries such as Russia...
- (3) TYRIE: ... Of course, the boom and bust rhetoric has been abandoned. So, incidentally, has the word “stability”. This was mentioned on average 11 times in every Budget speech that the Prime Minister made when he was Chancellor. In the past two Budget speeches – I listened carefully to this one – I did not hear, I haven’t heard the word mentioned once. Not once. Stability is out. *Perhaps it was in there somewhere*, but if so it passed me by...

Perhaps očigledno služi kao ograđivač. Tako u primjeru 1, direktna prijetnja licu poslanika s kojim diskutuje poslanik Redvud ublažava se s *perhaps* i s indirektnim obraćanjem, koje je konvencija u parlamentu. Primjer takođe sadrži i interesantan primjer konceptualne metafore VLADA JE FUDBALSKI KLUB, koja proizilazi iz

šire metafore POLITIKA JE SPORT. U primjeru 2, poslanik Tejlor koristi *perhaps* kada iznosi svoju procjenu da će do kraja decenije Britanija doći u fazu da uvozi 60% nafte i gasa, ograđujući se tako od nepovoljnog scenarija. U primjeru 3, poslanik Tiri metajezikički analizira govor kojim je ministar finansija predstavio budžet – naime, on utvrđuje da je u scenariju Laburista došlo do eliminacije ključne riječi *stability*, ali se ipak ograđuje od te tvrdnje, navodeći da je *možda* ta riječ i upotrijebljena, a da on to nije primijetio. Dakle, upotrebom ograđivača, poslanici smanjuju mogućnost da se njihovo lice napadne i tvrdnje ospore, budući da je jako teško dovesti u pitanje nešto od čega se i sam autor ograđuje.

Od važnosti je takođe da uporedimo upotrebu ovih priloga u opštem engleskom jeziku i jeziku Donjeg doma:

Tabela 15.
Slabi epistemički modali i njihovi ekvivalenti u Donjem domu i BNC-u

SLABI EPISTEMIČKI PRILOZI I NJIHOVI EKVIVALENTI	DONJI DOM		BNC	
	SF	NF	SF	NF
perhaps	17	0,28	33576	0,34
maybe	5	0,08	10023	0,10
possibly	3	0,05	7046	0,07
potentially	1	0,02	2426	0,02
vaguely	1	0,02	935	0,01
as far as I know	1	0,02	216	0,00
as far as I am aware	1	0,02	70	0,00
ukupno	29	0,48	54292	0,54

Kao što vidimo, upotreba slabih epistemičkih priloga negdje je na istom nivou kao u opštem engleskom. S druge strane, njihova upotreba u crnogorskom parlamentu dvostruko je manja nego u NKSJ. Upotreba ovih nekoliko slabih epistemičkih priloga gotovo je identična u BNC-u i NKSJ. Jedino odudaraju podaci o učestalosti u crnogorskom parlamentu, čije su vrijednosti dvostruko veće od ostalih. Smatramo da veoma izražena polarizacija, koju smo ranije utvrdili, kao i izraženije pojačavanje iskaza, koje je takođe empirijski identifikovano, predstavljaju samo simptome veoma izraženih razlika između dviju strana, pri čemu je međusobno napadanje, a time i samoodbrana, nešto što je njegova glavna odlika. Preciznije rezultate teško je dati bez pregleda upotrebe svih sredstava u dva korpusa, budući da je dosta njih višeznačna, a manuelna su pretraživanja u korpusu koji sadrže desetine miliona riječi neizvodiva.

Slabi epistemički glagoli

U britanskom parlamentu, koristi se mnogo raznovrsniji spektar slabih epistemičkih glagola u odnosu na slabe epistemičke priloge. Na listi je nekoliko modalnih glagola (*might, may, could*), par polumodala (*seem, appear* i sl.), dok su ostali leksički, i to uglavnom glagoli razmišljanja (*suppose, assume, suspect* itd.):

Tabela 16.
Slabi epistemički glagoli u britanskom parlamentu

SLABI EPISTEMIČKI GLAGOLI I GLAGOLSKE FRAZE	SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST					
	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
might	22	0,71	10	0,34	32	0,52
may	8	0,26	14	0,47	22	0,36

seem	9	0,29	9	0,30	18	0,29
suggest	7	0,23	7	0,24	14	0,23
could	5	0,16	5	0,17	10	0,16
I would say	4	0,13	2	0,07	6	0,09
assume	3	0,10	2	0,07	5	0,08
suppose	1	0,03	4	0,13	5	0,08
look	1	0,03	2	0,07	3	0,05
I would argue	4	0,13	0	0,00	4	0,07
suspect	0	0,00	3	0,10	3	0,05
presume	1	0,03	1	0,03	2	0,03
appear	2	0,06	0	0,00	2	0,03
tend	0	0,00	1	0,03	1	0,02
ukupno	67	2,16	60	2,02	127	2,07

Centrali epistemički modali koji izražavaju slabu mogućnost jesu *may*, *might* i *could*, a među istraživačima postoji neslaganje kada je u pitanju status glagola *can* u ovoj kategoriji. Primjeri iz našeg korpusa s ovim modalom nisu izražavali slabu epistemičku modalnost⁷⁸, pa ćemo se složiti s Vartalom (Varttala, 1999: 185), koji ga isključuje iz svog pregleda. S druge strane, *may* i *might* smatraju se prototipičnim ograđivačima (Hyland, 1998: 116), pri čemu je *might* distalni parnjak od *may* (Trbojević-Milošević, 2004), tj. izražava slabiju epistemičku modalnost, odnosno najnesigurniju među modalnim glagolima (Brewer, 1987: 80).

Might, *may* i *could* sreću se u kontekstima koji jasno upućuju na ograđivanje, obično u situacijama kada se poslanik mora distancirati od pouzdanosti procjene koju iznosi, kako bi smanjio šanse da bude kritikovan:

- (4) MAIN: ... He was very business-unfriendly in the good times, and they are fearful for their businesses now that *there may be bad times ahead*...
- (5) TYRIE: ... Today, the Chancellor announced his forecast for growth, above trend – 3 to 3.5 per cent. for 2011. *It may happen*, but it is well above the average of independent forecasts. I hope it happens, but I cannot help feeling uneasy about relying on it, as he has...
- (6) LILLEY: ... The best way is to encourage growth. *Raising taxes might be unavoidable*, but if we are elected to government, we will do all we can to avoid raising taxes...
- (7) DARLING: ... In the absence of Government action to support the economy, *the weakness in some of our overseas markets, particularly Europe, could result in a substantial downward revision of our growth prospects*, but because of the action we have taken through the recession, and the measures that I am announcing today, I believe that only a small reduction is needed...

⁷⁸ *Can* se epistemički upotrebljava samo u pitanjima i odričnim oblicima (Hyland, 1998: 109), pri čemu u ovom drugom slučaju izražava jaku epistemičku modalnost.

Kao što vidimo, ovi modali koriste se uglavnom kod iznošenja procjena kretanja ekonomije u budućem periodu. Upotreba slabih epistemičkih glagola ovdje je sasvim prirodna, tj. ograđivanje se u tim slučajevima ne koristi manipulativno, već je posljedica nepouzdanosti samog predviđanja bilo kakvih trendova. Ipak, dodajemo da poslanici uvijek iznose one prognoze koje odgovaraju njihovim ciljevima.

Drugačija je situacija s polumodalima *seem*, *appear* i *look*, glagolima percepcije koji su bliski sinonimi. Poslanik se jasno ograđuje od onoga što iznosi, navodeći da je to impresija iz njegove perspektive, odnosno da postoji mogućnost da su stvari objektivno drugačije:

- (8) REDWOOD: ... When I asked the Prime Minister about that recently in Prime Minister's questions, *he seemed to be completely unaware of that fact*. You would have thought that it was the dominant economic fact that might concern him and his colleagues...
- (9) GARDINER: ... We should be incentivising and rewarding companies for increasing their per capita output, for example, and *it seems to me a failure of this House* and the Treasury that we have not been able to do so...
- (10) BELL: ... I am making an important point, *but Conservative Members do not seem to get it...*
- (11) TODD: Did not the right hon. Gentleman find surprising the comments of the right hon. Member for Wokingham (Mr. Redwood), *who appeared also to share the view of my hon. Friend* the Member for Elmet (Colin Burgon) that we should keep these banks for a considerable time longer, and actually be active in their direct management?
- (12) TYRIE: ... But of course each individual spending measure could have some merit, but *it looks as if this Budget, in any case, has just given us more of the same*: meddling in the economy with taxpayers' money...

Kao što vidimo, poslanici često istovremeno i pojačavaju i ublažavaju iskaz, pa u istoj rečenici, pored ograđivača, imamo i sredstva pojačavanja (npr. maksimizator *completely*, naglašivač *in any case* i jak vokabular: *failure, they do not get it*). Zapravo, ne radi se o neharmoničnim konstrukcijama u kojima poslanik ne zna šta želi da kaže, već su pomenuti ublaživači upravo prisutni zbog pojačanog iskaza. Ovakvi primjeri nisu rijetkost u kolokaciji s navedenim glagolima:

- (13) TYRIE: ... The extra money comes out of a slight improvement, which the Chancellor also announced today, in overall public finances since the pre-Budget report, but whatever the merits of the measures *it seems highly irresponsible* to use that small amount of extra room to start spending more...

(14) JACK: ... the Chancellor of the day should be required at least to put on public record why he disagrees with advice *which would seem to be profound common-sense*: the advice that when the economy is expanding and there is no need to increase public expenditure, we should pay down debt...

(15) FABRICANT: Does he agree that *it always seemed very strange* when the previous Chancellor of the Exchequer, the present Prime Minister, used to talk of balancing the books in the course of a cycle – thus recognising that there was indeed a cycle – while, often in the same sentence, saying that he has done away with boom and bust?

Zanimljivo je da se drugi slabi epistemički modalni glagoli teško mogu zamisliti u ovim kontekstima. Ovi su glagoli zapravo zamjena za glagol *biti*, zbog čega se često i nazivaju semikopulativnim glagolima.

Posljednja grupa slabih epistemičkih glagola jesu hipotetički glagoli i glagoli kognitivnog stava i njihove fraze (*assume, suppose, suspect, presume, I would say, I would argue*). Slični su glagolima *think* i *believe*, ali su zapravo njihovi distalni parnjaci, budući da sadrže dozu ograđivanja. Pretežno se koriste u prvom licu i to najčešće u kombinaciji s drugim ograđivačima:

(16) BELL: If I may say so, it is a bit offensive for the hon. Gentleman, in this House of Commons, to read from a Red Book – which **I assume** is the Red Book for this Budget – and expect me to have read it, given that I have been sitting here since 11 am and the document has only just been made public...

... And he was making this statement, which, **I suppose**, after nine or so years in that post it is understandable if he has become a little conventional in his thinking, he said that we have to satisfy the markets...

(17) TODD: I am intrigued by the right hon. Gentleman's analysis. I share some of his thoughts, but by extension **I am assuming** that he is suggesting that we should have a much more directive role in running RBS and Lloyds, and should seek to, perhaps, foster an underpricing of credit to the business sector. Is that, is that what he is really thinking?

... **I would say** that, as far as I know, he is a UK taxpayer, and that is excellent...

(18) JACK: ... And therefore **I would say** that perhaps we need to look again at the Bank of England Act 1998, and at the Bank's remit...

Navedene su fraze zapravo modalni okviri koji ukazuju na način na koji treba shvatiti epistemičku kvalifikaciju iskaza – izvor je sam poslanik, radi se o njegovom kognitivnom stavu, ali se on ne iznosi s uvjerenošću, nego s obrazrivošću. U odnosu na prethodno izložene kategorije slabih epistemičkih glagola, ovi se mnogo manje koriste – vjerovatno upravo zato što nesigurnost i nepouzdanost iskaza direktno dovode u vezu s govornikom, što slabi njegov autoritet.

U odnosu na crnogorski parlament, slaba epistemička modalnost izražena glagolima mnogo se manje koristi. Ipak, potpuniji pregled imaćemo tek nakon pregleda slabih epistemičkih pridjeva i imenica.

Slabi epistemički pridjevi i imenice

Broj slabih epistemičkih pridjeva ograničen je. Raznovrsnost odgovara onoj iz crnogorskog parlamenta, ali je njena normalizovana frekvencija u britanskom parlamentu dosta niža:

Tabela 17.
Slabi epistemički pridjevi u
britanskom parlamentu

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST						
SLABI EPISTEMIČKI PRIDJEVI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
possible	7	0,23	2	0,07	9	0,15
uncertain	2	0,06	0	0,00	2	0,03
vague	1	0,03	0	0,00	1	0,02
ukupno	10	0,33	2	0,07	12	0,20

Vidimo, dakle, da se slaba epistemička modalnost u engleskom jeziku više izražava kroz glagole.

Neznatno prednjačenje na strani pozicije primjećuje se i u ovoj kategoriji, isto kao što je to bio slučaj u crnogorskom parlamentu. Vjerovatno da se radi o univerzalnoj karakteristici da se pozicija više nalazi u odbrambenom položaju u odnosu na opoziciju, što zahtijeva češće ublažavanje iskaza, a time i ograđivanje, barem kada je u pitanju kategorija epistemičke modalnosti. U kategoriji pridjeva, poslanici se najviše ograđuju s *possible*, pridjevom koji ukazuje na hipotetičke scenarije, često upotrijebljenim zajedno s drugim sredstvima koja ukazuju na epistemičku mogućnost:

- (19) McFALL: ... The important thing is that we help people after six months, but *if it was possible* and it were felt that there was a detrimental effect after three months, and *if it were possible* to implement the proposal, I would quite happily support the hon. Gentleman's suggestion...

Ipak, radi se samo o devet upotreba ovog pridjeva, budući da smo isključili njegovu upotrebu u sklopovima *as soon as possible*, *as much as possible* i *as wisely as possible*, koje zapravo imaju značenje amplifikatora.

Slična je situacija i sa slabim epistemičkim imenicama, kojih je svega četiri u našem korpusu:

Tabela 18.
Slabe epistemičke imenice
u britanskom parlamentu

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST						
SLABE EPISTEMIČKE IMENICE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
uncertainty	5	0,16	1	0,03	6	0,10
assumption	2	0,06	1	0,03	3	0,05
possibility	1	0,03	0	0,00	1	0,02
doubt ⁷⁹	1	0,03	0	0,00	1	0,02
ukupno	9	0,29	2	0,07	11	0,18

⁷⁹ Isključili smo upotrebu ove imenice u frazi *no doubt*, koja ima jako epistemičko značenje.

Nijedna od imenica ne bilježi značajniju frekvenciju. Tendencije iz prethodne analize nastavljaju se, pa je tako dosta niža frekvencija upotrebe slabih epistemičkih imenica u crnogorskom parlamentu, dok je u oba parlamenta nešto više ograđivanja na strani pozicije.

Sada možemo dati sumarni pregled prisustva slabe epistemičke modalnosti u britanskom parlamentu:

SLABA EPISTEMIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
Slabi epistemički prilozi	13	0,41	16	0,54	29	0,48
Slabi epistemički glagoli	67	2,16	60	2,02	127	2,07
Slabi epistemički pridjevi	10	0,33	2	0,07	12	0,20
Slabe epistemičke imenice	9	0,29	2	0,07	11	0,18
Ukupno	99	3,19	80	2,70	179	2,93

Tabela 19.

Slaba epistemička modalnost u britanskom parlamentu

Slaba epistemička modalnost u britanskom parlamentu najviše se izražava pomoću glagola, a zatim priloga, dok su pridjevi i imenice periferna sredstva. Ukupna normalizovana frekvencija ovog tipa modalnosti prilično je niska, nešto niža nego u crnogorskom parlamentu ($NF_c=3,26$, $NF_b=2,93$). Dalje kontrastivne rezultate daćemo u zaključku poglavlja o ublažavanju iskaza.

2.2. Slaba deontička modalnost

Deontičku modalnost ranije smo opisali kao modalnost koja se može skalirati u tri stepena: jaku, čiji je predstavnik u engleskom jeziku *must* i koja odgovara jakim obligacijama, srednju, čiji je predstavnik *should* i koja odgovara neutralnijim obligacijama koje dozvoljavaju neispunjavanje, i slabu, čiji je centralni predstavnik *can* i koja se koristi za davanje predloga, savjeta, sugestija i dozvola. Takođe, kao i ranije, volitivne izraze koji predstavljaju slabu deontičku modalnost dodajemo ovom prikazu (tabela 20).

SLABA DEONTIČKA MODALNOST	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
can	9	0,29	2	0,07	11	0,18
I hope	3	0,10	5	0,17	8	0,13
could	5	0,16	2	0,07	7	0,11
may	4	0,13	1	0,03	5	0,08
I would like	1	0,03	1	0,03	2	0,03
I/we want	0	0,00	2	0,07	2	0,03
I would be grateful if	1	0,03	0	0,00	1	0,02
I suggest	1	0,03	0	0,00	1	0,02
I would suggest	0	0,00	1	0,03	1	0,02
I am suggesting	0	0,00	1	0,03	1	0,02
What I have suggested is	0	0,00	1	0,03	1	0,02
ukupno	23	0,74	16	0,54	39	0,63

Tabela 20.

Slaba deontička modalnost u britanskom parlamentu

Učestalost slabe deontičke modalnosti u britanskom parlamentu otprilike je na nivou one iz crnogorskog, dakle, veoma niska. Veoma mali broj sredstava koristi se u ove svrhe, iako je poznato da engleski jezik ima razvijen sistem indirektnih komandi (frazе tipа: *why don't we*, *If I were you*, *I would*, *don't you think*, *I recommend/advise*

itd.). Ovdje, naravno, moramo reći da kod skrivenih komandi, tj. indirektnih komandi, samo je lokucija slaba, dok ilokucija, zavisno od konteksta, može biti i najjača naredba. Smatramo da bilo koja formalna podjela po skalarnosti ne znači mnogo van konteksta, jer se jedna te ista sredstva mogu koristiti u različitim kategorijama. Ono što je ovdje dozvolilo ovakav tip analize jeste uniformni kontekst, pri čemu ove fraze u sebi ne mogu kriti najjače komande budući da se od poslanika ne očekuje da bespogovorno poslušaju one druge, već čak i suprotno – da im se suprotstave. U tome je korisnost ovih fraza – manja je vjerovatnoća da će se poslanik sagovornik suprotstaviti ukoliko je lokucija slaba.

Ono što je takođe smanjilo broj slabih deontičkih fraza jeste činjenica da se dobar broj ovih fraza u engleskom koristi sa zamjenicom *you*, a direktno međusobno obraćanje poslanika nije norma u britanskom parlamentu.

Tri modalna glagola u engleskom jeziku mogu se koristiti u ovom značenju – *can*, *could* i *might*, odnosno dva, ako se *could* shvati kao paradigmatički oblik osnovne *can*. Ovi se glagoli i u opštem jeziku koriste za iznošenje predloga i savjeta, kao i traženje dozvole, samo mnogo češće, reklo bi se. Slijede primjeri upotrebe ovih glagola sa slabim deontičkim značenjem:

(20) BELL: ... If we really want to understand Conservative party philosophy, ***we can look across to the United States and the Republican party in America***, which has fought tooth and nail to prevent a national health service of some description from entering their country and economy...

... But, ***if I may use a phrase used by a Conservative Chancellor in another capacity***, a “price well worth paying” to save the nation from what would have been a very, very serious depression...

(21) TODD: ***Perhaps he could develop this point a little further*** and set out his view of our obligations to the shareholders who are not the taxpayer in the two institutions he is suggesting a direction for.

S ovom funkcijom na listi je i par *verba voluntatis*, tj. glagola htjenja (*I hope*, *I would like*, *I/we want*, *I would be grateful*), koji su uglavnom konstruisani u prvom licu jednine, dok ostale pojave bilježi glagol *suggest*, koji se našao u par glagolskih oblika, takođe u istom licu:

(22) TYRIE: ... ***I very much hope*** that in the next few weeks, when we have, ***I hope***, a new Government, ***we will get back to calling the salaries of teachers and doctors, for example, expenditure rather than investment***...

(23) JONES: ... I am sorry that the Chancellor did not mention the launch of a people’s bank, as the press suggested he would. I very much welcomed the nationalisation of Northern Rock; it was the right thing to do, and was opposed by the party opposite. It should be used as way to relaunch the mutual sector in financial services, and ***I would like a people’s bank developed in the Post Office***...

(24) REDWOOD: ... *What I would suggest is* that instead of mouthing the words “countercyclical regulation” but doing the opposite, *they should try some countercyclical regulation...*

Kao i kod epistemičke modalnosti, pozicija više ublažava iskaz i više govori u formi savjeta i predloga. Pretpostavljamo da je to iz objektivnih razloga, budući da pozicija uvijek ima više razloga da se ograđuje jer se više napada, s obzirom na to da jedino ona ima instrumente da sprovedi politike.

2.3. Prilozi ublaživači

Priloge ublaživače proučavamo u kategorijama aproksimatora, kompromizatora i umanjivača. Zbog sličnog značenja aproksimatora i kompromizatora, ove dvije kategorije predstavljamo zajedno u tabeli 21.

PRILOZI UBLAŽIVAČI

APROKSIMATORI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
about	10	0,32	8	0,27	18	0,29
almost	6	0,19	12	0,40	18	0,29
nearly	9	0,29	6	0,20	15	0,24
around	5	0,16	1	0,03	6	0,10
virtually	1	0,03	0	0,00	1	0,02
roughly	3	0,10	0	0,00	3	0,05
close to	0	0,00	1	0,03	1	0,02
ukupno	34	1,09	28	0,94	62	1,01
KOMPROMIZATORI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	SF	NF	SF
enough	10	0,32	10	0,34	20	0,33
relatively	2	0,06	2	0,07	4	0,07
sufficiently	1	0,03	3	0,10	4	0,07
to some extent	2	0,06	0	0,00	2	0,03
or so	3	0,10	0	0,00	3	0,05
in a sense	2	0,06	0	0,00	2	0,03
sort of	0	0,00	2	0,07	2	0,03
more or less	0	0,00	2	0,07	2	0,03
something like	1	0,03	0	0,00	1	0,02
ukupno	21	0,67	19	0,64	40	0,65
UKUPNO APROKSIMATORA I KOMPROMIZATORA	55	1,76	47	1,58	102	1,66

Tabela 21.

Aproksimatori i kompromizatori u britanskom parlamentu

Broj kompromizatora i aproksimatora inače je ograničen u jeziku, tako da ne iznenađuje što smo dobili kraću listu ovih sredstava. Prvo što primjećujemo jeste da se ova sredstva u britanskom parlamentu koriste za otprilike trećinu manje ($NF_c = 2,24$, dok je $NF_b = 1,66$) u odnosu na crnogorski. Međutim, analiza britanskog korpusa pokazuje da konkretne brojke bilježe učestalost od 11,29 na hiljadu riječi, u odnosu na 15,94, koliko je u crnogorskom. Razlika je otprilike u jednoj trećini i kod učestalosti korišćenja aproksimatora i kompromizatora, tako da dolazimo do zaključka da je korišćenje ovih sredstava na gotovo identičnom nivou.

Ostaje, međutim, da objasnimo zašto se brojevi manje pominju u britanskom parlamentu, iako je tematika rasprave ista. Naime, više puta pomenuli smo da je britanski parlamentarni jezik mnogo bliži govornom diskursu jer je čitanje već napisanih govora prava rijetkost. Britanski poslanici, stoga, ne mogu pamtit i sve konkretne brojke i upotrebljavati ih u svojoj argumentaciji na način na koji to mogu i čine njihove crnogorske kolege, čiji su govori već unaprijed pripremljeni, tako da podaci stoje zapisani i na njihovom su raspolaganju.

Drugo pitanje jeste ko više koristi strategiju brojeva. Kao što smo ranije pomenuli, u crnogorskom parlamentu, pozicija brojeve koristi s frekvencijom od 18,04, dok je frekvencija njihove upotrebe od strane opozicije 15,10. Usporedni su podaci u britanskom parlamentu slični, pa pozicija koristi brojeve s frekvencijom od 12,94, dok je ovaj rezultat za opoziciju 9,52. „Igra brojeva” (engl. *number game*) dobro je poznata makrostrategija u diskursu politike (van Dijk, 2005) i odnosi se na selektivno iznošenje brojeva koji odgovaraju argumentaciji strane koja izlaže, koje, što je mnogo bitnije s retoričke tačke gledišta, odgovara ograničenom kodu – dakle, pripada zatvorenom i nerazumljivom jeziku, tako da laička javnost pripisuje nezasluženi stručni autoritet onome koji govori. Sasvim je bilo za očekivati da ovakvoj strategiji pribjegava pozicija – ovo istraživanje pokazalo je da pozicija češće pribjegava nerazumljivom, ograničenom kodu, pripisuje sebi stručni autoritet, dok opozicija konzistentno igra na populističku kartu, grupnu identifikaciju i stoga prošireni kôd, tj. jednostavniji, razumljiviji jezik. Ovo su izgleda jezičke univerzalije parlamentarnog diskursa.

Kao i u crnogorskom parlamentu, pozicija više koristi aproksimatore i kompromizatore, koji često, i gotovo uvijek kada se ne koriste uz brojeve, imaju ulogu ograđivača, što se može vidjeti iz primjera:

- (25) CAMERON: ... Mr Deputy Speaker, *almost everything that they have told us about the economy has turned out not to be true...*
- (26) BURGON: ... In 2009, while *virtually the whole world* was busy implementing a variety of packages to stimulate the economy, Ireland was alone in implementing a series of deep cuts in Government spending...
- (27) HEATH: ... *According to my back-of-the-envelope calculations*, the figures *seem to* account for only *about half the cost* of those university places, so I do not know how they will be afforded...
- (28) CLEGG: ... I welcome, of course, the way he [the Chancellor] has *more or less carbon-copied our long-standing proposals* for an infrastructure bank and support for green industries to support, to stimulate more job creation...
- (29) TAYLOR: ... *We have a relatively weak currency* at the moment, which is normally regarded as a good thing – people say, “Terrific. We can get manufacturing and other exports rising”...
- (30) JONES: Thank you, Madam Deputy Speaker. *I am going somewhat off the subject* but I...

Sva ova sredstva ublažavaju snagu iskaza ili ograđuju od odgovornosti za cjelovitu istinitost izrečenog, što se može lako provjeriti jednostavnim testom koji bi uključivao njihovo uklanjanje iz datih primjera. Pomenutim sredstvima pokušava se povezati stvarna situacija s nekom prototipičnom situacijom koja je orijentisana na cilj, pri čemu ograđivanje označava da je stvarna situacija bliska, ali ne baš sasvim identična izrazu koji se modifikuje (Fraser, 2010: 19).

Treća kategorija priloga ublaživača jeste kategorija umanjivača, koji su prikazani u tabeli 22.

PRILOZI UBLAŽIVAČI						
UMANJIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
a little	7	0,23	7	0,24	14	0,23
just	4	0,13	4	0,13	8	0,13
somewhat	5	0,16	1	0,03	6	0,10
little	3	0,10	2	0,07	5	0,08
a bit	3	0,10	6	0,20	9	0,15
slightly	3	0,10	5	0,17	8	0,13
partly	3	0,10	2	0,07	5	0,08
barely	0	0,00	2	0,07	2	0,03
merely	1	0,03	1	0,03	2	0,03
mildly	1	0,03	0	0,00	1	0,02
hardly	1	0,03	0	0,00	1	0,02
in part	1	0,03	0	0,00	1	0,02
on a modest scale	0	0,00	1	0,03	1	0,02
ukupno	32	1,04	31	1,03	63	1,05

Tabela 22.

Prilozi umanjivači u britanskom parlamentu

Kao i u crnogorskom parlamentu, nalazimo sličnu frekvenciju kada je u pitanju upotreba ovih sredstava od strane pozicije i opozicije.

Neka od ovih sredstava mogu se koristiti sa značenjem pojačavanja, u kritičkom kontekstu. Naime, to su neke upotrebe umanjivača *just*, *barely* i *hardly*, tako da rezultati u tabeli ne sadrže ovakve upotrebe:

- (31) CLEGG: ... *He cannot bury his head in the sand over this **just** to hide the truth about how long it will take to reduce the deficit...*
... *Someone living off their credit cards and thousands of pounds in debt is not suddenly flush with cash **just** because their phone bill comes in slightly cheaper than he predicted...*
- (32) HEATH: ... Now if the Government's intention was to deal with the sort of *high-strength industrial alcohol that has **barely** seen an apple in its lifetime – that has only seen **a little** bit of concentrate* – they should have done that...
- (33) MARRIS: ... Because we have a situation where *the Leader of the Opposition*, I thought, very disappointingly, ***hardly** put forward a single proposal* today with any meat on its bones regarding what this country should do, given the state of our public finances...

Vidimo da se umanjivači koriste u kritičkom diskursu. S druge strane, oni imaju klasičnu funkciju ograđivača, kao što je to uglavnom slučaj s drugim sredstvima iz kategorije priloga ublaživača, aproksimatora i kompromizatora, i to su upravo oni podaci koji se nalaze u tabeli 22:

- (34) DARLING: ... *I have decided to revise **slightly** downwards my forecast for 2011 to bring it into line with those of the Bank of England, to growth of between 3 and 3 1/2 per cent...*
- (35) BELL: ... *If I may say so, it is **a bit** offensive for the hon. Gentleman, in this House of Commons, to read from a Red Book – which I assume is the Red Book for this Budget – and expect me to have read it, given that I have been sitting here since 11 am and the document has only just been made public...*
- (36) MULHOLLAND: ... *I thank hon. Gentleman for giving way but I do not think I am the only Member present who is **a little** confused by the hon. Gentleman's argument...*
- (37) TODD: ... *And I will attempt to restrain myself **a little**, however...*

U oba parlamenta, vrijednosti su manje-više ujednačene i bilježe nisku frekvenciju.

2.4. Pridjevi ublaživači

Pridjevi ublaživači srodni su priložima ublaživačima, ali se umanjjenje snage odnosi na imenicu koju modifikuju. Spektar pridjeva ublaživača koji koriste poslanici britanskog parlamenta raznovrsan je, a frekvencija im je čak i veća u odnosu na onu koju bilježe prilozi ublaživači. Ublažavanje iskaza koje se postiže uz pomoć ovih pridjeva često ima funkciju ograđivanja, pa ne čude podaci da se ovom strategijom opet više koriste poslanici pozicije, o čemu svjedoči tabela 23.⁸⁰

Tabela 23.
Pridjevi ublaživači u
britanskom parlamentu

PRIDJEVI UBLAŽIVAČI	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
low	15	0,48	9	0,30	24	0,39
small ⁸⁰	8	0,26	6	0,20	14	0,23
few	8	0,26	6	0,20	14	0,23
little	2	0,06	3	0,10	5	0,08
slight	1	0,03	2	0,07	3	0,05
fragile	2	0,06	1	0,03	3	0,05
reduced	2	0,06	1	0,03	3	0,05
modest	1	0,03	1	0,03	2	0,03
weak	1	0,03	1	0,03	2	0,03
tiny	0	0,00	2	0,07	2	0,03
feeble	0	0,00	1	0,03	1	0,02
insubstantial	0	0,00	1	0,03	1	0,02
humble	1	0,03	0	0,00	1	0,02
ukupno	41	1,32	34	1,15	75	1,22

⁸⁰ Izuzev u frazi *small business*, gdje *small* ne služi za ublažavanje iskaza.

S jedne strane, pridjevi ublaživači imaju klasično značenje ograđivanja, kao u sljedećim primjerima:

- (1) TODD: ... This question is a pointer *on my slight concern* about such a major donor to the Conservative party adhering to that set of beliefs...
- (2) BELL: ... You shake your head, Mr. Deputy Speaker, *so my little moment of glory* is (interruption)...
- (3) BURGON: ... At the end of last year, we saw what many hope will be the beginning of a recovery, with growth of 0.3 per cent. in the last quarter. *That was a small step forward*, but a step forward nevertheless...

Pridjevi ublaživači koriste se i da modifikuju imenice koje odgovaraju tematskom vokabularu rasprave o budžetu (npr. *low income, low earners, low interest rates, low carbon economy, feeble recovery, fragile recovery, tiny saving, reduced lending, small reduction* itd.). Dok se često neutralno koriste, ipak, kada pozicija koristi ove kolokacije, i onda se radi o ograđivanju budući da je korišćena imenica koja se modifikuje prejaka po viđenju poslanika koji govori:

- (4) BURGON: ... The very real threat of undermining *the fragile recovery* which I have mentioned brings me to the policies that have been discussed in the House today...
- (5) DARLING: ... I believe that only *a small reduction* is needed...

Pregled deintenzifikatora zaokružujemo metakomentarima koji se koriste za ublažavanje u britanskom parlamentu.

2.5. Metakomentari za ublažavanje

Normalizovana frekvencija metakomentara za ublažavanje u dva parlamenta otprilike je na istom nivou. Njihov je broj, izgleda, nešto veći u britanskom parlamentu, ali se zapravo radi o veoma sličnim metakomentarima koji se razlikuju u modalnom glagolu (*would, may, should*) koji modifikuje glavni glagol, uglavnom neki od *verba dicendi* (*say, argue, speak, suggest, ask, comment*) ili neka zamjena za glagol saopštavanja (*use a phrase, get back to (point), end (a speech/point)*). Detaljni podaci slijede u tabeli 24.

METAKOMENTARI ZA UBLAŽAVANJE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
I would say	3	0,10	2	0,07	5	0,08
I would argue	4	0,13	0	0,00	4	0,07
if I may say so	2	0,06	0	0,00	2	0,03
by the way	0	0,00	3	0,10	3	0,05
broadly speaking	1	0,03	0	0,00	1	0,02
I would add	1	0,03	0	0,00	1	0,02

Tabela 24.
Metakomentari za ublažavanje u britanskom parlamentu

I would suggest	0	0,00	1	0,03	1	0,02
if I may use a phrase	1	0,03	0	0,00	1	0,02
if I may get back to	1	0,03	0	0,00	1	0,02
if I may end on	1	0,03	0	0,00	1	0,02
I would ask	1	0,03	0	0,00	1	0,02
I would like to end	0	0,00	1	0,03	1	0,02
I would like to comment	0	0,00	1	0,03	1	0,02
I would like to move on	1	0,03	0	0,00	1	0,02
I should say	1	0,03	0	0,00	1	0,02
ukupno	17	0,55	8	0,27	25	0,41

Ovim komentarima se na neki način traži dozvola za govorenje (*if I may end, if I may use a phrase, if I may say so, if I may end*), oprezno se iznosi neki drugi komentar (*I should say, I would argue, I would say, I would suggest*) ili služe kao sredstvo za strukturisanje diskursa koje ipak zadržava dozu ograđivanja i traženja dozvole (*I would like to move on, I would like to end, if I may end, if I may get back to*).

Tendenciju pozicije da se više ograđuje nalazimo i u ovoj kategoriji. Sada možemo zaključiti da je češće ograđivanje pozicije vjerovatno univerzalna karakteristika parlamentarnog diskursa.

2.6. Rezime

Analizu ublažavanja iskaza u britanskom parlamentu završavamo rezimeom podataka po analiziranim kategorijama (tabela 25).

Tabela 25.
Ublažavanje iskaza u
britanskom parlamentu

DEINTENZIFIKACIJA	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
slaba epistemička modalnost	99	3,19	80	2,70	179	2,93
slaba deontička modalnost	23	0,74	16	0,54	39	0,63
prilozi ublaživači	87	2,8	78	2,61	165	2,71
pridjevi ublaživači	41	1,32	34	1,15	75	1,22
metakomentari za ublažavanje	17	0,55	8	0,27	25	0,41
UKUPNO	267	8,60	216	7,27	483	7,90

Normalizovana frekvencija ograđivanja i ublažavanja iskaza nešto je niža u britanskom parlamentu. Međutim, ako uzmemo u obzir indirektan način na koji se poslanici jedni drugima obraćaju u tom parlamentu, vjerovatno da je ograđivanje na istom nivou. Drugo, u oba parlamenta pozicija se više ograđuje, s tim što je razlika u tom segmentu nešto veća u Skupštini Crne Gore.

Slaba epistemička modalnost nosi prevagu među sredstvima za ublažavanje iskaza, baš kao što je to bio slučaj s jakom epistemičkom modalnošću u kategoriji pojačavanja. Parlamentarni diskurs uglavnom se pojačava kroz samouvjerenost poslanika, a ublažava kroz udaljavanje od određenih konstatacija i nedostatak opredijeljenosti prema njihovoj istinitosti.

Dalje zaključke kontrastivne analize ublažavanja iskaza u dva parlamenta dajemo u narednom tekstu.

3. Kontrastivna analiza ublažavanja iskaza

Kontrastivnu analizu počinjemo kvantitativnim pregledom učestalosti sredstava za ublažavanje iskaza u crnogorskom i britanskom parlamentu, predstavljenim u tabeli 26.

DEINTENZIFIKACIJA	Crnogorski parlament		Britanski parlament	
	SF	NF	SF	NF
slaba epistemička modalnost	148	3,26	179	2,93
slaba deontička modalnost	26	0,61	39	0,63
prilozi ublaživači	191	4,20	165	2,71
pridjevi ublaživači	36	0,80	75	1,22
metakomentari za ublažavanje	11	0,24	25	0,41
UKUPNO	412	9,11	483	7,90

Tabela 26.

Ublažavanje iskaza u crnogorskom i britanskom parlamentu

Uopšte gledano, ova se sredstva nešto manje koriste od strane britanskih poslanika i značajnije manje (do četiri puta) u odnosu na sredstva pojačavanja iskaza.

Slaba epistemička modalnost među najzastupljenijim je sredstvima ublažavanja iskaza u oba parlamenta i nosi značenje ograđivanja. Prisutnija je u crnogorskom parlamentu, isto kao što je to bio slučaj i s jakom epistemičkom modalnošću.

Slabe deontičke modalnosti, ipak, mnogo je manje, i koristi se ujednačeno u dva parlamenta. Dok poslanicima nije strano izdavanje naredbi i zahtijevanje (jaka deontička modalnost), opreznost prilikom nametanja nešto je što poslanici oba parlamenta izbjegavaju budući da to slabi autoritet.

Dok su pridjevi amplifikatori bili mnogo češći u odnosu na priloge istog značenja u crnogorskom parlamentu, u kategoriji ublaživača suprotne su tendencije. Prilozi ublaživači omiljeno su sredstvo ublažavanja iskaza crnogorskih poslanika i koriste se značajnije češće nego u Donjem domu.

Metakomentari za ublažavanje su relativno rijetki u oba parlamenta. Slijedi detaljnija analiza po analiziranim kategorijama.

U kategoriji slabe epistemičke modalnosti, značajnije razlike između dva parlamenta nalazimo kod učestalosti slabih epistemičkih priloga. Njihova frekvencija u crnogorskom parlamentu dvostruko je veća u odnosu na onu u britanskom ($NF_c=0,99$, $NF_b=0,48$). S druge strane, spektar ovih priloga ograničen je na obje strane i prilog *možda*, odnosno njegov engleski ekvivalent *perhaps*, nalaze se na vrhu liste po učestalosti.

Slabe epistemičke glagole i glagolske fraze značajnije više koriste britanski poslanici ($NF_c=0,57$, $NF_b=2,07$). Dok se modalni glagoli ne koriste u ove svrhe u crnogorskom parlamentu, već prednost imaju bezlični oblici kao što su *čini se* i *izgleda*, i potencijal nekih glagola (npr. *rekao bih*), u engleskom jeziku s ovim značenjem česti su *may*, *might* i *could*, a onda slijedi i raznovrsan niz koji s jedne strane takođe uključuje parnjake crnogorskih slabih epistemičkih glagola (*seem*, *look*, *appear*, kao i oblici u kondicionalu, tj. potencijalu: *I would say*, *I would argue*), ali i značajan broj kognitivnih glagola sa značenjem ograđivanja (*suppose*, *suspect*, *presume*, *assume*).

Smatramo da su navedene razlike posljedica različitih ustaljenih načina za izražavanje ograđivanja u dva jezika. U oba jezika, prilikom ograđivanja modifikuje se značenje glagola, s tim što se u crnogorskom to vrši češće putem priloga, dok Englezi radije u te svrhe koriste složeni predikat u kom modalni dio modifikuje onaj leksički. Zapravo, ograđivanje se u engleskom jeziku, ako je suditi po analizi našeg korpusa, u dvije trećine slučajeva vrši putem ovakvih konstrukcija. Zato ne iznenađuje što je većina istraživanja ograđivanja u ovom jeziku fokusirana na modalne glagole.

Iz ovih razloga, slabih epistemičkih priloga, pridjeva i imenica više je u crnogorskom parlamentu, jer se kompenzuje ono što se ne obavlja putem slabih epistemičkih glagola. Neke značajnije razlike u raznovrsnosti ovih riječi nema, što je u skladu s nalazima da se epistemička modalnost mnogo manje izražava putem pridjeva i imenica. Isti rezultati nađeni su i kod jake epistemičke modalnosti. *Moguć* i *possible* na vrhu su učestalosti, a sličan je i izbor imenica s ovim značenjem u dva parlamenta.

Zastupljenost slabe deontičke modalnosti, kao što smo konstatovali, zapanjujuće je ujednačeno prisutna u dva parlamenta. Opet u britanskom korpusu nalazimo par modalnih glagola (*can*, *could* i *may*), dok u crnogorskom u ovom značenju dominiraju kopulativne konstrukcije u potencijalu (*dobro bi bilo*, *bolje bi bilo*, *korektno bi bilo* itd.). S jedne strane, ukoliko poslanik koristi slabu deontičku modalnost, njegova je lokucija slabija i manje su šanse da će uslijediti napad; s druge, ipak, slaba deontička modalnost sugerije da govornik nema autoritet da zahtijeva i naređuje ili da nije siguran da je ono što predlaže pravi smjer djelovanja. Poslanici se zato nerado ograđuju od svojih zahtjeva, tj. radije govore u formi obligacije nego što svoje predloge predstavljaju kao mogućnost, želju ili nadanje.

Priloge ublaživače analizirali smo kroz aproksimatore, kompromizatore i umanjivače. Iako smo izrazili sumnju u to da aproksimatori uvijek ublažavaju iskaz budućnosti da se najčešće koriste uz brojeve, otkrili smo da postoje značajne razlike u upotrebi ovih sredstava u dva parlamenta i između pozicije i opozicije. Naime, u britanskom parlamentu aproksimatori se za trećinu manje koriste (NFc=1,58, NFb=1,01), što je u skladu s nalazom da se brojevi otprilike za trećinu manje pominju u njihovoj raspravi. Razlog je što ovaj diskurs mnogo bliži govornom diskursu od crnogorskog parlamentarnog diskursa, gdje se, naravno, koristi mnogo manje precizno navedenih podataka kao što su brojevi. S druge strane, primijetili smo da u oba parlamenta pozicija češće zaokružuje brojeve s neutralnim aproksimatorima (*oko*, *around*, *roughly*), dok opozicija obično zaokružuje na veću vrijednost (*blizu*, *skoro*, *almost*), time ukazujući na nedostatak i nedovoljnost. Nadalje, pozicija u oba parlamenta više se služi igrom brojeva – makrostrategijom koja se odnosi na selektivno iznošenje brojeva koji odgovaraju argumentaciji strane koja izlaže i koja odgovara ograničenom kodu – dakle, pripada zatvorenom i nerazumljivom jeziku, tako da laička javnost pripisuje nezastužen stručni autoritet onome koji govori. Ovo je istraživanje pokazalo da pozicija češće pribjegava nerazumljivom, ograničenom kodu, pripisuje sebi stručni autoritet, dok opozicija konzistentno igra na populističku kartu, grupnu identifikaciju i stoga prošireni kôd, tj. jednostavniji, razumljiviji jezik. Ovo su izgleda jezičke univerzalije parlamentarnog diskursa.

Konačan je sud da aproksimatori i kompromizatori najčešće ublažavaju snagu iskaza ili ograđuju od odgovornosti za cjelovitu istinitost izrečenog i njihovom upotrebom pokušava se povezati stvarna situacija s nekom prototipičnom situacijom koja je orijentisana na cilj, pri čemu ograđivanje označava da je stvarna situacija bliska, ali ne baš sasvim identična izrazu koji se modifikuje (Fraser, 2010: 19).

U ovoj kategoriji, ublažavanje iskaza najočiglednije se ostvaruje upotrebom umanjivača. U oba parlamenta koristi se mnogo manje priloga ublaživača u odnosu na priloge amplifikatore i njihova je raznovrsnost ograničenija. Kontekstualno posmatranje ovih sredstava pokazalo je da imaju dvostruku ulogu: s jedne strane, služe za pojačavanje kritičkog stava u diskursu opozicije; s druge strane, obično u diskursu pozicije, koja se konzistentno po kategorijama više ograđuje, imaju značenje ublažavanja i ograđivanja.

Dok kod pridjeva ublaživača u crnogorskom parlamentu zatičemo jedan ograničeni skup, u britanskom parlamentu čak je 13 pridjeva s ovim značenjem. Dok se u crnogorskom parlamentu više koriste prilozima s ovim značenjem, u britanskom prednjače pridjevi, najčešće određujući, tj. ublažavajući značenje imenica koje pripadaju tematskom vokabularu rasprave o budžetu (*income, recovery, reduction, interest, saving* itd.).

U posljednjoj su kategoriji metakomentari za ublažavanje. Metakomentara je relativno malo i sa značenjem intenzifikacije i deintenzifikacije. Obično sadrže glagol saopštavanja koji se ublažava potencijalnim oblikom ili modalnim glagolom. Služe za traženje dozvole da se govori, da se oprezno iznese neki sadržaj ili kao sredstvo za strukturisanje diskursa koje ipak zadržava dozu ograđivanja i traženja dozvole.

U britanskom parlamentu, u svih pet analiziranih kategorija sredstava za ublažavanje pozicija više koristi ova sredstva. U crnogorskom parlamentu, pozicija više koristi slabu epistemičku modalnost, pridjeve ublaživače i metakomentare za ublažavanje, dok su rezultati za slabu deontičku modalnost i priloge ublaživače praktično identični. Posmatranje normalizovane frekvencije svih sredstava zajedno nedvosmisleno potvrđuje da se pozicija više koristi ovim tehnikama u oba parlamenta.

Smatramo da se radi o jezičkoj univerzaliji – pozicija češće dolazi u situaciju da se brani jer mora da odgovori na kritičke napade opozicije koji se odnose na njeno djelovanje u prošlosti. U takvoj je situaciji sasvim razumljivo da se više koristi tehnikama ublažavanja i naročito ograđivanja.

Ipak, podatak da je ublažavanja (a time i ograđivanja) do četiri puta manje od intenzifikacije ukazuje na kreiranje takve političke stvarnosti u kojima političari projektuju čvrstu uvjerenost i snagu, dok s druge strane, rijetko ublažavaju svoju kritiku i dozvoljavaju sebi da preuzmu odbrambenu funkciju koja bi slabila njihov autoritet.

Neke od razlika u rezultatima zastupljenosti strategija pojačavanja i ublažavanja kod pozicije i opozicije dva parlamenta vjerovatno leže u upotrebi legitimizaci-

je i delegitimizacije. U crnogorskom parlamentu, legitimizacijom (u ovom slučaju, pravdanjem predloga budžeta) uglavnom se bavi pozicija, dok je opozicija uopšteno usmjerena na delegitimizaciju. Stoga pozicija više pojačava diskurs, dok je opozicija dijelom sputana načelima učtivosti, pa delegitimizacija ne može biti jednako jaka. U britanskom parlamentu, uloge su podijeljene. Pozicija se svakako više bavi legitimizacijom, kao i u crnogorskom parlamentu, ali je mnogo češće prinuđena i na delegitimizaciju budući da opozicija iznosi konkretne predloge.

REKONTEKSTUALIZACIJA U DISKURSU PARLAMENTARNIH DEBATA⁸¹

Rekontekstualizacija je jedan od osnovnih procesa koji se dešava u svakoj komunikaciji. U parlamentarnoj debati, od posebnog je značaja objasniti način na koji se pojedinačni argumenti, odnosno sadržaji koji se na njih odnose, rekontekstualizuju u diskursu pozicije i opozicije pojedinačno. Tako rekontekstualizacija podrazumijeva više procesa, od samog citiranja i prepričavanja riječi drugih, do korišćenja njihovih ključnih riječi i fraza, pa i čitave argumentacije, bilo s ciljem njenog podržavanja ili osporavanja.

Ponavljanje argumenata drugih pomaže datoj argumentaciji da zaživi i dobije status neospornog, dok njeno osporavanje takođe predstavlja oblik rekon-tekstualizacije, ovoga puta u negativnom svjetlu. Tako je rekontekstualizacija, kao diskursna strategija, jedan od ključnih procesa koji se dešava u legitimizaciji i delegitimizaciji, argumentativnim i logičkim strategijama. Naime, s jedne strane, političari ne mogu očekivati slijepu i neupitnu poslušnost od birača, već svoje stavove moraju objasniti i pravdati, tj. učiniti „legitimnim”, što čini legitimizaciju. Komplementarno s ovom strategijom, političari moraju obezvrijediti stavove drugih političkih frakcija, tj. kritikovati i delegitimizovati tuđu politiku.

Dok se tradicionalne argumentativne analize koncentrišu na apstraktne forme iznošenja argumenata i pronalaženje logičkih obrazaca kod kojih se zaključak izvodi iz odgovarajućih premisa, tako zapostavljajući ogroman broj verbalnih, kontekstualnih, situacionih i drugih pragmatičkih faktora (Eemeren, 2002: xii), naš cilj i zadatak bio je istraživati pragmatiku procesa legitimizacije i delegitimizacije. Rekontekstualizacija argumenata, odnosno ključnih riječi i fraza argumenata i konceptualnih metafora koje imaju veliku argumentativnu snagu, po našem mišljenju, jedan je od mogućih načina da se lingvistički analizira argumentativna strana parlamentarne debate.

Važno je napomenuti da se rekontekstualizacija u ovom poglavlju kao termin koristi u svom bukvalnom značenju – prenošenje riječi, fraza i iskaza iz jednog konteksta u drugi u okviru jednog teksta. Za razliku od ovog pristupa, povodeći se za sociologom Bernstajnom, jedan broj predstavnika kritičke analize diskursa govori o rekontekstua-

---

81 Jedan dio teksta i rezultata ovog poglavlja, koji se tiče realizacija konceptualnih metafora u parlamentarnom diskursu, autorka je objavila u zborniku radova sa konferencije *Primijenjena lingvistika danas* (Vuković, 2014f) i u časopisu *Pragmatics & Society* (Vuković Stamatović, 2017).

lizaciji u širem smislu – umetanju i reformulaciji diskursnih praksi u druge diskursne prakse (Chourliaraki and Fairclough, 1999; van Leeuwen, 2008). U ovom značenju, rekontekstualizacija se zapravo odnosi i na intertekstualnost i interdiskurzivnost, tj. rekontekstualizaciju drugih tekstova i drugih diskursa u diskurs koji se istražuje (termini iz Ferklafa, 1992), dok se u našoj analizi odnosi samo na rekontekstualizaciju u okviru samog teksta koji se ispituje, tj. intratekstualnu rekontekstualizaciju, što znači da termin koristimo u njegovom užem smislu.

Metod koji koristimo u ovom poglavlju, dakle, jeste sljedeći: najprije istražujemo koji su ključni argumenti i podargumenti, a onda i ključne riječi i fraze koji su njihovi nosioci. Osnovni stav koji se dokazuje i osporava u parlamentarnoj debati o budžetu jeste da je budžet „dobar“, koji s jedne strane legitimira njegov protagonist, pozicija, a delegitimira njegov antagonist, opozicija. U skladu s tim, detaljnije istražujemo kako se u diskursu pozicije i opozicije rekontekstualizuju ključne riječi, fraze i konceptualne metafore koje su nosioci osnovnih argumenata u raspravi.

1. Rekontekstualizacija u crnogorskom parlamentu

Rekontekstualizovani sadržaji koje ovdje istražujemo odnose se na ključne riječi⁸² i fraze argumenata koje dvije strane iznose. Pod rekontekstualizacijom podrazumijevamo njihovo ponavljanje u debati, pri čemu se oni koriste u novom kontekstu, odnosno rekontekstualizuju se. U prvom dijelu teksta razmatramo rekontekstualizaciju sadržaja u diskursu pozicije, a zatim slijedi analiza rekontekstualizacije ovih sadržaja od strane opozicije.

Budući da je predmet naše analize rasprava o Predlogu zakona o budžetu, argumenti koji su nosioci legitimizacije jesu oni koji opisuju budžet. Predlagač zakona, logično, jeste pozicija, tako da riječi koje se koriste za formulaciju ovih argumenata dolaze s jednog kraja semantičke skale značenja, i to one koja opisuje predlog budžeta kao *realan, transparentan, razvojni, održiv, socijalni i prilagođen prilikama* (primjeri 1-7):

- (1) LUKŠIĆ: ... Budžet za 2010. godinu ***planiran je realno***...
... smatram da je ovaj budžet jedan od ***najtransparentnijih***, ako ne i ***najtransparentniji u regionu***...
... U cilju donošenja ***održivog*** budžeta za 2010. godinu...
... Mislim da smo, uprkos velikim očekivanjima, uspjeli da napravimo jedan ***realan i funkcionalan*** budžetski okvir...
- (2) GOSPIĆ: ... Budžet koji je pred nama očigledno je restriktivan, ali ujedno ***realan i razvojni***, u skladu s mogućnostima...
... istakao sam uzavršnom dijelu moje diskusije da je ovaj budžet, između ostalog, ***razvojni i u skladu s mogućnostima***...

---

⁸² U ovom poglavlju, termin *ključna riječ* koristi se u svom doslovnom značenju da označi glavne ili najčešće riječi koje opisuju argumentaciju i poruke koje se iznose.

- (3) PINJATIĆ: ... Smatram da je ovaj budžet *održiv*, da će *na jedan kvalitetan način izvršiti opsluživanje* svih budžetskih korisnika i smatram ga *potpuno prilagodenim situaciji* u kojoj se nalazi crnogorska ekonomija...
- (4) ŽUGIĆ: ... Po meni, on [budžet] je i *razvojni* i *socijalni*...
... Predlog budžeta je *veoma transparentan* prema svim korisnicima i ukupnoj javnosti...
... Budući da je *realno planiran* maksimalno se uvažava princip održivosti...
- (5) LUBURIĆ: ... Predlog zakona o Budžetu Crne Gore za 2010. godinu možemo okarakterisati *antikriznim*, ali i *realnim, razvojnim i stabilizacionim, strukturno izbalansiranim*, kako unutar budžetskog sistema, tako i u odnosu na socijalne i podsticajne mjere...
- (6) VUKSANOVIĆ: ... Što se tiče Budžeta, on je *izuzetno transparentan*...
- (7) FRANOVIĆ: ... Vjerujem i Vladi, vjerujem da je ovaj budžet *realno planiran*...
... Kada je u pitanju ovaj Budžet, smatram da je *realno koncipiran* i to se veliki broj ljudi odnosno ekonomskih analitičara izrazio oko toga...
... Potpuno se slažem s gospodinom Lukšićem, da je čak ovo *najtransparentniji budžet koji je rađen ovih godina*...

Kao što se iz primjera može vidjeti, pozicioni poslanici uglavnom rekontekstualizuju ključne riječi argumentacije koje je upotrijebio predlagač zakona i ponavljaju iste epitete kada opisuju Predlog zakona o budžetu. Osim utiska konzistentnosti, ponavljanje u političkom diskursu, uvijek u novom kontekstu, ima ogromnu ulogu u prihvatanju i usvajanju određenih poruka i stavova od strane birača (u ovom slučaju, u pitanju je poruka „budžet je dobar“). S druge strane, ovakvoj legitimizaciji nedostaje kreativnosti, što koristi poslanica Džakula-Tušup za sljedeću delegitimizaciju:

- (8) DŽAKULA-TUŠUP: ... Prva mantra je – budžet je dovoljan i zadovoljiće sve potrošače. Druga mantra – nećemo smanjivati plate i ostale prinadležnosti, ali ćemo povećati oporezivanje tih istih plata, pa ćemo, preko Malog Mokrog Luga, doći do cilja, znači povećati prihod budžeta, odnosno smanjiti davanja. *Treća mantra – ovo je i razvojni i socijalni budžet*...

Upotreba navedenih ključnih riječi proširuje se i na ostale djelove polemike pozicije budući da i one imaju za cilj legitimizaciju poruke „budžet je dobar“. Argumente koje podržavaju navedenu opštu poruku možemo raščlaniti i odrediti njihove ključne riječi. Tako imamo argument „budžet je realno planiran“, s pridjevom *realni* i prilogom *realno* kao ključnim riječima (primjeri 9-12):

- (9) SEKULIĆ: ... Uvažene kolege, cijenim da sve ono što imamo sada ispred sebe, daje mi za pravo da je zaista *realno planirano i razmišljano*...

- (10) PINJATIĆ: ... Podržavam *proizvodnju zasnovanu na realnim osnovama*...
- (11) ŽUGIĆ: ... jer *je realno planirano* redovno alimentiranje svih socijalnih potreba...
... ja mislim da svoj optimizam temeljim *na realnoj osnovi*...
- (12) KONJEVIĆ: ... mislim da je Ministarstvo finansija, poučeno iskustvom iz 2009. godine i iskustvom koje smo svi imali u okruženju, čini mi se, *mного realnije planirala* određene stvari...
... možda ova mjera ima osnova za jedan elemenat kritike, ali s druge strane *moramo realno sagledavati situaciju*...

Sljedeći argument jeste „budžet je održiv“, s ključnim riječima *održiv* i *održivost* (primjeri 13-15):

- (13) LUKŠIĆ: ... U tom smislu, da bi se obezbijedila *održivost sistema javnih finansija*, bilo je neophodno preispitati politiku zarada i zapošljavanja u javnom sektoru...
... Ovim budžetom obezbijediće se normalno funkcionisanje *održivog zdravstvenog i penzijskog sistema* kroz integrisanje u sistem državnog trezora...
... obezbijedićemo *održivost sistema javnih finansija*...
- (14) ŽUGIĆ: ... I pored toga što je u takvim uslovima nezahvalno projektovati, cijeni da je interval od -2 do +0,5% rasta *realan i održiv*..... *Budući da je realno planiran, maksimalno se uvažava princip održivosti* preko realnih izvora za racionalnu potrošnju...
- (15) VUKSANOVIĆ: ... *Održivost budžeta* i funkcionisanje sistema javnih finansija u 2010. godini zahtijeva dalje prilagođavanje u pravcu smanjenja tekuće javne potrošnje...

Poslanici pozicije naročito često koriste argument „transparentnosti“, što je ujedno i jedna od najistaknutijih ključnih riječi u njihovoj legitimizaciji (15-18):

- (16) ŽUGIĆ: ... Procesom konsolidacije riješiće se sva međufondovska dugovanja i potraživanja i svakako centralizovano upravljanje likvidnošću, *čime će se ostvariti veći stepen* racionalizacije i efikasnosti, a svakako i kontrole i *nivo transparentnosti*...
- (17) LUKŠIĆ: ... U svojoj strukturi, po pojedinačnim stavkama i smatram da smo u tom smislu značajno napredovali, vremenski sinhronizovali raspravu o svim budžetima i *to je dodatan iskorak kada je u pitanju transparentnost budžetske potrošnje*...
- (18) VUKSANOVIĆ: ... Po mom mišljenju, *Budžet je izuzetno transparentno napravljen* i u okvirima mogućeg...

Nešto manje istaknut u odnosu na prethodne jeste argument „budžet je socijalan“, s ključnom riječi *socijalan*, koji ilustrujemo sljedećim primjerima (19-21):

- (19) PINJATIĆ: ... Peto što mislim da je bitno, ***istaknuta je socijalna komponenta***, ali da to i jeste imanentno ovakvoj budžetskoj godini, pri čemu nijesu narušeni principi na kojima se bazira budžetska politika...
- (20) ŽUGIĆ: ... ***Ovako definisan Predlog budžeta u tekućoj, kapitalnoj i socijalnoj dimenziji dobra je osnova*** za realizaciju osnovnih ciljeva ekonomske politike Vlade Crne Gore...
- (21) VUKSANOVIĆ: ... Posmatrajući predloženi Budžet ***vidimo da se na socijalnu politiku i na socijalni resor*** obratila značajna pažnja...

Isticanje navedenih ključnih riječi i argumenata inicijalizuje se od strane pozicije. Međutim, u političkom diskursu mnogo je značajniji način na koji se „lopta prihvata“ od druge strane. Rekontekstualizacija ključnih riječi od strane opozicije može da ima i suprotan efekat od namjeravanog i ojača prvobitno plasiranu poruku („budžet je dobar“), čak i ako je ta rekontestualizacija u negativnom kontekstu (up. Lakoff, 2004). Više riječi o tome biće u drugom dijelu ovog teksta.

Ovdje ćemo takođe spomenuti i dva manje zastupljena argumenta, naime, „budžet je sačinjen odgovorno“ i „budžet je sačinjen pažljivo“, koje koristi predlagač zakona Lukšić, ali koje poslanici pozicije ne ponavljaju u velikoj mjeri. Navešćemo primjer (22):

- (22) LUKŠIĆ: ... Uvijek se može više, ali smo reagovali na najbolji način, odgovornije ***od većine država. Pažljivo smo se zaduživali*** i davali garancije privredi, radili na restrukturiranju velikih sistema, nastavili našu socijalnu i ekonomsku politiku, a prije svega, ***pažljivo i odgovorno planirali budžet*** za iduću godinu...

Razlog našeg bavljenja ovim argumentima jeste što su oni bili naročito često meta delegitimizacije od strane opozicije.

Svi do sada pomenuti argumenti jesu s pozitivne strane skale semantičkih vrijednosti, a navedene ključne riječi često se nalaze u pojačanom iskazu, kao što se može vidjeti iz prethodnih primjera (superlativi (*najtransparentniji*) i prilozi u funkciji intenzifikatora, pojačivači i maksimizatori (*veoma transparentan, izuzetno transparentan, potpuno prilagođen*)). Ovakvi argumenti i pojačivači ukazuju na makromodalnost sigurnosti i ubjeđenosti u diskursu pozicije.

Međutim, pozicija je takođe svjesna da predlog zakona koji legitimiše nije savršen, zbog čega u sadejstvu s pojačivačima koristi i ograđivače, o kojima smo ranije govorili. Ipak, dok smo se u prethodnom tekstu bavili mikronivoom, u ovom dijelu bavimo se makrotemama i makrostrategijama, a jedna od njih je makroograđivanje.

Makrograđivanje u diskursu pozicije objasnićemo na primjeru ključnih riječi i fraza koje su nosioci argumenta, koje možemo nazvati makrograđivačima. Prva od njih jeste „kriza“ koja nosi argument ograđivač „budžet se donosi u vrijeme krize“, dok drugi istaknuti argument s ovom funkcijom glasi „budžet je u granicama mogućeg“ i njegovu osnovu čine ključne fraze „u granicama mogućeg“ i „u skladu s mogućnostima“.

S lingvističke tačke gledišta, kod predstavljanja „krize“, interesantan je izbor vokabulara koji je označava, odnosno metafora kroz koje se ona opisuje i epiteta koji joj se pripisuju. Tako predlagač zakona u uvodnom govoru „krizu“ opisuje kao:

- „ekonomsko-finasijski stampedo koji je razorio i mnogo jače sisteme nego što je crnogorski“,
- „realnost koja nam se desila i s kojom se suočavamo“,
- „globalni šokovi koji mogu dovesti do ponovnog pada cjelokupne svjetske ekonomije“.

Ovako živopisan jezik nije prisutan u izlaganjima drugih poslanika pozicije, već je rekontekstualizovan samo u nekoliko izlaganja i komentara/replika predlagača. Tako konceptualna metafora „KRIZA JE STAMPEDO“, koja sugerise aktivnost, ali i sakriva odgovornost, tj. upućuje na prirodnu nužnost, nije prihvaćena u daljem razvoju rasprave, već se umjesto toga najčešće šturo konceptualizovala kao „ekonomska kriza“ ili samo „kriza“. Na prirodnu nužnost upućuje i opis krize kao „realnosti koja nam se desila“. Ovdje imamo prisutan i proces nominalizacije budući da se kriza predstavlja samo kroz imeničke sintagme, ali ne i kroz glagolske, čime se u drugi plan sakriva agentivnost i odgovornost za postupke, što tom procesu daje obilježje bezličnosti i neospornosti. Pretvaranjem glagola u imenice, poslanici izražavaju da nominalizovani entiteti realno i neophodno postoje. Stavljanje vršioća radnje u drugi plan važan je dio strategije legitimizacije koju koristi pozicija.

Iako se na makrograđivaču „kriza“ redovno insistiralo u diskursu pozicije, on je rijetko biran kao osnova za delegitimizaciju od strane opozicije. O tome svjedoči i podatak da se riječ „kriza“ pominje 60 puta u diskursu pozicije (NF=2,69), tri puta više nego u diskursu opozicije, gdje se pojavljuje 20 puta (NF=0,97). Zapravo, opozicija se više koncentriše na delegitimizaciju argumenata, a manje na osporavanje makrograđivača.

Drugačiju sudbinu doživjela je više puta rekontekstualizovana ključna fraza „u granicama mogućeg“, koju koristi pozicija i koju ćemo ilustrovati sljedećim primjerima (23-25):

- (23) GOSPIĆ: ... istakao sam uzavršnom dijelu moje diskusije da je ovaj budžet, između ostalog, razvojni i *u skladu s mogućnostima*...
- (24) VUKSANOVIĆ: ... Po mom mišljenju, Budžet je izuzetno transparentno napravljen i *u okvirima mogućeg*...
...Razmatranje na našim odborima po određenim pitanjima, u mnogome mogu

dati doprinos ne da budemo protivnici jedni drugima u kandidovanju određenih tema, što ćemo demantovati jedni druge, nego da nađemo dobra rješenja, tako da i određeni predlozi koji su vezani za Univerzitet svakako imaju osnova da budu prihvaćeni i korigovani **u granicama mogućeg**...

- (25) LUBURIĆ: ... Ovim predlogom budžeta Vlada je nastojala da podstakne nastavak reformi, da obezbijedi veću odgovornost u javnom sektoru, da na posredan ili neposredan način doprinese ukupnoj ekonomskoj stabilnosti, da obezbijedi stimulatивно privredno okruženje za rast proizvodnje, da očuva domaću privredu i radna mjesta, te da **u granicama mogućeg** zaštititi standard građana...

Da zaključimo, osnovna poruka u diskursu pozicije jeste „budžet je dobar“, koji je pozicija legitimisala kroz ključne riječi i fraze koje čine argumente „budžet je realno planiran“, „budžet je održiv“, „budžet je transparentan“, „budžet je socijalan“, koji su u znaku makromodalnosti sigurnosti, dok su s druge strane u funkciji makrograđivanja argumenti „budžet se donosi u vrijeme krize“ i „budžet je u granicama mogućeg“.

Diskurs opozicije nije onoliko konzistentan kao što je to diskurs pozicije zato što ga čini diskurs nekoliko stranaka koje ne saraduju tijesno. Međutim, opoziciju okuplja zajednički cilj, u ovom slučaju delegitimizacija poruke „budžet je dobar“, što se vrši pobijanjem pojedinačnih argumenata koji je podržavaju. S lingvističke tačke gledišta, interesuje nas kako se rekontekstualizuju ključne riječi i fraze koje prenose ove argumente. Za početak, pogledaćemo podatke o frekvenciji ključnih riječi pozicije u diskursu pozicije i opozicije (tabela 1).

KLJUČNE RIJEČI I FRAZE	Pozicija		Opozicija		Ukupno	
	SF	NF	SF	NF	SF	NF
socijalan	73	3,28	25	1,22	98	2,16
realan	36	1,62	21	1,02	54	1,19
razvojni	26	1,17	13	0,63	39	0,86
transparentan	8	0,36	3	0,15	11	0,24
održiv	7	0,31	3	0,15	10	0,22
odgovoran	4	0,18	5	0,24	9	0,20
pažljivo	6	0,27	0	0,00	6	0,13
u granicama/okvirima mogućeg	3	0,13	0	0,00	3	0,07
u skladu s mogućnostima	2	0,09	0	0,00	2	0,04
ukupno	165	7,40	70	3,41	235	5,17

Tabela 1.

Ključne riječi i fraze rekontekstualizovane u diskursu pozicije i opozicije

Možemo zaključiti da pozicija koristi svoje ključne riječi s veoma visokom frekvencijom i da se one ne rekontekstualizuju jednako često u diskursu opozicije. U narednom tekstu vidjećemo koji su načini na koje se one rekontekstualizuju u diskursu delegitimizacije prethodno navedenih argumenata.

Jedan od najočiglednijih načina svakako je citiranje tuđih riječi, a u te svrhe poslanici koriste i direktni i indirektni govor:

- (26) DAMJANOVIĆ: ... **Ja ću početi, veoma kratko, moj komentar citatom i to Vašim**, iz zadnjeg Biltena Vašeg ministarstva za period jul-septembar, **gdje kažete**

da budžet mora biti realan i održiv i da bude na nivou od -2% bruto domaćeg proizvoda, a taj deficit je projektovan više, ili više nego duplo. Nastavili ste, da je u svakom slučaju „bolje u iduću godinu ući s odlukom o privremenom finansiranju nego donositi budžet koji ne bi bio održiv“. Ovo čisto na fonu onoga što ste dali u Vašem biltenu kada ste vjerovatno mislili da će deficit biti mnogo manji, on je otišao iznad mastričkih kriterijuma u koje smo se svi zaklinjali svih ovih godina. Interesuje me da li sada mislite da bi bilo bolje donositi odluku o privremenom finansiranju nego usvajati budžet koji možda tek sada ne može biti održiv, ili ne mislite...

U navedenom primjeru, najprije se tačno određuje izvor citata, što je standardna praksa, a zatim se upotrebljava indirektni govor. Indirektni govor predstavlja tip rekontekstualizacije kod kojeg dolazi do većeg stepena reformulacije sadržaja nego kod direktnog citiranja, pa se kod sadržaja mogu eliminisati ili staviti u drugi plan neki elementi iskaza, dok se drugi mogu isticati, zavisno od potreba argumentacije. Rekontekstualizacija najčešće podrazumijeva izdvajanje određenih sadržaja – u ovom slučaju, mišljenja predlagača da *budžet mora biti realan i održiv i da bude na nivou od -2% bruto domaćeg proizvoda*. Zatim se drugi dio iskaza direktno negira, čime se u sumnju dovodi i prvi dio navedenog iskaza, što je zapravo i cilj ove delegitimizacije, a to je dokazati nerealnost i neodrživost budžeta. Delegitimizacija se nastavlja direktnim citatom, koji u parlamentu nije rijetkost i ova odlika čini parlamentarni diskurs bližim pripremljenom pisanom diskursu. Prednost tačnog navođenja tuđih riječi jeste smanjenje mogućnosti za osporavanje navedene argumentacije i mogućnost ukazivanja na nekonzistentnost u stavovima poslanika koji se izaziva (engl. *challenging*). Ovaj se citat osporava uz ironiju, koja je česta u delegitimizaciji crnogorskog parlamentarnog diskursa (*on je otišao iznad mastričkih kriterijuma u koje smo se svi zaklinjali svih ovih godina*), i još jedno veoma često sredstvo – pitanje, ovdje alternativno pitanje koje se sastoji od dva *da/ne* pitanja, koje ostavlja najmanje prostora za manevrisanje u odgovoru (*Interesuje me da li sada mislite da bi bilo bolje donositi odluku o privremenom finansiranju nego usvajati budžet koji možda tek sada ne može biti održiv, ili ne mislite*). Pitanje istovremeno sadrži presupoziciju, koja je zapravo zaključak ovakve delegitimizacije – *budžet koji možda tek sada ne može biti održiv* – pri čemu poslanik Damjanović polazi od pretpostavke da je neosporno oborio argument *budžet je održiv* i, koristeći ovo sredstvo, publici ograničava prostor za osporavanje njegove argumentacije budući da je potreban kognitivni napor za „izdvajanje, formulisanje i osporavanje presupozicije“ (Chilton and Schäffner, 2002: 36).

Obrazac iz primjera, dakle upotreba indirektnog/direktnog govora, nakon čega slijedi delegitimizacija putem pitanja, ironije i negacije, eksplicitne ili implicitne, ustaljen je u crnogorskom parlamentarnom diskursu. U narednim primjerima detaljnije se bavimo ovim obrascem:

(27) BULAJIĆ: ... **Da li se može reći** da je ovakav predloženi budžet krizni ili možda stabilizirajući ili možda recesioni? Razvojni sigurno nije...

(28) GOŠOVIĆ: Zahvaljujem, predsjedniče. Kolege poslanici, uvaženi građani, gos-

podine ministre, saopštili ste da je Budžetom planirano dovoljno novca da sve potrošačke jedinice normalno funkcionišu i da Budžet predstavlja realan finansijski plan države koji će omogućiti redovno servisiranje svih obaveza. **Da li je baš tako?**

- (29) MEDOJEVIĆ: ... **Gdje su vam stambeni krediti? Koliko ste stambenih kredita odobrili koje niko nije platio?** Dakle, ne vraćate nikakve stambene kredite, častite ljude po 100.000 eura, po 60.000, 70.000 eura i onda pričate o tome kako vi imate transparentan okvir...

U primjeru 27, u restriktivnom *da/ne* pitanju inkorporiran je indirektni govor koji se dovodi u pitanje kroz trijadu predloga koji se alternativno smjenjuju (*Da li je budžet krizni ili možda stabilizirajući ili možda recesioni*), o čijoj smo retoričkoj snazi govorili u uvodu. Zatim se u iskazu koji je pojačan naglašivačem *sigurno* direktno osporava argument *budžet je razvojni*. Sličnu strategiju imamo i u primjeru 28, s tim što u njemu nalazimo tipičan indirektni govor uveden s *verba dicendi* (*saopštili ste*), što se dovodi u pitanje takođe *da/ne* pitanjem, a pojačava rječom za isticanje *baš*. Iako pitanje svojim oblikom sugerise da je odgovor ili *da* ili *ne*, njegova je implikacija nešto drugačija, tj. zbog rječce za isticanje *baš* pitanje „preferira“ odgovor *ne*, zbog čega je u njemu izražen još veći stepen protivničkog stava. I dok smo u primjeru 27 imali indirektni govor inkorporiran u pitanju, a u primjeru 28 pitanje dolazi nakon pripreme, u posljednjem primjeru obrazac je drugačiji – višestruko pitanje prethodi dopuni u kojoj je indirektni govor s prizvukom ironije (*častite ljude po 100.000 eura, po 60.000, 70.000 eura i onda pričate o tome kako vi imate transparentan okvir*).

Osim ovog obrasca, crnogorski poslanici često se koriste direktnom negacijom, obično rekontekstualizujući ključne riječi pozicije, ali s negativnim prefiksom:

- (30) DŽAKULA-TUŠUP: ... Vrlo je interesantno, a to je jedno tehničko pitanje, Fond za obeštećenje. Naveden je dva puta. Jednom, u istoj knjizi, razmak nekoliko strana, to će pomoćnik ministra vjerovatno pogledati, s dva različita iznosa, **mada su oba iznosa nerealna** s ozbirom kolika je ukupna suma koju ćemo mi iz Budžeta vjerovatno za obeštećenje morati da platimo ne ove godine, ali kroz niz godina...
- ... **Ovo je, po meni, netransparentno**, jer mi moramo da lovimo po svim stavkama budžeta da li se neka stavka ponavlja, da li je navedena u dvije tabele, i onda nam se obrazlaže da poslanici možda nijesu toliko inteligentni da shvate Budžet...
- ... U svim stavkama, u tri knjige budžeta, za 2009. godinu za rebalans, i u ovoj knjizi koju smo dobili, imamo samo skromnu tabelu s četiri linije. **Mislím da to ne govori o transparentnosti Budžeta...**

- (31) MEDOJEVIĆ: ... **To je jedna neodgovorna, nedomaćinska politika** i mi smo vas sto puta pozivali, raskinite taj ugovor, naplatite penale...

Ovo je zapravo najjednostavnija strategija osporavanja argumentacije, a vidimo da se u crnogorskom parlamentu ona često koristi komplementarno s ironijom (*lovimo po stavkama budžeta; onda nam se obrazlaže da poslanici možda nijesu toliko inteligentni da shvate Budžet*), kao što je to bilo i u prethodnom obrascu. Ciklus ključnih riječi *transparentno, realno, odgovorno* tako ima svoj pandan u oblicima *netransparentno, nerealno i neodgovorno*, koji, doduše, bilježe mnogo manju frekvenciju.

S lingvističke tačke gledišta, interesantan je, a takođe je i često zastupljen, način osporavanja argumentacije koji samo implicitno negira premise koje plasira pozicija. U narednim primjerima tako se osporava argument čija je ključna riječ *socijalan* (32, 33) i *odgovoran* (34, 35):

- (32) MEDOJEVIĆ: ... Ne treba da uzimamo od zarada medicinskih sestara, profesora, nastavnika, dobrih i poštenih radnika, univerzitetskih profesora, nego od lopova, tajkuna i mafijaša, da im zaplijenimo imovinu, da im uzmemo pare koje su iznijeli na privatne račune. ***Milijarde su u pitanju i dajte da ulozimo u budžet, u razvoj, u socijalu i da jednom završimo tu priču.*** Je li Putin to uradio u Rusiji? Izvolite, nađite i vi vašeg Putina. Ako je gospodin Roćen, ako je gospodin Marović, ako je gospodin Lukšić, nije važno...
- (33) PEKOVIĆ: ... Vlada gospodina Đukanovića siromašeći ih nastavlja svoj obračun s obrazovanjem, naukom, kulturom, sportom. ***Čini se da Vlada nije u stanju da izradi odgovarajući antikrizni ekonomski i socijalni program...***
- (34) RADUNOVIĆ: ... Mislim da bi bio red da oni koji su od tranzita cigareta uzeli mnogo više nego što je uzela država Crna Gora, a mislim da bi svaka analiza pokazala da se radi oko 80% dobiti od šverca, da bi bio red da pomognu državu koja je njima pomogla da se obogate i da vrate dio sredstava u Crnu Goru, da se prevaziđe teška kriza koja će da nas pogađa ne samo sljedeće nego i, vjerovatno, par godina, ***a da za to vrijeme neka odgovorna Vlada stvori uslove da dođe do takvog privrednog rasta***, gdje bi se stvorili realni uslovi da ta privreda može da izdržava državu Crnu Goru...
- (35) MILIĆ: ... ***Katastrofični scenario koji nudite i nervoza koju pokazujete je loša kombinacija u odnosu na ono što bi trebalo da bude jedna ozbiljna i odgovorna Vlada***, koja u svakom slučaju i u svakoj situaciji ima najmanje 48 poslanika koji podržavaju kod svih mogućih rješenja...

Naime, predlogom *da se uloži u socijalu* (32) i ocjenom da *vlada nije u stanju da napravi odgovarajući socijalni program* (33), implicitno se kaže da budžet nije socijalan, tj. osporava se jedan od ključnih argumenata pozicije i to koristeći njenu ključnu riječ, ali u sasvim drugom kontekstu koji presuponira da budžet nije socijalan. Smatramo da se radi o veoma snažnom, ne toliko retoričkom, koliko konceptualnom sredstvu, budući da presupozicije funkcionišu na kognitivnom nivou. Slično je i s primjerima 34 i 35, gdje se konstatacijom da *neka odgovorna vlada treba da stvori uslove za privredni rast* presuponira da trenutna vlada nije odgovorna, te i da budžet ne može

biti odgovorno sačinjen, isto kao i u konstataciji *da je nervoza ... loša kombinacija u odnosu na ono što bi trebalo da bude jedna ozbiljna i odgovorna Vlada*, čime se takođe sugeriše da aktuelna vlada to nije.

Rasprava o budžetu u crnogorskom parlamentu nije obilovala metaforama, naročito ne kreativnim metaforama. Tako je rekontekstualizovano svega par metafora, koje su uglavnom po karakteru ili *mrtve* ili *neaktivne*, ako upotrijebimo Goutlijevu klasifikaciju, po kojoj mrtve metafore ne evociraju izvorni domen, a neaktivne ga mogu evocirati ako za to ima signala u kontekstu (Goatly, 1997: 32).

U debati je više puta rekontekstualizovana konceptualna metafora⁸³ EKONOMIJA JE ORGANIZAM, u ovom slučaju najviše kao bolesni organizam. Poimanje ekonomije kao organizma prisutno je i u britanskom parlamentu i nije neuobičajeno u poslovnom diskursu (Silaški and Đurović, 2010). Ove metafora se obično može razložiti u tri scenarija: životni ciklus, zdravlje/bolest i samo tijelo (Musolff, 2004: 90). Sva tri scenarija prisutna su u crnogorskom parlamentu, pri čemu su prvi i drugi spojeni, budući da se smrt uzima kao kraj životnog ciklusa i da usljeđuje nakon bolesti u našem korpusu. S druge strane, scenario tijela prisutan je kroz niz mrtvih i neaktivnih metafora, pa se tako govorilo o njenoj *snazi* i *slabostima*, *kretanjima*, *otpornosti*, *izdržljivosti* i sl. Nadalje, u okviru ovog scenarija pomenute metafore, ekonomija je predstavljena i kao tijelo koje *raste* i *razvija se*.

Budući da je ekonomska kriza obilježila ton debate koju istražujemo, do izražaja je došla metafora koja je izvedena iz metafore EKONOMIJA JE ORGANIZAM, a to je EKONOMIJA JE BOLESNIK (scenario bolest/zdravlje). Tako poslanici raspravljaju o njenoj *vitalnosti*, *ranjivosti*, mogućnostima za *oporavak* i postavlja joj se *dijagnoza*:

- (36) LUKŠIĆ: ... Mislim da ovdje nema dileme da je *crnogorska ekonomija pokazala vitalnost* i da su se politike koje smo vodili u godinama pokazale ispravnim...
... Globalna finansijska kriza je cjelokupnoj stručnoj javnosti pokazala *svu ranjivost međunarodnog finansijskog tržišta*, a negativne reperkusije odrazile su se i na crnogorsku ekonomiju, kako na finansijski i javni sektor, tako i na realni sektor privrede...
... Čini mi se da što prije shvatimo da je izlazak iz krize zajednička odgovornost svih nas i krizu stavimo van okvira političkih natjecanja, to ćemo prije zajednički donijeti rješenja koja će nam omogućiti da ubrzamo *oporavak naše ekonomije*...
... Zakon o budžetu za 2010. godinu baziran je na prognozama da se u narednom periodu *očekuje blagi oporavak ekonomije* i makroekonomskih indikatora...
... Suština je da ako prihvatimo makar dio teza koje je iznio gospodin Medojević i *ako dijagnosticiramo stanje ekonomije* upravo ovako *kako ga je on dijagnosticirao* i izrazimo tim povodom sumnju u realnost primitaka, a istovremeno

---

83 Pregled dijela metafora iz ovog istraživanja autorka je predstavila na konferenciji *Primijenjena lingvistika danas* (2014f). Opširnije i nadograđeno istraživanje metafora u odnosu na ovo predstavljeno u ovoj knjizi autorka je objavila u časopisu *Pragmatics & Society* (2017).

predložimo povećanje svih poreza, onda, gospodine Medojeviću, imate problem sa samim sobom...

- (37) VUKSANOVIĆ: ... Ciljevi koje za 2010. godinu postavljamo pred nama, usmjereni su na stvaranje uslova za **oporavak privredne aktivnosti**, privredni rast i održavanje životnog standarda do nivoa na kojem neće biti ugroženi egzistencijalni uslovi i pokretački razvojni potencijali, bez obzira na eksterne faktore koji mogu uticati na privredne aktivnosti...
... Obezbjedivanje likvidnosti sistema u procesu oživljavanja privredne aktivnosti, podrška programima jačanja konkurentnosti i izvoza, u cilju stvaranja uslova za **postepeni oporavak**...
- (38) SEKULIĆ: ... Ne želimo da odustanemo zato što smatramo da će tokom iduće godine, u drugoj polovini iduće godine, zaista krenuti **jedan blagi oporavak**...
- (39) LUBURIĆ: ... Zato moramo da učinimo sve **kako bi pomogli privredi da što prije stane na svoje noge**...

O *oporavku* uglavnom govore poslanici pozicije, obično ublažavajući termin kvalifikacijama kao što su *blagi* (36, 38) i *postepeni* (37). Drugi primjeri metafore oporavka koji su leksikalizovani kroz drugačiji vokabular (npr. *da što prije stane na svoje noge*, primjer 39), takođe prenose dozu umjerenosti optimizma poslanika pozicije – poruka je da je bolest teška i da je tijelo nepokretno, te da je neophodan spor oporavak.

Dijagnoza povremeno nije obećavajuća, pa se govori o smrti, gušenju i oživljavanju „bolesnika“, tj. metafora se dalje sužava na EKONOMIJA JE BOLESNI ORGANIZAM NA SAMRTI, u kom se scenario životnog ciklusa i zdravlja/bolesti susreću:

- (40) MEDOJEVIĆ: ... Ne želite da priznate da industrijsku proizvodnju nemamo, da je **tržište nekretnina u sledećoj godini mrtvo**, da će banke krenuti da naplaćuju kolaterale, da će mnoge velike firme biti u bankrotu...
- (41) ŽUGIĆ: ... To, po meni, **guši privredni ambijent** i pravi teret privrednim subjektima, posebno u uslovima krize...
- (42) PINJATIĆ: ... Drugo, potrebna su sredstva za **oživljavanje aktivnosti u realnom sektoru**...
- (43) VUKSANOVIĆ: ... Obezbjedivanje likvidnosti sistema u procesu **oživljavanja privredne aktivnosti**, podrška programima jačanja konkurentnosti i izvoza, u cilju stvaranja uslova za postepeni oporavak...

Vokabular koji uključuje riječi *mrtvo*, *oživljavanje* i *gušenje* pobuđuje afektivni domen, što izaziva empatiju za posrnulog čovjeka koji se u nevolji našao zbog neke više sile. Pobuđivanje emocija putem metafora plodna je ubjeđivačka tehnika (Ferrari 2007). Ovaj izvorni domen – organizam, bolest – veoma je blizak biračima i omogu-

ćava im da na pojednostavljen način prihvate materiju. S druge strane, iako to ne čine direktno, poslanici preuzimaju ulogu ljekara, koja inherentno nosi autoritet, gotovo neprikosnoveni, a država i ekonomija dobijaju pasivnu ulogu pacijenta. Bolest je takođe i nešto što se shvata kao da dolazi od više sile, nešto za šta odgovornost ne snosi ljekar – poslanik.

Osim ove metafore, u debati je rekontekstualizovan niz mrtvih metafora. Tu je opšteprisutna metafora koja se koristi i u drugim jezicima – NOVAC JE TEČNOST/VODA, pa se govori o *prilivima*, *prelivanjima*, *prosipanju* i *slivanju* novca. Model “NOVAC JE VODA” implicira, na osnovu empirijskog iskustva, da su novac i cirkulacija novca prirodni entiteti i događaji, jednako kao što su kiša i snijeg, te da prate prirodne zakone (Moser, 2004: 153). Još jednom je akcenat na prirodnosti ekonomskih procesa, što sugerise da su oni nezavisni i da se sami od sebe dešavaju, što odvrća odgovornost od ljudi, koji postaju pasivni akteri u njegovoj prirodnoj cirkulaciji. Mišljenja smo, ipak, da poslanici nisu imali na umu namjeru da se ograđuju od odgovornosti korišćenjem ovih metafora, već je njihov izbor vokabulara samo odražavao način konceptualizacije novca u široj jezičkoj zajednici i kulturi.

U britanskom parlamentu, ipak, ova je metafora rjeđa i njeno mjesto zauzima metafora NOVAC JE ČVRSTO TIJELO (vidjeti dalje u poglavlju), koja se takođe koristi i u crnogorskom parlamentu kada se govori o *rezovima*, ali o *teretu*, *opterećenju*, *rasterećenju*, *pritisku* dugova.

U debati je prisutna i klasična metafora koja karakteriše, pretpostavljamo, svaku politiku – POLITIKA JE RAT:

- (44) KONJEVIĆ: ... Mislim da je Ministarstvo finansija i tu vidim prostor da Vi prosto **izađete iz tog rova opozicije**, pozicije...
- (45) MEDOJEVIĆ: ... Gospodine Sekuliću, ja znam da **nije lako braniti ovu trenutnu situaciju u Crnoj Gori**...
- (46) ŽIVKOVIĆ: ... **Mislim da nijeste trebali toliko oštro da napadnete** jer ja vam kažem da ćete već u aprilu morati da ga hvalite...
- (47) LUBURIĆ: ... Znanje je novo **bojno polje** za države, kompanije i pojedince, rekli bi Rivertarl i Nostrom, poznati švedski naučnici...

Ipak, u ovoj debati, pomenuta metafora nije došla previše do izražaja. S njom je povezana takođe rekontekstualizovana metafora *bijega* (POSLANIK JE BJEGUNAC), koja signalizira ili kukavičluk ili krivicu drugog, tj. izbjegavanje odgovornosti:

- (48) MEDOJEVIĆ: ... Meni je žao, gospodine Lukšiću, što **Vi bježite sa stručne rasprave** u neke spekulacije...
- ... Međutim, vi to ne želite, **bježite od realnog sektora** i onda iznosite neistine, gospodine Lukšiću...

- (49) LUKŠIĆ: ... Ali, takođe **ja ne vidim da treba bježati ni od smanjivanja budžeta** u kranjem slučaju ukoliko bi to vodilo smanjivanju cijena koje plaćaju krajnji potrošači...
- (50) BULAJIĆ: ... Umjesto da Crna Gora, između ostalih uspostavi i potpunu regionalnu saradnju sa Srbijom, kao najvećim spoljno-trgovinskim partnerom, **Crna Gora i dalje nekud, da tako kažem, bježi**, ne samo u političkom, već ekonomskom smislu...

Ipak, zaključak je da crnogorski poslanici ne koriste dovoljno snagu konceptualnih metafora. Tako kreativnih gotovo da i nije bilo, a i kada jeste, nisu bile rekontekstualizovane, pa time i nisu ostvarile sav svoj argumentativni potencijal. Crnogorski je parlament pretežno u znaku ironije, koja je korisna naročito kod oponiranja. Ironije ima i u britanskom parlamentu, ali, za razliku od crnogorskog, ima i konceptualnih metafora u značajno većem procentu.

Rezime

U raspravi o budžetu koja je održana u crnogorskom parlamentu decembra 2009. godine rekontekstualizovan je jedan broj riječi i fraza koje smo odredili kao nosioce argumenata, odnosno ključne, kao i određeni broj konceptualnih metafora. Rekontekstualizacija sadržaja odlika je svake konverzacije i svakako doprinosi koheziji i koherenciji teksta, ali ono što je nas zanimalo u kontekstu parlamentarnog diskursa jeste njen argumentativni potencijal. Cilj je bio, dakle, analizirati argumentativnu stranu parlamentarne debate kroz lingvističku prizmu.

U crnogorskom parlamentu pozicija je veoma „uigrana“. Naime, predlagač budžeta lansira u svom uvodnom govoru, tj. obrazloženju budžeta, određene ključne riječi i fraze koje legitimišu predlog koji iznosi, a zatim ih poslanici istog partijskog opredjeljenja upotrebljavaju u svojim nastupima, odnosno rekontekstualizuju ih. Ključne riječi i fraze koje su na taj način upotrebljene u crnogorskom parlamentu dolaze s jednog kraja semantičke skale značenja, logično, onog pozitivnog, pa budžet određuju kao *realan, transparentan, razvojni, održiv, socijalan i prilagođen prilikama*. Ponavljanje ovih riječi i fraza u debati doprinosi utisku konzistentnosti vladajuće koalicije, ali ima i argumentativnu vrijednost u smislu da ponavljanje u novom kontekstu dovodi do prihvatanja i usvajanja određenih poruka i stavova od strane birača.

Dok se s jedne strane služi pozitivnim vokabularom i šalje pozitivne poruke podržane pojačivačima, pozicija koristi i makroograđivač – diskurs o svjetskoj ekonomskoj krizi, kao opravdanje za lošu ekonomsku situaciju. Makroograđivanje se takođe ostvaruje putem ustaljenih fraza (*u skladu s mogućnostima, u granicama mogućeg*) koje se ponavljaju iz izlaganja u izlaganje. Predlagač krizu konceptualizuje kao višu silu, koristeći par kreativnih metafora, ali ostali poslanici istog bloka ne pribjegavaju korišćenju ove strategije.

S druge strane, opozicija nije toliko „uigrana“. Ona ne lansira sopstvene ključne riječi i fraze sa svoje strane. One rekontekstualizacije koje su najbliže tome zapravo su reformulacija tematskih ciklusa pozicije (ciklus *netransparentno*, *nerealno*, *neodgovorno*), što i nije najbolja taktika. Ipak, opozicija ne pada previše u tu zamku, pa dvostruko manje od pozicije navodi ključne riječi i fraze koje je predlagač lansirao. Glavno oružje opozicije jeste ironija, a najčešća je tehnika oponiranja navođenje riječi drugih, u direktnom ili indirektnom govoru, negacija datih sadržaja, uz prizvuk ironije, i postavljanje pitanja s izraženim protivničkim stavom. Kreativnih metafora skoro da i nema, pa zaključujemo da, generalno, kreativnost nije odlika crnogorskog parlamenta, već da je ponavljanje, tj. rekontekstualizacija, osnovna strategija crnogorskih poslanika.

Metafore koje su koristile obje strane u parlamentu bile su rijetke, a takođe možemo reći i to da se radi o standardnim metaforama u ekonomskom diskursu. Tako je privreda konceptualizovana kao organizam, i to *bolesni* organizam, koji treba *oživljavati*, koji je *ranjiv* i kom je potreban *oporavak*. Politika je takođe standardno konceptualizovana kao *rat* između dviju strana, mada primjećujemo da ova metafora nije bila često zastupljena.

2. Rekontekstualizacija u britanskom parlamentu

Ključne riječi i fraze koje se rekontekstualizuju u parlamentarnoj debati ostaju upamćene kod birača budući da se stalno ponavljaju, uvijek u novom kontekstu, a njihova se argumentativna snaga uvećava u svakoj novoj rekontekstualizaciji. I sami poslanici svjesni su njihove argumentativne vrijednosti:

- (1) TYRIE: ... Of course, the boom and bust rhetoric has been abandoned. So, incidentally, has the word “stability”. This was mentioned on average 11 times in every Budget speech that the Prime Minister made when he was Chancellor. In the past two Budget speeches – I listened carefully to this one – I did not hear, I haven’t heard the word mentioned once. Not once. Stability is out. Perhaps it was in there somewhere, but if so it passed me by...

Poslanik Tiri u svom izlaganju analizira jezik aktuelne debate i upućuje na proces koji je u literaturi poznat kao eliminacija ključnih riječi. Umjesto *stability*, poslanici pozicije koristili su druge ključne riječi i fraze koje je lansirao predlagač budžeta, a koje su kasnije rekontekstualizovane i u diskursu opozicije. Ove riječi i fraze identifikovane su kao nosioci tematskih ciklusa i obavljaju zadatak legitimizacije i delegitimizacije. U našem korpusu, teme koje su najviše došle do izražaja jesu bankarski sektor, državni dug, smanjenje javne potrošnje, poređenje s ekonomskom situacijom u drugim zemljama, ekonomski oporavak i aktuelna svjetska ekonomska kriza. Jedina zajednička tema koja je u oba ovdje analizirana parlamenta došla u prvi plan upravo je ova posljednja.

Na samom početku svog govora kojim je predstavio budžet, Alister Darling koristi makrograđivač koji se odnosi na krizu:

- (2) DARLING: Mr. Deputy Speaker, this Budget takes place as the UK is emerging from *the deepest global recession for over 60 years*. It has been *a testing time*, which has required Governments across the world to make *difficult decisions*, *difficult choices*, and take *unprecedented actions*. We had to decide whether to intervene to rescue the financial system or to stand on the sidelines, whether we should support the economy, business and families, or let *the recession* take its course. The record shows that the right calls were made...

Vlada Velike Britanije koristi jači makroograđivač od crnogorske u ovom kontekstu. Naime, dok se u crnogorskom parlamentu mahom govori o *krizi* (77 pojava), a tek sporadično o *recesiji* (10 pojava), u Donjem domu situacija je gotovo obrnuta. Tako se *crisis* koristi 30 puta, dok se *recession* koristi 83 puta. Kao i u crnogorskom parlamentu, pozicija je ta koja najčešće koristi ove dvije riječi – od 113 pojava ovih dviju riječi, opozicija je zaslužna za njih 28. Motivacija je jasna – kriza i recesija su makroograđivači koji idu na ruku vladi, kao opravdanje za lošu ekonomsku situaciju u zemlji. To je zapravo „viša sila”, čiji je uticaj veći ukoliko se ona opiše kao *recesija*, a povremeno čak i kao *depresija* (5 pojava, sve od strane pozicije).

Ključna riječ *recesija* uvodi čitav niz drugih fraza i riječi koje se takođe više puta rekontekstualizuju u debati. Nalazimo ih već na početku govora predlagača, u navedenom primjeru: *difficult choices* i *difficult decisions*, dok se klauza *the right calls were made* našla ponovo samo u diskursu predlagača. Kao i *recesija*, one imaju funkciju ograđivača. Za razliku od budžeta u Parlamentu Crne Gore, koji je pozicija afirmativno promovisala kroz cijelu debatu (npr. *budžet je socijalan/razvojni* i sl.), britanska vlada zauzima odbrambeni stav, pozivajući se na krizu i konstantno se poredeći s drugim zemljama, ali i ekonomskom situacijom u zemlji u vrijeme dok su konzervativci (opozicija) bili na vlasti. Čak i pokušaji afirmativnog promovisanja imaju ograđivače, pa je *recovery*, jedna od ključnih riječi debate, često upotrebljavana s epitetima kao što su *feeble* i *fragile*, ili se ova riječ nalazila u negativnom kontekstu. Na ovaj način upotrebljavale su je obje političke strane:

- (3) DARLING: ... *But the recovery is still in its infancy*, and there are equally tough choices ahead: choices that will shape our economy and society for decades to come....
- (4) REDWOOD: ... So if the public want to know why we have *an extremely feeble recovery* and a lot of worry about our economy, it is because the Government have completely mismanaged the banking cycle...
... And most private-sector forecasts say that the recovery will be *a very slow and drawn out recovery*...
- (5) BURGON: ... The very real threat of *undermining the fragile recovery* which I have mentioned brings me to the policies that have been discussed in the House today...

- (6) MARRIS: ... and again if one cuts too soon, which is to my mind proposed by the opposition, that would *jeopardise the economic recovery and growth -anemic as it has been in the past quarter* – might stall completely, which would even greater pressure on public finances...

Diskurs britanskog parlamenta vrvi od metafora, što se ne može reći za crnogorski parlament, kako smo ranije zaključili. Jedna od metafora koje su rekontekstualizovane odnosi se na krizu – to je percepcija krize kao oluje (engl. *storm*), pri čemu se presuponira da se radi o višoj sili za koju niko ne snosi odgovornost:

- (7) DARLING: ... *A storm which began in America* spread rapidly around the world...
... And given the intensity of *the global storm*, no Government of course could prevent all jobs from being lost, or all businesses from closing...
... It is also because, as *the global storm hit our country*, we responded with an additional £5 billion to help people find new work more quickly...
- (8) BURGON: ... I am reminded of something said by President Roosevelt when he said, I think it was his sixth fireside chat in 1934: “Those, fortunately few in number, who are frightened by boldness and cowed by the necessity for making decisions, complain that all we have done is unnecessary and subject to great risks. *Now that these people are coming out of their storm cellars, they forget that there ever was a storm.*” I would add that not only have they forgotten that there was *a storm*, but they have forgotten who actually caused it as well...

S druge strane, crnogorski predlagatelj Lukšić koristi metaforu *finansijski stampe-do*, što takođe upućuje na višu silu, tj. silu prirode, i prikriva odgovornost, pa zaključujemo da se predlagatelj budžeta koriste sličnim strategijama koje prikrivaju agentivnost.

Kao što smo konstatovali, diskurs predlagatelja obilježavaju makrograđivač *recesija*, ključna riječ *oporavak*, koja se najčešće ublažava, ali i argumentativna strategija racionalizacije putem poređenja s drugima zemljama, pri čemu se konstatuje da je teška situacija prisutna i u inostranstvu, tj. da Velika Britanija nije izuzetak. Ovo je takođe strategija opravdanja, a karakterišu je ključne riječi *global (economy/recession), world, G20, G7, Europe, European*. Često se konkretno pominju i vlastite imenice koje se odnose na nazive pojedinačnih država (najviše *The United States, Germany, Japan, Greece*). Zanimljivo je da se Grčka koristi u sasvim negativnom kontekstu (pozicija: *We are not Greece*; opozicija: *Financial ruin awaits Britain and a Greek experience*), dok se u crnogorskom parlamentu poređenje s Grčkom koristi od strane pozicije, da se istakne kako je Crna Gora napredovala, dakle, u pozitivnom kontekstu.

Banking reform ključna je fraza tematskog ciklusa o bankarskom sektoru. Budući da je kriza upravo u ovom sektoru izazvala recesiju, ne iznenađuje što je to glavna tema rasprave. Koristi je isključivo pozicija:

- (9) McFALL: ... So *banking reform is essential*, therefore, to ensure a more stable and also a less volatile system and it is essential in the United Kingdom, where the banking sector is worth 500 per cent. of our GDP...
... *I urge the Government to ensure that banking reform takes place*, irrespective of what is happening elsewhere...
- (10) BELL: ... And *of course we need banking reform, it is very necessary to have banking reform*, but banking reform on an international basis...

Iako se radi o nepopularnim temama i mjerama, pozicija sama lansira tematske cikluse koji se odnose na državni dug i smanjenje javne potrošnje, vjerovatno unaprijed očekujući komentare iz ove oblasti od strane opozicije. Jedna od ključnih riječi debate jeste *debt*, kojoj obično prethodi atribut *national* i *Government*. Poruka je da dug nije suviše velik, a kontekst u kom se pominje ova ključna riječ obiluje ograđivačima:

- (11) MARRIS: ... That would lead *to the United Kingdom having an accumulated national debt lower than or broadly equivalent to that of major competitors* such as France, Germany and the United States. Except for Canada, *its accumulated net debt is considerably lower*, although it is increasing somewhat during the recession...
- (12) BELL: ... The right hon. Member for Hitchin and Harpenden made a fuss about the debt standing at £167 billion. I think the Chancellor said, however, that revenues from Her Majesty's Revenue and Customs *have brought it down to £163 billion*. Very high; we accept that. But, if I may use a phrase used by a Conservative Chancellor in another capacity, *a "price well worth paying" to save the nation* from what would have been *a very, very serious depression*...

Opet vidimo da pozicija insistira na poređenju s drugim zemljama, s ciljem da se dođe do racionalnog zaključka da se ne radi o velikom dugu. Istovremeno se koriste ograđivači i pojačivači, zavisno od toga koje je sadržaje potrebno ublažiti i istaći (*it is increasing somewhat during the recession; a "price well worth paying" to save the nation from what would have been a very, very serious depression*). Zanimljiva je i konceptualna metafora koja se nazire u frazi *save the nation* – laburisti se doživljavaju kao *spasioci*, a *žrtva* koja se spašava je narod. Ova se metafora nekoliko puta rekontekstualizuje u debati:

- (13) BELL: ... It was the only route *to save the nation*. Everyone knows that...
- (14) MARRIS: ... I think there is a lot to be said for *a Government protecting people, as my Government – I am proud to say – have tried* to do with some success during the recession...

Navedena metafora podsjeća na metafore američke administracije, ali je takve vrste patetike ipak mnogo manje u britanskom parlamentu.

Smanjenje javne potrošnje, čiji je nosilac ključna riječ *cut*, u diskursu pozicije najviše se koristi u pravcu kritike konzervativaca, čija je to politika. Tako osim ograđivanja koje se odnosi na krizu, laburisti u velikoj mjeri kritikuju alternativnu politiku. Kritika je u ovom parlamentu dvosmjerna, za razliku od crnogorskog. To je svakako posljedica drugačije parlamentarne prošlosti ovih dviju zemalja i činjenice da crnogorska opozicija nije imala priliku da bude na vlasti. Ipak, i sami laburisti priznaju da i njihova politika podrazumijeva smanjenje javne potrošnje, ali se za tu vrstu smanjenja koristi eufemizam *efficiency savings*. Ovaj eufemizam istovremeno je i konceptualna metafora *spašavanja*:

- (15) BELL: ... What I accept as a fact is the statement made by the Chancellor of the Exchequer that we shall be looking for *efficiency savings*. *Efficiency savings*, that is what he said in his Budget speech, and that is what we accept...
... Yes, yes, there will be a reduction in public expenditure. The Chancellor has said it, the Prime Minister has said it, *we have used the phrase “efficiency savings”*. We are not going to cut in the way that the Conservative party promises to cut – they do not offer to cut, they promise to cut – and that is the message that we will take to the country...

Ova vrsta hipokrizije ne prolazi neprimjećeno i brzo se razotkriva od strane opozicije, koja se, rekli bismo, veoma analitički i kritički odnosi prema jeziku koji koriste laburisti:

- (16) CLEGG: ... All the rest that we have heard today is insubstantial waffle about *so-called efficiency savings* and a tiny saving in the relocation of civil servants to places outside London...

U britanskom parlamentu, kao što je to bilo i u crnogorskom, i poslanici ekonomiju doživljavaju kao živo biće, odnosno organizam, a iz ove personifikacije slijedi niz metafora koje obje strane rekontekstualizuju. Konceptualna metafora EKONOMIJA JE ORGANIZAM najistaknutnija je metafora u debati:

- (17) DARLING: ... *A healthy, strong financial services industry* is essential for our long-term prosperity...
- (18) CLEGG: ... The Government must now recognise that its heavy pressure on the banks to rebuild their capital bases is limiting bank lending and *threatening the health of the economy* in the longer term...
- (19) McFALL: ... To withdraw that support too soon, in the name of balancing the books, would be nothing less than *an economic suicide*...
- (20) REDWOOD: ... And the other side of that coin has to be, I suppose, *starving* the private sector of money because that is not where they see their political interests lying.

- (21) HEATH: ... I hope we are coming out of the recession, but I have to say ***I see the scars left behind***: the shop closures in the high streets of the small towns and villages in my constituency...

U okviru ove šire metafore nalazi se podmetafora EKONOMIJA JE PACIJENT. Ovdje se namjerno koristimo terminom *pacijent* umjesto *bolesnik* budući da poslanici sebi direktno pripisuju ulogu ljekara, što nije bio slučaj u crnogorskom parlamentu (vidjeti dalje u tekstu). Pomenuta metafora više se puta rekontekstualizuje u jeziku laburista i opozicionara, pri čemu obje strane priznaju da se ekonomija nalazi u teškom stanju:

- (22) BURGON: ... The world ***is suffering*** the deepest recession since 1929-31 period, and tens of millions of lives are being affected all around the world. ***No country is immune*** to the shock waves that the capitalist system has generated. ... ***...will we enter a long period of anaemic growth***, taking years to recover to pre-crisis levels of national income?
- (23) MARRIS: ... and again if one cuts too soon, which is to my mind proposed by the opposition, that would jeopardise ***the economic recovery and growth – anaemic as it has been*** in the past quarter – might stall completely, which would even greater pressure on public finances...
- (24) HEATH: ... I would also like us to do something effective and long term about the business ***rates which still cripple a lot of businesses***...

Poslanici tako raspravljaju o zdravlju ekonomije, daju dijagnoze i predlažu tretmane koji će dovesti do njenog oporavka. O učestalosti ključne riječi *recovery* govorili smo već ranije, a ovdje je zanimljivo i to da, budući da je ekonomija pacijent, poslanici zauzimaju ulogu ljekara, što je opet u skladu s ranije pominjanom metaforom spasioca i spašavanja:

- (25) BELL: ... It is not a question of having an emergency Budget which says, “We’re now going to cut public expenditure, we’re going to make people in the public sector unemployed and ***that is our recipe, you’ll take the medicine***.”, Mr. Deputy Speaker with respect to you...
- (26) REDWOOD: ... That is the fundamental reason why this economy is not going anywhere: because the banks have been broken and ***they are being nursed back to health*** in a way which contracts rather than expands activity. ...So I think the Government need to understand that they have a very serious problem and that ***it is making it worse by all their remedies***...
- (27) TODD: ... This is not going to be a time for a serious discussion of ***how our public finances are to be brought back into kilter***...

Ljekari predlažu ozbiljne i teške zahvate (*cuts*), ali ne zavaravaju pacijenta o tome da će oporavak biti jednostavan. Time se ograđuju od odgovornosti za ono što će biti učinjeno (engl. *disclaimer*):

(28) BURGON: ... A recent study showed that those costs would be about £16,000 per every redundancy, *so that policy would not be easy or pain-free...*

(29) TAYLOR: ... But *the cuts will be painful...*

(30) JONES: ... I accept *that there will be pain* in the future, but I think that cutting down on investment in our assets, in assets which will be the engine of our future growth and prosperity is very short-sighted...

Uobičajeni diskurs između ljekara i pacijenta ide u sasvim drugom pravcu, pri čemu bi doktor razuvjeravao pacijenta i obećavao da tretman neće biti bolan. U posljednjem primjeru prisutna je i metafora EKONOMIJA JE MAŠINA ili, preciznije, EKONOMIJA JE MOTOR, koja je rekontekstualizovana nekoliko puta:

(31) TAYLOR: ... Now, as *it is the motor of the European Union* and, regardless of whether or not we are in the euro, *it actually is one of the motors of our exports*, it is vital that it understands that there is an obligation, which is ultimately in its interest for that country as well...

(32) MARRIS: ... Manufacturing remains vital to the UK economy and to the future of the UK economy, both in the context of *the way in which the economy runs and as a motor to help us emerge from the recession...*

Ipak, ekonomija je mnogo češće konceptualizovana kao živo biće nego mašina. Jedan mogući razlog za ovakvu konceptualizaciju krize leži u samom istorijskom i kulturnom momentu u kom se nalazimo. Naime, iako je prisutna od antičkih vremena, metafora tijela počinje da gubi na snazi od vremena renesanse i prosvjetiteljstva (Mussolf, 2004: 84), dok njeno mjesto preuzimaju mehaničke i atomističke metafore, pod uticajem Njutnove fizike i drugih tehnoloških otkrića koja su obilježila svijet (Pikalo, 2008). Pikalo tvrdi da je taj model i dalje na snazi, uprkos novijoj samorefleksivnosti (Pikalo, 2008: 52), koja obilježava ne samo društvene nauke, nego i prirodne (kvantna fizika, kosmologija, ranije teorija relativiteta). Ovo je naročito očigledno u društvenim procesima, pri čemu je refleksivnost jedna od četiri glavne odlike kasne moderne (Chourliaraki and Fairclough, 1999). Ne bismo se intuitivno složili s Pikalom, a naše istraživanje, koje je naravno isuviše ograničeno da bi dalo neki opštiji uvid, sugerise da je metafora tijela, odnosno čovjeka, ponovo odnijela pobjedu nad metaforom mašine.

Nadalje, domen bolesti bliži je i jednostavniji biračima za shvatanje i omogućava upotrebu afektivnog registra koji igra na kartu patosa. Pobuđivanje emocija putem metafora naročito je „plodna” tehnika u politici, kao što smo ranije konstatovali (Ferrari, 2007). Vjerovatno zato i opozicija bira da aktuelnu vladu personifikuje kao bolesnika na samrti, pri čemu koristi morbidni vokabular:

(33) REDWOOD: ... Most people who are looking at it know that it is a nowhere Budget from *a dying Government*, and they know that there are contains no serious measures that are up to the task of pulling round this extremely damaged economy...

- (34) HOSIE: ... And that leads us to where we are today with *the Budget speech which was a pretty miserable epitaph after 13 years*, a Budget speech given with unemployment rates higher now than they were under the Tories even when Labour came to power in 1997...
- (35) REDWOOD: ... *This Government's epitaph* will be that they were the Government of boom and bust...
- (36) CLEGG: ... This Budget has been billed as the preface to the Labour manifesto. Based on what we have seen today, it will not be a manifesto but an *obituary*...

Metafora koja je rekontekstualizovana više puta je ona koja se odnosi na smanjenja, odnosno „rezove“ (engl. *cuts*). Goutli (Goatly, 1997: 32) upravo ovaj primjer metafore određuje kao „neaktivnu“ metaforu zato što ona ne evocira u svakom kontekstu prvobitni domen iz kog je preslikana. Aktivnije zamjene, koje pripadaju istoj metafori NOVAC JE ČVRSTO TIJELO (engl. MONEY IS SOLID) (Takahashi, 2010), svakako prizivaju prvobitni domen:

- (37) BURGON: ... I argue as well, as it seems to me and I think millions of others actually, that it is unfair and perverse that the price for a crisis caused by bankers and the financial system should be paid by millions of ordinary people – nurses, teachers, pensioners or whatever – through public sector *slash-and-burn policies*...
- (38) JACK: ... They recognise the severity of the economic situation that the country faces, and I should think every household in the country has had its own conversation around the breakfast table about what the unemployment situation in their part of the world will be and *when is the tax axe going to fall*....
- (39) TAYLOR: ... I juxtapose, as the Royal Society did recently in its report on “The Scientific Century”, the fact that France has just announced an extra €35 billion in funding for research and development in science, and *yet we are slicing £600 million from our higher education sector*...

Sjetićemo se da je metafora NOVAC JE TEČNOST dominirala u crnogorskom parlamentarnom diskursu. Ova je metafora mrtva metafora i njena prisutnost u crnogorskom parlamentu objašnjava se u skladu s nalazima da kreativnih metafora nije bilo puno u toj debati i da ona ima ograđivačku funkciju. S druge strane, metafora *rezova* u prvi plan ističe onog koji vrši rezove („sjekača“), tj. agensa, zbog čega je uglavnom bila korišćena od strane opozicije prilikom kritikovanja vlade.

Još jedna rekontekstualizovana metafora, dakle, metafora koja je zaživjela u debati, jeste metafora POLITIKA JE FUDBAL. Međutim, u našem korpusu ona nema veze s metaforom POLITIKA JE RAT, već se poziva na druge aspekte iz izvornog domena fudbala. Razmotrimo primjere:

- (40) CAMERON: ... Do you know where are today? From being fourth in the world for tax and regulation, we are now 84th and 86th. *We have gone from the top of the premier league to the bottom of the conference* in 13 wasted years – and we say that *it is time to sack the manager. No wonder “Match of the Day” did not want him*, Mr Deputy Speaker...
- (41) BELL: ... And again, I would have loved to spend much more time dealing with the speeches of the Leader of the Opposition and the leader of the Liberal Democrats. They both reminded me of *a business man who wishes to take over a football club*. He is very successful in his business. And he comes into the football club. He leaves his acumen away, by the gates, he comes into the club, and he enters into a world of total unreality: everything is unreal, bizarre. *And it ends up being relegated*, however, and then you have a fast-moving kind of reality...
- (42) REDWOOD: ... Mr. Deputy Speaker, the hon. Gentleman is quite right. I also agree with the hon. Member for Middlesbrough (Sir Stuart Bell) when he rather kindly said that he saw the Leader of the Opposition *as a new manager coming in to take over an ailing football club*. And he was absolutely right that *the UK Government football club, under its current management, has slipped down several divisions and is facing further relegation*. He is absolutely right that *there are no star players who can win matches*. He is also absolutely right that the wage bill is bloated and gross, and that *the club is facing bankruptcy*. I think, the club has all the conditions, which the hon. Gentleman perhaps did not have in mind, for better and new management.
BELL: And what will the right hon. Gentleman say *when the club is relegated?*
- (43) REDWOOD: ... Surely it is better to share the work around than to get into a position later where one has to sack people because you cannot afford the wage bill. *If one takes on a football club where the wages are too high, it is better to keep some of the players on while you are looking around*, but to pay them realistically because that wage bill is the reason why the thing is nearly bankrupt...

Umjesto takmičarskog aspekta fudbala, koji vodi porijeklo iz poređenja igre i takmičenja s domenom rata, poslanici u britanskom parlamentu evociraju ekonomske aspekte vođenja tima i njegovog ispadanja iz prve lige pod lošom upravom. Interesantno da se ovdje na jednom mjestu metafora fudbala preklapa s metaforom bolesti, pa se o ekonomskoj situaciji govori kao o „bolesnom” fudbalskom klubu (engl. *ailing football club*, primjer 77). Svakako da je popularnost fudbala u Engleskoj i bliskost ovog domena biračima bila motivacija za česta poređenja ekonomije i fudbala.

Opozicija je sklonija upotrebi metafora i njihovom rekontekstualizovanju. Među metaforama koje odlikuju samo diskurs opozicije jeste metafora EKONOMIJA JE KUĆA U NEREDU, koju lansira lider konzervativaca Kameron, okrivljujući za nered laburiste:

- (44) CAMERON: ... *So that is the mess: what about their plans to clear it up?* Pitiful...
 ... *Labour has made a complete mess of the British economy and they are doing nothing to clean it up...*
 ... Like every Labour Government before them, they have run out of money, and they are leaving it to the next Conservative Government *to clean up the mess...*
 ... Let us have a look in detail at *the appalling mess* that the Prime Minister and Baldemort seem to find so funny...
 ... You have to say, with the former Chancellor, you used to have to, you used to have to go through the fine print before you found out about *the rubbish* in the Budget; this time, *the rubbish* came straight from the Dispatch Box...
 ... We need a Conservative Government *to clean up the mess* made by this Labour Government and to stop another five years of debt, of waste, of taxes...
- (45) CLEGG: ... They got us into it, and only by being honest about *how we got into this mess* will we ever be able to get out...
- (46) REDWOOD: ... *We have got to earn our way out of this mess. We have got to work our way out of this mess.* This Budget does not do enough for people of enterprise and people in business. I think it will fall to the lot of a Conservative Government to understand that, *after this big a mess* we are going to need a lot of stimulus and incentive to go into the private sector, because the private sector needs to earn a lot more to pay their bills...
- (47) JACK: ... One of the things that mystifies me about the problems that we have faced in the economy is *how we got ourselves into this mess*, and the next sort of thing that I have learnt from that – and again I leave the message behind – when the economy is growing, don't continue as the former Chancellor did to increase public expenditure...
- (48) TYRIE: ... As I was saying a moment ago, setting out in detail what is required *to deal with the fiscal mess that we are in* would have also meant confirming the Prime Minister's personal responsibility for the boom and bust that we have just experienced...

Metafora nereda upućuje na neodgovornu osobu ili dijete koje je taj nered napravilo, a po analogiji to su laburisti. Konzervativci i drugi opozicionari koji su rekontekstualizovali ovu metaforu sebe vide kao nove gazde koji će domaćinstvo da dovedu u red, po istoj analogiji kao u slučajevima gdje se predstavljaju kao ljekari.

Uz to, laburisti se optužuju da izvode trikove, da su neiskreni i da sakrivaju informacije od birača. Zanimljiva rekontekstualizovana metafora jeste ona koja vladu upoređuje s nojem koji sakriva glavu u pijesak, biježeći od problema:

(49) CAMERON: ... He cannot *bury his head in the sand* over this just to hide the truth about how long it will take to reduce the deficit...

(50) JACK: ... In fact, I felt that the Chancellor had been involved in either some kind of fantasy economic activity, or *the economics of the ostrich*. Because not looking to the future and telling us what was in the forthcoming attractions column I think was a damaging way to present a Budget to the nation...

Metafora *bijega* prisutna je i u crnogorskom parlamentu, ali više kao neaktivna ili mrtva metafora, za razlike od kreativne i slikovite metafore *noja*, koja ostavlja mnogo jači utisak.

Izazivanje lica predlagača dodatno se pojačava rekontekstualizovanom metaforom izvlačenja zeca iz šešira, pri čemu se pravi analogija između predlagača i mađioničara koji ne umije da izvede osnovni trik i kombinuje metafora i ironija:

(51) JACK: ... *There were no economic rabbits to come out of the hat...*

(52) HEATH: ... This Budget was a disappointment, but a very predictable one. *I waited throughout for the rabbit to be pulled out of the hat*. And normally, *there is a rabbit; I predicted that this time it would be a rather scrawny, emaciated or half-skinned rabbit, but I thought there would be a rabbit. In fact, there was none*. This was, this was a holding statement of a Budget to get to the other side of the election...

Uz sve to, opozicija proziva predlagača zbog neiskrenosti. *Honest* i *honesty* su među najčešće rekontekstualizovanim ključnim riječima opozicije:

(53) CAMERON: ... *A credible plan also requires some honesty*; instead, we got double-dealing...
... What we need is a proper independent office of Budget responsibility, which we would set up to set independent forecasts *and to keep the Chancellor honest...*

(54) TYRIE: ... Perniciously, much of that spending has been described as investment – *a serious abuse of language*. I very much hope that in the next few weeks, when we have, I hope, a new Government, we will get back to calling the salaries of teachers and doctors, for example, expenditure rather than investment.
Honest language is a necessary counterpart to honest finance from the Treasury, *as are honest statistics and forecasts*, which I hope will come with the creation of an office for budget responsibility...

(55) CLEGG: ... *We needed a Budget that gave us honesty* on spending and fairness on taxation. We got neither...
... This Budget was a Budget in denial about the scale of change needed – *about as honest as the CV of the right hon. Member for North Tyneside* (Mr. Byers).

It is built on growth figures that are unlikely to materialise...

... On the other side of the Chamber, *we have heard tough talk about the need to be honest on the deficit, they have barely a fig leaf of detail to back up their claims...*

... *Their demands for honesty* come straight from the Karl Rove school of politics: make the biggest fuss about the subject where you have the most to hide...

... *Lots of noise and no honesty whatever...*

- (56) HEATH: ... The first, as touched on by other Members, is *honesty about the dire position this country is in* and how we are going to put it right by providing the deficit reduction that we all know has to be undertaken...

Na napade za neiskrenost i trikove laburisti nisu odgovorili, što je vjerovatno bila dobra taktika. Njihovo rekontekstualizovanje u diskursu pozicije, čak i ako bi se osporavali takvi napadi, bilo bi rizično budući da bi se ponavljanjem jezika opozicije kod birača mogli formirati takvi pojmovni okviri u kojima bi laburisti bili krivci koji se ne mogu opravdati.

Rezime

U britanskom parlamentu pozicija, tj. predlagač budžeta, pokreće određene tematske cikluse koji se kasnije ponavljaju s obje strane parlamenta. Identifikovali smo ključne riječi tih ciklusa: *recession, debt, difficult choices/decisions, banking reform, cuts*. Sami niz ovih riječi/fraza signalizira taktiku laburista – radi se o politici ograđivanja i pravdanja. Takođe, laburisti lansiraju tematske cikluse, ali ne dolazi do rekontekstualizovanja cijelih poruka koje bi bile presuponirane u tim frazama, odnosno argumenata, kao što je to bio slučaj u crnogorskom parlamentu.

Makroograđivač koji koristi britanska pozicija ponovo je kriza, s tim što se u Donjem domu koristi jači vokabular. Tako se sistematski govori o recesiji, koju priznaju obje strane, mada se primjećuje da na ovom vokabularu više insistira pozicija budući da je to glavno opravdanje u njenoj odbrambenoj strategiji. Ova strategija podrazumijeva još i poređenje s drugim zemljama i ekonomskom situacijom u zemlji dok su konzervativci bili na snazi, sve s ciljem da se dokaže da je u poređenju s drugim sistemima, britanska ekonomija jača. Kriza se ovdje kreativnije konceptualizuje, pa se govori o *oluji*, kao o prirodnoj nepogodi, za koju niko ne snosi krivicu.

Konstatovali smo da britanski poslanici govore kroz metafore. Osim standardnih ekonomskih metafora kao što su EKONOMIJA JE ORGANIZAM i EKONOMIJA JE MAŠINA, NOVAC JE ČVRSTO TIJELO i metafora spašavanja, britanski poslanici uvode kreativne metafore kao što su EKONOMIJA JE FUDBALSKI KLUB, pri čemu analogija dolazi iz aspekata upravljanja klubom, zatim, EKONOMIJA JE KUĆA U NEREDU i POSLANICI SU JEFTINI MAĐIONIČARI. Iz ovih metafora izvode se zanimljive analogije u kojima se poslanici porede s ljekarima, spasiocima, upravom fudbalskog kluba, novim gazdama koji će domaćinstvo da dovedu u red i mađioničarima.

Britanska opozicija dosta polaže na rekontekstualizaciju metafora, a takođe lansira i sopstvene tematske cikluse, kao što je ciklus čiji su nosioci ključne riječi *honest* i *honesty*.

Čini se da se britanska opozicija bolje snašla u argumentativnoj utakmici. Na ruku im je išla i loša ekonomska situacija u zemlji, te stoga svakako da im nije falilo argumenata. Međutim, laburisti su dosta izgubili i na samom diskursnom planu. Odbrambena taktika od samog početka i nedostatak ključnih poruka koje bi svi poslanici pozicije rekontekstualizovali dosljedno predstavlja ono što im u svakom slučaju nije pomoglo. S druge strane, imali su opoziciju koja je koristila kreativne metafore, upakovane s ironičnim prizvukom i ličnim napadima, koja je lansirala i rekontekstualizovala svoje sopstvene ključne riječi i fraze, dovodeći u pitanje kredibilitet, tj. *ethos* laburista.

3. Kontrastivna analiza rekontekstualizacije

Poredeći rekontekstualizaciju u dva parlamenta, najprije primjećujemo razliku u ključnim riječima i frazama koje se ponavljaju u dva parlamenta. U crnogorskoj skupštini, pozicija govori o budžetu kao *realnom, transparentnom, razvojnom, održivom, socijalnom* i *prilagođenom prilikama* i ponavljajući ove epitete uz budžet, poslanici zapravo rekontekstualizuju cijele poruke koje su pozitivne po karakteru. S druge strane, laburisti uglavnom rekontekstualizuju samo ograđivače (ključne riječi i fraze su: *recession, debt, difficult choices/decisions, banking reform, cuts*), koji pokreću određene tematske cikluse, ali i ne prenose sami po sebi propagadne poruke.

U oba parlamenta pozicija se koristi makroograđivačem krize. Kao što smo već rekli, britanska pozicija više koristi odbrambenu strategiju, pa se ograđuje s jačim makroograđivačem – *recesijom*. I u Skupštini i u Donjem domu pozicija mnogo češće koristi riječi *kriza* i *recesija*, pa zaključujemo da opozicija nerado pominje ono što bi poziciji moglo poslužiti kao opravdanje. Takođe, u oba parlamenta, kriza se konceptualizuje kao prirodna nepogoda. Predlagač Lukšić krizu vidi kao *stampedo* i *zemljotres*, ali se ove metafore dalje ne rekontekstualizuju od strane drugih poslanika. U britanskom parlamentu kriza je *oluja*. Za prirodne nepogode niko ne snosi odgovornost, što ovakve analogije čini naročito podesnim za poziciju. Korisnost ovakvih analogija očigledno je univerzalna.

Strategija crnogorskih opozicionara jeste negacija navoda pozicije, pri čemu kao premisu u argumentaciji najčešće koriste direktni ili indirektni govor, tj. riječi drugih poslanika. Uveliko se koriste ironijom, ali gotovo nikako metaforom, što nije slučaj s britanskim kolegama. Britanski opozicionari zapravo napadaju kredibilitet laburista, konzistentno govoreći o njihovoj iskrenosti u negativnom kontekstu i rekontekstualizujući metafore u kojima su oni *spasioci, ljekari, nova uprava fudbalskog kluba* i *novi gazda koji će da zavede red u kući*. Povremeno i pozicija koristi ove metafore, ali manje konzistentno ili rekontekstualizujući ono što je pokrenula sama opozicija, time praveći veliku argumentativnu grešku.

U oba parlamenta ekonomija je organizam i to bolesni organizam. Ipak, dok smo ovu metaforu opisali kao EKONOMIJA JE BOLESNIK u crnogorskom parlamentu, u britanskom smo koristili odrednicu EKONOMIJA JE PACIJENT, budući da su britanski poslanici dalje razvili metaforu bolesnika eksplicitno zauzimajući ulogu ljekara, što nije bio slučaj u Skupštini.

Od standardnih ekonomskih metafora obje strane koriste još i metaforu NOVAC JE ČVRSTO TIJELO, pa se govori o *rezovima*, *teretu* i *pritisku*, a u Skupštini se još koristi i metafora NOVAC JE TEČNOST, koja jeste rekontekstualizovana više puta, ali kroz mrtve metafore (*prilivi novca*, *prelivanje*, *slivanje u budžet* i sl.).

Poredeći argumentativne strategije, ovdje predstavljene kroz lingvističku prizmu rekontekstualizacije, zaključujemo da je mnogo kreativniji diskurs britanskih poslanika, naročito njihove opozicije. Crnogorski parlament je u znaku ponavljanja i ironije koja se koristi u napadima na lice drugog. Svakako da obje strategije, i kreativnost kroz nove konceptualne metafore i ponavljanje do usvajanja sadržaja od strane birača, imaju svoju argumentativnu snagu.

ZAKLJUČAK

U zaključku ovog istraživanja objedinicemo rezultate koje smo predstavili u ovoj knjizi u pojedinačnim poglavljima. Kako je svako od njih već zaokruženo svojim rezimeom i detaljnim zaključcima, u ovom dijelu teksta pokušaćemo da izvedemo zajedničku nit koja ih povezuje, kao i da predstavimo opšte rezultate rada, kroz prizmu ciljeva i hipoteza koje smo postavili u uvodu.

Osnovna hipoteza od koje je pošlo istraživanje jeste da su diskursni procesi osnovni činioci u izgrađivanju političke stvarnosti i da se ostvaruju pomoću sasvim određenih jezičkih sredstava koje je moguće konkretno izdvojiti na različitim lingvističkim nivoima, kao i da se kapacitet jezika kao graditelja političke stvarnosti od strane političara često koristi manipulativno. Shodno tome, u knjizi smo se primarno bavili *polarizacijom* diskursnih učesnika i sadržaja, strategijama *pojačavanja* i *ublažavanja* iskaza, kao i tehnikom *rekontekstualizacije* ključnih riječi i konceptualnih metafora. Kroz ove opštije teme, bavili smo se još i strategijama upotrebe *metadiskursa*, *ograđivanja* od odgovornosti, *makroograđivanja* i lingvističkom stranom procesa argumentacije, tj. diskursnim strategijama *legitimizacije* i *delegitimizacije*.

Pokazalo se da istraživani diskursni procesi zaista igraju veliku ulogu u građenju političke stvarnosti. Analiza polarizacije u parlamentarnom diskursu ukazala je na to da s jedne strane ona reflektuje način na koji političari konceptualizuju stvarnost i sebe kao aktera u njoj, a da, s druge strane, polarizacija i konstruiše i utiče na stvarnost, u smislu da je polarizuje. Tako se crnogorski poslanici u razmjenama replika i komentara, koji pripadaju spontanijem diskursu, predstavljaju najčešće kao individue (dominira zamjenica *ja* i prvo lice jednine), i određuju se, u konceptualnom „ratu” s drugim poslanicima, upravo kroz antagonistički odnos prema njima. Takođe se javlja mnogo češća upotreba zamjenice *vi* i drugog lica množine u odnosu na unaprijed pripremljeni diskurs govora. Za razliku od toga, u pripremljenom diskursu, tj. diskursu govora, odnosno diskursu koji je pisan da bi bio govoren, poslanici pažljivo planiraju diskursnu poziciju s koje će govoriti. U tom diskursu preovladava zamjenica *mi* i prvo lice množine, pa poslanici upućuju poruku da pripadaju narodu, tj. da su „jedan od nas”. S druge strane, konstantno visoka učestalost referenci koje se odnose na drugu stranu doprinosi stvaranju polarizovane stvarnosti. Na taj način poslanici šalju poruku biračima – *mi smo jedan od vas*, a naspram *nas* stoje *oni*, odnosno druga grupa. Birači ne samo da se pozivaju na identifikaciju s određenom poslaničkom grupom nego se istovremeno i određuju negativno prema ostalim grupacijama.

Izbor se pozicije često manipulativno koristi od strane poslanika, pokazalo je istraživanje. Neki od najkonkretnijih primjera jesu sljedeći: frekvencija perspektive *mi* opada što je diskurs spontaniji (mnogo je rjeđa u komentarima i replikama nego u govorima koji se čitaju), a pozicija je koristi veoma često krajnje inkluzivno, izjednačujući sebe, državu i narod (*mi=država*), time dajući sebi preveliki autoritet i zloupotrebljavajući patriotska osjećanja birača. Isto čine i vladajući laburisti u britanskom parlamentu.

U britanskom parlamentu, poslanici više koriste perspektivu prvog lica jednine (39,01%). Naime, oni reflektuju realnost njihovog političkog sistema u kojem se glasa za pojedince u određenim oblastima, a ne liste, pa se, shodno tome, a i u skladu s britanskom kulturom individualizma, promovišu u svom diskursu, insistirajući na upotrebi zamjenice prvog lica jednine. Istovremeno šalju poruku „glasajte za mene”. Međutim, kao i u svakom političkom diskursu, ne zaostaje mnogo ni perspektiva prvog lica množine (32,1%). Zamjenica *we* često je subjekat modalnih glagola upotrijebljenih u njihovom deontičkom značenju, što je odlika propagande. Nije to jedina manipulacija diskursnog procesa polarizacije. Britanski se poslanici diskursno naizgled udaljavaju od druge strane s kojom polemišu, upotrebljavajući treće lice da je označe. Koristeći se negativnom učtivošću, samo naizgled prave distancu i izražavaju poštovanje, a sama poruka njihovog diskursa veoma je oštra i retorički agresivna.

Analiza polarizacije sadržaja takođe je potvrdila našu hipotezu o značaju diskursnih procesa i mogućoj manipulaciji biračima njihovom upotrebom. Tako se crnogorska pozicija koristi strategijom upotrebe *ograničenog koda*, jezika koji je manje razumljiv opštoj javnosti. Ovo se ogleda kroz upotrebu stručne terminologije iz oblasti ekonomije, čime poslanici projektuju imidž stručnog autoriteta i ubjeđuju pozivajući se na *ethos*. S druge strane, i opozicija manipuliše koristeći jednostavan populistički jezik, time koristeći tzv. *prošireni kôd* i pobuđujući *pathos*. U britanskom parlamentu nalazimo paralelne rezultate u vezi s upotrebom proširenog i ograničenog koda, dok je *logos* zapostavljen u oba parlamenta, iako bi se fokusiranje na *logos* u suštini očekivalo od jedne iskrene rasprave, što je takođe zloupotreba. Tako se u Donjem domu često koriste sadržaji koji ukazuju na ličnu angažovanost političara i koji igraju na kartu *pathosa*. Britanski je parlamentarni diskurs u znaku individue koja izražava obligacije, veliku samouvjerenost i emotivno se angažuje, a identifikacija ide u pravcu poslanik – narod, tj. poslanik se predstavlja kao jedan od nas. U crnogorskom parlamentu, proces je obrnut. Suština je da poslanici nastoje da naprave podjele i razlike (*mi* protiv *vas*) i diskursno nastoje da uključe publiku u svoju grupu, tj. žele da se narod identifikuje s njima.

Jedna od teza od koje smo pošli u knjizi jeste da je moguće identifikovati sasvim konkretno na različitim jezičkim nivoima sredstva koja učestvuju u diskursnim procesima koje istražujemo. U poglavlju o polarizaciji koristili smo kvantitativne metode korpusne lingvistike i dopunili ih metodama kvalitativne i kritičke, koliko je to naučna objektivnost dozvoljavala. Ova kvantitativna metodologija naročito je došla do izražaja u istraživanju tehnika pojačavanja i ublažavanja diskursa, iako je do sada u literaturi rijetko zauziman ovakav sistematičan pristup u istraživanju sličnih fenomena. Smatramo da su i ovakvi pristupi, koliko god tehnički zahtjevni i složeni, neophodni, kako bi

dobijeni rezultati bili objektivniji i kako bi se različiti korpusi mogli porediti, što nam je bio jedan od posebno važnih ciljeva.

Istražujući proces intenzifikacije u parlamentarnom diskursu, u jednom dijelu teksta uporedili smo jezik parlamenta s opštim jezikom i došli do zaključka da se u jeziku politike koristi mnogo više intenzifikatora. Ovo je odlika argumentativnog, ubjeđivačkog diskursa, ali istovremeno, svakako, i diskursna manipulacija. Poslanici govore s pretjeranom sigurnošću i uvjerenošću (jaka epistemička modalnost), naročito u crnogorskom parlamentu, pa se i ono što je kontraverzno i ono oko čega nema kompromisa na dvijema stranama, pozicionoj i opozicionoj, iznosi kao neosporno (npr. upotrebom naglašivača *svakako, naravno, zaista, odnosno of course, certainly* i sl., čime se presuponira neosporno opšte znanje, koje je u praksi, najčešće, daleko od toga). Nadalje, poslanici ističu obligacije u svom diskursu obaveza i zabrana (jaka deontička modalnost), što je odlika propagande. Ova druga strategija uglavnom dominira u Donjem domu. Zapravo, parlamentarni je jezik velikim dijelom hiperbolički. Tako poslanici češće nego što je to uobičajeno u svakodnevnom jeziku koriste maksimizatore (*apsolutno, maksimalno, potpuno* i sl.) i pojačivače (*veoma, vrlo, značajno* i sl.), metakomentare za pojačavanje (*treba naglasiti, važno je istaći* i sl.). Poslanicima je bitan utisak koji njihov diskurs ostavlja, a manje se pažnje poklanja pravom argumentovanju.

Naše istraživanje pokazalo je da diskursni procesi grade političku stvarnost i da se oni manipulativno koriste, ali ostaje pitanje u kojoj je to mjeri zastupljeno. Jedini odgovor koji možemo dati jeste impresionistički budući da bi definitivne zaključke mogli izvesti tek nakon interdisciplinarnog posmatranja više paralelnih korpusa u različitim političkim sistemima. Teškoća ovog zadatka jeste u tome što je potrebno odvojiti jezik od logike i argumentacije, s jedne strane, i socijalnog konteksta, s druge, što smatramo da je teško moguće, a takođe i sasvim nepotrebno, budući da se pomenuti fenomeni javljaju samo u neraskidivom sadejstvu. Međutim, naše istraživanje ukazalo je na neke rezultate za koje smatramo da nisu slučajnost – tako smo, govoreći o intenzifikaciji, konstatovali da strategije pojačavanja više koriste pobjedničke strane u oba parlamenta. Naime, u crnogorskom parlamentu, njom se više služi pozicija, a u britanskom opozicija. I jedna i druga strana dobijaju bez problema izbore održane par mjeseci nakon analizirane debate. Svakako ne tvrdimo da je to zbog češće upotrebe intenzifikacije, ali smatramo da je njena pojačana upotreba simptom propagandnijeg i manipulativnijeg diskursa koji daje bolje rezultate.

Na ovo se nadovezuje analiza ublažavanja iskaza, koje se koriste dva i po puta manje u crnogorskom parlamentu i do četiri puta manje u britanskom u odnosu na intenzifikaciju iskaza. Rezultat nije neočekivan – nesigurnost i odbrambena politika ne daju rezultate i to poslanici očigledno znaju. Ovim sredstvima više pribjegava onaj koji mora da se brani, u oba slučaja pozicija. Poslanici se ograđuju od odgovornosti kada im je to potrebno, zbog čega među ovim sredstvima preovladavaju ona koja izražavaju slabu epistemičku modalnost. Ipak, dalja analiza, tj. istraživanje rekontekstualizacije, otkrilo je da je ono čime smo se bavili u pomenutom poglavlju *mikroograđivanje*, za razliku od *makroograđivanja* – pozivanje na svjetsku ekonomsku krizu, tj. recesiju, kao opravdanje za lošu ekonomsku situaciju. Kriza se metaforički konceptualizuje kao viša sila (*oluja, stampedo, zemljotres*), otpisujući odgovornost poziciji.

Argumentativna strategija na koju najviše polažu crnogorski poslanici jeste ponavljanje. U suštini, predlagač budžeta lansira određene poruke, tj. argumente, čiji su nosioci određene ključne fraze i riječi, a zatim se one ponavljaju od strane pozicionih poslanika, u legitimišućem svjetlu, odnosno delegitimišućem, od strane opozicije. Rekli bismo, s uspavljujućim efektom na birače. S druge strane, u britanskom parlamentu takođe dominiraju određene riječi i fraze, ali to nisu cijele poruke, već nosioci tematskih ciklusa. Britanski poslanici koriste se snagom konceptualne metafore, naročito opozicija, koja stanje u zemlji ne samo da predstavlja kao *bolest*, što uostalom čine i crnogorski poslanici, već sebi pripisuju ulogu *ljekara*, *spasioca*, *gazde koji će da zavede red u domaćinstvu*, *nove uprave fudbalskog kluba koja će da ga vrati u prvu ligu* i sl.

Na osnovu sprovedene analize, vjerovanja smo da vrijednost diskurzivnih strategija u argumentativnoj utakmici u parlamentu nema ništa manji uticaj od same snage argumenata. Naime, sve strane u oba parlamenta imale su jake razloge i argumente, a vrlo često njihove politike bile su veoma slične u najvažnijim aspektima planiranja budžeta, dok su se razilazili u manje bitnim elementima. Konkretno, u britanskom parlamentu i laburisti i opozicionari faktički se zalažu za smanjenje javne potrošnje, s tim što laburisti stavljaju ovaj aspekt svoje politike u drugi plan i koriste eufemizam *efficiency savings*, istovremeno predstavljajući politiku konzervativaca kao nedopustivu i sumirajući je pod parolom *cuts*. Takođe, smatramo da i onda kad je bilo značajne razlike u argumentima, šira javnost nije mogla izvagati različite argumente i sagledati ih u pravom svjetlu. Poslanici bi u tim slučajevima diskurzivno pojačavali one aspekte koji bi im išli na ruku, a stavljali u drugi plan i ograđivali se od onoga što im nije išlo u korist. Nadalje, strategija ponavljanja ključnih poruka imala je sigurno uspavljujući efekat, barem na crnogorske birače, koji slušajući cjelodnevnu raspravu o budžetu nisu čuli mnogo novog. S jedne strane, pozicione, crnogorski birači čuli su dosta vješto izdvojenih i unaprijed pripremljenih faktografskih činjenica, većini nerazumljivih, koje su signalizirale ekspertske autoritet vlade i pozitivne poruke koje su ponavljane, kao što je jedna poslanica opozicije primijetila, kao mantra. Ni odgovor opozicije nije bio bolji – radi se o seriji izolovanih osporavanja argumenata koje je prva lansirala pozicija i ličnih napada, koja nije činila konceptualno koherentan sistem i koja je nije istakla samu opoziciju kao alternativu biračima na način na koji je to činila britanska opozicija (kroz analogiju sa *spasiocima*, *ljekarima* i sl.).

Tako je kompletna rasprava u crnogorskom parlamentu bila u smjeru iznošenja argumentacije pozicije i njenog osporavanja od opozicije, dok je u britanskom parlamentu kritika bila dvosmjerna. Budući da je opozicija takođe koherentno iznijela svoju argumentaciju i da im je to i bilo u prvom planu, britanska pozicija bila je prinuđena da se bavi njenim osporavanjem. Uloga diskurzivnih strategija predstavljanja grupe i identifikacije s narodom, pojačavanja argumentacije i ublažavanja i ograđivanja kada je to bilo neophodno, kao i rekontekstualizacije argumentacije, bila je od nemjerljivog značaja za način na koji su birači doživljeli raspravu, odnosno način na koji su vidjeli tok argumentativne utakmice i njen rezultat.

Druga hipoteza rada bila je da se pomenuti diskursni procesi ostvaruju uglavnom univerzalno, ali da se za diskurs dva nacionalna parlamenta vežu i djelimično speci-

fične diskursne makrostrategije. Smatramo da smo, onoliko koliko je to bilo moguće na osnovu posmatranja jezika samo dva parlamenta, uočili određene univerzalije parlamentarnog diskursa.

Baveći se polarizacijom pozicija, zaključili smo da se poslanici oba parlamenta najviše služe perspektivom prvog lica, i to naročito množine. U ovoj perspektivi, poslanici koriste dosta gotovih fraza, tj. klišea, u kojima učestvuju glagoli vjerovanja, mišljenja i saopštavanja. Ovo posebno važi za prvo lice množine, s kojim se vrlo često koristi metadiskurs. Takođe, budući da se radi o formalnom registru u kojem se učesnici drže na distanci (izraz negativne učtivosti), koristi se persiranje, tako da se sistematski izbjegavaju zamjenice *ti* i *you*. Jedna od najčešćih fraza koja se koristi u oba doma jeste (*ja*) *mislim*, odnosno *I think*, koja, za razliku od značenja koje obično ima u svakodnevnom jeziku, u jeziku politike enkodira autoritet, uvjerenost i sigurnost. Takođe smo primijetili da se poslanici rjeđe ograđuju kada govore iz perspektive prvog lica množine – pretpostavljamo zbog toga što se već kriju iza kolektiva, odnosno dijele s njim odgovornost kada koriste ovu perspektivu. Nažalost, primijetili smo da je upotreba zamjenice trećeg lica koja se odnosi na ženski rod minimalna u oba parlamenta, što je posljedica male zastupljenosti žena u parlamentu, ali i izbjegavanja ne samo oponiranja nego i bilo kakvog polemisanja s njima od strane ostalih poslanika. Analizirajući glagolske oblike koji se koriste, zaključili smo da i u crnogorskoj skupštini i u britanskom parlamentu dominira prezent, budući da je rasprava uglavnom razmjena aktuelnih stavova i mišljenja. Njegovom se upotrebom takođe kreira i zajednička društvenopsihološka realnost koja približava i uključuje publiku u raspravu koju prate putem elektronskih medija.

Prilikom istraživanja polarizacije sadržaja, zaključili smo da se pozicija u oba parlamenta pretežno koristi ograničenim kodom – za širu javnost manje razumljivim jezikom u kom dominira stručna terminologija, skraćenice, brojevi i informativni diskurs, a kojim poslanici projektuju stručni autoritet. Za razliku od njih, opozicionari se više koriste proširenim kodom, koji pretpostavlja jednostavniji jezik, obilježen afektivnim vokabularom. Opozicija se, dakle, više dodvorava masama i igra na kartu *pathosa*, dok se, s druge strane, pozicija dominantno oslanja na *ethos*. Takođe, došli smo do zaključka da dvije strane nisu ravnopravne u debati. Naime, pozicija u oba doma koristi priliku da se poistovijeti s državom, što opozicija, koja prirodno nije na vlasti, ne može učiniti. Analiza sintakse ukazala je da se crnogorska i britanska pozicija koriste pretežno informativnim i konstativnim diskursom, u kojem je glavni odnos nezavisni i aditivni, dok je u diskursu opozicije više zavisnih sadržaja i kompleksnije sintakse. Ovo je posljedica argumentativnog cilja koji ima opozicija. Naime, dok je poziciji s jedne strane dovoljno da samo predstavlja svoje stavove i pozicije, opozicija dobar dio svog izlaganja mora posvetiti njihovom opovrgavanju. S tim u vezi je i zaključak da se pozicija više pozitivno samopredstavlja, dok opozicija uglavnom negativno predstavlja druge, odnosno poziciju.

U oba parlamenta, strategije intenzifikacije iskaza koriste se više nego u svakodnevnom jeziku, dok se, u odnosu na njih, strategije deintenzifikacije koriste mnogo manje. Pozicija u oba parlamenta više se koristi *igrom brojeva*, koja se odnosi na se-

lektivno iznošenje brojeva koji odgovaraju argumentaciji njihove strane, što odgovara ograničenom kodu – dakle, pripada zatvorenom i nerazumljivom jeziku, tako da laička javnost pripisuje nezasluženi stručni autoritet onome koji govori. Takođe, pozicija u oba parlamenta više se koristi strategijama ograđivanja, što smatramo da je posljedica činjenice da ova strana češće dolazi u poziciju da se brani budući da mora da odgovori na kritičke napade opozicionara.

U oba parlamenta, poslanici često koriste standardne metafore u ekonomskom diskursu. Pozicija oba doma poziva se na *krizu* kao opravdanje i konceptualizuje je kao višu silu, dok opozicija izbjegava upotrebu referenata za nju u svom diskursu. Loše stanje u ekonomiji predstavlja se kao bolest, u okviru metafore EKONOMIJA JE ORGANIZAM.

Može se zaključiti da je najviše paralela između dva parlamenta u onom dijelu koji se odnosi na predstavljanje pozicija i polarizaciju sadržaja. Razlike koje smo konstatovali u istraživanju intenzifikacije/deintenzifikacije velikim su dijelom posljedica razlika između engleskog i crnogorskog jezika, odnosno načina na koji se realizuju epistemička i deontička modalna značenja i uobičajenih strategija pojačavanja i ublažavanja iskaza. S druge strane, razlike konstatovane kod rekontekstualizacije sadržaja posljedica su različitih argumentativnih strategija za kojima posežu poslanici dva parlamenta.

Crnogorski poslanici mnogo više polažu na ponavljanje kao argumentativnu strategiju, o čemu svjedoči veliki broj ustaljenih fraza koje se koriste, naročito s perspektivom prvog lica, ali i podaci vezani za rekontekstualizaciju sadržaja, koji upućuju na to da se određeni broj ključnih riječi i fraza stalno ponavlja. S ovim u vezi jeste i podatak da je više metadiskursa u crnogorskoj skupštini, budući da se on uglavnom realizuje putem klišea.

Mnogo je više polarizacije u crnogorskom parlamentu, posebno od strane opozicije. Za razliku od britanske pozicije, koja i kritikuje, ali se i pozitivno predstavlja, crnogorska opozicija skoncentrirala se gotovo isključivo na delegitimizaciju opozicije. U crnogorskom parlamentu *mi* se najčešće koristi ekskluzivno (referent za poslanički blok) ili krajnje inkluzivno (referent za narod), dok je u britanskom parlamentu najčešće „srednje” inkluzivno značenje (*mi svi poslanici ovog doma*), što za posledicu ima manje polarizacije u tom parlamentu. Tako je polarizacija toliko izražena u crnogorskom parlamentu da se poslanici nikada kolektivno ne označavaju, tj. „ne stavljaju u isti koš”.

Uz perspektivu prvog lica jednine, u britanskom se parlamentu koriste često sadržaji koji ukazuju na ličnu angažovanost političara i koji igraju na kartu *pathosa* (*I want, I can, I hope, I am delighted/worried/glad/grateful* i sl.), što je veoma rijedak slučaj u crnogorskom parlamentu, pa se poslanik predstavlja kao jedan od nas. U našem parlamentu, situacija je drugačija budući da je bitnije predstaviti se kao član grupe. Suština je da poslanici nastoje da naprave podjele i razlike (*mi* protiv *vas*) i diskursno uključe publiku u svoju grupu, tj. žele da se narod identifikuje s njima. Ta-

kođe igraju na svoj autoritet, ali dok je u britanskom parlamentu ta igra zasnovana i na *pathosu* i *ethosu*, u crnogorskom parlamentu ipak dominira *ethos*. Ovo pokazuje i podatak da crnogorska pozicija mnogo češće pribjegava ograničenom kodu koji signalizira stručni autoritet.

Neizbježan je zaključak i da je u britanskom parlamentu znatno više izražen individualizam, kao posljedica takve kulture, ali i drugačijeg izbornog sistema u odnosu na crnogorski, u kojem birači ne glasaju za liste, već poslanike pojedinačno. Takođe, u ovom dijelu analize pokazalo se da je više deontičkih sadržaja, koji su odlika propagande u ovom parlamentu, a to je kasnije dokazano i u poglavlju u kom smo se bavili jakom deontičkom modalnošću putem kvantitativnih metoda.

Jedna od osnovnih razlika koja je usloвила niz drugih razlika jeste to da je u crnogorskom parlamentu mnogo više pripremljenog diskursa, dakle čitanja izlaganja, što se sistematski izbjegava u britanskom. Ovo crnogorskim poslanicima daje više prostora za manipulaciju, pa su u stanju da pažljivo iskonstruišu perspektivu *mi*, ali i druge argumentativne strategije.

Iskaz se u crnogorskom parlamentu najčešće pojačava kroz izražavanje sigurnosti i uvjerenosti poslanika, tj. kroz visoku opredijeljenost govornika prema istinitosti iskaza, dok se u britanskom parlamentu iskazi pojačavaju i na taj način što se ističu jake obligacije. Dakle, u crnogorskom parlamentarnom diskursu političar garantuje za sadržaj kroz svoj autoritet, tj. ističe se i promovise svoj autoritet da donosi sudove, dok se u britanskom, pored ove tehnike koristi i diskurs obaveza i zabrana. U britanskom parlamentu mnogo se češće pojačava putem priloga, dakle pojačavanjem procesa, u odnosu na crnogorski parlament, gdje su u toj funkciji najčešće pridjevi intenzifikatori, koji ističu imenice, tj. statične elemente. Ovo je vjerovatno posljedica razlike između engleskog i crnogorskog jezika kada su u pitanju strategije koje se koriste za pojačavanje. U skladu s nalazom da je u crnogorskom parlamentu više metadiskursa stoji i podatak da je u njemu takođe više i metakomentara za naglašavanje. Pojačavanjem se više koristi crnogorska pozicija, dok ovo u britanskom parlamentu važi za opoziciju.

Nešto je manje ublažavanja iskaza u britanskom parlamentu. Slaba epistemička modalnost spada među najzastupljenija sredstva ublažavanja iskaza u oba parlamenta i nosi značenje ograđivanja. Prisutnija je u crnogorskom parlamentu, isto kao što je to bio slučaj i s jakom epistemičkom modalnošću. Slabe deontičke modalnosti je, ipak, mnogo manje, i koristi se ujednačeno u dva parlamenta. Dok poslanicima nije strano izdavanje naredbi i zahtijevanje (jaka deontička modalnost), opreznost prilikom namećanja jeste nešto što poslanici oba parlamenta izbjegavaju budući da to slabi autoritet. Modalnost se u britanskom parlamentu češće realizuje putem glagola, a u crnogorskom putem priloga i drugih vrsta riječi, što je posljedica vrlo razvijenog sistema modalnih glagola u engleskom jeziku. Aproksimatori se mnogo manje koriste u britanskom parlamentu, što je u skladu s nalazom da se brojevi otprilike za trećinu manje pominju u njihovoj raspravi. Razlog je što je ovaj diskurs mnogo bliži govornom diskursu od crnogorskog parlamentarnog diskursa, gdje se, naravno, koristi mnogo manje precizno navedenih podataka kao što su brojevi.

Dok crnogorski poslanici konzistentno rekontekstualizuju ključne fraze i riječi koje nose čitave poruke, u britanskom se parlamentu u tom smislu one ponavljaju samo kao nosioci tematskih ciklusa. Najočiglednija razlika u ovom dijelu jeste da se crnogorski poslanici mnogo rjeđe koriste konceptualnim metaforama.

Istraživanje koje smo sproveli bavilo se samo nekim aspektima parlamentarnog diskursa koje smo smatrali značajnim s argumentativne tačke gledišta. Svakako da bi se na ovom korpusu mogli izvršiti i drugi tipovi diskursnih analiza u kojima bi se moglo posvetiti više pažnje učtivosti, tj. izražavanju prijetnji licu prilikom oponiranja, diskursnim markerima koji koriste poslanici, analizi prijema debate u štampanim i elektronskim medijima, rekontekstualizaciji ključnih riječi i poruka iz rasprave u medijima, tj. intertekstualnoj analizi, preplitanju ekonomskog, pravnog i političkog diskursa, argumentativnim obrascima koje poslanici koriste i sl. Dalja analiza parlamentarnog diskursa mogla bi ići u pravcu dijahronijskog poređenja debata i poređenja paralelnih debata iz više parlamenata, kako bi se izveli pouzdaniji zaključci u vezi s univerzalijama parlamentarnog jezika.

LITERATURA

- Adetunji, A. (2006) "Inclusion and Exclusion in Political Discourse: Deixis in Olusegun Obasanjo's Speeches", in **Journal of Language and Linguistics**, 5 (2), pp. 177-192.
- Ahmadvand, M. (2009) "Critical Discourse Analysis: An introduction to major approaches". Retrived on 20.12.2009:
www.iranianlinguistics.org/papers/CriticalDiscourseAnalysis.pdf
- Allen, W. (2007) "Australian Political Discourse: Pronominal Choice in Campaign Speeches", in Mushin, I. and Laughren, M. **Annual Meeting of the Australian Linguistic Society**, Brisbane, Australia, 7-9 July, 2006. Retrieved on 2.1.2010:
http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:12794/ALLEN_W_ALS2006.pdf
- Anderson, L. (1986) "Evidentials, Paths of Change, and Mental Maps: Typologically Regular Asymmetries", in Chafe, W. and Nichols, J. (eds.) **Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology**, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, pp. 273-312.
- Archakis, A. and Tsakona, V. (2009) "Parliamentary Discourse in Newspaper Articles. The Intergration of a Critical Approach to Media Discourse into a Literacy-Based Language Teaching Programme", in **Journal of Language and Politics**, 8 (3), pp. 359-385.
- Archakis, A. and Tsakona, V. (2010) "'The Wolf Wakes up inside Them, Grows Werewolf Hair and Reveals All Their Bullying': The Representation of Parliamentary Discourse in Greek Newspapers", in **Journal of Pragmatics**, 42, pp. 912-923.
- Atkinson, M. (1984) **Our Masters' Voices**, London and New York: Routledge.
- Austin, J. (1962) **How to Do Things with Words**, Oxford: OUP.
- Bach, K. (1998) "Speech Acts", in Craig, E. (ed.) **Routledge Encyclopedia of Philosophy**. Retrieved on 20.04.2008: <http://online.sfsu.edu/~kbach/spchacts.html>
- Bach, K. (2007) "Pragmatics and the Philosophy of Language", in Horn, L. and Ward, G. (eds.) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 463-487.
- Badurina, L. (2004) „Slojevi javnog diskursa“, u **Obdobjima**, 22, str. 151-164.
- Bakhtin, M. (1986) "The Problem of Speech Genres", in Bakhtin, M. **Speech Genres and Other Late Essays**. Texas: University of Austin.
- Bara, J. et al. (2007) "Deliberative Democracy and the Analysis of Parliamentary Debate". *Paper presented at the Workshop on 'Advanced Empirical Study of Deli-*

- beration*', Helsinki, 7-12 May, pp.1-47. Retrieved on 3.03.2010:
<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/helsinki/ws23/weale.pdf>
- Barker, C. and Galasinski, D. (2001) "Tools for Discourse Analysis", in Barker, C. and Galasinski, D. **Cultural Studies and Discourse Analysis**, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage, pp. 62-85.
- Bavelas, J. et al. (1988) "Political Equivocation: A Situation Explanation", in **Journal of Language and Social Psychology**, Vol. 7 (2), pp.137-145.
- Bayley, P. (ed.) (2004) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Bayley, P. (2004b) "The Whys and Wherefores of Analysing Parliamentary Discourse", in Bayley, P. (ed.) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 1-44.
- Bayley, P. et al. (2004c) "Threat and Fear in Parliamentary Debates in Britain, Germany and Italy", in Bayley, P. (ed.) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 185-236.
- Bayley, P. and San Vicente, F. (2004) "Ways of talking about work in parliamentary discourse in Britain and Spain" in Bayley, P. (ed.) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 237-269.
- Bayley, P. (2005) "Analysing Language and Politics", in **Mediaszioni**, 10.1473. Retrieved on 21.12.2009: <http://www.mediaziononline.it/articoli/bayley.htm>
- Beard, A. (2000) **The Language of Politics**, London and New York: Routledge.
- Bernstein, B. (1971) "Social Class, Language and Socialisation", in Bernstein, B. **Class, Codes and Control**. Vol. I. London: Routledge, pp. 59-67.
- Bevitori, C. (2004) "Negotiating conflict: Interruptions in British and Italian parliamentary debates", in Bayley, P. (ed.) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins PC, pp. 87-109.
- Bhatia, V. (1993) **Analysing Genre: Language Use in Professional Settings**. London and New York: Longman.
- Bianchini, V. (2008) "Discussion in Parliament. History, Features and Variations". *Paper presented at the Second ECPR Graduate Conference in Barcelona, 25-27 August, 2008*. Retrieved on 1.9.2009:
<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/graduateconference/barcelona/papers/633.pdf>
- Biber, D. et al. (1999) **Longman Grammar of Spoken and Written English**. London: Longman.
- Bijeikienė, V. and Utka, A. (2007) "Gender-related Linguistic Stereotypes in Lithuanian Parliamentary Discourse", in Apanavičius, R. (ed.) **Humanities in New Europe**, 2, pp. 423-430.
- Billig, M. (2008) "The Language of Critical Discourse Analysis: The Case of Nominalisation", in **Discourse & Society**, 19 (6), pp. 783-800.
- Blackledge, A. (2005) **Discourse and Power in a Multilingual World**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Blagojević, S. (2009) „Expressing Attitudes in Academic Research Articles Written by

- English and Serbian Authors”, in *Facta Universitatis (Series: Linguistics and Literature)*, 7(1), pp. 63-73.
- Blakemore, D. (2007) “Discourse Markers”, in Horn, L. and Ward, G. (eds.) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 220-240.
- Blommaert, J. (2005) “Theory and Methodology: Norman Fairclough”, in Blommaert, J. **Discourse: A Critical Introduction**, Cambridge: CUP, pp. 28-31.
- Blommaert, J. (2005b) **Discourse: A Critical Introduction**. Cambridge: CUP.
- Bonelli, E. T. (2010) “Theoretical Overview of the Evolution of Corpus Linguistics”, in O’Keeffe, A. and McCarthy, M. **The Routledge Handbook of Applied Linguistics**. Abington/New York: Routledge, pp. 14-27.
- Bourdieu, P. (1990) **The Logic of Practice**. Translated by Nice, R. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2006) “Language and Symbolic Power”, in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 473-480.
- Boyd, M. (2009) “De-constructing Race and Identity in US Presidential Discourse: Barack Obama’s Speech on Race”, in **Atlantis**, December 2009, pp. 75-74.
- Bratić, V. and Vuković Stamatović, M. (2017) “Commodification of Women through Conceptual Metaphors: The Metaphor *woman as a car* in the Western Balkans”, in Caldas-Coulthard, C. R. (ed.) **Gender and Language**, 11(1), pp. 51-76.
- Brekle, H. (1989) “War with Words”, in Wodak, R. (ed.) **Language, Power and Ideology**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 81-93.
- Brewer, N. (1987) **Modality And Factivity: One Perspective on the Meaning of the English Modal Auxiliaries**. PhD thesis. Leeds: University of Leeds.
- Brizuela, M, Andersen, E. and Stallings, L. (1999) “Discourse Markers as Indicators of Register”, **Hispania**, 82 (1), pp. 128-141.
- Brown, P. and Levinson, S. (1987) **Politeness: Some Universals in Language Usage**. Cambridge: CUP.
- Brown, P. and Levinson, S. (2006) “Politeness: Some Universals in Language Use”, in Jaworski, A. and Coupland, N. (ed.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 311-323.
- Brown, G. and Yule, G. (1983) **Discourse Analysis**. Cambridge: CUP.
- Bugarški, R. (1995) **Uvod u opštu lingvistiku**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bull, P. (2003) **The Microanalysis of Political Communication: Claptrap and Ambiguity**. New York: Routledge.
- Bull, P. (2007) “Political Language and Persuasion”, in Weatherall, A., Watson, B. and Gallois, C. (eds.) **Language, Discourse and Social Psychology**, Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan, pp. 255-275.
- Bull, P. (2008) “Slipperiness, Evasion and Ambiguity: Equivocation and Facework in Noncommittal Political Discourse”, in **Journal of Language and Social Psychology**, 27 (4), pp. 333-344.
- Butler, J. (2006) “Burning Acts, Injurious Speech”, in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 499-506.
- Cano Mora, L. (2003) “At the Risk of Exaggerating: How do Listeners React to Hyperbole”, in **Anglogermanica Online**. Retrieved on 15.12.2009: <http://anglogermanica.uv.es:8080/Journal/Viewer.aspx?Year=2003-04&ID=cano.pdf>

- Cap, P. (2008) "Towards the Proximation Model of the Analysis of Legitimation in Political Discourse", in **Journal of Pragmatics**, 40, pp. 17-41.
- Capone, A. (2008) "On Barack Obama's South Carolina Speech", in **International Journal of Language and Communication**, 27, pp. 87-122.
- Carbó, T. (2004) "Parliamentary Discourse When Things Go Wrong: Mapping Histories, Contexts, Conflicts", in Bayley, P. (ed.) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins PC, pp. 301-337.
- Chafe, W. (1986) "Evidentiality in English Conversation and Academic Writing", in Chafe, W. and Nichols, J. (eds.) **Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology**, Norwood, New Jersey: Ablex Publishing Corporation, pp. 261-272.
- Chantrill, P. and Mio, J. (1996) "Metonymy in Political Discourse", in Mio, J. and Katz, A. (eds.) **Metaphor: Implications and Applications**, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 171-184.
- Charteris-Black, J. (2005) **Politicians and Rhetoric: The persuasive power of metaphor**, Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Chilton, P. and Schäffner, C. (1997) "Discourse and Politics", in Van Dijk, T. (ed.), **Discourse as Social Interaction – Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction**, Vol. 2, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications, pp. 206-230.
- Chilton, P. and Schäffner, C. (2002) "Introduction: Themes and Principles in the Analysis of Political Discourse", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) **Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 1-44.
- Chilton, P. and Schäffner, C. (2002b) **Politics as Text and Talk**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Chilton, P. (2004) **Analysing Political Discourse**, London & New York: Routledge.
- Chourliarakis, L. and Fairclough, N. (1999) **Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis**. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Christensen, W. and Ferree, M. (2008) "Cowboy of the World? Gender Discourse and the Iraq War Debate", in **Qualitative Sociology: Special Issue on Political Violence**, 31 (3), pp. 287-306.
- Clayman, S. (2001) "Answers and Evasion". Retrieved on 5/6/2008: <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/faculty/clayman/docs/AnswersandEvasions.pdf>
- Coulthard, M. (ed.) (1992) **Advances in Spoken Discourse Analysis**. New York: Routledge.
- Collins, P. (2009) **Modals and Quasi-modals in English**. Amsterdam/New York: Rodopi.
- Crystal, D. (2008) **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, Oxford: Blackwell Publishing.
- Cucchi, C. (2007) "An Investigation of General Extenders in a Corpus of EU Parliamentary Debates", in Davies, M. et al. (eds.) **Proceedings of the Corpus Linguistics Conference CL2007**, University of Birmingham (UK), 27-30 July 2007. Retrieved on 3.03.2010: http://corpus.bham.ac.uk/corplingproceedings07/paper/242_Paper.pdf
- Curzon, G. (2007) **Modern Parliamentary Eloquence**, London: Yoakum Press.

- Čomski, N. (1979) **Gramatika i um**. Beograd/Nolit.
- Crompton, P. (1997) "Hedging in Academic Writing: Theoretical Problems", in **English for Specific Purposes**, 16(4), pp. 271-287.
- David, M. and et al. (2009) "Levels of Politeness in Malaysian Parliamentary Discourse", in **Language in India**, 9, pp. 1-31. Retrived on 3.3.2010:
<http://www.languageinindia.com/sep2009/politenessmalaysiaparliament.pdf>
- De Ayala (2001) "FTAs and Erskine May: Conflicting Needs? Politeness in Question Time", in **Journal of Pragmatics**, Oxford: Elsevier, 33(2), pp. 143-169.
- De Beaugrande (1997) "The Story of Discourse Analysis", in Van Dijk, T. (ed.) **Discourse as Structure and Process**, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage, pp. 35-63.
- De Beaugrande, R. (2006), "Critical discourse analysis: History, Ideology, Methodology", in **Studies in Language & Capitalism**, pp. 29-56. Retrieved on 20.12.2009: <http://semiotics.nured.uowm.gr/pdfs/Beaugrande.pdf>
- De Beaugrande, R. (2008) "The Discourse and Counter-Discourse of Huge Chavez", in **Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines**, 2 (1), pp. 17-30.
- Dedaić, M. (2005) "Ironic Denial: Tobože in Croatian Political Discourse", in **Journal of Pragmatics**, 37, pp. 667-683.
- Dibattista, D. (2004) "Legitimising and Informative Discourse in the Kosovo Debates in the British House of Commons and the Italian Chamber of Deputies", in Bayley, P. (ed.) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 151-184.
- Dupret, B. and Ferrié, J. (2008) "Legislation at the Shopfloor Level: Background Knowledge and Relevant Context of Parliamentary Debates", in **Journal of Pragmatics**, 40, pp. 960-978.
- Edelman, M. (1974) "The Language of Politics". Retrieved on 9.1.2010: http://www.eric.ed.gov/ERICWebPortal/custom/portlets/recordDetails/detailmini.jsp?_nfpb=true&_ERICExtSearch_SearchValue_0=ED098789&ERICExtSearch_SearchType_0=no&accno=ED098789
- Edelman, M. (1977) **Political Language: Words that Succeed and Policies that Fail**. New York: Academic Press.
- Edwards, J. and Valenzano, J. (2007) "Bill Clinton's New Partnership Anecdote: Towards a Post-Cold War Foreign Policy Rhetoric", in **Journal of Language and Politics**, 6 (3), pp. 303-325.
- Eemeren, F. et al. (2002) **Argumentation: Analysis, Evaluation, Presentation**. Mahwah, New Jersey, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Eggins, S. (2004) "An Overview of Systemic Functional Linguistics", in Eggins, S. **An Introduction to Systemic Functional Linguistics**, London/New York: Continuum, pp. 1-23.
- Eira, C. (2005) "Obligatory Intertextuality and Proscribed Plagiarism: Intersections and Contradictions for Research Writing". *Paper presented at the 2nd Asia-Pacific Educational Integrity Conference* at the University of New Castle, Australia, 3-5 December. Retrieved on 1.1.2010:
http://www.newcastle.edu.au/conference/apeic/papers_pdf/eira_0514_edd.pdf
- Elspass, S. (2002) "Phraseological Units in Parliamentary Discourse", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) **Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to**

- Political Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 81-110.
- Ensink, T. (1997) "The Footing of a Royal Address: An Analysis of Representativeness in Political Speech, Exemplified in Queen Beatrix's Address to the Knesset on March 28, 1995", in Schäffner, C. (ed.) **Analysing Political Speech**, Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sydney/Johannesburg: Multilingual Matters LTD, pp. 5-32.
- Evinson, J. (2010) "What are the Basics of Analysing a corpus?", in O'Keeffe, A. and McCarthy, M. (eds.) **The Routledge Handbook of Corpus Linguistics**, Abingdon/New York: Routledge, pp. 122-135.
- Fairclough, N. (1992) **Discourse and Social Change**. Cambridge and Malden: Polity Press.
- Fairclough, N. (1995) **Critical Discourse Analysis**. London and New York: Longman.
- Fairclough, N. (1995b) **Media Discourse**. London, Sydney, Auckland: Arnold.
- Fairclough, N. (1996) "Critical Analysis of Media Discourse", in Marris, P. and Thorn-tam, S. (eds.) **Media Studies, a Reader**, Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 308-325.
- Fairclough, N. (2000) "Discourse, Social Theory, and Social Research: The Discourse of Welfare Reform", in **Journal of Sociolinguistics**, 4(2), pp. 163-195.
- Fairclough, N. (2001) "The Dialectics of Discourse", in **Textus**, 14 (2), pp. 231-242.
- Fairclough, N. (2003) **Analysing Discourse**. London and New York: Routledge.
- Fairclough, N. (2005) "Blair's contribution to elaborating a new 'doctrine of international community'", in **Journal of Language and Politics**, 4 (1), pp. 41-63.
- Fairclough, N. (2005b) "Critical Discourse Analysis", in **Marges Linguistiques**, 9, pp. 76-94. Retrieved on: 25.12.2009:
<http://www.ling.lancs.ac.uk/staff/norman/critdiscanalysis.doc>
- Fenton-Smith, B. (2008) "Discourse Structure and Political Performance in Adversarial Parliamentary Questioning", in **Journal of Language and Politics**, 7(1), pp. 99-120.
- Ferrari, F. (2007) "Metaphor at Work in the Analysis of Political Discourse: Investigating a 'Preventive War' Persuasion Strategy", **Discourse & Society**, 18 (5), pp. 603-625.
- Fetzer, A. and Bull, P. (2008) "Well, I Answer It by Simply Inviting You to Look at the Evidence: The Strategic Use of Pronouns in Political Interviews", in **Journal of Language and Politics**, 7 (2), pp. 271-289.
- Fetzer, A. (2008) "'And I Think That Is a Very Straightforward Way of Dealing with It': The Communicative Function of Cognitive Verbs in Political Discourse", in **Journal of Language and Social Psychology**, 27(4), pp. 384-396.
- Fetzer, A. (2002) "Put Bluntly, You Have Something of a Credibility Problem", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) **Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 173-202.
- Fetzer, A. (2003) "Reformulations and Common Ground". *Paper presented at the Eight International Pragmatics Conference of the International Pragmatics Association (IPrA) in Toronto, 2003*. Retrieved on 1.09.2009:
<http://sws.bu.edu/bfraser/Reformulation%20Marker%20Papers/Fetzer%20-%20RF%20&%20Common%20Ground.doc>

- Fintel, K. and Iatridou, S. (2008) "How to Say *Ought* in Foreign: The Composition of Weak Necessity Modals", in Gueron, J. and Lecarme, J. (eds.) **Time and Modality**, Berlin: Springer, pp. 115-142.
- Fløttum, K. and Stenvoll, D. (2009) "Blair speeches in a polyphonic perspective: NOTs and BUTs in visions on Europe", in **Journal of Language and Politics**, 8(2), pp. 269-286.
- Foucault, M. (2006) "The Incitement to Discourse", in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 491-499.
- Franklin, B. (1994) **Packaging Politics**. London, New York, Sydney, Auckland: Arnold.
- Frantz, R. (2003) "In defense of Critical Discourse Analysis", in **Working Papers in TESOL & Applied Linguistics**, New York: Teachers College, Columbia University, 3 (2). Retrieved on: 15.12.2009: <http://www.tc.edu/tesolalwebjournal/Frantz.pdf>
- Fraser, B. (2010) "Pragmatic Competence: The Case of Hedging", in Kalenbock et al. (eds.) **New Approaches to Hedging**, Bingley: Emerald Group Publishing Limited, pp. 15-34.
- Frumuselu, M. and Ilie, C. (2010) "Pseudo-Parliamentary Discourse in a Communist Dictatorship: Dissenter Pârvulescu vs. Dictator Ceaușescu", in **Journal of Pragmatics**, 42, pp. 924-942.
- Gadavani, S. (2002) "Intertextuality as Discourse Strategy: The Case of No-Confidence Debates in Thailand", in Nelson, D. (ed.) **Leeds Working Papers in Linguistics and Phonetics**, 9, pp. 35-55.
- Gastil, J. (1992) "Undemocratic Discourse: A Review of Theory and Research on Political Discourse", in **Discourse & Society**, 3, pp. 469-500.
- Gee, J. P. (2005) **An Introduction to Discourse Analysis – Theory and Method**. London and New York: Routledge.
- Gelabert-Desnoyer, J. (2008) "Not So Impersonal: Intentionality in the Use of Pronoun *Uno* in Contemporary Spanish Political Discourse", in **Pragmatics**, 18 (3), pp. 407-424.
- Goatly, A. (1997) **The Language of Metaphors**. London: Routledge.
- Goddard, A. (2002) **The Language of Advertising**. London and New York: Routledge.
- Goddard, C. (1996) "Cross-Linguistic Research on Metaphor", in **Language & Communication**, 16 (2), pp. 145-151.
- Goddard, C. and Wierzbicka, A. (1997) "Discourse and Culture", in Van Dijk, T. (ed.) **Discourse as Social Interaction – Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction**, Vol. 2, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications, pp. 231-257.
- Goffman, E. (2006) "On Facework: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction", in Jaworski, A. and Coupland, N. (ed.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 299-310.
- Graber, D. (1976) "Verbal Behaviour of Political Elites" in Graber, D. **Verbal Behaviour and Politics**, Chicago: University of Illinois, pp. 174-213.
- Graddol, D. and Boyd-Barrett, O. (eds.) (1994) **Media Texts: Authors and Readers**, Philadelphia: The Open University.
- Graesser, C. et al. (1997) "Cognition", in Van Dijk, T. (ed.) **Discourse as Structure and Process**. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications, pp. 292-319.

- Grice, H. P. (2006) "Logic and Conversation", in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 76-88.
- Griffiths, P. (2006) **An Introduction to English Semantics and Pragmatics**. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Grimshaw, A. (2003) "Genres, Registers and Contexts of Discourse", in Graesser, A. et al. (eds.) **Handbook of Discourse Processes**. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 25-82.
- Haig, E. (2004) "Some Observations on the Critique of Critical Discourse Analysis", in **Studies in Language and Culture**, 25(2): pp. 129-149.
- Halmari, H. (2008) "On the Language of the Clinton-Dole Presidential Campaign Debates: General Tendencies and Successful Strategies", in **Journal of Language and Politics**, 7 (2), pp. 247-270.
- Halmi, A., Belušić, R. i Ogresta, J. (2004) „Sociokonstruktivistički pristup analizi medijskog diskursa“, u **Medijskim istraživanjama**, 10 (2), str. 35-50.
- Harris, S. (2001) "Being Politically Impolite: Extending Politeness Theory to Adversarial Political Discourse", in **Discourse & Society**, 12(4), pp. 451-472.
- Harris, S. et al. (2006) "The Pragmatics of Political Apologies", in **Discourse & Society**, 17(6), pp. 715-737.
- Harris, Z. (1952) "Discourse Analysis", in **Language**, 28(1), pp. 1-30.
- Hart, C. (2005) "Analysing Political Discourse: Toward a cognitive approach", in **Critical Discourse Studies**, 2 (2), pp. 189-94.
- Henderson, R. (2005) "A Faircloughian Approach to CDA: Principled Eclecticism or a Method Searching for a Theory?", in **Melbourne Studies in Education**, 46 (2), pp. 9-24.
- Heritage, J. and Greatbatch, D. (1986) "Generating Applause: A Study of Rhetoric and Response at Party Political Conferences", in **American Journal of Sociology**, 92 (1), pp. 110-157.
- Hodge, R. and Gunther, K. (1993) **Language as Ideology**. London and New York: Routledge.
- Hodges, A (2008) "The Dialogic Emergence of 'Truth' in Politics: Reproduction and Subversion of the 'War on Terror' Discourse". Retrieved on 10.08.2008: www.colorado.edu/ling/CRIL/Volume21_Issue1/paper_HODGES.pdf
- Holly (1989) "Credibility and Political Language", in Wodak, R. (ed.) **Language, Power and Ideology**, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 115-35.
- Hójer, Andreas (2008) **The Battle of Hearts and Minds: An Analysis of the Iraq War Discourse in Politics and Newspapers**, Tromsø: Tromsø University.
- Horn, L. and Ward, G. (eds.) (2007) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing.
- Horn, L. (2007) "Implicature", in Horn, L. and Ward, G. (eds.) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 3-28.
- Huckin, T. (2002) "Critical Discourse Analysis and the Discourse of Condescension", in Barton, E. and Stygall, H. (eds.) **Discourse Studies in Composition**, Cresskill, NJ: Hampton Press, pp. 155-176.
- Hunston, S. (2006) **Corpora in Applied Linguistics**. Cambridge: CUP.
- Hyland, K. (1998) **Hedging in Scientific Research Articles**. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

- Hyland, K. (2005) **Metadiscourse**. London and New York: Continuum.
- Ilie, C. (1999) "Disagreement about agreement: key word polarization in parliamentary debates", in Linell, P. et al. (eds.), **Samtal och sprakanvändning i professionerna**. Rapport från ASLA:s h5stsymposium, Linköping, 6-7 November 1997, Uppsala: Uppsala University, pp. 111-122.
- Ilie, C. (2000) "Cliché-based Metadiscursive Argumentation in the Houses of Parliament", in **International Journal of Applied Linguistics**, 10 (1), pp. 65-84.
- Ilie, C. (2003a) "Parenthetically Speaking: Parliamentary Parentheticals as Rhetorical Strategies", in Bondi, M. and Stati, S. (eds.) **Dialogue Analysis 2000: Selected Papers from the 10th IADA Anniversary Conference**, Bologna, 2000, Tübingen: Niemeyer, pp. 253-264.
- Ilie, C. (2003b) "Discourse and Metadiscourse in Parliamentary Debates", in **Journal of Language and Politics**, 2(1), pp. 71-92.
- Ilie, C. (2003c) "Histrionic and Agonistic Features of Parliamentary Discourse", in **Studies in Communication Sciences**, 3(1), pp. 25-33.
- Ilie, C. (2004) "Insulting as (Un)Parliamentary Practice in the British and Swedish Parliaments: A Rhetorical Approach", Bayley, P. (ed.) **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 45-86.
- Ilie, C. (2005) "Politeness in Sweden: Parliamentary forms of address", in Hickey, L. and Stewart, M. (eds.) **Politeness in Europe**, Clevedon: Multilingual Matters, pp. 174-188.
- Ilie, C. (2006) "Parliamentary Discourses", in Brown, K. (ed.) **Encyclopedia of Language and Linguistics**, Vol. 2, Oxford: Elsevier, pp. 188-197.
- Ilie, C. (2010) "Strategic Uses of Parliamentary Forms of Address: The Case of the U.K. Parliament and the Swedish Riksdag", in **Journal of Pragmatics**, 42(4), pp. 885-911.
- Ilie, C. (2010b) "Analytical Perspectives on Parliamentary and Extra-parliamentary Discourses", in **Journal of Pragmatics** 42(4): 879-884.
- Ivić, M. (1983) **Pravci u lingvistici**. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Ivić, M. (2003) „O srpskim partikulama *pa* i *ma* iz perspektive ‘fativne’ i ‘reaktivne’ funkcije jezika”, u **Zborniku Matice srpske za filologiju i lingvistiku**, 46(1), str. 15-21.
- Janks, H. (1997) "Critical Discourse Analysis as a Research Tool", in **Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education**, 18 (3), pp. 329-342.
- Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) (2006) **The Discourse Reader**. London and New York: Routledge.
- Jørgensen, M. and Philips, L. (2002) **Discourse Analysis as Theory and Method**. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage.
- Jones, J. and Peccei, J. (2007) "Language and Politics", in Horn, L. and Ward, G. (eds.) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 35-55.
- Jose, J. and Moore, T. (2007) "The Concept 'Governance' within Parliamentary Discourse 1983-93". *Paper presented at the Australasian Political Studies Association Conference*, Melbourne, 24-25 September, 2007. Retrieved on 3.03.2010: http://www.arts.monash.edu.au/psi/news-and-events/apsa/refereed-papers/au-nz-politics/jose_moore.pdf

- Kehler, A. (2007) "Discourse Coherence", in Horn, L. and Wand, G. (eds.) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 241-265.
- Kendall, G. and Wickham, G. (2006) "Problems with the Critical Posture? Foucault and Critical Discourse Analysis" in C. Hopkinson and C. Hall (eds.) **Social Change in the 21st Century**. Brisbane: Queensland University of Technology (electronic publication).
- Kennedy, G. (2003) "Amplifier Collocations in the British National Corpus", in **Tesol Quarterly**, 37 (3), pp. 467-488.
- Klajn, I. (2000) „Lice kao gramatička i komunikacijska kategorija“, u Klajn, I. **Lingvističke studije**, Beograd: Partenon, str. 88-105.
- Klajn, I. (2005) **Gramatika srpskog jezika**. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Knowles, M. and Moon, R. (2006) **Introducing Metaphor**. London and New York: Routledge.
- Komlósi, L. and Tarrósy, I. (2010) "Presumptive Arguments Turned into a Fallacy of Presumptuousness: Pre-election Debates in a Democracy of Promises", in **Journal of Pragmatics**, 42, pp. 957-972.
- Kress, G. and Van Leeuwen, T. (2006) "Visual Interaction", in Jaworski, A. and Coupland, N. (eds.) **The Discourse Reader**, London and New York: Routledge, pp. 362-384.
- Lakić, I. (1999) **Analiza žanra**. Univerzitet Crne Gore: Podgorica.
- Lakić, I. (2011) **Jezik, mediji, rat**. Univerzitet Crne Gore: Podgorica.
- Lakoff, G. (1995) "Metaphor, Morality, and Politics, Or, Why Conservatives Have Left Liberals in the Dust". Retrieved on 27.1.2010: <http://www.wvcd.org/issues/Lakoff.html>
- Lakoff, G. and Johnson, M. (2003) **Metaphors We Live by**. London: The University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (2003b) "Metaphor and War, Again". Retrieved on 27.01.2010: <http://www.alternet.org/story/15414/?page=entire>
- Lakoff, G. (2004) **Don't Think of an Elephant**. Vermont: Chelsea Green Publishing Company.
- Leudar, I. et al. (2004) "On Membership Categorisation: 'Us', 'Them' and 'Doing Violence' in Political Discourse", in **Discourse & Society**, 15(2-3), pp. 243-266.
- Lillian, D. (2008) "Modality, Persuasion and Manipulation in Canadian Conservative Discourse", in **Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines**, 2 (1), pp. 1-16.
- Lorda, C. (2010) "A Consensual Topic: The French and Spanish Parliaments against Domestic Violence", in **Journal of Pragmatics**, 42, pp. 943-956.
- Luke, A. (2002) "Beyond Science and Ideology Critique: Developments in Critical Discourse Analysis", in **Annual Review of Applied Linguistics**, 22, pp. 96-110.
- Majstorović, D. (2007) „Moćni očevi i grešna djeca: analiza diskursa visokog predstavnika“, **Puls demokratije**. Pristupljeno 29.01.2010: <http://www.pulsdemokratije.net/admin/files/Majstorovic%20OHR%20diskur%20Za%20postavljanje%2023juli07.doc>
- Markkanen, R. and Schröder, H. (1997) "Hedging: A Challenge for Pragmatics and Discourse Analysis", in Markkanen, R. and Schröder, H. (eds.) **Hedging and Discourse**, Berlin/New York: Walter de Gruyter, pp. 3-20.

- Martin Martin, P. (2008) "The Mitigation of Scientific Claims in Research Papers: A Comparative Study", in **International Journal of English Studies**, 8(2), pp. 133-152.
- Matthiessen, C. and Halliday, M. (2009) "Systemic Functional Grammar: A First Step into the Theory". Retrieved on 28.1.2010:
http://web.mac.com/cmatthie/iWeb/SMMG_resources/Sydney_2007_SFL_Library_files/SFG_FirstStep_1_1.pdf
- Maybin, J. and Mercer, N. (2001) **Using English from Conversation to Canon**. London and New York: Routledge.
- Maybin, J. (2001) "Everyday Talk", in Maybin, J. and Mercer, N. **Using English from Conversation to Canon**. London and New York: Routledge, pp. 5-27.
- McCarthy, M. (1991) **Discourse Analysis for Language Teachers**, Cambridge: CUP.
- McCarthy, M. (2001) **Issues in Applied Linguistics**. Cambridge: CUP.
- McCarthy, M. and O'Keeffe, A. (2010) "What are Corpora and How have They Evolved?", in O'Keeffe, A. and McCarthy, M. (eds.) **The Routledge Handbook of Corpus Linguistics**, Abingdon/New York: Routledge, pp. 3-13.
- Meadows, B. (2007) "Distancing and Showing Solidarity via Metaphor and Metonymy in Political Discourse: A Critical Study of American Statements on Iraq during the Years 2004-2005", in **Critical Approaches to Discourse Analysis across Disciplines**, 1 (2), pp. 1-17.
- Meyer, C. (2004) **English Corpus Linguistics: An Introduction**. Cambridge: CUP.
- Mihas, E. (2005) "Non-literal Language in Political Discourse", in **LSO Working Papers in Linguistics**, 5, pp. 124-139.
- Mills, S. (2004) **Discourse**. London and New York: Routledge.
- Mitsikopolou, B. (2008) "The Branding of Political Entities as Discursive Practice", in **Journal of Language and Politics**, 7 (3), pp. 353-371.
- Moreno, M. (2008) **Metaphors in Hugo Chavez's Political Discourse: Conceptualising Nation, Revolution and Opposition**. New York: City University of New York.
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (1990) **Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance**. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Z. Stanojevića i Novi Sad: Dobra vest.
- Mülhäusler, P. (1995) "Metaphors Others Live by", in **Language & Communication**, 15 (3), pp. 281-288.
- Müller, R. (2005) "Creative Metaphors in Political Discourse. Theoretical Considerations on the Basis of Swiss Speeches", in **Metaphoric.de**, 9. Retrieved on 14.1.2010: www.metaphorik.de/09/mueller.pdf
- Muntigl, P. (2002) "Politization and Depolitization: Employment Policy in the European Union", in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) **Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 45-80.
- Musolff, A. (2004) **Metaphor and Political Discourse: Analogical Reasoning in Debates about Europe**. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Nuyts, J. (2001) **Epistemic Modality, Language, and Conceptualisation**. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Odouri, R. (2002) "Language and Politics in Kenya: Restricted and Elaborated Codes", in **Journal of Language and Linguistics**, 1 (4), pp. 434-441.

- O'Halloran, K. (2010) "How to Use Corpus Linguistics in the Study of Media Discourse", in O'Keeffe, A. and McCarthy, M. (eds.) **The Routledge Handbook of Corpus Linguistics**. Abingdon/New York: Routledge, pp. 563-577.
- O'Keeffe, A. and McCarthy, M. (eds.) (2010) **The Routledge Handbook of Corpus Linguistics**. Abingdon/New York: Routledge.
- Orpin, D. (2005) "Corpus Linguistics and Critical Discourse Analysis", in **International Journal of Corpus Linguistics**, 10 (1), pp. 37-61.
- Orwell, G. (1946) "Politics and the English Language", in **Complete Works of George Orwell**. Retrieved on 7.1.2010:
http://www.george-orwell.org/Politics_and_the_English_Language/0.html
- Ostojić, B. (1999) **Kratka pregledna gramatika srpskog jezika**. Zemun: Nijansa.
- Palmer, F. (1988) **The English Verb**. London/New York: Longman.
- Palmer, F. (2001) **Mood and Modality**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parkin, D. (1984) "Political Language", in **Annual Review of Anthropology**, 13, pp. 345-365.
- Partington, A. (2003) **The Linguistics of Political Argument**. London: Routledge.
- Perović, S. (2009) **Jezik u akciji**. Podgorica: CID.
- Perović, S. (ur.) (2014) **Analiza diskursa: teorije i metode**. Institut za strane jezike: Podgorica.
- Perović, S. (2017) **Pojmovna metafora kulturno srodnih pojmova**. CANU: Podgorica.
- Pešić, J. (1997) „Analiza diskursa i njen odnos s psihologijom“, u **Psihologija**, 3, str. 263-278.
- Pikalo, J. (2008) „Mechanical Metaphors in Politics“, in Carver, T. and Pikalo, J. **Political Language and Metaphor: Interpreting and Changing the World**. London and New York: Routledge, pp. 41-54.
- Piper, P. et al. (2005) **Sintaksa savremenog srpskog jezika**. Beograd: SANU, Beogradska knjiga i Matica srpska.
- Piper, P. (2008) „Imenska grupa u slovenačkom jeziku (u poređenju sa srpskim)“, u **Zborniku Matice srpske za slavistiku**, 74, str. 147-171.
- Pridham, F. (2001) **The Language of Conversation**. London: Routledge.
- Pu, C. (2007) "Discourse Analysis of President Bush's Speech at Tsinghua University, China", in **International Communication Studies**, XVI, pp. 205-215.
- Quirk et al. (1985) **A Comprehensive Grammar of the English Language**. London and New York: Longman.
- Radić-Bojanić, B. i Silaški, N. (2008) „Sportizacija političkog diskursa – kako metafore prikrivaju političku stvarnost Srbije“, u **Zborniku Matice srpske za filologiju i lingvistiku**, LI/1-2, str. 139-155.
- Rasiah, P. (2007) **Evasion in Australia's Parliamentary Question Time**. Perth: University of Western Australia.
- Rasiah, P. (2010) "A Framework for the Systematic Analysis of Evasion in Parliamentary Discourse", in **Journal of Pragmatics**, 42, pp. 664-680.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika** (1967) Novi Sad: Matica srpska, Zagreb: Matica hrvatska.
- Renkema, J. (2004) **Introduction to Discourse Studies**. Amsterdam/Philadelphia/New York: John Benjamins Publishing Company.

- Richards, K. and Seedhouse, P. (eds.) (2007) **Applying Conversation Analysis**, Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Rindler Schjerve, R. (1989) "The Political Speech of Futurism and Its Relationship to Italian Fascism", in Wodak, R. (ed.) **Language, Power and Ideology**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 57-81.
- Royo, L. M. and van Dijk, T. (1997) "'There Was a Problem, and It Was Solved!': Legitimizing the Expulsion of 'Illegal' Migrants in Spanish Parliamentary Discourse", in **Discourse & Society**, 8(4): pp. 532-566.
- Saddock, J. (2007) "Speech Acts", in Horn, L. and Ward, G. (eds.) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 53-73.
- Safire, W. (2008) **Safire's Political Dictionary**. Oxford: OUP.
- Salager-Meyer, F. (1994) "Hedges and Textual Communicative Function in Medical English Written Discourse" in **English for Specific Purposes**, 13(2), pp. 149-171.
- Salkie, R. (1995) **Text and Discourse Analysis**. New York: Routledge.
- Santibanez, C. (2010) "Metaphors and Argumentation: The Case of Chilean Parliamentary Media Participation", in **Journal of Pragmatics**, 42, pp. 973-989.
- Sauer, C. (1989) "Structures of Consensus-making and Intervention: the Concept of Nazi Language Policy in Occupied Holland", in Wodak, R. (ed.) **Language, Power and Ideology**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 3-39.
- Sauer, C. (1997) "Echoes from Abroad – Speeches for Domestic Audience: Queen Beatrix's Address to the Israeli Parliament", in Schäffner, C. (ed.) **Analysing Political Speech**, Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sydney/Johannesburg: Multilingual Matters LTD, pp. 33-67.
- Savoy, J. (2009) "Lexical Analysis of Obama's and McCain's Speeches". Retrieved on 15.1.2010: <http://members.unine.ch/jacques.savoy/Papers/>
- Schäffner, C. (1997) "Editorial: Political Speeches and Discourse Analysis", in Schäffner, C. (ed.) **Analysing Political Speech**, Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sydney/Johannesburg: Multilingual Matters LTD, pp. 1-4.
- Schäffner, C. (ed.) (1997b) **Analysing Political Speech**. Clevedon/Philadelphia/Toronto/Sydney/Johannesburg: Multilingual Matters LTD.
- Schäffner, C. (2004) "Political Discourse Analysis from the Point of View of Translation Studies", in **Journal of Language and Politics**, 3 (1), pp. 117-150.
- Searle, J. (1968) "Austin on Locutionary and Illocutionary Acts", in **The Philosophical Review**, 77 (4), pp. 405-424.
- Seedhouse, P. (2007) "Conversation Analysis as Research Methodology", in: Richards, K. and Seedhouse, P. (eds.) **Applying Conversation Analysis**. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan, pp. 251-266.
- Semino, E. and Masci, M. (1996) "Politics is Football: Metaphor in the Discourse of Silvio Berlusconi in Italy", in **Discourse & Society**, 7 (2), pp. 243-269.
- Shenhav, S. (2008) "Showing and Telling in Parliamentary Discourse: The Case of Repeated Interjections to Rabin's Speeches in the Israeli Parliament", in **Discourse and Society**, 19(2), pp. 223-255.
- Sheyholislami, J. (2001) **Yesterday's "Separatists" are Today's "Resistance Fighters"**. Ottawa: Carleton University.

- Shi-xu (2005) "Discourse and Reality", in Shi-xu, **A Cultural Approach to Discourse**, Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan, pp. 13-41.
- Silaški, N., Đurović, T. i Radić-Bojanić, B. (2009) **Javni diskurs Srbije**. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Silaški, N. i Đurović, T., (2010) "The Conceptualisation of the Global Financial Crisis via the Economy Is a Person Metaphor –A Contrastive Study of English and Serbian", **Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature**, 8(2): pp. 129-139.
- Silić, J. i Pranjković, I. (2005) **Gramatika hrvatskoga jezika**. Zagreb: Školska knjiga.
- Simić, R. (2002) **Srpska gramatika**. Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika; Nikšić: Jasen.
- Simon-Vandenberg, A. (1997) "Modal (Un)Certainty in Political Discourse: A Functional Account", in **Language Sciences**, 19 (4): 341-356.
- Simon-Vandenberg, A. (1997b) "Meanings of *I think*: a Study Based on Parallel Corpora" in **Quarterly Newsletter of the Contrastive Grammar Research Group of the University of Gent**. Retrieved on 31.07.2010: <http://www.contragram.ugent.be/index.php?id=20&type=content&anchor=THINK#THINK>
- Simon-Vandenberg, A. (2001) "The Functions of *I Think* in Political Discourse", in **International Journal of Applied Linguistics**, 10(1), pp. 41-63.
- Simon-Vandenberg, A., White, P. and Aijmer, K. (2007) "Presupposition and 'Taking-for-Granted in Mass communicated Political Argument", in Fetzer, A. and Lauerbach, G. (eds.) **Political Discourse in the Media**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 31-75.
- Simon-Vandenberg, A. (2007b) **The Semantic Field of Modal Certainty: A Corpus-Based Study of English Adverbs**. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Simon-Vandenberg, A. (2008) "*Almost Certainly* and *Most Definitely*: Degree Modifiers and Epistemic Stance", in **Journal of Pragmatics**, 40(9), pp. 1521-1542.
- Šimunić, Z. (2008) "Deikticka referencija i generičko strukturiranje diskursa", u **Raspravama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje**, 34, str. 371-391.
- Sinclair, J. and Coulthard, M. (1992) "Towards an Analysis of Discourse", in Coulthard, M. (ed.) **Advances in Spoken Discourse Analysis**. New York: Routledge, pp. 1-35.
- Sinclair, J. (1992) "Priorities in Discourse Analysis", in Coulthard, M. (ed.) **Advances in Spoken Discourse Analysis**. New York: Routledge, pp. 79-88.
- Sinclair, J. (2004) **Trust the Text: Language, Corpus and Discourse**. London and New York: Routledge.
- Škara, D. (2009) "Jezična/mentalna rekonstrukcija EU prostora: nove konceptualne metafore", u Bratanić, M. (ur.) **Hrvatski na putu u EU**, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 1-28. Pristupljeno 25.1.2010: <http://bib.irb.hr/datoteka/413894.maja.lanak.doc>
- Sornig, K. (1989) "Some Remarks on Linguistic Strategies of Persuasion", in Wodak, R. (ed.) **Language, Power and Ideology**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 95-115.
- Sosir, F. (1969) **Opšta lingvistika**. Beograd: Nolit.
- Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (1992) **Gramatika srpskog jezika**. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Stevanović, M. (1986) **Savremeni srpskohrvatski jezik**. Beograd: Naučna knjiga.
- Stević, S. (1997) **Analiza konverzacije**. Beograd: Filološki fakultet.
- Stockwell, P. (2002) **Sociolinguistics**. London and New York: Routledge.
- Švabić, Š. (2004) "Mitologije kao konstitutivan element suvremenog političkog diskursa", u **Časopisu za interdisciplinarna istraživanja rata i mira**, 7 (13-14), str. 177-192.
- Swales, J.M. (1990) **Genre Analysis**, Cambridge: CUP.
- Takahashi, H. (2010) "Central Banking as "Fluid Dynamics": A Comparative Study of English and Japanese Metaphors of Money", in **Language Research Bulletin**, 25, pp. 1-18.
- Tannen, D. (2005) **Conversational Style: Analysing Talk among Friends**. New York: Oxford University Press.
- Tetlock, P. (1984) "Cognitive Style and Political Belief Systems in the British House of Commons", in **Journal of Personality and Social Psychology**, 46 (2), pp. 365-375.
- Threadgold, T. (2003) "Cultural Studies, Critical Theory and Critical Discourse Analysis: Histories, Remembering and Futures", in Hornscheidt, A. (ed.) **Linguistik Online**, 14/2003, pp. 5-37.
- Tomlin, R. et al. (1997) "Discourse Semantics", in Van Dijk, T. (ed.) **Discourse as Structure and Process**, London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications, pp. 63-111.
- Trbojević-Milošević, I. (2004) **Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku**. Beograd: Filološki fakultet.
- Vaara, E. et al. (2006) "Pulp and Paper Fiction: On the Discursive Legitimation of Global Industrial Restructuring", in **Organisation Studies**, 27 (6), pp. 789-810.
- Vaara, E. and Monin, P. (2010) "A Recursive Perspective on Discursive Legitimation and Organisational Action in Mergers and Acquisitions", in **Organisational Science**, 21 (1), pp. 3-22.
- van der Valk, I. (2003) "Right-Wing Parliamentary Discourse on Immigration in France", in **Discourse and Society**, 14 (3), pp. 309-348.
- van Dijk, T. (1980) "The Semantics and Pragmatics of Functional Coherence in Discourse", in **Versus**, pp. 49-65.
- van Dijk, T. (1985) "Semantic Discourse Analysis", in Van Dijk, T. (ed.) **Handbook of Discourse Analysis**, Vol. 2, London: Academic Press, pp. 103-136.
- van Dijk, T. (1985b) "Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline", in Van Dijk (ed.) **Handbook of Discourse Analysis**, Vol. 1, London/Orlando: Academic press, pp. 1-10.
- van Dijk, T. (1989) "Social Congition and Discourse", in Giles, H. and Robinson P. (eds.), **Handbook of Social Psychology and Language**, Chichester: Wiley, pp. 163-183.
- van Dijk, T. (1993) "Principles of Critical Discourse Analysis", in **Discourse & Society**, London: Sage, 4 (2), pp. 249-283.
- van Dijk, T. (1993b) "Discourse and Cognition in Society", in Crowley D. and Mitchell D. (eds.) **Communication Theory Today**, Oxford: Pergamon Press, pp. 107-126.
- van Dijk, T. (1995) "Ideological Discourse Analysis", In Ventola, E. and Solin, A. (eds.), **New Courant: Special Issue Interdisciplinary approaches to dis-**

- course analysis**, pp. 135–161. Retrieved on 7.02.2010:
<http://www.discourses.org/OldArticles/Ideological%20discourse%20analysis.pdf>
- van Dijk, T. (1997) “Political Discourse and Racism. Describing Others in Western Parliaments”, in Riggins, S. (ed.), **The Language and Politics of Exclusion, Others in Discourse**, Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 31-64.
- van, Dijk. T (ed.) (1997b) **Discourse as Structure and Process**. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications.
- van, Dijk. T. (1997c) “The Study of Discourse”, in van, Dijk T. (ed.) **Discourse as Structure and Process**. London/Thousand Oaks/New Delhi: Sage Publications, pp. 1-34.
- van Dijk, T. (2000) “On the Analysis of Parliamentary Debates on Immigration”, in Reisigl, M. and Wodak, R. (eds.) **The semiotics of racism. Approaches to critical discourse analysis**, Vienna: Passagen Verlag, pp. 85-103.
- van Dijk, T. (2001) “Critical Discourse Analysis”, in Tannen, D. et al. (eds.), **Handbook of Discourse Analysis**, Oxford: Blackwell Publishers, pp. 352-371.
- van Dijk, T. (2002) “Political Discourse and Political Cognition”, in Chilton, P. and Schäffner, C. (eds.) **Politics as Text and Talk: Analytic Approaches to Political Discourse**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. 203-234.
- van Dijk, T. (2003) “Political Discourse and Ideology”, in Lorda, C. and Ribas, M. (eds.), **Anàlisi del discurs polític**, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, IULA, pp. 207-225.
- van Dijk, T. (2003b) **Ideology and Discourse: A Multidisciplinary Introduction**. Barcelona: Ariel. Retrieved on 2.1.2010.
<http://www.scribd.com/doc/24649432/Van-Dijk-Ideology-and-Discourse-A-Multidisciplinary-Introduction>
- van Dijk, T. (2003c) “Knowledge in Parliamentary Debates”, in **Journal of Language and Politics**, 2(1), pp. 93-129.
- van Dijk, T. (2004) “Politics, Ideology and Discourse”. Retrieved on 1.02.2008: [http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Politics,%20ideology%20and%20discourse%20\(ELL\).htm](http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Politics,%20ideology%20and%20discourse%20(ELL).htm)
- van Dijk, T. (2004b) “Text and Context of Parliamentary Debates”, in Bayley, P. (ed.), **Cross-cultural Perspective on Parliamentary Discourse**, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 339-372.
- van Dijk, T. (2005) “War Rhetoric of a Little Ally. Political implicatures of Aznar’s Legitimization of the War in Iraq”, in **Journal of Language and Politics**, 4(1), pp. 65-92.
- van Dijk, T. (2006) “Discourse and Manipulation”, in **Discourse & Society**, London/ New Delhi: Sage Publications, 17 (2), pp. 359-383.
- van Dijk, T. (2008a) “Critical Discourse Analysis and Nominalisation: Problem or Pseudo-Problem”, in **Discourse & Society**, 19 (6), pp. 821-828.
- van Dijk, T. (2008b) “Discourse, Knowledge, Power and Politics: Towards Critical Epistemic Discourse Analysis”. **Lecture CADAAD 2008**, Hertfordshire, 10-12 July 2008. Retrieved on 10.12.2009:
<http://www.discourses.org/UnpublishedArticles/Discourse,%20knowledge,%20power%20and%20politics.pdf>

- van Dijk, T. (2008c) "Contextualisation in Parliamentary Discourse: Aznar, Iraq and the Pragmatics of Lying", in Van Dijk, T. **Discourse and Power**, Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan, pp. 237-289.
- van Dijk, T. (s.a.) "Critical Discourse Analysis". Retrieved on 15.4.2008: <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discourse%20analysis.pdf>
- van Leeuwen, M. (2008) "The Style of Political Speeches: Problems in Existing Methods", in **Online Proceedings of the Annual Conference of the Poetics and Linguistics Association**. Retrieved on 14.01.2010: <http://www.pala.ac.uk/resources/proceedings/2008/vanleeuwen2008.pdf>
- Van Leeuwen, M. (2009) "Clear vs. Woolly Language Use in Political Speeches: The Case of the Controversial Dutch Politician Geert Wilders", in **Online Proceedings of the Annual Conference of the Poetics and Linguistics Association**. Retrieved on 14.01.2010: www.pala.ac.uk/resources/proceedings/2009/vanleeuwen2009.pdf
- van Leeuwen, T. and Wodak, R. (1999) "Legitimising Immigration Control: a Discourse-Historical Analysis", in **Discourse Studies**, 1(1), pp. 83-118.
- van Leeuwen, T. (2007) "Legitimation in Discourse and Communication", in **Discourse and Communication**, 1(1), pp. 91-112.
- van Leeuwen, T. (2008) **Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis**. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Varttala, T. (1999) "Remarks on the Communicative Functions of Hedging in Popular Scientific and Specialist Research Articles on Medicine", in **English for Specific Purposes**, 18 (2), pp. 177-200.
- Vazques, I. and Giner, D. (2008) "Beyond Mood and Modality: Epistemic Modality Markers as Hedges in Research Articles. A Cross-Disciplinary Study" in **Revista Alicantina de Estudios Ingleses**, 21, pp. 171-190.
- Velčić, M. (1987) **Uvod u lingvistiku teksta**. Zagreb: Školska knjiga.
- Vuković, M. (2009) **Diskurs političkih intervjuja u elektronskim medijima** (magistarski rad). Filozofski fakultet: Nikšić.
- Vuković, M. (2011a) „Personalnost u parlamentarnom diskursu: prvo lice množine”, u Sadžak, M. (ur.) **Filolog**, 3, Univerzitet u Banja Luci: Banja Luka, str. 192-201.
- Vuković, M. (2011b) „Prvo lice jednine u crnogorskom parlamentarnom diskursu”, u Knežević, M. (ur.) **Folia Linguistica et Litteraria**, 3/4, Filozofski fakultet: Nikšić, str. 19-34.
- Vuković, M. (2012a) "Positioning in pre-prepared and spontaneous parliamentary discourse: Choice of person in the Parliament of Montenegro", in Van Dijk, T. (ed.) **Discourse & Society**, 23(2), Sage: Los Angeles, London, New Delhi, Singapore and Washington, pp. 184-202.
- Vuković, M. (2012b) „Polarizacija diskursnih učesnika u parlamentarnim debatama”, u Polovina i Vučo (ur.) **Zbornik radova konferencije „Filološka istraživanja danas” – Savremeni tokovi u lingvističkim istraživanjima** (26. i 27.11.2010), knjiga 1. Filološki fakultet: Beograd, str. 63-76.
- Vuković, M. (2013a) **Diskurs parlamentarnih debata** (doktorska disertacija). Filozofski fakultet: Nikšić.
- Vuković, M. (2013b) „Slaba epistemička modalnost u crnogorskom parlamentarnom diskursu”, **Filolog**, 7, Univerzitet u Banja Luci: Banja Luka, str. 65-76.

ISSN:2233-1158, UDK: 32.019.5:316.776.2]:811.163.41 (497.16, DOI: 10.7251/FIL1307065V)

- Vuković (2014a) „Kritička analiza diskursa“, u Perović, S. (ur.) **Analiza diskursa: teorije i metode**. Podgorica: Institut za strane jezike, str. 97-114.
- Vuković (2014b) „Analiza političkog diskursa“, u Perović, S. (ur.) **Analiza diskursa: teorije i metode**. Podgorica: Institut za strane jezike, str. 213-248.
- Vuković, M. (2014c) “Weak Epistemic Modality in the UK Parliamentary Discourse”, **Logos & Littera: Interdisciplinary Approaches to Text**, 1, Institute of Foreign Languages: Podgorica, pp. 121-129.
- Vuković, M. (2014d) “Strong epistemic modality in parliamentary discourse”, **Open Linguistics**, 1(1), De Gruyter: Berlin and Boston, pp. 37-52.
- Vuković, M. (2014e) “Jaka epistemička modalnost u parlamentarnom diskursu”, III konferencija Društva za primijenjenu lingvistiku - **Primijenjena lingvistika u fokusu**, DPLCG i ISJ: Podgorica, str. 117-132.
- Vuković, M. (2014f) “The Discourse of the Economic Crisis: Health and Sickness Metaphors in the Montenegrin and the UK Parliament”, 4th International Conference **Applied Linguistics Today (ALT 4)**, Belgrade, 12-14 October, 2012, *Primenjena lingvistika* 14, pp. 51-62.
- Vuković Stamatović, M. (2016) “Scaling deontic modality in parliamentary discourse”, **Logos & Littera: Interdisciplinary Approaches to Text**, 3(2), Faculty of Philology: Podgorica, pp. 131-149.
- Vuković Stamatović, M. (2017) “Metaphors of parliamentary budget debates in times of crisis: the case of the uk and the montenegrin parliament“, **Pragmatics & Society** 9(1), John Benjamins Publishing Company, Amsterdam and Philadelphia, pp. 281-311.
- Vuković Stamatović, M. i Bratić, V. (2018) “Conceptual Container Metaphors and Entrapment in Woolf’s Mrs Dalloway”, **Primerjalna književnost**, 41(3), str. 141-164.
- Waddel, N. and McKenna, B.(2003) “The Colour of Political Rhetoric”. Retrieved on 15.7.2008: <http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:10933/colrhel.pdf>
- Walker, C. (2004) “An Analysis of the Persuasive Devices Used in Two Speeches from Churchill during the Second World War, Compared with Those Used in Tony Blair’s Speeches at the Start of the War on Iraq”, Lancaster: Lancaster University. Retrieved on 3.8.2008: www.lancs.ac.uk/fss/courses/ling/ling201/res/diss/2004/walkerc01.doc
- Ward, G. and Birner, B. (2007) “Information Structure and Non-canonical Syntax”, in Horn, L. and Ward, G. (eds.) **The Handbook of Pragmatics**. Oxford: Blackwell Publishing, pp. 153-174.
- Wattles, I. and Radić-Bojanić, B. (2007) “The Analysis of an Online Debate – The Systemic Functional Grammar Approach”, in **Facta Universitatis**, 5 (1), pp. 47-58.
- Widdowson, H. (1979) “Approaches to Discourse”, in Widdowson, H. **Explorations in Applied Linguistics**. Vol. I. Oxford: OUP, pp. 109-137. Retrieved on 15.03.2010: http://www.oup.com/elt/catalogue/guidance_articles/LoC_Explorations?cc=global
- Widdowson, H. (2004) **Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis**. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wilamova, S. (2005) “On the Function of Hedging Devices in Negatively Polite Dis-

- course”, in **Sbornik praci Facultatis Filozoficke Fakulty Brnenske Univerzity**, Brno: Brno University, pp. 85-93. Retrived on 15.09.2009: http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/BSE/BSE_2005-31_Offprints/BSE%202005-31%20%28085-093%29%20Wilamova.pdf
- Wilson, J. (1990) **Politically Speaking: The Pragmatic Analysis of Political Language**. Oxford/Cambridge: Basil Blackwell.
- Wilson, J. (2003) “Political Discourse”, in Schrifin, D., Tannen D. and Hamilton, H. (eds.) **The Handbook of Discourse Analysis**, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 398-415.
- Wodak, R. (ed.) (1989) **Language, Power and Ideology**. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Wodak, R. (1989b) “Introduction”, in Wodak, R. (ed.) **Language, Power and Ideology**, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, pp. XIII-XX.
- Wodak, R. (2002) “Aspects of Critical Discourse Analysis”, in **Zeitschrift für Angewandte Linguistik**, 36, pp. 5-31.
- Wodak, R. (2002b) “Friend or Foe: the Defamation or Legitimate and Necessary Criticism? Reflections on Recent Political Dicourse in Austria“, in **Language & Communication**, 22, pp. 495-517.
- Wodak, R. (2007) “Pragmatics and Critical Discourse Analysis: A Cross-Disciplinary Inquiry”, in **Pragmatics & Cognition**, Amsterdam Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 15 (1), pp. 203-225.
- Wodak, R. (2009) **The Discourse of Politics in Action**. Basingstoke/New York: Palgrave Macmillan.
- Wooffitt, R. (2001) “Rhetoric in English”, in Maybin, J. and Mercer, N. (eds.) **Using English: From Conversation to Canon**, London and New York: Routededge, pp. 122-144.
- Xiao, R. and Tao, H. (2007) “A Corpus-Based Sociolinguistic Study of Amplifiers in British English”, in **Sociolinguistic Studies**, 1(2), pp. 241-273.
- Yetkin, N. (2006) “A Pragmatic Analysis of Derogation in the Discourse of Political Criticism in the Turkish Grand National Assembly”, in **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Telif Hakkı: Ankara, pp. 48-59.
- Young, L. and Harrison, C. (eds) (2004) **Systemic Functional Linguistics**. London/ New York: Continuum.
- Zgobliu, R. (2007) “The Function of Stylistic Features in Political Discourse”, in **Studia Universitatis Babeş-Bolyai – Philologia**, 2, pp. 219-226.
- Zima, E. et al. (2008) “Resonance Activation in Interactional Parliamentary Discourse”, in Ramm, W. and Fabricius-Hansen, C. **Linearisation and Segmentation in Discourse**. Oslo: University of Oslo, pp. 137-147.

